MASTER
NEGATIVE
NO. 92-81156-1

AUTHOR:

PAPADOPOULOS, CHRESTOS

TITLE:

PHILOSOPHIKE ETHIKE

PLACE:

EN ATHENAIS

DATE:

1901

Master Negative #

92-81156-1

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DEPARTMENT

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

Original Material as Filmed - Existing Bibliographic Record

Papadopoulos, Chrestos D.
Philŏsŏphikē ēthikē: [philosophische ethik].
En Athēnais 1901. O. [6] + 212 p.

Restrictions on Use:

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35MM REDUCTION RATIO: 11X
IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB
DATE FILMED: 3-4-93 INITIALS BE
FILMED BY: RESEARCH PUBLICATIONS, INC WOODBRIDGE, CT

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ

ΗΘΙΚΗ

ΥΠΟ

ΧΡΗΣΤΟΥ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΥ

ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ

1901

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀφορμὴν πρὸς συγγραφὴν τῆς πραγματείας ταύτης ἔδωκεν ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ δοθῇ εἰς χεῖρας τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἀκροατῶν μου κατάλληλον βοήθημα ἐν ταῖς μελέταις αὐτῶν. Φρονῶν ὅμως ὅτι τὸ βιβλίον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ εἰς πάντας τοὺς τυχόντας ἀνωτέρας παιδείας πρὸς ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν ἠθικῶν βάσεων τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου προσεπάθησα νὰ καταστήσω αὐτὸ ὡς οἷόν τε εὔληπτον ἀποφεύγων πᾶν, ὅ,τι θ' ἀπῄτει γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας ἵνα καταστῇ καταληπτόν, πλατύτερον ἀναπτύσσων τὰ δυσκολώτερα ζητήματα καὶ ἐξαίρων τὰ καίρια. Μόνον μίαν διαστροφὴν τῆς Ἠθικῆς δὲν ἠδυνάμην νὰ παρίδω, τὴν εὐδαιμονικὴν θεωρίαν, ἥτις δυστυχῶς καὶ σήμερον, ὅπως ἐν τῇ παρακμῇ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀριθμεῖ πολλοὺς ὀπαδούς. Ἦτο ἀνάγκη νὰ καταδειχθῇ ἡ σαθρότης αὐτῆς, ἰδίως ἡ τῆς ἐξελικτικῆς συμφεροντολογίας, ἥτις ὑπὸ τὸ πρόσχημα Ἠθικῆς ἀνανεοῖ τὴν θεωρίαν τῶν σοφιστῶν καὶ ἐπικουρείων.

Ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ βιβλίου ἐπωφελήθην ἅπαντα τὰ συγγράμματα τῆς Σχολῆς τοῦ Ἑρβάρτου τ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἠθικήν· πλὴν τούτων καί τινα τῶν ἀντιφρονούντων.

Ἐν τῷ παρόντι περιωρίσθην εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ γενικοῦ μέρους τῆς Ἠθικῆς. Βραδύτερον θὰ ἐκδοθῇ καὶ τὸ εἰδικὸν περιέχον τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7 Δεκεμβρίου 1900.

ΧΡΗΣΤΟΣ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Παροραμάτων διόρθωσις.

Ἐν σελ.	2	στίχ.	9	ἄνωθεν ἀντὶ αὐτὰ γρ. αὐτάς.
Ἐν »	8	»	3	κάτωθεν ἀντὶ ἤ γρ. ἤ·
»	11	»	1	» ἀντὶ ἀλληλεπιδράστως γρ. ἀλληλεπιδράσεως
»	44	»	14	κάτωθεν ἀντὶ θεωθῶσι γρ. θεωρηθῶσι.
»	133	»	5	» τὸ τέλος τῆς παρενθέσεως εἶνε μετὰ τὴν λέξιν «περιορισμῶν».
»	135	»	1	ἄνωθεν ἀντὶ καὶ γρ. κατ'
»	172	»	7	κάτωθεν ἀντὶ φάσις γρ. φύσις.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Ἀφετηρία τῆς Φιλοσοφίας, ὅπως καὶ πάσης ἄλλης ἐπιστήμης, εἶνε ἡ ἐμπειρία. Ἡ νόησις ἡ τείνουσα πρὸς τελείαν γνῶσιν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει καὶ συμβαίνει, καὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ συμβαίνῃ, ἀνάγκη νὰ ὁρμᾶται ἀπὸ τοιούτων ἀναμφισβητήτων διδομένων τῆς ἐμπειρίας, τὰ ὁποῖα αἰσθανόμεθα ἑαυτοὺς ἠναγκασμένους νὰ παραδεχθῶμεν ἀμέσως, δηλαδὴ ἄνευ μεσιτείας συλλογισμῶν· διότι μόνον διὰ τῆς νοητικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἀναμφηρίστως δεδομένου εἶνε δυνατὸν νὰ εὑρεθῶσιν ἔγκυροι ἔννοιαι καὶ νὰ παραχθῇ γνῶσις. Γνῶσις δύναται νὰ προκύψῃ μόνον ἐκ δεδομένων, οὐδέποτε δὲ ἐξ αὐθαιρέτως κατεσκευασμένων ἐννοιῶν. Λοιπὸν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὁρμηθῇ ἡ ἀληθὴς Φιλοσοφία ἐξ ὑποθέσεων, προλήψεων καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὁρμᾶται ἐκ δεδομένων ἐννοιῶν, ὅσον καὶ ἂν ἀναγκάζηται ἐν τῇ προόδῳ τῆς νοήσεως νὰ ὑπερβῇ αὐτὰς καὶ νὰ παραδεχθῇ ἐννοίας μὴ δεδομένας ἀμέσως ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἢ ἐξωτερικῇ ἐμπειρίᾳ.

Οὐ μόνον δὲ τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπεξεργασθῇ ἡ Φιλοσοφία, δὲν παράγεται ὑπ' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐπιχειρεῖ νὰ λύσῃ, δὲν προβάλλονται ὑπ' αὐτῆς αὐθαιρέτως, ἀλλ' ἐπιβάλλονται εἰς αὐτὴν ἀφ' ἑαυτῶν.

§ 2. Καὶ ἡ Ἠθικὴ ἀνάγκη νὰ ὁρμᾶται ἀπό τινος δεδομένου. Τὸ εἰδικῶς δι' αὐτὴν δεδομένον, τὸ ἀκατέργαστον ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ἐπεξεργασθῇ διὰ μεθοδικῆς νοήσεως καὶ μεταβάλῃ εἰς σαφεῖς καὶ βεβαίας γνώσεις, εἶνε τὸ γεγονὸς τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας ὅτι ἀνθρώπινα βουλήματα καὶ πράξεις ἀκουσίως ὑπόκεινται εἰς ἠθικὴν ἐκτίμησιν, δηλαδὴ εἰς ἐκτίμησιν ἐξαγγελλομένην διὰ

τοιαύτης ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας, αἱρέσεως ἢ φυγῆς, οἷα ἐκφράζεται διὰ τῶν ἐννοιῶν «ἀγαθὸς» ἢ «κακός». Ἐν τῷ ῥεύματι δηλ. τῶν ποικίλων, ὑπὸ τῶν διαφόρων ἀναγκῶν προκαλουμένων καὶ ὑπὸ ἡδονῆς ἢ λύπης συνοδευομένων ἐπιθυμιῶν καὶ πράξεων ἐμφανίζεται ἀνεξαρτήτως τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἡ διὰ τῶν ἐννοιῶν «ἀγαθὸς» ἢ «κακὸς» ἐκφραζομένη ἐκτίμησις αὐτῶν ἐν μορφῇ ἠθικῶν συναισθημάτων, ἀκουσίως συναισθανομένου τοῦ ἀνθρώπου εὐχαρίστησιν διὰ τὰς πράξεις κατ' ἀρχὰς μὲν ἄλλων ἀνθρώπων, ἔπειτα δὲ καὶ ἑαυτοῦ, ἢ ἀποδοκιμάζοντος αὐτὰ καὶ μετανοοῦντος δι' αὐτάς. Ἐάν τις π.χ. εὕρῃ ἑαυτὸν ἔνοχον ἀδικίας, ἀγνωμοσύνης, φθόνου, χαιρεκακίας κ.τ.λ., θὰ καταδικάσῃ ἑαυτόν, ὅσον καὶ ἂν προςπαθῇ ἡ φιλαυτία νὰ περικαλύψῃ καὶ δικαιολογήσῃ τὴν πρᾶξιν καὶ τὸ ἐξ οὗ προῆλθεν αὕτη φρόνημα. Ἐπίσης ὅταν κρίνῃ περὶ προσώπου, κατὰ τοῦ ὁποίου τρέφει ἄσπονδον μῖσος, ὅσον καὶ ἂν προςπαθῇ ἡ ἀντιπάθεια ν' ἀμαυρώσῃ μεγαλόψυχόν τινα καὶ εὐγενῆ πρᾶξιν αὐτοῦ, ἐπὶ τέλους θ' ἀποδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν προσήκουσαν ἀξίαν, τοὐλάχιστον ἐσωτερικῶς. Καὶ ὅταν προςγίνηται ἀδικία εἴς τι ξένον εἰς ἡμᾶς καὶ ὅλως ἀδιάφορον πρόσωπον, καὶ ἐὰν τ' ἀτομικὰ ἡμῶν συμφέροντα μηδαμῶς παραβλάπτωνται, θὰ ἐκφράσωμεν ὅμως βέβαιον ψόγον ἐναντίον τῆς πράξεως καὶ τοῦ αἰτίου αὐτῆς. Τὰ τοιαῦτα δεικνύουσιν ἀρκούντως ὅτι ὑπάρχει ἐπιδοκιμασία ἢ ἀποδοκιμασία ὅλως ἀνεξάρτητος τῆς βουλήσεως ἡμῶν. Ἡ εὐαρέσκεια ἢ ἡ δυσαρέσκεια δὲν ἐξαρτᾶται ἐνταῦθα ἐκ τῆς ἡμετέρας ἰδιοτροπίας, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς ἐκτιμωμένης πράξεως.

Εἰς τὸν ἀρνούμενον τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν δύναταί τις νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ. Τὸν τοιοῦτον πρέπει νὰ ἐγκαταλίπῃ εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τ' ἀποτελέσματα τῶν πράξεων αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ θυμικοῦ αὐτοῦ καὶ νὰ περιμένῃ μέχρις οὗ ἀποκτήσῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἐμπειρίαν τὴν διδάσκουσαν αὐτὸν ταύτην τὴν διάκρισιν ἀγαθῶν καὶ κακῶν, αἱρετῶν καὶ φευκτῶν ἐπιθυμιῶν καὶ πράξεων.

§ 3. Τὸ γεγονὸς τοῦτο τῆς ἀκουσίου ἠθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν βουλημάτων καὶ πράξεων ἡμῶν γίνεται πρόβλημα διὰ τὴν Ἠθικὴν τὸ μέν, διότι τὰ συναισθήματα, δι' ὧν ἐξαγγέλλεται ἡ ἐκτίμησις

αὕτη, γεννῶνται σποράδην, ὅταν δοθῇ ἀφορμή, τὸ δέ, διότι ποικιλοτρόπως συγχέονται καὶ συγχωνεύονται πρὸς ἄλλα συναισθήματα καὶ οὕτω νοθεύονται καὶ καθίστανται δυςδιάκριτα· τὸ δὲ κυριώτατον, διότι ἐν τῷ συναισθήματι μένει σκοτεινὸν καὶ ἀόριστον τὸ συναισθητόν, δηλ. τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως, ἥτις εἶνε αἰτία αὐτοῦ. Ἐν τῷ συναισθήματι ἐκδηλοῦται μὲν ἡ ἐλευθέρα ἢ κεκωλυμένη κατάστασις, ἡ ἔντασις τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπὶ σποραδικῶν, συγκεχυμένων, νενοθευμένων καὶ σκοτεινῶν συναισθημάτων δὲν δύναται νὰ θεμελιωθῇ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται ν' ἀρκεσθῇ εἰς ταῦτα τὰ συναισθήματα, ἀλλ' ἐρευνᾷ τὰς παραστάσεις, ὡς ἐκ τῆς θέσεως (καταστάσεως) τῶν ὁποίων γεννᾶται τὸ συναίσθημα, καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν· ἐπιχειρεῖ οὐ μόνον ν' ἀποχωρίσῃ τοῦτο τὸ περιεχόμενον ἀπὸ τοῦ συναισθήματος, ἀλλὰ καὶ νὰ διασαφήσῃ καὶ ἐκφράσῃ αὐτὸ δι' ἐννοιῶν καὶ οὕτω νὰ εὕρῃ τοὺς ἀπολύτους κανόνας, καθ' οὓς πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται ἠθικῶς πᾶν πραγματικὸν καὶ ἐνδεχόμενον βούλημα καὶ πρᾶξις. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, αἱ ἔννοιαι «ἀγαθὸς» καὶ «κακὸς» εἶνε μόνον αἱ γενικώταται ἔννοιαι, δι' ὧν ἐκφράζεται εἶδός τι ἐκτιμήσεως, λοιπὸν εἶνε κατηγορούμενα, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦσιν ὑποκείμενα δικαιούμενα ὡς ἐκ τῆς ποιότητος αὐτῶν νὰ συνδεθῶσι πρὸς ταῦτα τὰ κατηγορούμενα. Τίνα εἰσὶ τὰ ὑποκείμενα ταῦτα μένει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀσαφὲς καὶ ἀόριστον. Λοιπὸν τὸ κύριον πρόβλημα τῆς Ἠθικῆς εἶνε, τίνα εἰσὶ τὰ ὑποκείμενα τούτων τῶν ἀφεύκτων κατηγορουμένων δι' ἐννοιῶν ἐκφραζόμενα καὶ τίνες τῶν ἐννοιῶν τούτων εἶνε ἐπιτήδειοι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀρχαί, ἐξ ὧν ἀπορρέει καὶ εἰς ἃς ἀνάγεται ἐπὶ τέλους πᾶσα ἠθικὴ ἐκτίμησις.

§ 4. Τὸ ἔργον τοῦτο τῆς Ἠθικῆς, ἡ ἀναζήτησις τούτων τῶν ὑποκειμένων (δηλ. τῶν βουλημάτων καὶ πράξεων, εἰς ἃς ἀνήκουσι τὰ κατηγορούμενα «ἀγαθὸς» ἢ «κακὸς») εὐκολύνεται μάλιστα, τὸ δὲ ἀγαθὸν ἐκλάμπει ἐν τῇ εἰδικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ, ἐὰν ἡ διὰ τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ ἐκφραζομένη ἐκτίμησις διακριθῇ τῶν λοιπῶν εἰδῶν αὐτῆς τῶν ἐκφραζομένων διὰ τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἡδέος ἢ λυπηροῦ, τοῦ συμφέροντος ἢ βλαβεροῦ καὶ τοῦ καλοῦ ἢ αἰσχροῦ.

Καὶ τὰ ἐπίθετα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἀπονέμομεν ὡς κατηγορούμενα εἰς πράγματα καὶ πράξεις, ἐκφράζουσιν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν. Ἀλλ' ἤδη ἐκ τούτου, ὅτι ἠναγκάσθη ἡ γλῶσσα νὰ πλάσῃ ἰδίας λέξεις, ὑποδηλοῦται διαφορὰ τῆς δι' αὐτῶν ἐκφραζομένης ἀξίας. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ λυθῇ πρῶτον τὸ προοιμιῶδες ζήτημα, ἂν ἅπασαι αἱ ἐκτιμήσεις αὗται εἶνε αἱ αὐταὶ ἢ ὅμοιαι ἢ ἀνόμοιοι, ἂν πᾶσα αἵρεσις ἢ φυγή, ἐπιδοκιμασία ἢ ἀποδοκιμασία, ἀξία ἢ ἀπαξία εἶνε ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἢ διαφόρων εἰδῶν, καί, ἐὰν διαφόρων, κατὰ τί διαφέρει ἡ ἠθικὴ λεγομένη ἐκτίμησις τῶν λοιπῶν εἰδῶν καὶ τίνα ἀντικείμενα κυρίως εἶνε δεκτικὰ τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως.

§ 5 Ἅπασαι αἱ ἔννοιαι αὗται, δι' ὧν ἐκφράζεται ἀξία ἢ ἀπαξία, εἶνε ἐκφράσεις εὐαρέστων ἢ δυσαρέστων συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦνται ἐν ἡμῖν διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ ἐκτιμωμένου πράγματος ἢ πράξεως. Εἶνε συναισθήματα μεταπεφρασμένα εἰς ἐννοίας καὶ λέξεις. Πᾶσα ἀξία δηλ. ἐξαγγέλλεται ἐν ἡμῖν διά τινος συναισθήματος· πᾶν συναίσθημα εἶνε μετάφρασις δεδομένης ἀξίας εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ συναισθήματος, ἥτις ἔπειτα μεταφράζεται εἰς ἐννοίας καὶ λέξεις. Συναίσθημα δὲ εἶνε ἡ συνείδησις τῆς ἐντάσεως τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐντάσεως, τῆς χαλάσεως τῆς ἐντάσεως. Ἔντασις συμβαίνει, ὁσάκις ἀντίθετοι παραστατικαὶ ἐνέργειαι συγχρόνως διεγειρόμεναι ἐν τῇ συνειδήσει ἀναγκάζουσι τὴν ἁπλῆν ψυχὴν ν' ἀναπτύξῃ συγχρόνως ἐνεργείας, αἵτινες ὡς ἀντίθετοι δὲν δύνανται νὰ ἐκτελεσθῶσι συγχρόνως. Ἡ ἀντίθεσις τῶν παραστατικῶν ἐνεργειῶν μεταβάλλεται τότε ἐν τῇ ψυχῇ εἰς διαμάχην. Γεννᾶται ἔντασις τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, ἀμοιβαία κώλυσις, ἐλάττωσις αὐτῆς. Ἡ συνείδησις ταύτης τῆς ἐντάσεως εἶνε τὸ συναίσθημα, καὶ δὴ τὸ συναίσθημα τῆς λύπης. Περαίνεται δὲ ἡ διαμάχη καὶ ἐπέρχεται χαλάρωσις τῆς ἐντάσεως, ἐὰν διὰ τῆς προσχωρήσεως νέων παραστάσεων βοηθουσῶν τὴν ἑτέραν τῶν διαμαχομένων ὁμάδων ἐπέλθῃ κώλυσις τῶν ἀντιθέτων αὐτῇ, ἑπομένως συμφωνία τῶν παραστάσεων, προαγωγὴ τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας. Ἡ συνείδησις τῆς χαλάσεως τῆς ἐντάσεως εἶνε τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς. Οὕτω π. χ., ἐὰν ἐπιθυμῶ ν' ἀναμνησθῶ τοῦ ὀνόματος ἀνδρὸς συστα-

θέντος μοι ἄλλοτε καὶ ἐμφανιζομένου ἐκ νέου, ὑποβοηθεῖται μὲν τοῦτο ὑπ' ἄλλων παραστάσεων, (τῆς ὄψεως τοῦ ἀνδρός, πρὸς ἣν συνεδέθη τὸ ὄνομα, τῆς παραστάσεως τοῦ συστήσαντος, τῶν ἐλατηρίων τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ φανῶμεν ὅτι ἐξ ἀδιαφορίας ἐλησμονήσαμεν αὐτὸ κλ.), ἀντὶ τοῦ ζητουμένου ὅμως παρουσιάζονται ἐν τῇ συνειδήσει ἄλλα ὀνόματα κωλύοντα τὸ ζητούμενον. Τότε γεννᾶται ἀγὼν τῶν ἀντιθέτων παραστατικῶν ἐνεργειῶν, διαμάχη, ἔντασις τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, ἐλάττωσις αὐτῆς. Ἡ συνείδησις ταύτης τῆς ἐντάσεως τῆς κειμένης ἐν τῇ μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων παραστατικῶν ἐνεργειῶν συνεσφιγμένῃ παραστάσει τοῦ ὀνόματος εἶνε τὸ συναίσθημα τῆς λύπης. Ἐὰν κατόπιν προσέλθῃ νέον τι βοήθημα, ἐὰν π. χ. ἐνθυμηθῶ ὅτι τὸ ὄνομα εἶνε δισύλλαβον ἢ ὅτι ἔχει ἀρχικὸν στοιχεῖον τὸ Ρ, κ.τ.λ. αἱ ἀρχαῖαι βοήθειαι ἐνισχυθεῖσαι ὑπὸ τῆς νέας ἐκδιώκουσιν ἐκ τῆς συνειδήσεως τὰς ἀντιθέσεις, ἀναπολεῖται τὸ ὄνομα εἰς τὴν μνήμην, ἐπέρχεται συμφωνία τῶν παραστάσεων, χαλάρωσις τῆς ἐντάσεως, προαγωγὴ τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, ἡδονή. Πᾶν συναίσθημα εἶνε κατ' ἀρχὰς ἔντασις, κώλυσις τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, λύπη. Κατόπιν, χαλαρωθείσης τῆς ἐντάσεως, γεννᾶται προαγωγὴ τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, ἡδονή. Ὥστε ἡ ἡδονὴ προϋποθέτει πάντοτε τὴν λύπην. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔντασις εἶνε κώλυσις τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, ἡ δὲ χάλασις τῆς ἐντάσεως προαγωγὴ αὐτῆς, τὸ συναίσθημα δύναται νὰ ὁρισθῇ καὶ ὡς ἡ συνείδησις τῆς κωλύσεως ἢ προαγωγῆς τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς. Ἐν τῇ κωλύσει δὲ ἢ προαγωγῇ δὲν πρόκειται κυρίως περὶ τοῦ μικροῦ ἢ μεγάλου ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἰσχύος τῶν ἐν τῇ συνειδήσει ὑπαρχουσῶν παραστάσεων, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τοῦ μικροῦ ἢ μεγάλου ὁλικοῦ ἀποτελέσματος τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, τὸ ὁποῖον εἶνε μικρὸν μέν, ἐὰν μεταξὺ τῶν παραστάσεων ἐπικρατῇ ἀντίθεσις, διαμάχη, μέγα δέ, ἐὰν ἐπέλθῃ συμφωνία.

§ 6. Τὸ συναίσθημα ὡς ἐσωτερικὴ προσθήκη προσαπτομένη εἰς τὴν παραστατικὴν ἐνέργειαν ἕνεκα τούτου, ὅτι αὕτη εὑρίσκεται ἔν τινι καταστάσει (διαφωνίας ἢ συμφωνίας, ἐντάσεως ἢ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ αὐτῆς), οὐδέποτε ἀπαλλάσσεται τῆς ἀναφορᾶς αὐτοῦ πρὸς

τὸ συναισθανόμενον ὑποκείμενον, ἐπομένως εἶνε κατάστασις ὑποκειμενική. Καίτοι δὲ εἶνε κατάστασις ὑποκειμενική, διακρίνονται ὅμως συναισθήματα ὑποκειμενικὰ καὶ ἀντικειμενικά. Ὁ λόγος δηλ. τῆς κωλύσεως ἢ προαγωγῆς κεῖται ἢ ἐκτὸς τῆς παραστάσεως ἐν τῷ παριστάνοντι ὑποκειμένῳ (ἐν τῇ θυμικῇ καταστάσει αὐτοῦ, ἐν τῇ θέσει, εἰς ἣν κατήντησαν αἱ παραστάσεις ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ), ἢ ἐντὸς αὐτῆς ὡς παριστανομένου ἀντικειμένου (ἐν τῇ ποιότητι αὐτῆς). Ἐν ἐκείνῃ τῇ περιπτώσει γεννᾶται συναίσθημα ἡδονῆς ἢ λύπης ὑποκειμενικὸν (ὑποκειμενικὴ ἡδονὴ ἢ λύπη)· ἐν ταύτῃ ἀντικειμενικόν. Συναίσθημα ὑποκειμενικὸν εἶνε π. χ. τὸ προκαλούμενον ὑπὸ ἐπιθυμίας καὶ τῆς πληρώσεως αὐτῆς.

Ἡ ἐπιθυμία δηλ. ἡ ὄρεξις διευθύνεται πρός τι ἀντικείμενον. Ἀντικείμενον αὐτῆς εἶνε πάντοτε παράστασις (μετὰ τῶν συμπαρομαρτουσῶν αὐτῇ καταστάσεων), οὐδέποτε δὲ ἐξωτερικὸν πρᾶγμα, διότι οὐδὲν εἰσέρχεται ἔξωθεν εἰς τὴν ψυχήν. Τῆς ὀρέξεως ὅμως προηγεῖται ἡ γνῶσις, δηλ. ἡ παράστασις τοῦ ὀρεκτοῦ. Ἀγνώστου πράγματος ὄρεξις δὲν ὑπάρχει. Ὁ μὴ γινώσκων τὴν σβεστικὴν τῆς δίψης δύναμιν τοῦ ὕδατος δὲν ὀρέγεται αὐτοῦ. Ἀλλὰ τότε γεννᾶται ἡ φαινομένη ἀντίφασις ὅτι ἔχει τις ἤδη τὴν παράστασιν τοῦ ὀρεκτοῦ, καὶ ὅμως ἡ ὄρεξις διευθύνεται πρὸς αὐτήν, ἐπιζητεῖ αὐτήν. Ἡ ἀντίφασις διαλύεται, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἔχει μὲν ὁ ὀρεγόμενος τὴν παράστασιν τοῦ ὀρεκτοῦ, ἔχει ὅμως αὐτὴν κεκωλυμένην, ἀτελῆ, ἐλλιπῆ, ἐπιθυμεῖ δὲ νὰ ἴδῃ αὐτὴν ἀνακτῶσαν τὴν πλήρη σαφήνειαν. Ὥστε ἡ ὄρεξις συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι κεκωλυμένη τις παράστασις τείνει εἰς τὸ ν' ἀνακτήσῃ τὴν ὅλην αὐτῆς σαφήνειαν. Λοιπὸν ἡ ὄρεξις εἶνε τάσις παραστάσεως πρὸς ἀνάκτησιν τῆς σαφηνείας αὐτῆς. Ἡ τάσις εἶνε ἐνέργεια κεκωλυμένη. Ἡ ὄρεξις ἄρα προϋποθέτει κωλύματα ἀντιτιθέμενα εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς σαφηνείας (τὴν πλήρωσιν αὐτῆς). Τὰ κωλύματα ὅμως ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἐκδιώξωσιν ὅλως τῆς συνειδήσεως τὴν παράστασιν τοῦ ὀρεκτοῦ, διότι αὕτη ἔχει βοηθείας ἄλλας παραστάσεις (τὰ ἐλατήρια τῆς ὀρέξεως). Ἐνόσῳ λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἡ ὄρεξις, δηλ. τὰ ἐλατήρια τῆς ἐπιθυμίας καὶ τὰ κωλύματα εἶνε ἰσοδύναμα, ἡ ἀντίθεσις αὐτῶν προξενεῖ συναίσθημα λύπης. Ἐὰν ὅμως προσέλθωσι νέαι βοήθειαι ἱκαναὶ νὰ ἄρωσι τὰ κωλύματα, ἐπέρχεται συμφωνία τῶν ἐν τῇ συνειδήσει

παραστάσεων, ἀνάκτησις τῆς σαφηνείας τῆς παραστάσεως τοῦ ἐπιθυμητοῦ, πλήρωσις τῆς ὀρέξεως, ἐπομένως συναίσθημα ἡδονῆς. Οὕτω ἐν τῷ παραδείγματι τῆς προηγουμένης §. Οὕτω εἰς τὸν ὀρεγόμενον τῆς βροχῆς γεωργὸν ἡ παντελὴς ἔλλειψις νεφῶν ἐκ τοῦ ὁρίζοντος ἐν ὡρισμένῃ ἐποχῇ τοῦ ἔτους γεννᾷ ὑποκειμενικὴν λύπην· ἡ δὲ θέα τοῦ καταπίπτοντος ὑετοῦ προξενεῖ ὑποκειμενικὴν ἡδονήν. Ἐν ἄλλῃ ἐποχῇ τοῦ ἔτους δύναται νὰ συμβῇ τὸ ἐναντίον.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ λόγος τῆς κωλύσεως ἢ προαγωγῆς τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας κεῖται ἐν τῇ ποιότητι τῆς παραστάσεως, ἐὰν μὲν τὸ συναίσθημα προκαλῆται ὑπὸ ἁπλῶν αἰσθημάτων (γεύσεως, ὀσμῆς, κλ.) χωρὶς ν' ἀπαιτῆται προϋπάρχουσα ἐπιθυμία, καλεῖται ὑλικόν, ἐὰν δὲ ὑπὸ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, εἰδολογικόν. Τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον γεννᾷ ὑλικὴν ἡδονὴν καλεῖται κυρίως ἡδύ. Ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ ἡδέος ὅμως περιλαμβάνεται συνήθως καὶ τὸ ὑλικῶς ἡδὺ καὶ τὸ ἀντικείμενον, ἡ παράστασις τοῦ ὁποίου εἶνε τὸ τέρμα καὶ ἀντικείμενον ὀρέξεως, ἧς πληρωθείσης γεννᾶται ὑποκειμενικὴ ἡδονὴ (χαρά).

§ 7. Ἐὰν νῦν ὑποβάλωμεν εἰς ἀκριβεστέραν ἔρευναν τὴν ὑποκειμενικὴν καὶ τὴν ὑλικὴν ἡδονήν, εὑρίσκομεν ὅτι ἡ ὑποκειμενικὴ λύπη ἡ συνοδεύουσα τὴν ἐπιθυμίαν καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ ἡδονὴ ἐπὶ τῇ πληρώσει αὐτῆς δὲν ἔχουσιν αἰτίαν τὴν παράστασιν αὐτήν, ἥτις εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας, ἀλλ' ἐξαρτῶνται μόνον ἐκ τούτου, ὅτι ἡ παράστασις αὕτη κατήντησεν ἕνεκα τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν παραστάσεων τοῦ ἐπιθυμοῦντος νὰ γείνῃ ἀντικείμενον ἐπιθυμίας. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα παράστασις δύναται νὰ γείνῃ ἀντικείμενον ἐπιθυμίας, ἐὰν βοηθουμένη ὑπ' ἄλλων παραστάσεων (τῶν ἐλατηρίων) ἀντιτείνῃ ἐν τῇ συνειδήσει ἐναντίον κωλυμάτων καὶ τείνῃ ν' ἀνακτήσῃ τὴν πλήρη σαφήνειαν, πᾶσα οἱαδήποτε παράστασις δύναται νὰ δώσῃ ἀφορμήν, ἐνόσῳ δὲν πληροῦται ἡ ἐπιθυμία, (δηλ. ἐνόσῳ δὲν αἴρονται διὰ προσχωρήσεως νέων βοηθειῶν τὰ κωλύματα, αἱ ἀντιθέσεις αὐτῆς), εἰς τὴν γένεσιν λυπηροῦ συναισθήματος, ἢ νὰ προκαλέσῃ ὑποκειμενικὴν ἡδονήν, πληρωθείσης τῆς ἐπιθυμίας (ἀρθέντων τῶν κωλυμάτων),—ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ ἐπιθυμοῦντι. Ἡ ἐπιθυμία δίδει εἰς τὸ ἀντικείμενον ἀξίαν. Ὁ ἐπιθυμῶν

συναισθάνεται ἡδονήν, πληρωθείσης τῆς ἐπιθυμίας, προσαπτομένην εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, διότι ἤρθησαν αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις (τὰ κωλύματα τῆς ἐπιθυμίας) καὶ ἐπομένως ἐπῆλθε συμφωνία τῶν παραστάσεων· ἐνῷ, διαρκούσης τῆς ἐπιθυμίας, ἡ παράστασις τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς συνεσφηνωμένη μεταξὺ ἀντιθέτων δυνάμεων (παραστάσεων), τῶν ἐλατηρίων τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῶν κωλυμάτων αὐτῆς, ἦτο ἀφορμὴ πρὸς γένεσιν λύπης. Τὸ τὰ μάλιστα ἀδιάφορον ἀντικείμενον δύναται νὰ περιποιήσῃ εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα αὐτὸ ἡδονήν, πληρωθείσης τῆς ἐπιθυμίας, διότι ἐπιθυμεῖται, ἐφ' ὅσον ἐπιθυμεῖται καὶ μόνον εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἐπιθυμεῖ αὐτό. Τὸ ἀντικείμενον δύναται νὰ εἶνε καὶ φευκτὸν καθ' ἑαυτό, καὶ ὅμως γίνεται αἱρετὸν ἕνεκα τῆς ἀναφορᾶς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀτομικήν, νῦν παροῦσαν θυμικὴν διάθεσιν τοῦ ἐπιθυμοῦντος αὐτὸ ὑποκειμένου. Οὕτω π. χ. ὁ ἀσθενὴς ἐπιθυμεῖ νὰ πίῃ τὸ ἀηδὲς φάρμακον ἢ νὰ ὑποστῇ ἀλγεινὴν ἐγχείρησιν· ὅτε ἡ θέα τοῦ προσερχομένου χειρουργοῦ πληροῖ αὐτὸν χαρᾶς. Καὶ τὸ αὐτὸ δὲ ἀντικείμενον γεννᾷ ἐν τούτῳ μὲν τῷ ἀτόμῳ ἡδονήν, ἐν τῷ ἑτέρῳ λύπην. Καὶ ἐν τῷ αὐτῷ δὲ ἀτόμῳ ὁτὲ μὲν γεννᾷ ἡδονήν, ὁτὲ δὲ λύπην. Οὕτω π.χ. ἡ βροχὴ ἔν τινι μὲν ἐποχῇ τοῦ ἔτους γεννᾷ παρὰ τῷ γεωργῷ χαράν, ἐν ἑτέρᾳ δὲ λύπην. Ἐνῷ τὸ ποιὸν τῆς παραστάσεως τοῦ ἀντικειμένου μένει τὸ αὐτό, μεταβαλλομένης τῆς θέσεως τῶν παραστάσεων ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παριστῶντος ὑποκειμένου, συμμεταβάλλεται καὶ τὸ συναίσθημα. Διὰ τοῦτο ἡ ἡδονὴ ἡ γεννωμένη ἐπὶ τῇ πληρώσει ἐπιθυμίας εἶνε οὐ μόνον ὑποκειμενικὴ (ἀτομική), ἀλλὰ καὶ τυχαία καὶ μεταβλητή.

§ 8. Ἡ δὲ ὑλικὴ ἡδονὴ καὶ λύπη εἶνε συναισθήματα ἔχοντα τὴν ἕδραν αὐτῶν ἐν ἁπλοῖς αἰσθήμασι, χωρὶς ν' ἀπαιτῆται προηγουμένη ἐπιθυμία ἵνα συναισθανθῇ τις τὴν ἡδονὴν ἢ λύπην. Οὕτω π.χ. βρώματά τινα, ποτά, ὀσμαί, ἁπλᾶ χρώματα κτλ. θεωροῦνται ἀμέσως καὶ ἄνευ προηγηθείσης ἐπιθυμίας ὡς ἡδέα, ἄλλα πάλιν ὡς λυπηρά. Ὡσαύτως ἡ πεῖνα, ἡ δίψα, ἡ τομή, ἡ καῦσις τοῦ σώματος εἶνε λυπηρά. Ἡ ὑλικὴ ἡδονὴ ἢ λύπη πρόκειται, ὁσάκις ὑπάρχει τὸ ἀντίστοιχον αἴσθημα, τὸ ὁποῖον μένει ἡδὺ ἢ λυπηρόν, εἴτε ἐπιθυμοῦμεν ἢ ἀποστρεφόμεθα αὐτό, εἴτε μή, προϋποτεθέντος ὅτι ἡ

κατάστασις τῶν νεύρων εἶνε ἡ κανονικὴ καὶ ἀπεμακρύνθη πᾶσα ἐπίδρασις στιγμιαίων διαθέσεων τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ διάκρισις τῆς ὑποκειμενικῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὑλικῆς καθίσταται σαφεστάτη, ὅπου γεννᾶται σύγκρουσις ἀμφοτέρων ἐν τῇ αἱρέσει τῆς ὑλικῆς λύπης ἢ φυγῇ τῆς ὑλικῆς ἡδονῆς. Διὰ τὸν ἀσθενῆ τὸν ἐπιθυμοῦντα τὴν ἀλγεινὴν ἐγχείρησιν καὶ συναισθανόμενον ὑποκειμενικὴν ἡδονὴν ἐπὶ τῇ πληρώσει ταύτης τῆς ἐπιθυμίας δὲν παύεται ἡ ἐγχείρησις οὖσα λυπηρά. Ἐπίσης εἰς τὸν ἀσκητὴν ἡ γεῦσις τοῦ δεῖνος φαγητοῦ ἢ ποτοῦ κτλ. εἶνε ἡδεῖα, καίτοι ἀποστρέφεται αὐτὰ ἕνεκα θρησκευτικῶν λόγων. Ἐπίσης ὁ συναισθανόμενος κόρον ἕνεκα ὑπερβολικῆς ἀπολαύσεως τοῦ ἡδυτάτου τῶν ἐδεσμάτων ἐξακολουθεῖ νὰ ὁμολογῇ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐδέσματος καὶ φυλάττει αὐτὸ διὰ τὴν αὔριον προσδοκῶν ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τὴν αὐτὴν ἡδονήν. Ἡ ὑλικὴ ἡδονὴ εἶνε ἀντικειμενικωτέρα, ἀμεσωτέρα, γενικωτέρα καὶ μᾶλλον ὁμοιόμορφος ἢ ἡ ὑποκειμενική, ἡ δὲ ἀπόλαυσις αὐτῆς γίνεται συνήθως ἀφορμὴ ἐπιθυμίας τεινούσης εἰς τὴν ἐπανάληψιν ταύτης τῆς ἀπολαύσεως. Καὶ ὅμως, καίτοι εἶνε ἀντικειμενικωτέρα, ἐπειδὴ ἐξαρτᾶται οὐσιωδῶς ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ αἰσθήματος πρὸς τὴν παροδικὴν ἢ διαρκῆ διάθεσιν τῶν νεύρων τοῦ αἰσθανομένου ὑποκειμένου, ἥτις εἶνε διάφορος παρὰ διαφόροις ἀτόμοις καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἀτόμῳ κατὰ διαφόρους ἐποχάς, μεταβάλλεται καὶ αὕτη οὐ μόνον ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον (ἐξ οὗ τό, de gustibus non est disputandum), ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἀτόμῳ καὶ ἐπομένως εἶνε κατὰ μέγα μέρος ὑποκειμενικὴ (ἀτομικὴ) καὶ μεταβλητή.

§ 9. Ἡ πλήρωσις τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀνθρώπου κατορθοῦται διὰ τῆς χρήσεως τῶν ἐμπειριῶν καὶ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Ὁ γινώσκων τί ἐπιθυμεῖ, γινώσκων δὲ καὶ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καὶ συγκρίνων αὐτὰ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ διακρίνει τί δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον πρὸς τὸν σκοπόν. Πᾶσα πρᾶξις καὶ πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον πρὸς σκοπόν τινα, καλεῖται ὠφέλιμον, χρήσιμον, συμφέρον. Λοιπὸν τὸ συμφέρον πρός τι συμφέρει· δηλ. προϋποτίθεται ὅτι ἐτέθη τι ὡς σκοπός, πρὸς ἔφιξιν τοῦ ὁποίου χρησιμεύει τὸ συμφέρον ὡς μέσον. Ὁ βουλόμενος τὸν σκοπὸν βούλεται καὶ τὸ μέσον, τὸ ὁποῖον λαμβάνει

οὕτω ἀξίαν διὰ τὸν βουλόμενον τὸν σκοπὸν καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἀπόκτησις παρέχει διὰ τοῦτο ὑποκειμενικὴν ἡδονήν. Τὸ συμφέρον διαφέρει τοῦ ὑποκειμενικῶς ἡδέος, τοῦ πληροῦντος ἐπιθυμίαν, μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ ὑποκειμενικῶς ἡδὺ εἶνε ἄμεσον ἀντικείμενον ἐπιθυμίας, τὸ δὲ συμφέρον ἔμμεσον, γινόμενον αἱρετὸν μόνον ἕνεκα τοῦ σκοποῦ, τῆς κυρίας ἐπιθυμίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔφιξις τοῦ σκοποῦ (ἐὰν οὗτος δὲν εἶνε ἐκ τῶν ἐπιτασσομένων ὑπὸ τῆς Ἠθικῆς), παρέχει εἰς τὸν ἐφιέμενον αὐτοῦ μόνον ὑποκειμενικὴν ἡδονήν, καὶ ἡ πλήρωσις τῆς ἐπιθυμίας τῆς τεινούσης πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων θὰ παράσχῃ μόνον ὑποκειμενικὴν ἡδονήν. Δυνατὸν βεβαίως τὸ ἕνεκα χρησιμότητος πρός τινα σκοπὸν αἱρετὸν νὰ παράγῃ καθ' ἑαυτὸ ἀντικειμενικὸν (εἰδολογικὸν) συναίσθημα (νὰ εἶνε δηλ. καθ' ἑαυτὸ καλὸν ἢ ἀγαθόν)· ἀλλ' ἐν τῇ κατὰ τὸ ἁπλῶς ὠφέλιμον ἐκτιμήσει δὲν λαμβάνεται τοῦτο πρὸ ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ πρόκειται μόνου περὶ θεωρητικῆς σκέψεως ἀφορώσης εἰς τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ μέσου πρὸς ἔφιξιν τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ὑποκειμενικῆς ἡδονῆς ἐπὶ τῇ ἀποκτήσει τοῦ μέσου. Λοιπὸν τὸ ὠφέλιμον ὑπάγεται ὑπὸ τὸ ὑποκειμενικῶς ἡδύ.

§ 10. Ἀλλ' εἴτε ὑποκειμενικὴ εἶνε ἡ ἡδονὴ ἢ ἀντικειμενικὴ ὁμοῦ καὶ ὑποκειμενικὴ (ὅπως ἡ ὑλική), εἴτε σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος ἢ τυχαία καὶ μεταβλητή, εἴτε ἀτομικὴ ἢ γενική, δὲν εἶνέ τι ἀδιάφορον, ἀλλ' εἶνε ἔκφρασις ἀξίας. Βεβαίως δὲν ἔχει ἀξίαν οὔτε τὸ ἀντικείμενον κυρίως, οὔτε τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον διὰ πάντας καὶ ἐν πάσῃ ἐποχῇ. Ἡ ἡδονὴ ὅμως, ἣν συνεπάγεται ἐν τῷ ἀτόμῳ, πληρουμένης τῆς εἰς αὐτὸ τεινούσης ἐπιθυμίας, ἢ ἥ τις παρακολουθεῖ τὸ αἴσθημα αὐτοῦ, ἐξαγγέλλει τὴν ὕπαρξιν ἀξίας διὰ τὸν ἐπιθυμοῦντα ἢ αἰσθανόμενον.

Ἀλλ' ἐν πρώτοις οὔτε ἡ ἀξία, ἥτις ἐκφράζεται διὰ τῆς ὑποκειμενικῆς ἡδονῆς, οὔτε ἡ ἐξαγγελλομένη διὰ τῆς ὑλικῆς δύνανται νὰ γείνωσιν ἀντικείμενα θεωρίας, ἐπιστήμης. Ἡ μὲν ὑλικὴ ἡδονὴ εἶνε, ὡς εἴδομεν, κατὰ μέγα μέρος ὑποκειμενικὴ καὶ μεταβλητή. Ἐπὶ ἀτομικῶν δὲ καὶ μεταβλητῶν κρίσεων δὲν δύναται νὰ θεμελιωθῇ ἐπιστήμη. Καὶ τὸ αἴσθημα δὲ συγχεῖται ἐν τῇ ὑλικῇ ἡδονῇ ἀδιακρίτως πρὸς τὸ συναίσθημα καὶ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ δι' ἐν-

νοιῶν καὶ καταστῇ ἐπιστητὸν ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἀποδίδομεν τὸ κατηγορούμενον τοῦ ὑλικῶς ἡδέος. Τὸ συναισθητὸν καὶ τὸ συναίσθημα εἶνε οὕτως ἀχωρίστως συγκεχωνευμένα, ὥστε εἶνε ἀδύνατον νὰ εὕρωμεν δι' ἐννοιῶν ὁριστὸν ὑποκείμενον τῆς κρίσεως τῆς ἐκφραζούσης ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται ἀξία. Ἡ ὑλικὴ ἡδονὴ ἢ λύπη ἐκφράζει μόνον ὅτι κατάστασίς τις εἶνε εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος· ἐν τίνι ὅμως συνίσταται ἡ κατάστασις αὕτη μένει ἄγνωστον. Ἕνεκα τούτων δὲ εἶνε ἀδύνατον νὰ παραχθῇ ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ὑλικῶς ἡδείας καταστάσεως περαιτέρω γνῶσις, ἀκολουθία δυναμένη νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἀσφαλὲς μέτρον αἱρέσεως ἢ φυγῆς. Ἡ ὑλικὴ ἡδονὴ δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρακτικὴ ἀρχή. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γινώσκῃ καὶ ὁρίσῃ τις ἐκ τῶν προτέρων τί θὰ προξενήσῃ ὑλικὴν ἡδονὴν καὶ τί μείζονα ἡδονήν· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ περιμένῃ ἕκαστος ἵνα μάθῃ ἐκ τῆς ἐμπειρίας τί ἐγέννησεν ἐν αὐτῷ ἡδονὴν καὶ τί μείζονα ἡδονήν. Καὶ ἐάν τις ζητήσῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τούτου, ἂν δύναται νὰ προσδοκᾷ ὑλικὴν ἡδονὴν ἐκ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ πράγματος, καὶ εἰς τοῦτον εἶνε ἠναγκασμένος νὰ συμβουλεύσῃ νὰ περιμένῃ ἥσυχος, ἕως οὗ μάθῃ ἐκ τῆς ἐμπειρίας τί παρέσχεν εἰς αὐτὸν ἡδονήν. Ἀφοῦ δὲ δὲν ὑπάρχει θεωρία τῆς ὑλικῆς ἡδονῆς, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ κριτικὴ αὐτῆς. Ἐάν τις λέγῃ, «συναισθάνομαι ὑλικὴν ἡδονὴν» ἡ πρότασις αὐτοῦ αὕτη δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑποβληθῇ εἰς βάσανον ἢ νὰ μεταβληθῇ. Πᾶν συναίσθημα εἶνε ὀρθὸν καὶ ἀληθὲς διὰ τὸν συναισθανόμενον αὐτό, διότι εἶνε γεγονὸς ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, δὲν δύναμαι δὲ νὰ ἐρευνήσω ἂν τοιοῦτον γεγονὸς εἶνε ἐσφαλμένον.

Τὰ αὐτὰ ἰσχύουσι καὶ περὶ τῆς ὑποκειμενικῆς ἡδονῆς. Καὶ αὕτη εἶνε ἀποτέλεσμα οὐχὶ πράγματος ἢ πράξεως δυναμένης νὰ ὁρισθῇ δι' ἐννοιῶν, ἀλλὰ τῆς ἐν τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ θέσεως τῶν παραστάσεων ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἐπιθυμοῦντος καὶ συναισθανομένου τὴν ἡδονὴν ἐπὶ τῇ πληρώσει τῆς ἐπιθυμίας· αὕτη δὲ ἡ στιγμιαία θυμικὴ διάθεσις οὔτε νὰ περιγραφῇ δι' ἐννοιῶν εἶνε δυνατόν, οὔτε νὰ χωρισθῇ τῆς ἡδονῆς, διασαφηθῇ καὶ ὁρισθῇ. Ἡ ἡδονὴ δὲν εἶνε συνημμένη πρὸς μόνην τὴν παράστασιν, ἥτις εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας, ἀλλ' εἶνε συγκεχωνευμένη πρὸς ἁπάσας τὰς ἐν τῇ συνειδήσει παραστάσεις, αἵτινες εὑρίσκονται ἔν τινι καταστάσει ἀλληλεπιδράστως. Πλὴν τούτου ἡ ὑποκειμενικὴ ἡδονὴ εἶνε αὐτὸ

τοῦτο ἀτομικὴ καὶ μεταβλητή. Τούτων ἕνεκα εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ θεωρία (ἐπιστήμη) τοῦ ὑποκειμενικῶς ἡδέος ἢ νὰ παραχθῶσιν ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ὑποκειμενικῆς ἡδονῆς ἀκολουθίαι περὶ τοῦ τί, εἰς τίνα καὶ πότε θὰ προξενήσῃ ἡδονὴν ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ γενόμενον. Τὸ μόνον, ὅπερ δύναταί τις νὰ γινώσκῃ ἐνταῦθα, ἐν μὲν τῇ ὑλικῇ ἡδονῇ εἶνε ὅτι συνῃσθάνθη ἡδονήν, ὁσάκις εἶχε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ αἴσθημα (ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι ἀποκλείεται πᾶσα ὑποκειμενικὴ ἐπίδρασις, ὅπερ ὅμως συνήθως ἀδύνατον. Μεθ' ὁποίας ἡδονῆς π. χ. εἰςέρχεταί τις εἰς τὸ ἑστιατόριον πρὸ τοῦ γεύματος καὶ μεθ' ὁποίας ἀηδίας ἐπανέρχεται εἰς αὐτὸ μετὰ τὸ γεῦμα)· ἐν δὲ τῇ ὑποκειμενικῇ ἡδονῇ ὅτι συναισθάνεται ἡδονήν, ὅταν πληρῶνται αἱ ἐπιθυμίαι αὐτοῦ.

§ 11. Ἔπειτα, καίτοι ἡ ὑλικὴ καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ ἡδονὴ εἶνε ἐκφράσεις ἀξίας, οὐδεμίαν ὅμως προσωπικὴν (ἠθικὴν) ἀξίαν περιποιοῦσιν εἰς τὸν συναισθανόμενον αὐτάς, ὅπως οὐδὲ ἡ λύπη ἀπαξίαν. Ἡ ὑλικὴ ἡδονὴ καὶ λύπη ἐπιβάλλονται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἔξωθεν διὰ συμβεβηκότων ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ, καταλαμβάνουσιν αὐτὸν μετά τινος σωματικῆς καταστάσεως, εἶνε ἀναγκαῖα ἀποτελέσματα φυσικῆς ἀνάγκης, εἰς ἣν ὑποκύπτει ὁ ἄνθρωπος καὶ ἧς εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ὑποστῇ τ' ἀποτελέσματα εὑρισκόμενος ἐν ἀπολύτως παθητικῇ καταστάσει. Ἡ ὑλικὴ ἡδονὴ καὶ λύπη εἶνε ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς πρὸς τὴν διάθεσιν τῶν νεύρων σχέσεως τῶν ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ ἐκτὸς κόσμου προερχομένων ἐρεθισμῶν. Ἡ μὲν ὑλικὴ λύπη (δυσαρέσκεια καὶ πόνος) εἶνε ἀποτέλεσμα τὰς διαφωνίας καὶ συγκρούσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ πρὸς τὴν διάθεσιν τῶν νεύρων, ἡ δὲ ὑλικὴ ἀπόλαυσις ἀποτέλεσμα τῆς διά τινος ἐρεθισμοῦ ἄρσεως ταύτης τῆς διαφωνίας καὶ συγκρούσεως. Πᾶσα λύπη προξενουμένη διὰ τῆς ἀσθενείας τοῦ σώματος, τῶν τραχυτήτων τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, διὰ τυφλῶν δυνάμεων τῆς φύσεως ἄνευ σκοποῦ ἐνεργουσῶν, ἡ πεῖνα, ἡ δίψα, ἡ ἀηδία καὶ δυσαρέσκεια ἡ προξενουμένη ὑπό τινων αἰσθημάτων εἶνε φυσικαὶ ἀνάγκαι, ἃς εἴμεθα ἠναγκασμένοι ν' ἀνεχώμεθα, ἐὰν δὲν δυνάμεθα νὰ μεταβάλωμεν τὰ πράγματα. Ὡσαύτως καὶ ἡ ἀπόλαυσις εἶνε φυσικὴ ἀνάγκη προερχομένη ἐκ τῆς πληρώσεως τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν, ἐκ

τῆς ἄρσεως τῆς ἐσωτερικῆς διαμάχης ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ πρὸς τὴν διάθεσιν τῶν νεύρων. Οὔτε ἡ ὑλικὴ ἡδονή, οὔτε ἡ ὑλικὴ λύπη ἔχουσι τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἐν τῇ βουλήσει καὶ προσωπικότητι τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν αὐταῖς αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτώμενον καὶ μὴ ἐλεύθερον. Τοῦτο μένει ὀρθὸν καὶ ἐὰν κατόπιν παρουσιασθῇ, ὡς εἰκός, ἡ ἐπιθυμία τῆς ὑλικῆς ἡδονῆς καὶ ἡ ἀποστροφὴ τῆς ὑλικῆς λύπης. Καὶ τότε οὐδέποτε δύναται ὁ ἄνθρωπος ἐλευθέρως ἐξ ἑαυτοῦ νὰ παραγάγῃ ἡδονὴν ἢ νὰ φύγῃ τὴν λύπην, ἀλλ' αἰχμαλωτίζει καὶ χρησιμοποιεῖ μόνον τὴν ἐμπειρίαν αὐτοῦ ὡς μέσον πρὸς τὴν φύσιν. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ὑλικὴ ἡδονὴ ἢ λύπη εἶνε προϊὸν φυσικῆς ἀδυσωπήτου ἀνάγκης, ἡ ἀξία ἢ ἀπαξία, ἣν ἐκφράζουσιν, ἐξαρτώμεναι ἐκ ταύτης μόνον τῆς ἀνάγκης δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸν συναισθανόμενον αὐτὰς ὡς μὴ προελθοῦσαι ἐξ αὐτοῦ. Ἀσθένεια, πληγὴ προξενηθεῖσα ἐκ τυχαίας πτώσεως κεράμου, τραῦμα κατενεχθὲν ὑπὸ παράφρονος ἢ κακούργου, δριμὺ ψῦχος κτλ. οὐδεμίαν ἀφαιροῦσιν ἀξίαν· ἡδονὴ ἐπὶ τῇ ἀπολαύσει βρώσεως καὶ τοιαύτης βρώσεως, εὐρωστία καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ παντὸς πόνου, διηνεκὴς σωματικὴ ἀπόλαυσις οὐδεμίαν περιποιοῦσιν ἀξίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τὸν ἄνθρωπον τὸν συναισθανόμενον ἡδονὴν ἐπιβαλλομένην εἰς αὐτὸν ἔξωθεν διὰ συμβεβηκότων ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ καὶ τῷ ἐκτὸς κόσμῳ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν εὐτυχῆ, οὐχὶ δὲ ἀγαθόν, δὲν δυνάμεθα δηλ. ν'ἀπονείμωμεν αὐτῷ προσωπικὴν (ἠθικὴν) ἀξίαν, οἵαν ἐκφράζει ἡ ἔνοια «ἀγαθός.» Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ πάσχων τἀναντία εἶνε δυστυχής, οὐδεμίαν δ' ἔχει διὰ τοῦτο ἀπαξίαν, δὲν εἶνε κακός.

Τὰ ῥηθέντα ἰσχύουσι καὶ περὶ τῆς ὑποκειμενικῆς ἡδονῆς τῆς ἐκ πληρώσεως τῶν ἐπιθυμιῶν. Καὶ αὕτη γεννᾶται ἐξ αἰτίων, τὰ ὁποῖα ἐνεργοῦσιν ὡς φυσικὰ αἴτια καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ὑποκείμεθα κατ'ἀνάγκην. Ὅπως ἡ ὑλικὴ ἡδονὴ εἶνε ἀποτέλεσμα τοῦ φυσικοῦ μηχανισμοῦ τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, αἵτινες ἐνεργοῦσι κατ' ἀναγκαίους νόμους, οὕτω καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ ἡδονὴ καὶ λύπη εἶνε ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ, τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν παραστάσεων ὡς δυνάμεων καὶ ἑπομένως ὑπόκεινται εἰς τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης. Καὶ αὗται λοιπὸν οὐδεμίαν προσωπικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν περιποιοῦσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Παρουσιασθέντος π. χ. γνωστοῦ μοι προσώπου, ἐγεννήθη ἐν ἐμοὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀναμνήσεως

τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Μὴ κατορθῶν τοῦτο λυποῦμαι. Ἡ λύπη αὕτη ἐπὶ τῇ μὴ πληρώσει τῆς ἐπιθυμίας οὐδεμίαν περιποιεῖ εἰς ἐμὲ προσωπικὴν ἀπαξίαν, ὡς οὐδὲ ἡ ἀνάμνησις τοῦ ὀνόματος ἀξίαν. Ὥστε ἡ τάσις πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ ἡ ἀπόλαυσις αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ φυγὴ τῆς λύπης, καθ' ἑαυτὴν εἶνε μὲν φυσικὴ καὶ δὲν εἶναι ἀξιόμεμπτος (ἐὰν δὲν ἀπαγορεύηται ὑπὸ τῆς Ἠθικῆς), στερεῖται ὅμως πάσης προσωπικῆς (ἠθικῆς) ἀξίας.

Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἡ ἀπουσία τῆς ἡδονῆς, οὔτε ἡ μὴ δίωξις αὐτῆς περιποιεῖ ἀπαξίαν, ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἡδονῆς οὐδεμία προκύπτει προσταγὴ ὑποχρεοῦσα ἀπολύτως καὶ ἀναγκάζουσα πάντας εἰς ἐκτέλεσιν αὐτῆς, διότι οὐδεὶς εἶνε ὑπόχρεως νὰ βούληται νὰ συναισθάνηται ἡδονὴν καὶ νὰ πράττῃ οὕτως, ὥστε νὰ συναισθάνηται αὐτήν. Παρ' οὐδενὸς δύναταί τις ν' ἀπαιτήσῃ νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀπόλαυσιν ἢ νὰ ψέξῃ αὐτόν, ἐὰν φεύγῃ αὐτήν. Ὁ μὴ θηρεύων τὴν ἡδονὴν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπιδιωκόντων αὐτὴν μωρός, οὐχὶ δὲ ἀξιόμεμπτος.

§ 12. Ἐνῷ τὰ συναισθήματα τῆς ἡδονῆς τὰ προκαλούμενα διὰ τῆς πληρώσεως τῶν ἐπιθυμιῶν εἶνε ὅλως ὑποκειμενικὰ καὶ μεταβλητά, τὰ δὲ ἐξεγειρόμενα διὰ τοῦ ὑλικῶς ἡδέος ἐξαρτώμενα οὐσιωδῶς ἐκ τῆς παροδικῆς ἢ διαρκοῦς ποιότητος τοῦ νευρικοῦ συστήματος τοῦ ἀτόμου εἶνε κατὰ μέγα μέρος ὑποκειμενικὰ καὶ μεταβλητά, τὰ δὲ ἐκ τῆς θήρας τοῦ ὠφελίμου προκύπτοντα ὑπάγονται εἰς τὰ ὑποκειμενικά, τὸ συναίσθημα τῆς εὐαρεσκείας, τὸ ὁποῖον ἐξεγείρει τὸ καλόν, ἐξαρτώμενον ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς καθ' ἑαυτὴν ἀμεταβλήτου ποιότητος τοῦ ἀντικειμένου ἐκφράζει γενικὴν καὶ ἀναλλοίωτον ἐπιδοκιμασίαν καὶ εἶνε ἀντικειμενικόν. Τὸ κυρίως ἀντικειμενικὸν (εἰδολογικὸν) συναίσθημα τοῦ καλοῦ μὴ ἔχον τὴν αἰτίαν αὐτοῦ ἐν σωματικαῖς ἢ πνευματικαῖς καταστάσεσι τοῦ συναισθανομένου ὑποκειμένου, ἀλλ' ἁπλῶς παρὸν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ, ὅπως τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ γνώσεις, ἀποδίδει εἰς τὸ ἀντικείμενον ὡς ἕκτη τις αἴσθησις νέον ἀντικειμενικὸν γνώρισμα, τὸ γνώρισμα τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀπολύτως, δηλ. γενικῶς καὶ ἀναγκαίως ἀρέσκοντος. Ἡ συμμετρία π. χ. εἶνε καλή, ἡ ἀσυμμετρία αἰσχρά. Τὸ ὑποκείμενον τὸ κρίνον οὕτω οὐδαμῶς ἀναφαίνεται ἐνταῦθα, ὅπως

οὐδὲ ἐν τῇ κρίσει «τὸ ἰσόπλευρον τρίγωνόν ἐστιν ἰσογώνιον». Ἡ ὕπαρξις τοιούτων συναισθημάτων ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν προτέρων διὰ τῶν ἑξῆς. Ἐὰν Α καὶ Β σημαίνωσι τὸ περιεχόμενον δύο συγχρόνως ἐν τῇ συνειδήσει ὑπαρχουσῶν παραστάσεων, αὗται θὰ ἔχωσι σχέσιν τινὰ πρὸς ἀλλήλας· ἢ θὰ εἶνε συγγενεῖς (ὁμογενεῖς), ἢ θὰ θὰ εἶνε ἑτερογενεῖς (ἀσύγκριτοι). Ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει θὰ συνδεθῶσι μὲν ἕνεκα τῆς συγχρόνου παρουσίας ἐν τῇ συνειδήσει, οὐδετέρα ὅμως θὰ ὑποστῇ ἀλλοίωσίν τινα. Ἀμφότεραι συμπλέκονται διατηροῦσαι τὸ ποιὸν καὶ τὸ ποσὸν αὐτῶν. Οὕτω π. χ. συμπλέκονται αἱ παραστάσεις τῆς γεύσεως, ὀσμῆς, χρώματος, λειότητος, βαρύτητος κτλ. ἐν τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ μήλου. Ἐὰν εἶνε συγγενεῖς, π. χ. οἱ φθόγγοι do καὶ mi ἢ do καὶ re θὰ συνδεθῶσι μὲν ἐπίσης ὡς σύγχρονοι, ἀλλὰ θὰ προκύψῃ προαγωγὴ ἢ κώλυσις τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, ἀναλόγως τῆς ὑπερεχούσης ταὐτότητος ἢ ἀντιθέσεως αὐτῶν. Ἐν ἐκείνῃ τῇ περιπτώσει, μὴ ὑπαρχούσης κωλύσεως ἢ προαγωγῆς τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, οὐδὲν συναίσθημα γεννᾶται ἀναφερόμενον εἰς τὴν σχέσιν τῶν παραστάσεων: Ἐν ταύτῃ προαγομένης ἢ κωλυομένης τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας, ἀνάγκη νὰ γεννηθῶσι συναισθήματα ἀναφερόμενα εἰς αὐτήν, ἐν τῇ προαγωγῇ εὐάρεστα, ἐν τῇ κωλύσει δυσάρεστα. Ἐὰν λοιπὸν τὸ συναίσθημα εἶνε ἀποκλειστικῶς ἀποτέλεσμα τῆς σχέσεως τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων, χωρὶς ν' ἀναμιχθῶσιν αἱ ἐπιθυμίαι καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ παριστάνοντος ὑποκειμένου, (αὕτη δὲ ἡ ἀπαίτησις εἶνε δυνατὴ ὡς πραγματουμένη ἐν πάσῃ κρίσει, δηλ. ἐν πάσῃ ἀντικειμενικῇ συνδέσει ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου), ἐπειδὴ εἶνε ἀνάγκη αἱ σχέσεις δύο ἢ πλειόνων παραστάσεων πρὸς ἀλλήλας, καθ' ὅσον ἐξαρτῶνται μόνον ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, νὰ εἶνε πάντοτε αἱ αὐταί, ἐφ' ὅσον τοῦτο τὸ περιεχόμενον μένει τὸ αὐτό, ἕπεται ὅτι αἱ αὐταὶ σχέσεις θὰ παράγωσι πάντοτε καὶ παρὰ πᾶσι τὰ αὐτὰ συναισθήματα· θὰ ἀρέσκωσιν ἀντικειμενικῶς, δηλ. ἀπολύτως. Λοιπὸν τὸ ὑπ' αὐτῶν προκαλούμενον συναίσθημα καλεῖται εὐλόγως καὶ ἐν τῇ αὐστηρᾷ σημασίᾳ τῆς λέξεως ἀντικειμενικόν· διότι δὲν γεννᾶται ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ περιεχομένου τῆς παραστάσεως πρὸς τὸ παριστῶν ὑποκείμενον, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀναφορᾶς (σχέσεως) δύο παραστάσεων πρὸς ἀλλήλας ἐν τῷ παριστάνοντι. ἡ συν-

είδησις τοῦ ὁποίου εἶνε οἱονεὶ μόνον τὸ θέατρον τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν παραστατικῶν ἐνεργειῶν. Τὴν ὕπαρξιν τοιούτων συναισθημάτων, δι' ὧν ἐξαγγέλλεται ἀντικειμενική, ἀναλλοίωτος καὶ ἀπόλυτος ἐπιδοκιμασία, ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ ἐμπειρία. Ἡ συμμετρία π. χ, ἔν τινι οἰκοδομήματι ἀρέσκει ἀπολύτως. Ἐπίσης ἀρέσκουσιν ἀπολύτως οἱ συνδυασμοὶ φθόγγων τινῶν ἐν τῇ Μουσικῇ, χρωμάτων, μορφῶν, ἐν τῇ ζωγραφικῇ, ἡ συμφωνία τῶν νοημάτων ἐν τῇ μεταφορᾷ κτλ.

Καίτοι δὲ ἡ ἀπόλυτος ἐπιδοκιμασία σχέσεὼν τινων τῶν παραστάσεων ἐξαγγέλλεται διὰ συναισθήματος, τοῦτο δὲ γεννώμενον καὶ ὑπάρχον ἐν τῷ παριστάνοντι οὐδέποτε ἀπαλλάσσεται τῆς ἀναφορᾶς πρὸς αὐτόν, τὸ ἐξαγγέλλον αὐτὴν συναίσθημα ἔχει πλήρη ἀντικειμενικότητα Τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον ἀρέσκει καθ' ἑαυτό. Ὅπως τὸ ῥόδον δὲν εἶνε καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἐρυθρόν. οὔτε εὔοσμον (διότι τὰ αἰσθήματα δὲν εἶνε ἐκφράσεις τῶν ποιοτήτων τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐσωτερικαὶ καταστάσεις τῆς ψυχῆς ἔχουσαι κυρίαν αἰτίαν τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς, δευτερεύουσαν δὲ τὸν τρόπον τῆς διαγέρσεως), ἀλλ' ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ ῥὶς ἡμῶν ἀντιλαμβάνεται αὐτὸ οὕτως, καὶ ὅμως ἡ ἐρυθρότης καὶ εὐωδία αὐτοῦ εἶνε λίαν ἀντικειμενικαί, οὕτω καὶ τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον (τὸ καλὸν) δὲν ἀρέσκει ὑποκειμενικῶς, ἀλλ' ἀντικειμενικῶς. Βεβαίως περιέχει τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀντιλαμβανόμενον ὑποκείμενον· δηλ. τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον ἀρέσκει τινί. Ἐνταῦθα ὅμως δὲν πρόκειται περὶ ἀναφορᾶς τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον, δι' ἧς ὁρίζεται τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ τοὐναντίον περὶ ἀναφορᾶς τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ ἀντικείμενον, δι' ἧς ὁρίζεται ἐν τῇ κρίσει αὐτοῦ τὸ ὑποκείμενον. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ συναίσθημα δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τούτου, ὅ,τι εἶνε ἴδιον τοῦ ἀντιλαμβανομένου, ἀλλ' ἐκ τούτου, ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸ ἀντικείμενον. Καὶ τὸ αὐστηρῶς ἀποδειχθὲν μαθηματικὸν θεώρημα ἵνα γνωσθῇ ὡς ἀληθὲς ἀνάγκη νὰ νοηθῇ ὑπό τινος· ἀλλ' αὕτη ἡ ἀλήθεια δὲν ἀποδίδεται εἰς αὐτὸ ὑπὸ τοῦ νοοῦντος, ἀλλ' ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ νοουμένου καὶ τῆς ἐν αὐτῇ κειμένης ἀποδεικτικῆς ἀνάγκης. Οὕτω καὶ τὸ καλὸν ἵνα ἀρέσκῃ καὶ ἐκτιμᾶται ἀνάγκη ν' ἀρέσκῃ τινί. Ἀλλ' αὕτη ἡ ἐκτίμησις, ἐὰν πράγματι τὸ ἀντικείμενον εἶνε καλόν, ἀνάγκη νὰ ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ

ἀντικειμένου. Ἡ ἀντίληψις δὲν παράγει οὐδὲ χορηγεῖ εἰς αὐτὸ τὴν ἀξίαν, ἀλλ' εὑρίσκει καὶ ἀνομολογεῖ αὐτήν.

§ 13. Πλὴν τούτου εἴδομεν ὅτι τ' ἀντικείμενα καὶ αἱ πράξεις, αἵτινες παράγουσιν ὑλικὴν ἡδονήν, δὲν δύνανται ν' ἀποχωρισθῶσι τοῦ συναισθήματος καὶ ὁρισθῶσι δι' ἐννοιῶν, αἱ δὲ κρίσεις, ἐν αἷς ἀπονέμομεν εἰς τ' ἀντικείμενα τὸ κατηγορούμενον τοῦ ἡδέος, εἶνε γλωσσικαὶ μόνον, οὐχὶ δὲ λογικαί· ὅτι ἡ ὑποκειμενικὴ κατάστασις, ἥτις παράγει ὑποκειμενικὴν ἡδονήν, ἐπίσης δὲν δύναται ν' ἀποχωρισθῇ τοῦ συναισθήματος καὶ ὁρισθῇ δι' ἐννοιῶν. Ἐνῷ λοιπὸν τὸ ἡδὺ ἐν γένει δὲν εἶνε ἐπιστητόν, ἐὰν καὶ τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον, τὸ καλόν, περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ νὰ γεννᾷ ἐν ἡμῖν ἀντικειμενικὰ συναισθήματα εὐαρεσκείας μὴ δυνάμενα νὰ χωρισθῶσιν αὐτοῦ, ἐπιστήμη αὐτοῦ θὰ ἦτο ἐπίσης ἀδύνατος. Ἵνα ᾖ δυνατή, ἀνάγκη τὸ ἀρέσκον ἀντικείμενον ἔνθεν μὲν ν' ἀρέσκῃ ἀπολύτως, ἔνθεν δὲ νὰ εἶνε δυνατὸς ὁ ἀποχωρισμὸς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ εἰς αὐτὸ προσαπτομένου συναισθήματος καὶ ἡ κατ' ἰδίαν παράστασις αὐτοῦ. Τοῦτο τὸ τελευταῖον δύναται νὰ συμβῇ μόνον ἐν συνθέτῳ ἀντικειμένῳ, οὗ τὰ μέρη, ἀδιάφορα καθ' ἑαυτά, ἐν συνδέσει προκαλοῦσιν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν. Λοιπὸν ἀντικείμενον ἐπιστήμης δύναται νὰ γείνῃ τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον, τὸ καλόν, μόνον ἐὰν εἶνε σχέσις μερῶν, μορφή. Τοιαῦται δὲ σχέσεις εἶνε, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ προηγουμένῃ §, πράγματι δυναταί. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ ἐμπειρία διδάσκουσα ὅτι τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον εἶνε πάντοτε σχέσις. Οὐδέποτε π. χ. εἶνε ἀντικείμενον ἀπολύτου ἐπιδοκιμασίας εἷς μεμονωμένος φθόγγος, ἓν μεμονωμένον χρῶμα, σημεῖον κτλ, ἀλλὰ πάντοτε συμφωνία φθόγγων, ὑποτύπωσις μορφῆς, συνδυασμὸς χρωμάτων κτλ, ἔνθα περικλείονται ποικίλαι σχέσεις. Αἱ δύο παραστάσεις, ἐκ τῆς σχέσεως τῶν ὁποίων γεννᾶται τὸ ἀντικειμενικὸν συναίσθημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς αὐτὴν καὶ ἐκφράζον τὸ ποιὸν αὐτῆς, δύνανται νὰ παρασταθῶσιν ἑκατέρα κεχωρισμένη τοῦ συναισθήματος καὶ νὰ ὁρισθῇ καὶ ἐκφρασθῇ δι' ἐννοιῶν ἑκατέρα καθ' ἑαυτὴν καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν. Συνδέσεις τοιούτων σταθερῶν καὶ ὡρισμένων παραστάσεων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν γεννώμενα ἀντικειμενικὰ συναισθήματα, αἵτινες εἶνε τὰ διάφορα εἴδη τοῦ καλοῦ, ἐπειδὴ αἱ σχέσεις δύνανται νὰ παρασταθῶσι κεχωρισμέναι τῶν

εἰδολογικῶν συναισθημάτων καὶ νὰ διασαφηθῶσι καὶ ὁρισθῶσι δι' ἐννοιῶν, δύνανται νὰ γείνωσιν ἀντικείμενα ἐπιστήμης, καί, ἐὰν πράγματι διασαφηθῶσι δι' ἐννοιῶν, μεταβάλλονται εἰς καλαισθητικὰς κρίσεις. Ὑποκείμενον αὐτῶν εἶνε ἡ μεταξὺ τῶν παραστάσεων ὑφισταμένη σχέσις· κατηγορούμενον δὲ τὸ εἰς αὐτὴν ἀναφερόμενον συναίσθημα. Καλοῦνται δὲ αἱ καλαισθητικαὶ κρίσεις καὶ εἰδολογικαὶ (μορφολογικαί, κρίσεις σχέσεων), διότι τὸ ὑποκείμενον αὐτῶν, ὡς εἴδομεν, δὲν εἶνε ἡ παράστασις μεμονωμένου ἀντικειμένου, ἀλλ' ἡ παράστασις σχέσεως ὑφισταμένης μεταξὺ δύο τοὐλάχιστον ἀντικειμένων. Ἐπειδὴ δὲ ὅπου ὑπάρχει σχέσις, ἐκεῖ ὑπάρχει σύνθεσις πολλῶν (τοὐλάχιστον δύο), ἑπομένως μορφή, εἶδος, διὰ τοῦτο καλοῦνται εἰδολογικαί. Καὶ τὰ συναισθήματα δέ, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὰ κατηγορούμενα τῶν καλαισθητικῶν κρίσεων, καλοῦνται διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰδολογικὰ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ συναισθήματα τὰ συνοδεύοντα ἁπλᾶ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἐκλήθησαν ὑλικά, καθόσον τὰ αἰσθήματα τὰ προξενοῦντα αὐτὰ δὲν νοοῦνται μὲν ὡς μέλη σχέσεως, δύνανται ὅμως ν' ἀποτελέσωσι τὴν ὕλην σχέσεως ἢ μορφῆς. Τὰ ὑλικὰ καλοῦνται καὶ σωματικά, τὰ δὲ ὑποκειμενικὰ καὶ εἰδολογικὰ πνευματικά. Τὰ ὑλικὰ καὶ ὑποκειμενικὰ καλοῦνται καὶ παθολογικά, διότι τὸ συναισθανόμενον ὑποκείμενον ἔχει ἐν αὐτοῖς παθητικῶς, ὡς εἴδομεν.

§ 14. Αἱ καλαισθητικαὶ κρίσεις εἶνε ἐναργεῖς καὶ ἀναμάρτητοι καὶ ἑπομένως οὐδεμιᾶς χρῄζουσιν ἀποδείξεως, διότι εἶνε *ταὐτολογικαί*, διότι δηλ., καίτοι τὸ ὑποκείμενον αὐτῶν εἶνε παράστασις, τὸ δὲ κατηγορούμενον συναίσθημα, ἀμφότερα ταὐτίζονται. Ὑπάρχουσι δηλ. μόνον δύο εἴδη συγγενείας τῶν παραστάσεων· ἐκείνη, ἐν ᾗ ὑπερέχει τὸ κοινόν, καὶ ἐκείνη, ἐν ᾗ ὑπερέχει τὸ ἀντίθετον. Ἐνῷ τὸ κοινὸν ἐν ταῖς συγγενέσι παραστάσεσιν ὠθεῖ εἰς τὴν συνένωσιν, ἀντιδρᾷ εἰς αὐτὴν τὸ ἐν αὐταῖς ἀντίθετον. Ἐντεῦθεν γεννᾶται ἀναγκαίως ἔντασις ἐν ταῖς συγγενέσι παραστάσεσιν, ἥτις ἢ διαλύεται, ἐὰν τὸ κοινὸν εἶνε ἀρκούντως ἰσχυρὸν ἵνα ὑπερνικήσῃ τὴν ἀντίστασιν τοῦ ἀντιθέτου, ἢ ἐξακολουθεῖ νὰ διαμένῃ, ἐὰν ὑπερέχῃ τὸ ἀντίθετον. Ἔκφρασις ἐκείνης τῆς καταστάσεως, ἐν ᾗ ἡ ἔντασις διαλύεται καὶ ἐλευθεροῦται τὸ ἐν τῇ ἐντεταμένῃ καταστά-

σει εὑρισκόμενον, εἶνε εὐάρεστον συναίσθημα· ἔκφρασις τῆς ἑτέρας, ἐν ᾗ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἔντασις καὶ δὲν ἱκανοποιεῖται ἡ ἀνάγκη τῆς διαλύσεως, εἶνε δυσάρεστον συναίσθημα. Ὅθεν, ὅπου μεταξὺ συγγενῶν παραστάσεων συγχρόνως παρουσῶν ἐν τῇ συνειδήσει ἕνεκα ἀντικειμενικῆς συνυπάρξεως αὐτῶν ἐπικρατεῖ ὑπεροχὴ τοῦ κοινοῦ, συμφωνία, ἁρμονία, γεννᾶται ἀφεύκτως εὐάρεστον συναίσθημα· ὅπου δὲ ἐπικρατεῖ ὑπεροχὴ τοῦ ἀντιθέτου, ἀσυμφωνία, δυςαρμονία, γεννᾶται δυςάρεστον. Καὶ ὅπου παρουσιάζεται εὐάρεστον συναίσθημα, προϋποτεθέντος ὅτι πρόκειται μόνον περὶ τῆς παρουσίας συγγενῶν παραστάσεων ἐν τῇ συνειδήσει, ἐπικρατεῖ μεταξὺ τῶν παραστάσεων ὑπεροχὴ τοῦ κοινοῦ, ἁρμονία· ὅπου δὲ παρουσιάζεται δυσάρεστον, ἐπικρατεῖ ὑπεροχὴ τοῦ ἀντιθέτου, δυςαρμονία. Ἁρμονία καὶ εὐάρεστον συναίσθημα, δυσαρμονία καὶ δυσάρεστον εἶνε ἀναποσπάστως συνδεδεμένα ἕνεκα τούτου, ὅτι ἐκεῖναι οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ αἱ σχέσεις τῆς ὑπεροχῆς τοῦ κοινοῦ ὑπὲρ τὸ ἀντίθετον, ἢ τοῦ ἀντιθέτου ὑπὲρ τὸ κοινόν· ταῦτα δὲ ἐκφράσεις αὐτῶν τούτων τῶν σχέσεων. Ἐὰν διὰ τοῦτο αἱ παραστάσεις τῶν σχέσεων ὀνομασθῶσι διά τινος ὀνόματος (ἁρμονία, δυσαρμονία), ἡ οὕτω ὀνομασθεῖσα παράστασις παριστᾷ τὸ αὐτό, ὅπερ ἐκφράζεται διὰ τοῦ ἀνωτέρω εὐαρέστου ἢ δυσαρέστου συναισθήματος. Ἀμφότερα, ἐκεῖναι αἱ παραστάσεις καὶ ταῦτα τὰ συναισθήματα εἶνε τὰ αὐτά. Ἀμφότερα ἀναφέρονται εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, καὶ τὰς αὐτὰς σχέσεις, αἵτινες ὑπ' ἐκείνων μὲν ἐκφράζονται ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ παριστάναι, ὑπὸ τούτων δὲ ἐν τῇ τοῦ συναισθάνεσθαι, ὅπως ἡ αὐτὴ σχέσις ἡλίου καὶ σελήνης, ἡ ἀντίθεσις, τεθέντος ὅτι ἐν αὐτῇ ἡ σελήνη εὑρίσκεται ἔν τινι τῶν δεσμῶν, διὰ μὲν τοὺς κατοίκους τῆς γῆς εἶνε ἔκλειψις σελήνης, διὰ δὲ τοὺς τῆς σελήνης (ἐὰν ὑπάρχωσιν) ἔκλειψις ἡλίου. Ὅθεν κρίσις, ἐν ᾗ ἡ ἀνωτέρω παράστασις τῆς σχέσεως εἶνε ὑποκείμενον, τὸ δὲ συναίσθημα τῆς αὐτῆς σχέσεως κατηγορούμενον, εἶνε οὐ μόνον τοιαύτη, ἐν ᾗ τὸ κατηγορούμενον συνδέεται ἀναγκαίως μετὰ τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ καὶ ταὐτολογικὴ ἐν τῇ αὐστηρᾷ σημασίᾳ τῆς λέξεως· ἕνεκα τούτου δὲ τὸ κῦρος αὐτῆς εἶνε ἀπόλυτον, δηλ. γενικὸν καὶ ἀναγκαῖον. Τελεία παράστασις τῆς αὐτῆς σχέσεως συνεπάγεται τὸ αὐτὸ κατηγορούμενον, ὅπως ὁ λόγος τὴν ἀκολουθίαν, ἡ αὐτὴ αἰτία τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα,

καὶ δὴ οὐ μόνον πάντοτε, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις. Κρίσεις, οἷαι αἱ « ἡ διὰ πασῶν ἁρμονία ἀρέσκει » « ἡ συμμετρία ἀρέσκει» εἶνε ταὐτολογικαὶ καὶ διὰ τοῦτο ἀναμάρτητοι καὶ ἀπολύτως ἔγκυροι. Τὸ ἀπόλυτον αὐτῶν κῦρος οὐ μόνον περιέχει ὅτι τὸ κατηγορούμενον αὐτῶν συνδέεται πρὸς τὸ ὅλον πλάτος τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ καὶ ὅτι πᾶς, ὅστις δύναται νὰ κρίνῃ, θ' ἀποδώσῃ εἰς τὸ ὑποκείμενον τὸ αὐτὸ κατηγορούμενον, ὅτι ἑπομένως οὐ μόνον ἀρέσκει πᾶσα ἁρμονία, ἀλλὰ πᾶσα ἀρέσκει εἰς πάντας.

§ 15. Αὕτη ἡ πλήρης καὶ ἄμεσος ἐνάργεια καὶ τὸ γενικὸν καὶ ἀναγκαῖον καὶ αἰώνιον κῦρος τῶν καλαισθητικῶν κρίσεων περιορίζεται μόνον εἰς τὰς στοιχειώδεις καὶ θεμελιώδεις καλαισθητικὰς κρίσεις, δηλ. τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰς ἁπλᾶς σχέσεις, λοιπὸν εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ. Ὅπου πρόκεινται τοιαῦται στοιχειώδεις σχέσεις, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι θὰ παρουσιασθῇ ἀμέσως καὶ μετὰ πλήρους ἐναργείας ἡ ἀπόλυτος ἐπιδοκιμασία ἢ ἀποδοκιμασία καὶ θὰ ὑπάρξῃ γενικὴ συμφωνία περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν σχέσεων Ἀλλὰ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει ἡ ὀρθότης τῆς κρίσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πληρώσεως δύο ὅρων. Πρῶτον ἀπαιτεῖται σαφὴς καὶ τελεία παράστασις τῆς σχέσεως καὶ δεύτερον τελεία ἀμεροληψία τοῦ κρίνοντος. Πρὸς τὴν τελείαν παράστασιν τῆς σχέσεως ἀπαιτεῖται νὰ ἐξαρθῇ καὶ διασαφηθῇ ἕκαστον μέλος τῆς σχέσεως καθ' ἑαυτὸ καὶ νὰ καταδειχθῇ ἡ ἰδιάζουσα αὐτοῖς ἐσωτερικὴ σχέσις, ἀπομακρυνομένης πάσης ξένης παραστάσεως. Ἀμερόληπτος δὲ θὰ εἶνε ὁ κρίνων καὶ ἀπροκατάληπτος, ἐὰν δὲν διαστρέφηται ἡ κρίσις αὐτοῦ διὰ τῆς ἀναμίξεως ἐπιθυμιῶν, ἀψιθυμιῶν καὶ παθῶν· διότι τοιαῦται θυμικαὶ καταστάσεις δύνανται παροδικῶς νὰ θολώσωσι καὶ διαστρέψωσι τὴν κρίσιν τοῦ κατεχομένου ὑπ' αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ὅπου πρόκεινται πολυσύνθετοι σχέσεις πρὸς ἐκτίμησιν, σύνθετα ἀντικείμενα (π. χ. ποίημα, μελόδραμα, ὅλον οἰκοδόμημα κτλ.) καὶ ἐκεῖ θὰ παρουσιασθῇ ἡ καλαισθητικὴ κρίσις μετ' ἐμμέσου ἐναργείας καὶ ἀπολύτου κύρους, ἐὰν πληρωθῶσιν οἱ ἀνωτέρω δύο ὅροι τροποποιούμενοι ἀναλόγως τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου. Ἐνταῦθα δηλ. πρῶτον ἀνάγκη νὰ χωρίσῃ τις τὰ ἐν τῷ πολυσυνθέτῳ ἀντικειμένῳ ἀσύγκριτα εἴδη ἐκτιμητέων σχέσεων· ν' ἀναλύσῃ ἕκαστον εἶδος αὐ-

τῶν κατὰ διάνοιαν εἰς τὰ ἁπλᾶ καλαισθητικὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν συνίστανται, ν' ἀντιληφθῇ ἀκριβῶς καὶ παραστήσῃ τελείως ἑκάστην τῶν ἐπὶ μέρους στοιχειωδῶν σχέσεων καὶ συνδέσῃ αὐτὸ ἐκ νέου εἰς τελείαν καὶ πιστὴν εἰκόνα ἀντιλαμβανόμενος σαφῶς καὶ τελείως καὶ ὀρθῶς καὶ τὰς ἁπλᾶς σχέσεις καὶ τὰς ποικίλας συνδέσεις αὐτῶν (σχέσεις τῶν σχέσεων). Ἔπειτα δὲ ἀνάγκη ν' ἀπομακρύνῃ ὁ κρίνων πᾶσαν προκατάληψιν καὶ ν' ἀποθέσῃ πᾶσαν μεροληψίαν μὴ προσερχόμενος εἰς τὸ ἀντικείμενον μετά τινωνἰδιαιτέρων ἕξεων, ἀπαιτήσεων ἢ συμπαθειῶν ὑπὲρ τοῦ τεχνίτου ἢ τῆς ὕλης, ἣν ἐπεξειργάσθη. Ἂς μὴ νομίσῃ δέ τις ὅτι ἐξαρτωμένη ἡ καλαισθητικὴ κρίσις ἐκ τῆς πληρώσεως τῶν ὅρων τούτων τελείας παραστάσεως καὶ ἀνεξαρτησίας ἀπὸ διαταραττουσῶν θυμικῶν καταστάσεων παύεται οὖσα ἀπόλυτος. Οἱ ὅροι οὗτοι εἶνε μόνον ὅροι τῆς ἀντιλήψεως τῶν ἐκτιμητέων σχέσεων· αἱ περὶ τῶν σχέσεων κρίσεις δέν ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν ὅρων τούτων. Οἱ ὅροι οὗτοι σπανίως ἐκπληροῦνται ἐν τοῖς συνθέτοις ἀντικειμένοις. Οὐδόλως λοιπὸν παράδοξον, ἐὰν ἐπὶ τοιαύτῃ προϋποθέσει προκύπτωσι διάφοροι κρίσεις. Ἡ διαφορὰ τῶν κρίσεων ἐν τοῖς συνθέτοις ἀντικειμένοις προκύπτει ἐκ τούτου, ὅτι τὸ ἐκτιμώμενον ἀντικείμενον κατ' ὄνομα μόνον καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον εἶνε τὸ αὐτό, πράγματι ὅμως ὑπόκειται εἰς τὴν κρίσιν τῶν διαφόρως κρινόντων διάφορος ὄψις τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ἣ κρίνει ἡ προκατάληψις. Ἔν τινι εἰκόνι π. χ. ὁ μὲν ἐκτιμᾷ τὸν συνδυασμὸν τῶν χρωμάτων, ὁ δὲ τὴν ἰχνογραφίαν, ὁ δὲ τὴν ἐν αὐτῇ ἐζωγραφημένην ποίησιν ἢ ἱστορίαν. Ἐὰν τὸ ἐκτιμώμενον ἀντικείμενον παριστάνετο ὑπὸ τοῦ ἑνὸς κρίνοντος ἀκριβῶς οὕτως, ὅπως ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, τὸ δὲ ὑπ αὐτοῦ προκαλούμενον συναίσθημα ἦτο διάφορον, ἑπομένως καὶ ἡ κρίσις διάφορος, τὸ τοιοῦτον θὰ ἐσήμαινεν ὅτι αἱ αὐταὶ αἰτίαι παράγουσι διάφορα ἀποτελέσματα, ὅπερ ἀδύνατον. Τὸ συναίσθημα δὲν εἶνέ τι αὐτοτελὲς, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῶν προκαλουσῶν αὐτὸ σχέσεων. Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχωσιν ἐν τῇ συνειδήσει καλαισθητικαὶ σχέσεις, γεννᾶται πάντοτε ὡς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα ὡρισμένον συναίσθημα καὶ κρίσις. Ἐὰν αὕτη εἶνε ψευδὴς ἢ διάφορος παρὰ διαφόροις κριταῖς, οἱ κρίνοντες ἢ δὲν ἔκριναν καλαισθητικῶς, ἢ ἔκριναν περὶ διαφόρων ἀντικειμένων.

§ 16. Τὰ εἰδολογικὰ συναισθήματα διακρίνονται, ὡς εἴδομεν, τῶν συναισθημάτων τῆς ἡδονῆς διὰ τούτου, ὅτι γεννῶνται διὰ τῆς ἀντιλήψεως σχέσεως σαφῶς παριστανομένων καὶ ἀκριβῶς διακρινομένων μελῶν, μορφῆς, εἴδους. Ἐπειδὴ ἀντικείμενον αὐτῶν εἶνε καθαραὶ καὶ ψιλαὶ σχέσεις, ἡ δὲ ὕλη οὐδόλως λαμβάνεται πρὸ ὀφθαλμῶν, ἀνάγκη νὰ εἶνε ὅλως ἀδιάφορον διὰ τὸ εἰδολογικὸν συναίσθημα ἂν ὑφίσταται ἡ μορφή, ἥτις παράγει αὐτό, ἐν ὄντως ὑπάρχοντι πράγματι, ἢ ἂν νοεῖται μόνον ὡς ὑπάρχουσα. Τὸ εἰδολογικὸνσυναίσθημα ἀναφέρεται πάντοτε μόνον εἰς παριστανομένην σχέσιν, εἴτε αὕτη εὑρίσκεται ἐν πραγματικῷ ἀντικειμένῳ, εἴτε ἐν φανταστῷ. Τὸ καλλιτέχνημα π. χ. ὑπάρχει κατ' ἀρχὰς μόνον ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ τεχνίτου· εἶνε ἰδανικὸν προϊὸν τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Στοιχεῖα αὐτοῦ εἶνε αἱ παραστάσεις τοῦ τεχνίτου· Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πραγματικῷ καλλιτεχνήματι τὸ καλὸν ὑπάρχει ἐν τῷ θεατῇ ἢ ἀκροατῇ. Ἀπαιτεῖται παρ' αὐτοῦ νὰ σχηματίσῃ ἐν ἑαυτῷ ἀκριβῶς καὶ καθαρῶς τὰς ἐπὶ μέρους παραστάσεις, ὅπως παρέχει αὐτὰς εἰς αὐτὸν ἀντικειμενικῶς τὸ καλλιτέχνημα· ἔπειτα ἡ συνάντησις τῶν διαφόρων πνευματικῶν ἐνεργειῶν παράγει τὸ ἀντικειμενικὸν συναίσθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ οὕτω γεννᾶται τὸ καλόν, τὸ ὁποῖον δὲν ὑφίσταται ἐκτὸς τῆς παραστάσεως, ἀλλ' ἐν τῷ παριστάνοντι, εἶνε προϊὸν τῆς συλληπτικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Ἡ ἐπιδοκιμασία τοῦ καλλιτεχνήματος δίδεται ἐν τῇ καθαρᾷ καὶ ἀπροκαταλήπτῳ παραστάσει τοῦ ἀντικειμένου καὶ παρουσιάζεται καὶ ἐν τῇ ψιλῇ ἀναμνήσει αὐτοῦ, ὅτε δὲν ὑπάρχει πλέον τοῦτο διὰ τὰς αἰσθήσεις. Διὰ τοῦ ἰδανικοῦ καλλιτεχνήματος οἱονεὶ ὁμιλεῖ ὁ τεχνίτης πρὸς ἑαυτόν· διὰ δὲ τοῦ πραγματικοῦ πρὸς τοὺς θεατὰς καὶ ἀκροατάς. Αὕτη εἶνε ἡ διαφορὰ αὐτῶν, ἧς ἕνεκα ἀναγκάζεται ἐν τούτῳ νὰ μεταχειρισθῇ αἰσθητὴν ὕλην. Ἡ ἐν τῷ μαρμάρῳ π. χ. ἀποτυπωθεῖσα μορφὴ τῆς Ἀφροδίτης τοῦ τεχνίτου δεικνύει εἰς ἡμᾶς τὴν γυναικείαν μορφὴν ἀποκεχωρισμένην τῆς πραγματικῆς γυναικὸς ὡς καθαρὰν μορφήν. Τὸ μάρμαρον εἶνε μόνον φορεὺς ταύτης τῆς μορφῆς. Διὰ τοῦτο δὲ θεώμεθα ταύτην τὴν εἰκόνα, διότι εἶνε ἄνευ ὕλης, καὶ ἄνευ ὑλικῆς διεγέρσεως, ἄνευ παθολογικοῦ συναισθήματος κυριευόμενοι πνευματικῶς μόνον ὑπὸ τῆς καθαρᾶς μορφῆς. Λοιπὸν ἀντικείμενον τῶν εἰδολογικῶν συναισθημάτων γίνεται μόνον ἡ μορφὴ

ὡς ἀφῃρημένη, ἀπὸ τῆς ὕλης κεχωρισμένη. Διὰ τοῦτο οὐδεμίαν βαρύτητα καὶ σημασίαν ἔχει διὰ τὴν ἐκτίμησιν ἡ ὕπαρξις ἢ μὴ ὕπαρξις τῆς ἀπολύτως ἀρεσκούσης ἢ ἀπαρεσκούσης σχέσεως, τοῦ καλοῦ ἢ αἰσχροῦ. Εἰς τὸν ἔπαινον ἢ ψόγον ὑπόκειται οὐ μόνον τὸ ὑπάρχον, ἀλλὰ καὶ τὸ οὔπω ὄν, ἴσως οὐδέποτε ἐσόμενον, ὡς καὶ τὸ ἄλλοτέ ποτε ὑπάρξαν, νῦν δὲ οὐκέτι ὄν, καὶ τὸ ἐσόμενον. Ὁ ἔπαινος ἢ ὁ ψόγος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ψιλῆς εἰκόνος τοῦ ἐκτιμωμένου. Ἡ πραγματικὴ ὕπαρξις τοῦ ἀντικειμένου οὐδὲν προσθέτει. Ἡ πραγματικότης ἀνήκει εἰς τὸ ἀντικείμενον μόνον ὡς πρὸς τὴν ὕλην αὐτοῦ, ἥτις, ὡς εἴδομεν, οὐδόλως λαμβάνεται πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τοῖς εἰδολογικοῖς συναισθήμασι.

§ 17. Ἐὰν ὀνομάσωμεν Καλαισθητικὴν ἢ ἐπιστήμην τοῦ καλοῦ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀπολύτως ἀρέσκοντος ἢ ἀπαρέσκοντος, ὅπερ ἐξαγγέλλεται διὰ τῶν εἰδολογικῶν συναισθημάτων, ἐκ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ § εἰρημένων ἕπεται ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὕτη δὲν ἔχει ἀνάγκην πρὸς εὕρεσιν τῶν ἀπολύτως ἀρεσκουσῶν σχέσεων (μορφῶν) νὰ ὁρμηθῇ ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως τοιούτων πράγματι ὑπαρχουσῶν μορφῶν, ἀλλὰ δύναται ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ψιλὴν παράστασιν τοιούτων σχέσεων. Εἰς αὐτὴν ἀρκοῦσι ψιλαὶ εἰκόνες (δηλ. ὑπάρχουσαι μόνον ἐντὸς τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας), ἡ παράστασις τῶν ὁποίων γεννᾷ εἰδολογικὸν συναίσθημα. Καὶ ἐὰν μηδὲν ἀπολύτως ἀρέσκον (καλὸν) ὑπῆρχε, θὰ ἔλειπε μὲν ἐξωτερικὴ ἀφορμὴ πρὸς τὴν ἀπόπειραν τοῦ θεμελιῶσαι ἐπιστήμην αὐτοῦ, δὲν θὰ ἤρετο ὅμως ἡ γενικὴ ἔννοια τοῦ σκοποῦ τοιαύτης ἐπιστήμης, ἀλλὰ τοὐναντίον θὰ ἐγεννᾶτο ἐν νοήσει δυναμένῃ νὰ μετατεθῇ εἰς τὴν φαντασίαν τοιούτων σχέσεων, ὧν ἡ παράστασις προκαλεῖ εἰδολογικὸν συναίσθημα, πληθὺς καλαισθητικῶν κρίσεων ἀποτελουσῶν τὰς ἀρχὰς καὶ τὸ μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως πάσης νοητῆς ἢ πραγματικῆς σχέσεως ὑπαγομένης ὑπ' αὐτάς. Διὰ τοῦτο ἡ Καλαισθητικὴ πραγματευομένη μόνον περὶ τῶν μορφῶν, δι' ὧν ἀρέσκει ἀπολύτως πᾶσα ὕλη, ἐὰν μόνον εἶνε ἐν γένει ἱκανὴ νὰ λάβῃ μορφὰς (ἐὰν δηλ. εἶνε ὁμογενής), δὲν εἶνε ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη, ἀλλ' ἐπιστήμη ἐκ τῶν προτέρων. Μόνον ἡ νόησις δύναται ν' ἀποφανθῇ δι' ὁποίων μορφῶν ἀρέσκει τι ἀπολύτως· διότι πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ ἡ λύσις τοῦ ζητή-

ματος, όποῖαι μορφαί, δηλ. όποῖοι συνδυασμοί τῶν παραστάσεων (ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν παριστῶσιν) εἶνε ἐν γένει δυνατοί· τοῦτο δὲ τὸ ζήτημα εἶνε δυνατὸν νὰ λυθῇ χωρὶς νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ εἰδικὴ φύσις τοῦ περιεχομένου τῶν συνδυαζομένων παραστάσεων. Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ἡ ἔννοια ψυχικῶν παραστάσεων ἐχουσῶν ποιὸν καὶ ποσὸν (ἰσχύν). Λοιπὸν τὰ ζητήματα τῆς Καλαισθητικῆς δύνανται νὰ λυθῶσι χωρὶς νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ ὅλη μέχρι τοῦδε ἀνεξάντλητος περιοχὴ τῆς ὕλης. Θὰ ἦτο τολμηρὸν τὸ διϊσχυρισθῆναι ὅτι οὐδεὶς μουσουργὸς θὰ ἐφεύρῃ ἐν τῷ μέλλοντι νέας ἁρμονίας· οὐδεμία ὅμως τόλμη τὸ παραδέχεσθαι ὅτι τὸ καλὸν ἐν τῇ μουσικῇ θὰ περιέχῃ ἐν ἑαυτῷ ἀναγκαίως τὸ ἁρμονικόν. Πᾶς πλουτισμός, ὃν προσδοκᾷ ἡ Καλαισθητικὴ οὐ μόνον παρὰ τῆς προοδευούσης ἐμπειρίας, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῆς τόλμης τῆς τέχνης, ἀφορᾷ μόνον εἰς τὴν ὕλην. Αἱ γενικῶς καὶ ἀναγκαίως ἀρέσκουσαι μορφαὶ ἅπαξ εὑρεθεῖσαι θὰ μένωσιν αἰωνίως καὶ πανταχοῦ αἱ αὐταί. Αὕτη ἡ ἐκ τῶν προτέρων φύσις τῶν καλαισθητικῶν μορφῶν καθίστησιν αὐτὰς ἱκανὰς νὰ χρησιμεύωσιν ὡς κανόνες τῆς ἐκτιμήσεως παντὸς τοῦ προκαλοῦντος ταύτην.

Αἱ καλαισθητικαὶ μορφαὶ δὲν εἶνε ἀρχικῶς ἐπιταγαὶ καὶ ἀπαγορεύσεις, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον (ἢ ἀπαρέσκον). Ὅ,τι παρίσταται εἰς τὴν καλαισθητικὴν κρίσιν ὡς ἀρέσκον, δύναται ν' ἀρέσκῃ μόνον διὰ τούτου, ὅτι αἱ μορφαὶ αὐτοῦ εἶνε μιμήματα τῶν καλαισθητικῶν. Ὁ βουλόμενος ν' ἀρέσκῃ ἀνάγκη νὰ θέσῃ τὰς καλαισθητικὰς μορφὰς κανόνας τῆς τέχνης αὐτοῦ. Ὁ θέλων νὰ ἐκτιμᾷ καὶ κρίνῃ ὀρθῶς, ἀνάγκη νὰ θέσῃ τοὺς καλαισθητικοὺς κανόνας μέτρον τῆς κριτικῆς αὐτοῦ. Ἡ καλαισθητικὴ μορφὴ γίνεται οὕτω παράδειγμα διὰ πᾶσαν πνευματικὴν ἢ φυσικὴν ἐνέργειαν, ἥτις θέλει νὰ παραγάγῃ τι ἀπολυτον ἀξίαν ἔχον, καὶ μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως καὶ κρίσεως. Εὐλόγως λοιπὸν καλεῖται καὶ καλαισθητικὴ ἰδέα.

§ 18. Αἱ καλαισθητικαὶ κρίσεις (καὶ ἔννοιαι), αἵτινες μόνον ἐκ τῶν ἐκφραζουσῶν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν εἶνε λογικαὶ κρίσεις, ἐνῷ αἱ τοῦ ἡδέος εἶνε γλωσσικαί, πρέπει νὰ διακρίνωνται αὐστηρῶς τῶν θεωρητικῶν. Διὰ τῶν θεωρητικῶν γινώσκομεν τὰ πράγματα, δηλ. ἀντιλαμβανόμεθα τὰς ἰδιότητας αὐτῶν, διορῶμεν τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως, τὴν γένεσιν αὐτῶν ἐκ τῶν αἰτίων, τ' ἀποτελέσματα καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Διὰ τοιούτων κρίσεων παραγομένων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως (διὰ συλλογισμῶν) σχηματίζομεν συστήματα ἐννοιῶν καὶ κρίσεων ἀντιστοιχουσῶν εἰς τὰ πράγματα. Δι' αὐτῶν νοοῦμεν τί ὑπάρχει καὶ συμβαίνει καὶ διατὶ ὑπάρχει καὶ συμβαίνει. Δι' αὐτῶν ἐξηγεῖται καὶ κατανοεῖται τὸ ὑπάρχον καὶ συμβαῖνον. Διὰ δὲ τῶν καλαισθητικῶν κρίσεων δὲν αὐξάνεται ἡ γνῶσις ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ πράγματος καὶ τὰς αἰτιώδεις σχέσεις αὐτοῦ, ἀλλ' ἁπλῶς ἐκτιμᾶται τὸ ὑποκείμενον αὐτῶν, τὸ ὁποῖον παριστάνεται σαφῶς καὶ τελείως ἐν τῇ συνειδήσει, καὶ ἐκφράζεται ἡ ἀξία ἢ ἀπαξία αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐκτιμήσει οὐδὲν ἐξηγεῖται οὐδὲ κατανοεῖται τὸ ὑπάρχον καὶ συμβαῖνον· ἐν δὲ τῇ θεωρητικῇ κατανοήσει καὶ ἐξηγήσει δὲν ἀπαντᾷ ἔπαινος ἢ ψόγος. Ἐν ταῖς θεωρητικαῖς κρίσεσι τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ κατηγορούμενον εἶνε πάντοτε ἔννοιαι· ἐν ταῖς καλαισθητικαῖς μόνον τὸ ὑποκείμενον εἶνε ἔννοια, τὸ δὲ κατηγορούμενον εἶνε ἁπλῶς ἔκφρασις συναισθήματος. Ἐκεῖναι γεννῶνται μόνον διὰ νοήσεως· αὗται προκύπτουσιν ἐκ τῆς συνδρομῆς νοήσεως καὶ συναισθήματος. Ἡ μὲν νόησις διασαφεῖ διὰ τῆς ἀναλύσεως τὸ ὑποκείμενον, τὸ δὲ συναίσθημα ἐξαίρει ἀμέσως τὸ κατηγορούμενον. Περὶ τῶν θεωρητικῶν κρίσεων πραγματεύεται ἡ Μεταφυσικὴ καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς ἐξαρτώμεναι ἐπιστῆμαι. Αἱ δὲ καλαισθητικαὶ κρίσεις ἀποτελοῦσι τὰς ἀρχὰς καὶ τὸ θεμέλιον τῆς Καλαισθητικῆς. Ἡ Μεταφυσικὴ ἐξηγεῖ τὰ φαινόμενα. Ἔργον τῆς Καλαισθητικῆς εἶνε ἡ ἐκτίμησις αὐτῶν. Ἐκείνη ἀναζητεῖ τὴν αἰτίαν· αὕτη ὁρίζει τὴν ἀξίαν.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἕπεται ὅτι ἡ Καλαισθητικὴ ἐν τῷ θεμελιώδει αὐτῆς μέρει εἶνε ὅλως ἀνεξάρτητος τῆς Μεταφυσικῆς, ὡς καὶ πάσης ἄλλης θεωρητικῆς ἐπιστήμης. Διὰ τὴν Καλαισθητικὴν εἶνε ἀδιάφορον πῶς ἐξηγεῖται τὸ ὑπάρχον· πραγματικῶς ἢ ἰδεολογικῶς, τίς ἡ φύσις καὶ τίνα τὰ αἴτια αὐτοῦ· διότι ἐνδιαφέρει αὐτῇ μόνον τοῦτο, ἂν τὸ ὑπάρχον ἀρέσκει ἀπολύτως ἢ οὔ, καὶ ἐπὶ τίσιν ὅροις ἀνήκει εἰς αὐτὸ τὸ κατηγορούμενον τοῦ ἀπολύτως ἀρέσκοντος. Εἰς τὴν Καλαισθητικὴν εἶνε ἀδιάφορον π. χ. τὸ ζήτημα περὶ τοῦ πῶς γεννῶνται φθόγγοι καὶ τίς ἡ οὐσία καὶ φύσις αὐτῶν.

Αὕτη προσέχει μόνον εἰς τοῦτο, ἂν συνηχοῦντες εἶνε ἁρμονικοὶ ἢ οὔ. Ἐπίσης εἶνε ἀδιάφορον δι' αὐτὴν καὶ τὸ ἕτερον (ψυχολογικὸν) ζήτημα περὶ τοῦ πῶς γεννῶνται ἐν τῇ συνειδήσει αἱ καλαισθητικαὶ μορφαί, ὧν λαμβάνομεν συνείδησιν διὰ τοῦ εἰδολογικοῦ συναισθήματος καὶ τῆς καλαισθητικῆς κρίσεως. Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τούτου εἶνε σπουδαία διὰ τὴν Ψυχολογίαν· οὐδεμίαν ὅμως ἔχει σημασίαν, προκειμένου λόγου περὶ τοῦ περιεχομένου τούτων τῶν μορφῶν καὶ περὶ τῆς ἐκθέσεως αὐτῶν. Τοὐναντίον, καὶ μόνον ἵνα καταστῇ καταληπτὸν τὸ ζήτημα περὶ τῶν αἰτίων, ὧν ἕνεκα ἡ ψιλὴ παράστασις σχέσεών τινων συνεπάγεται ἀκούσιον καὶ ἀπόλυτον ἐπιδοκιμασίαν, ἀνάγκη νὰ εἶνε ἤδη ἐγνωσμέναι αἱ καλαισθητικαὶ μορφαί. Ὥστε ἀντὶ τοῦ νὰ ἐξαρτᾶται ἡ Καλαισθητικὴ ἐκ τῆς Ψυχολογίας, τοὐναντίον αὕτη προϋποθέτει ἐκείνην.

§ 19. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ὑπάγεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ, ἡ δὲ τοῦ κακοῦ ὑπὸ τὴν τοῦ αἰσχροῦ· διότι τὸ ἀγαθὸν εἶνε εἶδος τοῦ καλοῦ, εἶνε τὸ καλόν, τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον ἐν τῇ βουλήσει. Τὸ ἀπόλυτον κῦρος τῶν καλαισθητικῶν κρίσεων σημαίνει οὐ μόνον ὅτι πᾶσα ἁρμονικὴ σχέσις ἀρέσκει εἰς πάντας, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀρέσκει πᾶσα ἁρμονία. Ἑπομένως εἶνε ἀδιάφορον ἐν τίνι ἀντικειμένῳ παριστάνεται ἡ ἁρμονία. Δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἐπίσης μεταξὺ χρωμάτων, φθόγγων, σωματικῶν μορφῶν καὶ νοημάτων, ὡς καὶ μεταξὺ βουλημάτων. Βούλημα δὲ καλεῖται ἡ ὄρεξις ἡ συνοδευομένη ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ ἐφικτοῦ. Καὶ ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις λοιπὸν εἶνε ἀντικείμενον ἀπολύτου ἐκτιμήσεως. Τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον ἐν τῇ βουλήσει εἶνε τὸ ἀγαθόν, τὸ ἀπολύτως ἀπαρέσκον τὸ κακόν. Ὅθεν ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ὑπάγεται ὑπὸ τὴν τοῦ καλοῦ ἐν εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ, ἡ δὲ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ Ἠθική, ἧς κύριον ἔργον εἶνε ἡ λύσις τοῦ προβλήματος, ποῖον βούλημα εἶνε ἀγαθόν, δηλ. ἀπολύτως ἀρέσκον, ὑπάγεται ὑπὸ τὴν Γενικὴν Καλαισθητικήν. Καὶ αἱ κρίσεις δέ, ἐν αἷς ἐκφράζεται ἡ ἀπόλυτος ἐπιδοκιμασία τοῦ ἀγαθοῦ καὶ αἵτινες καλοῦνται ἠθικαί, εἶνε εἶδος τῶν καλαισθητικῶν. Ἀμφότερα, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν προκαλοῦσιν ἀντικειμενικὰ συναισθήματα καὶ ἑπομένως ἀρέσκουσι καθ' ἑαυτά, δηλ. ἀπολύτως· ἐν ἀμφοτέροις αἱ συνδέσεις τῶν ἀντικειμενικῶν συναισθημάτων πρὸς τὸ προκαλοῦν αὐτὰ μεταβάλλονται εἰς κρίσεις, τὸ δὲ ἀπολύτως ἀρέσκον εἶνε σχέσις· διότι καὶ τὸ βούλημα ἀρέσκει ἀπολύτως οὐχὶ καθ' ἑαυτό, ἀλλ' ὡς μέλος σχέσεως. Ὑποκείμενον τῆς ἠθικῆς κρίσεως εἶνε τὸ βούλημα νοούμενον ἐν σχέσει πρὸς ἕτερον βούλημα. Ἐὰν τὸ μεμονωμένον βούλημα ἤρεσκεν ὡς ἐσωτερικὴ ἐνέργεια, θὰ ᾔρετο τότε πᾶσα διάκρισις ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ βουλήματος. Βούλημα καὶ ἀγαθὸν βούλημα θὰ ἦτο τὸ αὐτό. Ἐπίσης αἱ ἠθικαὶ κρίσεις εἶνε ταὐτολογικαί, διὰ τοῦτο δὲ ἐναργεῖς καὶ ἀναμάρτητοι καὶ ἀναλλοίωτοι καὶ γενικῶς ἔγκυροι. Καὶ τ' ἀπολύτως ἀρέσκοντα βουλήματα γίνονται παραδείγματα διὰ τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ θέλοντος ν' ἀποφύγῃ τὸν ἀπόλυτον ψόγον, διὰ τοῦτο δὲ ἁρμόζει καὶ εἰς αὐτά τὸ ὄνομα «ἠθικαὶ ἰδέαι.» Ἐν γένει τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἔχουσι κοινὰς ἁπάσας τὰς ἰδιότητας μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶνε τὸ εἰδικῶς καλὸν ἐν τῇ βουλήσει.

Ἐὰν ὅμως παραβάλωμεν τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὸ καλὸν ἐν στενωτέρᾳ σημασίᾳ (δηλ. πρὸς τἆλλα εἴδη τοῦ καλοῦ), εὑρίσκομεν τὰς ἑξῆς διαφοράς, ἕνεκα τῶν ὁποίων λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος διάφορον θέσιν ἀπέναντι τοῦ καλοῦ ααὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐν πρώτοις, καίτοι ἀμφότερα ἐκφράζουσιν ἀπόλυτον ἀξίαν, τὸ καλὸν ἐν στειωτέρᾳ σημασίᾳ ἐκφράζει ἀξίαν προςκολλωμένην εἰς τὸ ἀντικείμενον, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ πρόσωπον τὸ παράγον αὐτό. Τὸ προϊὸν τῆς τέχνης, καί περ ἀπόλυτον ἔχον ἀξίαν, ὅπως καὶ τὸ ἀγαθὸν βούλημα, ἅμα παραχθὲν ἀποσπᾶται τοῦ προσώπου τοῦ τεχνίτου καὶ ἵσταται καθ' ἑαυτό. Ἡ ἀξία αὐτοῦ ὑπάρχει ἐν αὐτῷ. Οὔτε ὁ τεχνίτης δύναται νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, οὔτε τοῦτο περιποιεῖ προσωπικὴν ἀξίαν εἰς τὸν παραγαγόντα ἢ καὶ μόνον συλλαβόντα αὐτὸ ἐν τῇ φαντασίᾳ. Λοιπὸν καὶ τὸ καλόν, ὅπως καὶ ἡ ἡδονή, οὐδεμίαν προσωπικὴν (ἠθικὴν) ἀξίαν περιποιεῖ εἰς τὸν παράγοντα αὐτό. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἐν τῷ ἀγαθῷ. Τοῦτο προϋποθέτον ἀναγκαίως τὸ πρόσωπον προσκολλᾶται εἰς αὐτὸ οὕτως, ὥστε ἡ ἀξία τοῦ ἀγαθοῦ βουλήματος (διότι τοῦτο κυρίως εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως, οὐχὶ δὲ ἡ ἐξ αὐτοῦ προελθοῦσα πρᾶξις, ἐὰν προῆλθε) ἀντανακλᾷ ἀμέσως εἰς τὸ πρόσωπον, εἰς ὃ ἀνήκει τὸ βούλημα. Ἡ ἀξία τοῦ ἀγαθοῦ βουλήματος μεταβάλλεται ἀμέσως εἰς ἀξίαν τοῦ βουλομέ-

νου προσώπου. Ἔπειτα, καίτοι αἱ καλαισθητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἰδέαι ἀρχικῶς δὲν εἶνε ἐπιταγαὶ καὶ ἀπαγορεύσεις, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον ἢ ἀπαρέσκον, ἡ δὲ Καλαισθητικὴ καὶ Ἠθικὴ δὲν ἔχουσιν ἀρχικῶς τὸν χαρακτῆρα προστακτικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ μόνον ἐπιστημῶν ἐκτιμήσεως καὶ ὁρισμοῦ τοῦ ἀπόλυτον ἀξίαν ἔχοντος, δύνανται ὅμως ἐφαρμοζόμεναι ἐπὶ τῶν δεδομένων ἀντικειμένων καὶ βουλημάτων νὰ λάβωσι τὴν μορφὴν ἐπιταγῶν καὶ ἀπαγορεύσεων, μεταβαλλομένης τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῶν εἰς κριτικὴν ἀπαιτοῦσαν παρὰ τῶν μὴ ρυθμιζόντων τὰ προϊόντα τῆς τέχνης καὶ τὴν βούλησιν αὐτῶν πρὸς τὰ καλαισθητίκὰ καὶ ἠθικὰ πρότυπα νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς αὐτά, ἐὰν θέλωσι ν' ἀποφύγωσι τὸν ἀπόλυτον ψόγον. Ἐὰν λοιπὸν αἱ καλαισθητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἰδέαι λάβωσιν ἔν τινι περιστάσει τὴν μορφὴν προσταγῶν (ἐπιταγῶν καὶ ἀπαγορεύσεων), αἱ προσταγαὶ τῆς Καλαισθητικῆς εἶνε ὑποθετικαί, αἱ δὲ τῆς Ἠθικῆς κατηγορικαί. Ἡ Καλαισθητικὴ ἀποφαίνεται οὕτω· «ἐὰν θέλῃς νὰ οἰκοδομήσῃς τι, μὴ παραβλάψῃς τὴν συμμετρίαν ἐν τῇ διατάξει τῶν ὑλῶν καὶ τῶν μορφῶν αὐτῶν, ἔστω ἡ βαστάζουσα δύναμις ἀνάλογος πρὸς τὸ βάρος, τὸ ὁποῖον βαστάζει κτλ. Αἱ δὲ προσταγαὶ τῆς Ἠθικῆς ὑποχρεοῦσιν ἄνευ ὅρων καὶ ἀμετακλήτως πάντας. «Ἔσο εὐγνώμων πρός τοὺς εὐεργέτας, δίκαιος, εὐεργετικός, ἐλεύθερος παθῶν» κτλ. Τὴν καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἐπιταγῶν αὐτῆς ὑποχρέωσιν δύναταί τις ν' ἀποφύγῃ παραιτούμενος τῆς παραγωγῆς τοῦ καλοῦ· εἰς τὴν ἠθικὴν ὅμως κρίσιν καὶ ὑποχρέωσιν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἐπιταγῶν αὐτῆς ὑπόκειται πᾶς ἄνθρωπος, ἐνόσῳ εἶνε ἄνθρωπος, ἐνόσῳ δηλ. βούλεται καὶ πράττει· καὶ δὴ ὑπόκειται εἰς ἄφευκτον ψόγον καὶ ἀποδοκιμασίαν, ἐὰν δὲν βούληται καὶ πράττῃ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἠθικῆς. Αἰτία τούτου εἶνε ὅτι, ἐνῷ πρὸς πᾶσαν τὸ καλὸν παράγουσαν ἐνέργειαν ἀπαιτεῖται ἰδιαιτέρα φύσις (poëta nascitur) καὶ ἄσκησις καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναταί τις ν' ἀπαιτῇ παρὰ πάντων τὴν παραγωγὴν τοῦ καλοῦ, οὐ μόνον ἡ ἱκανότης, ἀλλὰ ααὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ βούλεσθαι προσιδιάζει ἀδιακρίτως εἰς πάντας. Ἡ βούλησις εἶνε τοιαύτη, ὥστε κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ παραλειφθῇ. Ἐὰν δέ τις, ἵνα ἀπαλλαγῇ τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως, ἀποφασίσῃ νὰ μὴ βούληται, καὶ τοῦτο τὸ βούλεσθαι τὴν ἀβουλησίαν (ἐὰν ἦτο δυνατὸν

ν' ἀποστεωθῇ ἡ ἐσωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἐν ταύτῃ τῇ ψιλῇ βουλήσει τῆς ἀβουλησίας) θὰ ἦτο βούλημα καὶ θὰ διήγειρε ποικίλον ψόγον. Τούτου ἕνεκα, ἐνῷ τὸ καλὸν παρίσταται ὡς εὐγενὴς παιδιὰ καὶ ὡς φαιδρὸς κόσμος τοῦ βίου, τὸ ἀγαθὸν ἐμφανίζεται ἐν σεμνότητι καὶ σοβαρότητι καὶ αὐστηρότητι ἐπιβαλλούσῃ σεβασμὸν ὡς ὕψιστος προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποκτᾷ ὑψίστην σημασίαν καὶ μεγίστην σπουδαιότητα, διότι ἐν τῇ κρίσει τῇ ἀπολύτως ἐπιδοκιμαζούσῃ ἢ καταδικαζούσῃ τὸ βούλημα ἡμεῖς αὐτοὶ ἐπαινούμεθα ἢ καταδικαζόμεθα· ἡ δὲ Ἠθικὴ ἐξυψοῦται κατὰ τὴν ἀξίαν πολὺ ὑπὲρ τὴν Καλαισθητικὴν ἐν στενωτέρᾳ σημασίᾳ, διότι τὸ πρόβλημα αὐτῆς συμπίπτει πρὸς τὸ ὕψιστον πρόβλημα τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου.

§ 20 Καὶ τῶν ἠθικῶν κρίσεων τὸ ἀναλλοίωτον καὶ γενικῶς ἔγκυρον ἀναφέρεται εἰς τὰς στοιχειώδεις καὶ θεμελιώδεις ἠθικὰς κρίσεις. Τῳόντι αἱ θεμελιώδεις ἠθικαὶ κρίσεις εἶνε καὶ ἦσαν αἱ αὐταὶ παρ' ἅπασι τοῖς ἀνεπτυγμένοις λαοῖς, καὶ αὐτοῖς τοῖς ὀλίγον ἀνεπτυγμένοις. Αἱ μεταβολαὶ καὶ διαφοραί, αἵτινες πράγματι παρατηροῦνται παρὰ διαφόροις λαοῖς καὶ ἀτόμοις ἢ εἶνε φαινόμεναι, προκύπτουσαι ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς θεωρητικῆς γνώσεως, ἥτις ἀπαιτεῖται ὡς μέσον πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ἢ ἀφορῶσιν εἰς τὰς ἐμμέσους λεγομένας ἀρετάς, ἢ προκύπτουσιν ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀναπτύξεως καὶ διανοητικῆς μορφώσεως. Ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῆς ἠθικότητος τῶν ἀτόμων καὶ λαῶν δὲν πρέπει νὰ προσκολλᾶταί τις εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν, ἀλλὰ νὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν βούλησιν, τὸν σκοπὸν πάσης πράξεως ἢ ἤθους. Τότε δὲ θὰ εὕρῃ ὅτι πανταχοῦ ὑπόκειται ἡ αὐτὴ θεμελιώδης ἠθικὴ κρίσις. Ὅσον καὶ ἂν διαφέρωσιν ἀλλήλων π. χ. οἱ ὁρισμοὶ τοῦ δικαίου παρὰ διαφόροις λαοῖς καὶ ἐν διαφόροις ἐποχαῖς, εἰς πάντας ὑπόκειται ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἔρις τῶν βουλήσεων ἀπαρέσκει ἀπολύτως. Οὐδεὶς λαὸς ὑπάρχει ἄνευ θεσμῶν, ἕκαστος δὲ τῶν θεσμῶν τούτων ἔχει τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ προλάβῃ ἢ νὰ καταστείλῃ τὴν ἔριν. Βεβαίως τὰ πρὸς τοῦτο μέσα (δηλ. οἱ διάφοροι ὁρισμοὶ τοῦ δικαίου) εἶνε λίαν διάφορα. Τὸ διαφέρον ὅμως δὲν εἶνε ἡ ἠθικὴ κρίσις, ἥτις καταδικάζει γενικῶς τὴν παντελῆ ἔλλειψιν δικαίου ἢ τὸ λεγόμενον δίκαιον τῆς χειροδι-

κίας, ἀλλ' ἡ θεωρητικὴ γνῶσις, ἥτις θὰ ἐκλέξῃ τὰ ἐπιτηδειότατα μέσα πρὸς τὸν σκοπὸν εἰρηνικῆς συμβιώσεως τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπόν, τὴν πρόληψιν ἢ καταστολὴν τῆς ἔριδος, πρέπει νὰ ληφθῶσι πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ ἱστορία, ὁ βαθμὸς τῆς ἀναπτύξεως, τὰ ἤθη, ὁ βίος, ἐνίοτε καὶ ἡ πολιτικὴ θέσις λαοῦ τινος καὶ πολλὰ ἄλλα. Οὐδόλως παράδοξον λοιπὸν ἂν παρά τινι λαῷ καὶ ἐν ὡρισμένῃ ἐποχῇ θεωρεῖται ὡς δίκαιον ὅ,τι ἀλλαχοῦ θεωρεῖται ἄδικον. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου ἐν γένει κρίσις εἶνε διάφορος καὶ μεταβλητή. Ὡσαύτως συμφωνοῦσι πάντες οἱ λαοὶ καὶ περὶ τούτου ὅτι πρέπει νὰ τιμωρῶνται αἱ ἐκ προθέσεως ἐκτελεσθεῖσαι κακοποιΐαι καὶ ὅτι τὸ ἀνταποδιδόμενον κακὸν πρέπει νὰ εἶνε ἀνάλογον πρὸς τὴν κακοποιΐαν. Αὕτη εἶνε ἡ ἠθικὴ κρίσις. Τίνες κακοποιΐαι ὅμως εἶνε βαρύτεραι καὶ διὰ τοῦτο ἄξιαι σκληροτέρας τιμωρίας, τίνα τιμωρίαν συναισθάνονται παρά τινι λαῷ ὡς σκληράν, τίς εἶνε ὁ κύριος αὐτουργὸς τῆς πράξεως, ἄτομον ἢ ὁμὰς προσώπων συνδεομένων εἰς ἑνότητα πρὸς ἐκεῖνο, πάντα ταῦτα εἶνε θεωρητικαὶ σκέψεις, αἵτινες ἐπὶ διαφόροις προϋποθέσεσιν ἄγουσι κατ' ἀνάγκην εἰς διάφορα πορίσματα. Ἐπίσης θεωροῦνται ὑφ' ἡμῶν ὡς ἀποτρόπαιοι ὠμότητες πολλαὶ πράξεις, αἵτινες ὅμως ἐκτελοῦνται παρὰ πολλοῖς λαοῖς πρὸς προαγωγὴν ξένης βουλήσεως, ἑπομένως εἶνε εὐεργεσίαι. Παρὰ πολλοῖς λαοῖς ὁ φόνος τῶν γερόντων καὶ ἀσθενῶν εἶνε προαγωγὴ τῆς βουλήσεως αὐτῶν σφοδρῶς ἐπιθυμούντων τὸν θάνατον. Ἡ ἄρνησις θὰ ἦτο ὕβρις καὶ ὠμότης. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν δὲν εἶνε διάφορος ἡ ἠθικὴ κρίσις, ἥτις ἐπιδοκιμάζει τὴν ἀγάπην, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς θεωρητικῆς σκέψεως τῆς ἐκλεγούσης τὰ μέσα πρὸς τὴν εὐποιΐαν προκύπτει ἡ διαφορά. Ἐπίσης ἐπιδοκιμάζεται ἀπολύτως πανταχοῦ καὶ πάντοτε βούλησις ἰσχυρά, ἐπίμονος, καρτερική, πλουσία, ἔχουσα συνείδησιν τοῦ σκοποῦ καὶ ἀποτελεσματική. Ἐπίσης εἶνε γνωστὴ ἡ εὐσυνειδησία καὶ ἀκρίβεια καὶ αὐστηρότης, μεθ' ἧς λαοί τινες τηροῦσι τὰς ἀπαιτήσεις τῆς θρησκείας, τοῦ ἤθους, τῆς Ἠθικῆς αὐτῶν.

Τῶν δὲ ἐμμέσων ἀρετῶν τὸ ὄνομα αὐτὸ ὑποδεικνύει ἤδη θεωρητικὴν σκέψιν, ἥτις θὰ ἐκλέξῃ τὰ πρόσφορα μέσα πρὸς τὴν ἀρετήν. Σκέψεις τοιαῦται, οἷαι π. χ. ὅτι ἡ φιλοπονία, ἡ ἐγκράτεια, ἡ

φειδὼ κτλ. εἶνε ἀναγκαῖα μέσα πρὸς τὴν ἠθικότητα καὶ διὰ τοῦτο δύνανται νὰ λάβωσι τὴν ἀξίαν ἐμμέσων ἀρετῶν, εἶνε παρ' ἡμῖν εὔκολοι, παρ' ὀλίγον ἀνεπτυγμένοις λαοῖς ὅμως πολὺ δύςκολοι. Ἐπίσης εἶνε θεωρητικὴ πλάνη ὅτι ἡ γυνὴ καὶ ὁ δοῦλος εἶνε πλάσματα ἀτελέστερα τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρός. Ὅπου ὅμως ἐπικρατεῖ αὕτη ἡ δόξα, καὶ ἡ πρᾶξις θὰ ρυθμίζηται πρὸς αὐτὴν (πολυγαμία, δουλεία). Ἐπίσης ὁ μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσῃ ὅτι τὸ ἀργύριον εἶνε γόνιμον καὶ παραγωγικὸν πρᾶγμα καὶ ὅτι τὸ δάνειον καθιστᾷ τὸν δανειζόμενον ἱκανὸν ν' ἀνοίξῃ εἰς ἑαυτὸν πηγὰς εὐημερίας, αἵτινες διαρκοῦσι καὶ μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ δανείου, θὰ καταδικάσῃ τὴν λῆψιν τόκων ὡς μεγίστην ἀδικίαν.

Ἐπίσης δυςκολεύει ἡ ἔλλειψις ἀναπτύξεως καὶ διανοητικῆς μορφώσεως τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἠθικῶν κρίσεων ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους σχέσεων τοῦ βίου, ἐντεῦθεν δὲ πάλιν προκύπτουσι διαφοραὶ καὶ μεταβολαὶ τῶν κρίσεων, οὐχὶ ὅμως τῶν ἠθικῶν. Καὶ οἱ λαοί, οἵτινες ἠνείχοντο τὴν δουλείαν, ἔκρινον ἐπίσης ὀρθῶς, ὅπως καὶ ἡμεῖς, περὶ ἀγάπης, ἀνταποδόσεως κλπ. Ἀλλ' ἡ ὑπαγωγὴ τῆς μερικῆς περιπτώσεως, δηλ. τῆς δουλείας, ὑπὸ τὸν γενικὸν κανόνα λείπει παρ' αὐτοῖς. Δὲν διέβλεπον ἴσως, οὐδὲ ἐσκέφθησαν περὶ τούτου, ὅτι ἐκεῖναι αἱ οὕτως ὀρθῶς σχηματισθεῖσαι ἀφῃρημέναι ἠθικαὶ κρίσεις ἐφαρμόζονται καὶ ἐνταῦθα. Ἡ ἕξις, ἡ καθ' ἡμέραν θέα κτλ. ἀμβλύνουσι τὸ συναίσθημα καὶ δὲν διεγείρουσι τὴν προσοχήν, οὐδὲ ἀφυπνίζουσι τὴν κρίσιν. Ἐκ τούτου λοιπὸν πάλιν μεγάλη διαφορὰ τῆς ἠθικῆς πράξεως τῶν λαῶν.

Ἐν γένει αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι δὲν ὑπάρχουσιν ἀρχικῶς ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν ὡς τέλειοι τύποι τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ἀλλ' ἀναπτύσσονται κατ' ὀλίγον ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἐπί τινος ἐδάφους συμβίωσις ἀνθρώπων ἄγει εἰς ποικίλην ἐπαφὴν αὐτῶν. Ὀρέξεις καὶ βουλήματα συναντῶνται καὶ σχηματίζουσι ποικίλας (ἁρμονικὰς ἢ δυσαρμονικὰς) σχέσεις. Κατ' ἀρχὰς βεβαίως εἶνε φυσικὴ ἡ αἵρεσις τοῦ ἡδέος καὶ ὠφελίμου, ὅπως εἶνε φυσικὴ κατ' ἀρχὰς καὶ ἡ πλάνη, ἡ πρόληψις, ἡ δεισιδαιμονία. Ὅπως ὅμως μανθάνει ὁ ἄνθρωπος κατ' ὀλίγον νὰ ἐρευνᾷ ἀντικειμενικῶς, ἀπαθῶς, καὶ νὰ εὑρίσκῃ τὴν ἀλήθειαν, οὕτω μανθάνει καὶ νὰ κρίνῃ περὶ σχέσεων βουλημάτων ἀπαθῶς καὶ ἀμεροληπτως, ἀπολύτως. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀνάγκη

νὰ συνδράμωσι ποικίλοι ψυχολογικοὶ ὅροι, ἵνα παραχθῇ ἡ θυμικὴ κατάστασις ἡ ἐπιτηδεία πρὸς ἀμερόληπτον, ἀκούσιον κρίσιν. Πρέπει νὰ σιγήσωσιν αἱ ἐπιθυμίαι καὶ ν' ἀπομακρυνθῇ πᾶσα ἀνάμιξις αὐτῶν, νὰ παρασταθῶσι τελείως ἐν τῇ συνειδήσει ἀμφότερα τὰ μέλη τῆς προκειμένης σχέσεως, νὰ μὴ λείψῃ δὲ καὶ ἡ ψυχικὴ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις, ἐφ' ἧς ἐρείδεται ἡ ἐσωτερικὴ ἀντίληψις καὶ αὐτοπαρατηρησία. Ἐπὶ τοιούτοις ὅροις βεβαίως καὶ παρὰ πᾶσι θὰ προκύψῃ ἡ αὐτὴ θεμελιώδης κρίσις, ὅπως αἱ αὐταὶ αἰτίαι παράγουσι πάντοτε τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Τοιαύτη κρίσις εἶνε γενικῶς ἔγκυρος, αἰωνία, ἀναλλοίωτος. Ἐὰν λείπῃ τις τῶν ὅρων τούτων, ἢ ἐὰν ὑπάρχωσιν ἀτελῶς, ἢ δὲν θὰ γεννηθῇ ὅλως ἡ ἠθικὴ κρίσις, ἢ θὰ εἶνε ἐσφαλμένη, διάφορος παρὰ διαφόροις. Ἔτι μείζων ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τοῦ πνεύματος ἀπαιτεῖται πρὸς τὴν ἐκτίμησιν περιπλόκων σχέσεων. Οὐ μόνον πρέπει νὰ παραχθῶσιν αὐστηρῶς καὶ διατυπωθῶσιν ἀκριβῶς τὰ ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἠθικῶν κρίσεων ἀπορρέοντα παραγγέλματα καὶ νὰ ὁρισθῇ ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ν' ἀποκτηθῇ μεγίστη δεξιότης ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῶν ἐπὶ τῶν διαφόρων περιπτώσεων τοῦ βίου. Πρὸς τὰς τοιαύτας διανοητικὰς ἐργασίας ἀπαιτεῖται διηνεκὴς πνευματικὴ ὀξυδέρκεια καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσα διαύγεια τοῦ πνεύματος καὶ προσοχὴ ἄγρυπνος, ἅτινα εἰς ὀλιγίστους ἀνθρώπους προσιδιάζουσι καὶ ὧν δὲν εἶνε δεκτικὰ ὑποδεέστερα πνεύματα. Ἐνταῦθα λοιπὸν μάλιστα εἰσχωροῦσι θεωρητικαὶ πλάναι καὶ ἔλλειψις ἀκολουθίας ἐν τῇ νοήσει. Ἐντεῦθεν αἱ ποικίλαι διαφοραὶ τῶν κρίσεων τῶν ἐκτιμωσῶν τὰς αὐτὰς βιωτικὰς σχέσεις, τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα. Αἱ διαφοραὶ ὅμως αὗται οὐδαμῶς ἐπηρεάζουσι τὸ γενικὸν καὶ αἰώνιον κῦρος τῶν θεμελιωδῶν ἠθικῶν κρίσεων. Καὶ ἐπὶ τῶν περιπλόκων περιπτώσεων, ἐὰν ἔκρινον οἱ ἄνθρωποι ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις, θὰ ἐπήρχετο βεβαίως πλήρης συμφωνία, θὰ προέκυπτεν ἡ ὀρθὴ ἠθικὴ κρίσις. Ἐν γένει δὲν ὑπάρχουσι ψευδεῖς ἠθικαὶ κρίσεις. Οἱ λαοί, οἵτινες ἔκριναν περὶ σχέσεως βουλημάτων πράγματι ἄλλως ἢ ἡμεῖς, αὐτὸ δὴ τοῦτο δὲν ἔκρνιναν ἠθικῶς, ἀλλὰ κατ' ἄλλας ὄψεις.

§ 21. Ἀφοῦ μόνη ἡ ἀγαθὴ βούλησις περιποιεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπόλυτον ἀξίαν, ἡ δὲ κακὴ ἀπαξίαν, ἀνάγκη νὰ εἶνε αἱ ἠθικαὶ

ἰδέαι τὸ ἀπόλυτον μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως καὶ τὰ κύρια ἐλατήρια παντὸς βουλήματος. Οὐδεὶς θέλων ν' ἀποφύγῃ τὸν ἠθικὸν ψόγον καὶ τὴν ἠθικὴν ἀποδοκιμασίαν θὰ παραβῇ τὰ παραγγέλματα τῆς Ἠθικῆς, οὐδὲ θὰ ἐνδώσῃ εἰς ἐλατήρια ἀντικείμενα εἰς αὐτήν. Οὐδεμία βούλησις διώκουσα τὴν ἡδονήν, οὐδεμία διώκουσα τὰ πρὸς αὐτὴν μέσα δύναται ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἀπολύτου ἀποδοκιμασίας, ἐὰν ἀντιστρατεύηται πρὸς τὰς ἠθικὰς ἰδέας. Ἀλλὰ καὶ ὅταν μηδεμίαν προσβάλλῃ ἠθικὴν ἰδέαν, ἡ θήρα τῆς ἡδονῆς καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν μέσων οὐδεμίαν, ὡς εἴδομεν, περιποιεῖ ἀξίαν εἰς τὸ πρόσωπον. Ἐπίσης καὶ ἡ παραγωγὴ καὶ ἀπόλαυσις τοῦ καλοῦ δὲν ἀπαλλάττει τὸν ἄνθρωπον τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀπαξίας, οὐδὲ περιποιεῖ εἰς αὐτὸν ἠθικὴν ἀξίαν. Ὅθεν, προϋποτεθείσης τῆς ἀπολύτου ἠθικῆς ἐκτιμήσεως, ἀνάγκη ἐν αὐτῇ νὰ ἔχωσι τὰς ῥίζας πάντες οἱ ἀνώτεροι σκοποὶ καὶ πᾶσαι αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ ἡμῶν. Τούτων δὲ ἅπαξ ὁρισθέντων, πᾶν τὸ μὴ ἀντιβαῖνον εἰς τούτους τοὺς σκοποὺς καὶ ταύτας τὰς ἀρχὰς οὐ μόνον εὑρίσκει ἤδη ὡς ἠθικῶς ἀδιάφορον ἐλεύθερον στάδιον, ἀλλὰ καί, ἐὰν αἰχμαλωτισθῇ εἰς ἐκείνους τοὺς σκοπούς, ἐὰν συντελῇ ὡς μέσον πρὸς αὐτούς, μεταβιβάζονται εἰς αὐτὸ αἱ εἰς ἐκείνους ἰδιάζουσαι ἀξίαι, διότι χρησιμεύει πρὸς πραγμάτωσιν αὐτῶν. Οὕτω δύναται ἡ ἠθικὴ βούλησις νὰ ἐπιδιώξῃ καὶ ὑποδεεστέρους σκοποὺς προερχομένους ἐκ τῶν ποικίλων ὁρμῶν καὶ ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου. Οὔτε ἡ θήρα τῆς ἡδονῆς, οὔτε ἡ φυγὴ τῆς λύπης, οὔτε ὁ ἄνετος βίος, οὔτε ἡ ἀπόλαυσις τοῦ καλοῦ καὶ ἡ δι' αὐτοῦ περικόσμησις τοῦ βίου ἀπαγορεύονται ὑπὸ τῆς Ἠθικῆς, ἀλλ' ἐπιτρέπονται καὶ εἶνε ἀναγκαῖα τὸ μὲν ἕνεκα τῆς φυσικῆς ἀνάγκης τῆς ἀνέσεως, τὸ δὲ ἕνεκα τῆς ἐν ταῖς πραγματικαῖς σχέσεσι τοῦ βίου κειμένης ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐξ ἄλλων καὶ ἐκ τῆς φύσεως. Ἐὰν ἀπηγορεύετο εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἡδονή, ἡ χαρά, ἡ εὐεστώ, οὐδεὶς ἠθικὸς νόμος θὰ ἐπέβαλλε τότε νὰ φροντίζωμεν διὰ τὸ εὖ εἶναι τῶν ἄλλων. Τὸ μόνον, ὅπερ ἀπαιτεῖ ἐνταῦθα ἡ Ἠθική εἶνε τὸ νὰ αἰχμαλωτίζωνται πάντα ταῦτα εἰς τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ νὰ μὴ γίνηται ὁ ἄνθρωπος δοῦλος τῶν ἐπιθυμιῶν.

§ 22. Τὸ πρώτιστον ἔργον τῆς Ἠθικῆς εἶνε ἡ ἀναζήτησις ἁπασῶν τῶν σχέσεων βουλημάτων, ὧν ἡ καθαρὰ καὶ τελεία παράστα-

σις προκαλεῖ ἀκουσίως καὶ μετ' ἀναμφισβητήτου ἐναργείας τὴν κρίσιν ἀπολύτου ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας. Ἐπειδὴ ὅμως ἀντικείμενον τῶν εἰδολογικῶν (ἠθικῶν) συναισθημάτων καὶ κρίσεων εἶνε ψιλαὶ σχέσεις, ἡ δὲ ὕλη δὲν λαμβάνεται πρὸ ὀφθαλμῶν (§ 17.), καὶ ἐνταῦθα εἶνε ὅλως ἀδιάφορον ἂν ἡ σχέσις ὑφίσταται ἐν ὄντως ὑπάρχουσι βουλήμασιν, ἢ ἂν νοεῖται μόνον ὡς ὑπάρχουσα. Ἡ ἠθικὴ κρίσις ἐξαγγέλλεται καὶ ἐὰν ἐκτιμῶνται ψιλαὶ εἰκόνες (παραστάσεις) βουλημάτων, δηλ. νοηταὶ σχέσεις βουλημάτων ὑπάρχουσαι μόνον ἐν τῇ φαντασίᾳ. Καὶ ἡ Ἠθικὴ λοιπὸν πρὸς εὕρεσιν τῶν ἀπολύτως ἀρεσκουσῶν σχέσεων βουλημάτων δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ὁρμηθῇ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ἀρκεῖ νὰ κατασκευάσῃ ὡρισμένας εἰκόνας πασῶν τῶν δυνατῶν σχέσεων βουλημάτων ἐχόντων ποιὸν καὶ ποσὸν (ἰσχύν), καὶ δὴ χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς τοῦτο, ἂν τοιαύτη σχέσις ὑπάρχει ἢ ὑπῆρξεν ἢ ἐν γένει ἂν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ ἡ Ἠθικὴ λοιπὸν δὲν εἶνε ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη, ἀλλ' ἐπιστήμη ἐκ τῶν προτέρων. Τὸ ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ δεδομένον δὲν δύναται νὰ εἶνε πρότυπον δι' ἕτερον δεδομένον· διότι καὶ ἐκεῖνο ἀνάγκη πρότερον νὰ μετρηθῇ καὶ ἐκτιμηθῇ κατὰ τὸ ἀπόλυτον μέτρον πάσης ἐκτιμήσεως, ὅπερ λοιπὸν ὑποτίθεται ἤδη γνωστόν. Ἡ ἀπολύτως ἀρέσκουσα σχέσις δύναται βεβαίως ν' ἀπαντᾷ ἐν ἐμπειρικοῖς (ἱστορικοῖς) παραδείγμασι. Ταῦτα ὅμως δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι μόνον ἵνα καταστήσωσιν ἐποπτὴν τὴν ἀφῃρημένην σχέσιν καὶ διευκολύνωσι τὴν ἠθικὴν κρίσιν· ἡ κρίσις ὅμως αὐτὴ γεννᾶται ἐκ τῶν προτέρων. Ἀλλὰ καὶ ὑπ' ἄλλην ὄψιν δὲν δύναται ἡ Ἠθικὴ νὰ ὁρμηθῇ ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Δὲν δύναταί τις δηλ. νὰ συναγάγῃ ἐκ τῶν ἐπικρατουσῶν δοξασιῶν τοὺς κανόνας τῆς ἀπολύτου ἐκτιμήσεως· διότι, καὶ ἐὰν συνεφώνουν πάντες οἱ ἄνθρωποι περὶ τοῦ ἀπολύτως ἀρέσκοντος, ἡ συμφωνία αὐτῶν δὲν θὰ ἦτο ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας τῆς δοξασίας αὐτῶν.

Διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς Ἠθικῆς εἰς ψιλὰς εἰκόνας σχέσεων βουλημάτων οὐ μόνον διευκολύνεται ἡ ἔρευνα, διότι οὕτω δυνάμεθα νὰ κατασκευάσωμεν ἁπάσας τὰς δυνατὰς σχέσεις, ἀλλ' ἔχομεν, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς, καὶ τὴν μόνην ἐγγύησιν δτι δὲν παρελίπομεν οὐδεμίαν σχέσιν βουλημάτων δυναμένην νὰ παρουσιασθῇ ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ.

§ 23. Εἴδομεν ὅτι τὸ βούλημα δύναται νὰ γείνῃ ἀντικείμενον ἠθικῆς κρίσεως μόνον ὡς μέλος σχέσεως καὶ ὅτι κύριον ἔργον τῆς Ἠθικῆς εἶνε ἡ κατασκευὴ καὶ ἔκθεσις τῶν ἀπολύτως ἀρεσκουσῶν ἢ ἀπαρεσκουσῶν σχέσεων τῶν βουλημάτων καὶ ἡ ἐκ τούτων παραγωγὴ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν. Τὸ θεμελιῶδες τοῦτο μέρος τῆς Ἠθικῆς καλεῖται Ἰδεολογία. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι εἶνε πρότυπα οὐ μόνον διὰ τὴν βούλησιν τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ διὰ πᾶσαν κοινωνικὴν βούλησιν, ἡ Ἰδεολογία διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα. Τὸ πρῶτον πραγματεύεται περὶ τῶν ἀρχικῶν ἢ ατομικῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, δηλ. περὶ τῶν ἠθικῶν προτύπων, τὰ ὁποῖα ὁρίζουσι τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων· τὸ δεύτερον πραγματεύεται περὶ τῶν παραγώγων ἢ κοινωνικῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, δηλ. περὶ τῶν ἠθικῶν προτύπων, δι' ὧν ὁρίζεται ἡ ἀξία (ἢ ἀπαξία) πάσης κοινωνίας ἀνθρώπων καὶ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τοὺς ἰδανικοὺς σκοποὺς τῆς ἐνεργείας αὐτῆς.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΜΗΜΑ Α'.

ΑΙ ΑΤΟΜΙΚΑΙ ΗΘΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἰδέα τῆς τελειότητος.

§ 24. Ἡ ἁπλουστάτη σχέσις βουλημάτων εἶνε ἡ συνισταμένη ἐκ δύο μελῶν. Τὰ δύο βουλήματα ὡς τάσεις εἶνε ἐπαναλήψεις τῆς αὐτῆς ἐννοίας τῆς τάσεως ἐν διαφόροις ἀντιτύποις, λοιπὸν τὰ αὐτά· δύνανται ὅμως νὰ διαφέρωσι κατὰ τὸ ποσόν, τὴν ἰσχύν, καὶ κατὰ τὸ ποιόν, δηλ. κατὰ τὸ περιεχόμενον. Ἐὰν ποιήσωμεν ἀφαίρεσιν τοῦ ποιοῦ καὶ συγκρίνωμεν αὐτὰ μόνον κατὰ τὸ ποσόν, προκύπτει ἡ κατὰ ποσὸν ἐκτίμησις αὐτῶν. Τὰ βουλήματα δηλ. ὡς παράγοντα ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ ἀποτελέσματα καὶ ὑπερνικῶντα ποικίλα κωλύματα ἀνθιστάμενα εἰς αὐτὰ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δυνάμεις. Αἱ δυνάμεις αὗται ἐκδηλοῦνται ἐν διαφόροις βαθμοῖς ἐνεργητικότητος, εἶνε ἄρα ποσά. Λοιπὸν δύνανται τὰ δύο βουλήματα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δυνάμεις διαφόρου μεγέθους, ὡς ποσά, καὶ ἑπομένως νὰ συγκριθῶσι κατὰ ποσόν Εἶνε δὲ ἀδιάφορον ἂν τὰ δύο βουλήματα νοοῦμεν ὡς ἀνήκοντα εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἢ εἰς δύο. Ἀνάγκη μόνον νὰ διαφέρωσι κατὰ ποσόν, διότι ἄλλως δὲν ὑπάρχει σχέσις αὐτῶν προκαλοῦσα ἀπόλυτον ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν. Βουλημάτων δὲ διαφερόντων κατὰ ποσὸν τὸ μὲν θὰ εἶνε ἰσχυρότερον, τὸ δὲ ἀσθενέστερον. Λοιπὸν ἔχομεν τὴν

σχέσιν τοῦ ἰσχυροτέρου βουλήματος πρὸς τὸ ἀσθενέστερον καὶ τἀνάπαλιν. Ἐὰν νοήσωμεν αὐτὴν ἀπαθῶς καὶ τελείως ποιοῦντες ἀφαίρεσιν τῆς ἄλλης ποιότητος τῶν βουλημάτων, γεννᾶται ἡ κρίσις· «τὸ ἰσχυρότερον βούλημα ἀρέσκει ἀπολύτως παρὰ τῷ ἀσθενεστέρῳ, τὸ ἀσθενέστερον ἀπαρέσκει ἀπολύτως παρὰ τῷ ἰσχυροτέρῳ,» ἀσχέτως πρὸς τὴν ἄλλην ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς τελειότητος, τοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν ἰσχυροῦ βουλήματος. Τὸ κατὰ τὸ δυνατὸν ἰσχυρὸν βούλημα ἀρέσκει ἀπολύτως, εἶνε ἠθικὸν πρότυπον, ἠθικὴ ἰδέα.

Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀξία ἔχει τὸν λόγον αὐτῆς ἐν τῇ σχέσει, ἐκεῖθεν δὲ μεταϐιϐάζεται εἰς τὸ ἄτομον. Πρότυπον δὲ δὲν εἶνε ἡ κρίσις αὐτή, ἀλλὰ μόνον τὸ θετικῶς ἀρέσκον βούλημα, λοιπὸν τὸ μεῖζον βούλημα, τὸ ὁποῖον πρόκειται εἰς τὸ ἔλαττον ὡς μέτρον καὶ ὡς τὸ τέρμα, μέχρι τοῦ ὁποίου ἀνάγκη ν' αὐξηθῇ τὸ ἔλαττον ἵνα μὴ ἀπαρέσκῃ.

Ἡ κατὰ ποσὸν ἐκτίμησις τοῦ βουλήματος εἶνε συνηθεστάτη. Ἐν ἡρωϊκαῖς μάλιστα ἐποχαῖς καὶ παρὰ λαοῖς εὑρισκομένοις ἐν ταῖς πρώταις βαθμῖσι τῆς ἀναπτυξεως τὸ σέϐας πρὸς τὴν ἐξέχουσαν ἰσχὺν τῆς βουλήσεως ἀποτελεῖ σχεδὸν τὸ ὅλον περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ κώδικος. Τὸ σέϐας τοῦ ὡραίου φύλου πρὸς τὸ ἰσχυρὸν στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ συναισθήματος τῆς ὑπερεχούσης ἰσχύος τῆς βουλήσεως τούτου. Παρ' Ὁμήρῳ ἀρετὴ εἶνε ἡ ἀνδρεία. Παῖς ὀκταετὴς θέλει νὰ γείνῃ νεανίας καὶ ἀνήρ, νὰ νοῇ καὶ πράττῃ ὅπως οὗτοι· λοιπὸν θεωρεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος. Πᾶς λαὸς ἔσχε τὴν ἡρωϊκὴν αὐτοῦ ἐποχήν, ἐξ αὐτῆς δ' ἐξυψώθη εἰς ἀνωτέρας βαθμῖδας ἀναπτύξεως. Παρὰ πᾶσι θαυμάζεται ἡ δύναμις τοῦ πνεύματος, ἡ ῥώμη τοῦ σώματος καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς βουλήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἀνεπτυγμέναις κοινωνίαις θαμϐοῦνται καὶ ἰσχυρὰ πνεύματα ὑπὸ τῆς ἰσχύος, ὁ δὲ ὀφθαλμὸς αὐτῶν ἀμϐλύνεται καὶ τυφλώττει περὶ τὴν κακίαν τῆς ἰσχυρᾶς βουλήσεως. Δὲν θεωροῦσιν ἀντάξιον τοῦ κόπου νὰ παρατηρήσωσιν ἀκριϐῶς καὶ ἀξιώσωσι τῆς προσοχῆς αὐτῶν τὸ ἀσθενέστερον, οἱονδήποτε καὶ ἂν εἶνε. Τοῦτο ὑποκύπτει, ὅπως ἐν τῇ πραγματικότητι, οὕτω καὶ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῶν, διότι εἶνε τὸ ἀσθενέστερον.

Κατ' ἀρχὰς βεϐαίως ἀρέσκει ἡ ἰσχυρὰ βούλησις ἐκδηλουμένη ἐν

τῇ ἀνδρείᾳ, τῇ φρονήσει, τῇ πανουργίᾳ, τῇ ἐπιτηδειότητι, τῇ ἐγκαρτερήσει, ἐπιμονῇ κ.τ.λ. ἕνεκα τῆς ὠφελείας, ἣν παρέχει εἰς τὸ ἄτομον καὶ τὴν κοινωνίαν. Ἀφοῦ ὅμως ἐξασφαλισθῇ ἡ κοινωνία καὶ τὸ ἄτομον, παύεται ἡ ἐκτίμησις τῆς ἰσχύος ὡς ψιλοῦ μέσου ὑπερασπίσεως καὶ ἐμφανίζεται οὕτω μονομερῶς καὶ ἀποκλειστικῶς εὐαρέσκεια ἄλλου εἴδους (οὐ μόνον ἄσχετος πρὸς τὴν ὠφέλειαν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἐὰν βλάϐην προξενῇ πολλάκις ὁ ἰσχυρός), ἡ ἀπόλυτος ἐκτίμησις τοῦ μεγάλου, ὥστε κατ' ἀρχὰς, ὡς εἴπομεν, σιγῶσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἰδέαι. Ἐπιτρέπεται πᾶν ὅ,τι ἐπιτυγχάνει καὶ διεγείρει ἔκπληξιν διὰ τοῦ μεγαλείου. Οἱ μεγάλοι κατακτηταὶ ἐδελέασαν πάντοτε τὴν κρίσιν οὐ μόνον τῶν πολλῶν, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἀνδρῶν κρινόντων ἄλλως λίαν ὀρθῶς, καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν.

§ 25. Ἐπειδὴ τὰ συγκρινόμενα βουλήματα ἐν τῇ προκειμένῃ σχέσει θεωροῦνται ὡς ποσά, τὸ δὲ ποσὸν ἐπιδέχεται αὔξησιν ἢ ἐλάττωσιν, ἔπεται ὅτι ἡ σχέσις τοῦ μεγέθους τῶν δύο κατὰ τὴν ἰσχὺν πρὸς ἄλληλα συγκριθέντων βουλημάτων ἐπιδέχεται διαφόρους τροποποιήσεις, ὡς καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσα ἠθικὴ κρίσις. Ἐὰν δηλ. νοήσωμεν ὅτι ἐκ τῶν δύο βουλημάτων **α** καὶ **ϐ** τὸ **α** εἶνε τὸ μεῖζον, τὸ **ϐ** δὲ τὸ ἔλαττον, ἡ ἀρχικὴ σχέσις αὐτῶν δύναται νὰ τροποποιηθῇ ὡς ἑξῆς. 1) Ἐὰν τὸ ἀρχικῶς μεῖζον βούλημα **α** ἐξακολουθῇ ἀκόμη ν' αὐξάνηται, τὸ δὲ ἔλαττον **ϐ** ἐμμένῃ ἐν τῇ ἀρχικῇ σμικρότητι, τὸ μὲν **α** κατὰ πᾶν βῆμα πρὸς τὴν αὔξησιν καθίσταται εὐαρεστότερον, αἱρετώτερον· τὸ δὲ **ϐ**, καθόσον αὐξάνεται τὸ **α**, κατὰ τοσοῦτον καθίσταται φευκτότερον· διότι δὲν μετεϐλήθη μὲν τὸ **ϐ**, ἀλλ' ἡ σχέσις ἀλλοιοῦται, τοῦ ἑνὸς τῶν μελῶν μεταϐληθέντος. Καίπερ μὴ μεταϐληθὲν τὸ **ϐ** ἐμφανίζεται ὅμως ἀπέναντι τοῦ αὐξηθέντος **α** μικρότερον ἢ πρότερον. Ἡ ἀπόστασις ἀμφοτέρων ἐγένετο μείζων. Ἐπίσης ἐὰν σμικρύνηται τὸ ἔλαττον, τοῦ μείζονος ἐμμένοντος ἐν τῷ ἀρχικῷ μεγέθει, οὐ μόνον ἀπαρέσκει ἔτι μᾶλλον, ἀλλὰ καὶ τὸ μεῖζον ἐξαίρεται μᾶλλον, καίπερ μεῖναν τὸ αὐτό· 2) Ἐὰν τὸ ἔλαττον **ϐ** αὐξάνηται, τὸ δὲ μεῖζον **α** μένῃ τὸ αὐτό, ὅσῳ μᾶλλον προσεγγίζει τὸ **ϐ** εἰς τὸ **α**, τοσούτῳ ὀλιγώτερον φευκτὸν ἐμφανίζεται. Ἐὰν δὲ τὸ **ϐ** ἐξισωθῇ τελείως τῷ **α**, οὐδεμία πλέον

ὑπολείπεται ἀφορμὴ πρὸς τὴν κατὰ ποσὸν σύγκρισιν ἀμφοτέρων· ἑπομένως σιγᾷ ἡ ἠθικὴ κρίσις. Ἀκούεται δὲ πάλιν, ἐὰν τὸ **β** ὑπερβῇ τὸ **α**· ἀλλὰ τότε τὸ **β** ἀρέσκει, τὸ **α** ἀπαρέσκει. Ἐὰν πολλάκις ἐπαινῇ τις τὸ **β**, καίπερ ἐξισωθὲν τῷ **α**, τοῦτο συμβαίνει διότι τὸ παρὸν μέγεθος αὐτοῦ ἀναπλάττει κατὰ τὸν ψυχολογικὸν νόμον τῆς ἀντιθέσεως τὴν προτέραν σμικρότητα, ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς ταύτην ἀρέσκει τὸ παρὸν μέγεθος. 3) Ἐὰν δὲ τὸ **α** ἀδιακόπως σμικρύνηται, μέχρις οὗ ἐξισωθῇ τέλος τῷ **β**, τότε ἀμφότερα ἀπαρέσκουσι· διότι ἡ παροῦσα σμικρότης τοῦ **α** ἀναπλάττει τὸ πρότερον μέγεθος αὐτοῦ· τοῦτο δὲ χρησιμεύει ὡς μέτρον, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ἀπαρέσκουσι καὶ τὸ παρὸν **α**, καὶ τὸ **β**. Τὸ **α** ἀπαρέσκει, διότι ἐγένετο μικρότερον· τὸ δὲ **β**, διότι ἦτο καὶ ἔμεινε μικρόν. Ἐὰν ἐνίοτε, ἐλαττουμένου πράγματι ἢ κατὰ τὸ φαινόμενον τοῦ **α**, ἧττον ἀπαρέσκει τὸ **β**, καί τοι ἔμεινε στάσιμον, τοῦτο συμβαίνει ὅπου ἀγνοεῖται τὸ πρότερον ἢ τὸ ἀληθὲς μέγεθος τοῦ **α**, τὸ δὲ **β** συγκρινόμενον πρὸς ἧττον μέγα αὐξάνεται. Τοῦτο γινώσκει ὁ συκοφάντης· διὰ τοῦτο ὑποβιβάζει τὸν ἀντίπαλον ἵνα ὑψωθῇ αὐτὸς καὶ πράγματι ὑψοῦται, καί τοι ἔμεινεν ὁ αὐτός, ἐφ᾽ ὅσον πιστεύονται αἱ συκοφαντίαι.

§ 26. Τὸ μέγεθος τοῦ βουλήματος, τὸ ὁποῖον ὑπόκειται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος, δύναται νὰ κεῖται ἢ ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους βουλήμασιν, ἢ ἐν τῷ ἀθροίσματι, ἢ ἐν τῷ συστήματι αὐτῶν. Δηλ. δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσι τὰ βουλήματα μεμονωμένα, ἢ νὰ προστεθῶσιν εἰς ὁλικὸν ἄθροισμα, ἢ τὸ σύνολον τῆς προσπαθείας προσώπου τινὸς νὰ θεωρηθῇ ὡς σύστημα δυνάμεων προαγουσῶν ἢ κωλυουσῶν ἀλλήλας. Κατὰ τὴν πρώτην ὄψιν ἐπαινεῖται ἀπολύτως ἡ ἔντασις, ἡ ἐνεργητικότης τοῦ βουλήματος μετρουμένη διὰ τοῦ μεγέθους τῆς ἀντιστάσεως, τὴν ὁποίαν ἀνάγκη νὰ ὑπερνικήσῃ, τῶν κωλυμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνάγκη ν᾽ ἀπομακρύνῃ· (ἔνθα ἐπαινεῖται ἡ δραστηριότης, τὸ θάρρος, ἡ ἀνδρεία, ψέγεται δὲ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἡ δειλία καὶ τὸ ἀναποφάσιστον)· ἢ διὰ τῆς διαρκείας τῆς προσπαθείας (ὅτε ἐπαινεῖται ἡ ἐπιμονή, ἡ σταθερότης καὶ ἡ ἐπιμέλεια, ἥτις εἶνε συνδυασμὸς ἰσχύος καὶ διαρκείας, ψέγεται δὲ ἡ ἀστασία). Κατὰ τὴν δευτέραν ὄψιν ἐπιδοκιμάζεται ἡ ἔκτασις (ὅτε ἐπαινεῖται ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐνεργειῶν τῆς βουλή-

σεως, ἡ μεγάλη περιουσία πνευματικῶν δυνάμεων καὶ γνώσεων, ἡ εὐρύτης τοῦ πνευματικοῦ ὁρίζοντος, ὁ θησαυρὸς πλουσίου καὶ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος, ἡ δεξιότης καὶ εὐκινησία τοῦ πνεύματος ἐν διαφόροις κύκλοις ἐνεργείας· ψέγεται δὲ ἡ μονοτονία, ἡ σχολαστικότης, ὁ περιωρισμένος πνευματικὸς ὁρίζων). Κατὰ τὴν τρίτην ὄψιν ἐπιδοκιμάζεται ἡ συγκέντρωσις, δηλ. ἡ ἑνότης καὶ συστηματοποίησις τῶν ποικίλων προσπαθειῶν πρὸς παραγωγὴν ὡς μεγίστου ὁλικοῦ ἀποτελέσματος (ὅτε ἐπαινεῖται ἡ περίσκεψις καὶ ἡ σύνεσις, ἥτις ὑποτάσσει πάσας τὰς ἐνεργείας αὐτῆς εἰς ἕνα κύριον σκοπὸν οὕτως, ὥστε νὰ διήκῃ δι᾽ αὐτῶν μία κυρία ἰδέα, ἓν σταθερὸν σχέδιον· ψέγεται δὲ ἡ ἀσυναρτησία, ἡ διάχυσις καὶ ὁ κατακερματισμὸς τῶν προσπαθειῶν). Πόσον σπουδαία διὰ τὸν ἠθικὸν βίον εἶνε ἡ συγκέντρωσις κατανοεῖ τις εὐκόλως, ἐὰν ἐνθυμηθῇ ὅτι ἐξ αὐτῆς κυρίως ἐξαρτᾶται τὸ ὁλικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἀνθρωπίνης προσπαθείας. Ἐὰν αἱ ἐπὶ μέρους προσπάθειαι ἔχωσιν ἀδιαφόρως πρὸς ἀλλήλας, τὸ ὁλικὸν ἀποτέλεσμα ἰσοῦται τῷ ἀθροίσματι αὐτῶν. Ἐὰν εἶνε ἀντίθετοι, τῇ διαφορᾷ· διότι ἡ μία ἐνέργεια καταστρέφει τἀποτελέσματα τῆς ἄλλης. Ἐὰν δὲ συγκεντρῶνται περὶ ἕνα κύριον σκοπόν, τὸ ὁλικὸν ἀποτέλεσμα ἰσοῦται τῷ γινομένῳ τῶν ἐπὶ μέρους προσπαθειῶν· ἡ μία προσπάθεια πολλαπλασιάζει τὴν ἄλλην, ἐνισχύει αὐτήν. Ἐν τῇ συγκρίσει δὲ τῶν βουλήσεων πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ταῦτα τὰ διάφορα εἴδη τοῦ μεγέθους αὐτῆς. Ὁ μὲν ἐξέχει π. χ. κατὰ τὴν ἰσχὺν τῶν βουλημάτων, ὁ δὲ κατὰ τὴν συγκέντρωσιν. Λοιπὸν πρέπει νὰ συγκρίνηται ἰσχὺς πρὸς ἰσχύν, συγκέντρωσις πρὸς συγκέντρωσιν. Τοῦ ἀληθῶς μεγάλου ἀνδρὸς ἡ βούλησις ἐξέχει κατὰ πάσας ταύτας τὰς ὄψεις.

§ 27. Ἐν τῇ φύσει συγκρίσεως κατὰ ψιλὰς ἐννοίας μεγέθους ἔγκειται ὅτι τὸ ψιλὸν μέγεθος οὐδὲν ἀπολύτως σταθερὸν σημεῖον καταπαύσεως παρέχει, ἀλλὰ τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον εἶνε μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἄλληλα μεῖζον καὶ ἔλαττον. Ὅ,τι εἶνε μέγα παραβαλλόμενον πρός τι ἔλαττον, ἐμφανίζεται ὡς μικρόν, ἐὰν συγκριθῇ πρός τι ἔτι μεῖζον. Δὲν εἶνε δὲ ἀνάγκη νὰ εἶνε τὸ μεῖζον πραγματικόν, δηλ. ἡ μείζων βούλησις νὰ εἶνε πραγματική. Ἤδη ἡ ψιλὴ παράστασις σχετικῶς ἰσχυροτέρας βουλήσεως ἀρκεῖ ἵνα μεταβάλῃ

τὴν μείζονα βούλησιν ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτὴν εἰς ἐλάττονα. Ἡ τελειότης λοιπὸν ἀποκτᾶται ἐν ἑκάστῳ βήματι πρὸς τὰ πρόσω, ἐν τῷ ἀποκτᾶσθαι ὅμως ἤδη ἀπώλετο. Κατὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι ἡ τελειότης κεῖται ἐν τῷ ἀπείρῳ, ὅτι ἡ μείζων βούλησις, πρὸς ἣν ὀφείλει νὰ ἐξισωθῇ ἡ ἐλάσσων, εἶνε ἡ ἄπειρος βούλησις· ἐπὶ τούτου δ' ἐρείδεται καὶ ἡ προτροπὴ τοῦ νὰ μὴ σταθῇ τις ἐν τῇ τάσει πρὸς τὴν τελειότητα ἐπί τινος σημείου κειμένου ἐντὸς πεπερασμένων ὁρίων, ἀλλὰ ν' ἀκολουθῇ τὴν ὁδὸν ἀπείρου προόδου. Ἀλλὰ τὸ ἄπειρον ἀντιφάσκει πρὸς τὴν τελειότητα· διότι τὸ τέλειον εἶνέ τι ἀπηρτισμένον καὶ ἔχει πέρας, ἐν ᾧ τὸ ἄπειρον μη ἔχον πέρας κεῖται πέραν τοῦ τελείου. Πλὴν τούτου, ἐὰν τὸ ἕτερον τῶν μελῶν τῆς σχέσεως ἦτο τὸ ἄπειρον, ἡ σχέσις δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρασταθῇ τελείως, ὅπως ἀπαιτεῖται πρὸς παραγωγὴν ἠθικῆς ἰδέας. Καὶ ἡ ἔννοια δὲ ἀπείρου προόδου, ἐὰν ἐκλαμβάνηται ὡς σημαίνουσα πρόοδος εἰς τὸ ἄπειρον, οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν ἕνεκα τοῦ πεπερασμένου τῆς ἀνθρωπίνης ἰσχύος. Ἐκείνη ἡ προτροπή, λαμβανομένων πρὸ ὀφθαλμῶν τῶν γνωστῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, σημαίνει ὅτι διὰ τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν, ἧς ἡ ἀνάπτυξις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ χρόνου, ὃν ὀφείλει νὰ πληρώσῃ δι' ἠθικῆς ἐνεργείας, αὕτη ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια σχηματίζει σειράν, περὶ ἧς ἀνάγκη νὰ εἴπῃ τις ἕνεκα τῶν ποικίλων χαλαρώσεων τῆς ἰσχύος τῆς βουλήσεως, τῶν διακοπῶν καὶ νυσταγμῶν, ὅτι οὐδέποτε ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ ἰδανικὸν καὶ ὅτι ἑπομένως διὰ τῆς συνειδήσεως τῆς οἰκείας ἀτελείας μένει πάντοτε ζωηρὰ ἡ ἔννοια ἀνωτέρας βαθμῖδος, πρὸς ἣν παραβαλλόμενον τὸ μέχρι τοῦδε κατορθωθὲν ἐμφανίζεται ὡς ἀτελὲς ἀπόσπασμα. («ἀχρεῖοι δοῦλοί ἐσμεν»). Ὅπου ὅμως ἀντιλαμβάνεταί τις καὶ συγκρίνει διάφορα βουλήματα ἑτέρου προσώπου, εἶνε ἀνάγκη νὰ μὴ μετρῇ αὐτὰ μόνον διὰ ξένου μέτρου, ἀλλὰ διὰ τοῦ οἰκείου αὐτῶν μέτρου, διότι ἄλλως κινδυνεύει νὰ ὑποτιμήσῃ ὅ,τι εἶνε ἄξιον νὰ ὀνομασθῇ τέλειον ἐν τῷ εἴδει αὐτοῦ. Τέλειος κατὰ τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ μέτρον εἶνε ὁ ἄνθρωπος, οὗ τὰ ἐπὶ μέρους βουλήματα ἐξισοῦνται πρὸς ἄλληλα, πληροῦσι τὰς προσδοκίας, ἃς διεγείρουσι, καὶ συνεργοῦντα παράγουσι τὸ μέγιστον ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον εἶνε δι' αὐτῶν ἐφικτόν. Αὕτη εἶνε ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις ἄλλων, οἵτινες εἰλικρινῶς ἐργάζονται ἵνα ἐξυψωθῶσιν εἰς τὸ πρότυπον αὐ-

τῶν· ἐν ᾧ, ἐὰν ὁ κρίνων, ὁ ὁποῖος γινώσκει ὑψηλότερον πρότυπον, ἔκρινε περὶ ἑαυτοῦ ἐν ὁμοίᾳ ἐπιεικείᾳ, τὸ τοιοῦτον θὰ προέδιδε νωθρότητα καὶ ἔλλειψιν ἠθικῆς σοβαρότητος. Ὁ σπουδαίως τὴν τελειότητα ἐπιζητῶν συγκρίνει κατ' ἀρχὰς τὰ βουλήματα αὐτοῦ πρὸς ἄλληλα καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξισώσῃ τὰ ἀσθενέστερα πρὸς τὰ ἰσχυρότερα. Βραδύτερον παραβάλλει αὐτὰ πρὸς συγκεκριμένα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα βλέπει περὶ ἑαυτόν. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν κατορθώσῃ νὰ ἐξισωθῇ καὶ πρὸς ταῦτα, φαντάζεται ἔτι τελειότερα, πλάττει ἰδανικὰ παραδείγματα καὶ ζητεῖ νὰ ἀπομιμηθῇ αὐτά. Εἰς ὅσῳ ὑψηλοτέραν βαθμῖδα ἀναβαίνει, ἐκτεινομένου τοῦ πνευματικοῦ ὁρίζοντος, βλέπει ἐνώπιον αὐτοῦ ὑψηλοτέρους σκοπούς, οὓς ὀφείλει κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος νὰ πραγματώσῃ· διότι, «δυνατοὶ δυνατῶς ἐτασθήσονται.»

§ 28· Ἐπειδὴ ἡ ὕπαρξις ἐνεργοῦ, ἐπιμόνου, πλουσίας καὶ ἑνιαίας βουλήσεως εἶνε ἀναπόφευκτος ὅρος τῆς ἠθικότητος, ὁ ἔπαινος ἢ ὁ ψόγος κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος χρησιμεύει ὡς ἰδιαίτερον μέσον ἠθικῆς προκοπῆς. Διὰ τοῦτο εἶνε περιττὸν νὰ παραγεμίζῃ τις τὴν ἰδέαν ταύτην δι' ἰδιαιτέρου ἠθικοῦ περιεχομένου ἵνα δώσῃ δῆθεν εἰς αὐτὴν τὴν προσήκουσαν ἠθικὴν σημασίαν. Ἐν δημώδει λόγῳ δύναταί τις νὰ πράξῃ τοῦτο ὀνομάζων τελειότητα τὸ ὅλον τῆς ἠθικῆς ἀξίας. Ἡ ἐπιστήμη ὅμως ὀφείλει ἔνθεν μὲν νὰ προφυλάττηται ἀπὸ τοιαύτης συγχύσεως διαφόρων ἀξιῶν, ἔνθεν δὲ νὰ μὴ ἀπονέμῃ ἔπαινον εἰς βούλημα μόνον ἕνεκα τῆς ἰσχύος, ἢ εἰς ἐπιχείρησιν μόνον ἕνεκα τῆς ἐπιτυχίας, παραβλαπτομένης τῆς ἄλλης ἠθικῆς ἐκτιμήσεως. Ἐκφράζει μὲν ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος αὐτοτελῆ ἔπαινον, ἐφ' ὅσον λαμβάνεται πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὸ ποσὸν τοῦ βουλήματος. Ἀλλὰ μόνη ἡ ἰδέα αὕτη δὲν ἀρκεῖ ἵνα ὁρίσῃ τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Τὸ ἰσχυρότερον βούλημα ἀρέσκει ἀπολύτως μόνον ὅταν ἐκτιμᾶται τὸ μέγεθος καθ' ἑαυτὸ καὶ δὲν λαμβάνηται πρὸ ὀφθαλμῶν δι' οἱονδήποτε λόγον (π.χ. ἀνηλικιότητα, ἀπαιδευσίαν) ἡ κατὰ ποιὸν ἀξία ἢ ἀπαξία αὐτοῦ. Οὕτω π.χ. ψέγει ἐξωτερικῶς ὁ πατὴρ ἐπικίνδυνον τόλμημα τοῦ υἱοῦ· ἐπιδοκιμάζει ὅμως ἐσωτερικῶς καὶ χαίρει ἐπὶ τῇ ἐν αὐτῷ καταδειχθείσῃ ἰσχύϊ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ποιῶν ἀφαίρεσιν τοῦ ποιοῦ τοῦ βουλήματος.

'Αλλ' ἐὰν ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ ποιὸν τοῦ βουλήματος, τότε ἔχομεν κυρίως μίαν σχέσιν βουλημάτων. Τὸ αὐτὸ βούλημα, ὅπερ εἶνε π. χ. δίκαιον ἢ ἄδικον, εἶνε συγχρόνως ἰσχυρὸν ἢ ἀσθενὲς ἔν τινι βαθμῷ. Ἡ κατὰ ποιὸν ἀξία ἄρα ἐκδηλοῦται ἰσχυρότερον ἢ ἀσθενέστερον καὶ, ἐπειδὴ ἡ ἰσχὺς καὶ ἀσθένεια ἀνάγκη ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὴν αὐτὴν μονάδα, ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ μὲν ἰσχὺς εἶνε μεῖζον πολλαπλάσιον, ἡ δὲ ἀσθένεια ἔλαττον πολλαπλάσιον τῆς αὐτῆς μονάδος, ὁ ἑκάστοτε βαθμὸς τῆς ἰσχύος τοῦ κατὰ ποιὸν ὡρισμένου βουλήματος εἶνε πολλαπλασιαστὴς (συντελεστὴς) τῆς κατὰ ποιὸν ἀξίας ἢ ἀπαξίας. Ὅ,τι ἀρέσκει καθ' ἑαυτὸ ἢ ἀπαρέσκει, δύναται ν' ἀρέσκῃ ἢ ἀπαρέσκῃ καὶ ὡς μεῖζον ἢ ἔλαττον μᾶλλον ἢ ἧττον. Ἡ ψιλὴ κατὰ ποσὸν σύγκρισις οὐδμῶς τροποποιεῖ τὴν κατὰ ποιὸν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν, ἀλλὰ μόνον πολλαπλασιάζει αὐτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'

Ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας.

§ 29. Ἐὰν, ὅπως ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς τελειότητος ἐγένετο ἀφαίρεσις τοῦ ποιοῦ τῶν βουλημάτων, οὕτω νῦν ἀφαιρεθῇ τὸ ποσὸν αὐτῶν, θεωθῶσι δὲ μόνον κατὰ τὸ περιεχόμενον, τὸ ποιὸν, αὕτη ἡ κατὰ ποιὸν σύγκρισις αὐτῶν ἄγει εἰς σχέσεις τῆς συμφωνίας ἢ ἀντιθέσεως αὐτῶν. Ἡ ἁπλουστάτη δὲ περίπτωσις ἐνταῦθα προκύπτει, ἐὰν προϋποθέσωμεν ἓν μόνον βουλόμενον πρόσωπον. Ἐὰν ἀναπτυχθῇ ἐν τούτῳ βούλημά τι, ἀμέσως ἵσταται ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ ἡ εἰκὼν τοῦ βουλήματος καὶ κρίνεται καὶ ἐκτιμᾶται ἠθικῶς. Διὰ ταύτης τῆς ἠθικῆς κρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως σχηματίζεται ἐν τῷ νῷ ἡ εἰκὼν παραδειγματικοῦ βουλήματος, κανὼν διὰ τὸ μέλλον βούλημα, πρακτικὴ ἀρχὴ, εἴτε ὀρθὴ, εἴτε ἐσφαλμένη, ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ γενικὴ βούλησις κανονιστικὴ πάντων τῶν μελλόντων βουλημάτων, εἰς ἃ ἀναφέρεται. Ἐν ᾧ λοιπὸν τὸ παραδειγματικὸν βούλημα μένει σταθερόν, τὸ πραγματικὸν βούλημα, τὸ ὁποῖον μόνον εἶνε τρεπτόν, ἢ μιμεῖται αὐτὸ πιστῶς, ῥυθμίζεται πρὸς αὐτό, ἢ διαφωνεῖ πρὸς

αὐτό. Δηλ. τὸ βουλόμενον πρόσωπον ἢ ἐκτελεῖ ὅ,τι ἐπιτάσσει ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ κρίσις καὶ παραλείπει ὅ,τι ἀπαγορεύει, ἢ πράττει ὅ,τι ἀπεδοκίμασε καὶ παραλείπει ὅ,τι προδιέγραψεν ἡ ἠθικὴ κρίσις. Ἡ ἁρμονία τοῦ οἰκείου πραγματικοῦ βουλήματος πρὸς τὸ οἰκεῖον πρότυπον αὐτοῦ (δηλ. τὴν οἰκείαν εἰκόνα ἀπολύτως ἀρέσκοντος βουλήματος, τὴν οἰκείαν πρακτικὴν ἀρχὴν) ἀρέσκει ἀπολύτως, ἡ δὲ δυσαρμονία ἀπαρέσκει ἀπολύτως. Ἐπὶ ταύτης τῆς κρίσεως ἐρείδεται ἡ ἠθικὴ ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, τῆς συμφωνίας τοῦ οἰκείου βουλήματος πρὸς τὸ οἰκεῖον πρότυπον. Τὸ βούλημα τὸ εὑρισκόμενον ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸ πρότυπον αὐτοῦ ἀρέσκει ἀπολύτως, εἶνε ἠθικὸν πρότυπον. Καλεῖται δὲ τὸ τοιοῦτον βούλημα ἐλεύθερον, καὶ δὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ψιλὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ ἐξωτερικῆς βίας, ἐσωτερικῶς ἐλεύθερον· οὐχὶ διότι εἶνε ἀνεξάρτητον ἀπὸ ἐλατηρίων, ἀλλὰ διότι παρίσταται ἀνεξάρτητον ἀπὸ παντὸς ἐλατηρίου μὴ λαμβανομένου ἐκ τῆς οἰκείας ἠθικῆς πεποιθήσεως τοῦ βουλομένου, ἐλεύθερον ἀπὸ παντὸς ἐλατηρίου τῆς ἡδονῆς, τοῦ συμφέροντος, τῆς παροδικῆς ἰδιοτροπίας. Τῳόντι ἡ βούλησις ἡ ὑποτασσομένη εἰς τὰς ἠθικὰς κρίσεις, ἡ ὑπακούουσα εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως (συνείδησιν ἐν ἠθικῇ σημασίᾳ ὀνομάζομεν τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν κρίσεων, ἃς ἐσχημάτησέ τις· τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν προτύπων, τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν ἀνθρώπου τινὸς) ἀπαλλάσσεται κατ' ὀλίγον τῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τῆς ἰδιοτρόπου καὶ ἀστάτου δεσποτείας τῶν στιγμιαίων διαθέσεων, τῶν ὑλικῶν ὁρμῶν καὶ παθῶν καὶ τῶν ἑπομένων εἰς αὐτὰς πόνων τῆς μετανοίας καὶ αὐτοκατακρίσεως καὶ μεταβαίνει οὕτω ἐκ τῆς φυσικῆς ἀνάγκης εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ δὲ βούλησις ἡ μὴ ὁριζομένη δι' ἐλατηρίων τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως ἀπογυμνοῦται κατ' ὀλίγον τῆς οἰκείας αὐτονομίας καὶ περιπίπτει εἰς ἐσωτερικὴν δουλείαν, εἰς κατάστασιν ἐν ᾗ «οὐ ποιεῖ ὃ θέλει ἀγαθόν, ἀλλ' ὃ οὐ θέλει κακόν, τοῦτο πράσσει».

Ἐπειδὴ δὲ ἡ αὐτὴ σχέσις, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ πρακτικῆς τινος ἀρχῆς καὶ βουλήματος, δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ μεταξὺ τοῦ συνόλου τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ συνόλου τῶν βουλημάτων προσώπου τινος, ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία φανεροῦται οὐ μόνον ὡς συμφωνία ἐπὶ μέρους βουλήματος πρὸς τὴν ἀντίστοιχον πρακτικὴν ἀρχήν,

ἀλλὰ καὶ ὡς συμφωνία τοῦ συνόλου τῶν βουλημάτων πρὸς τὸ σύνολον τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν, ὡς χαρακτήρ.

§ 30. Κατὰ τὴν ἰδέαν ταύτην πᾶν πραγματικὸν βούλημα ὀφείλει νὰ εὑρίσκηται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν ἀντίστοιχον πρακτικὴν ἀρχήν, νὰ εἶνε πιστὸν ἀντίτυπον τοῦ προτύπου αὐτοῦ. Ἡ ἀπόλυτος ἐπιδοκιμασία τοῦ συμφώνου τῷ προτύπῳ βουλήματος δὲν δύναται νὰ λείψῃ, ὅπου πρόκειται ἡ σχέσις, εἰς ἣν ἀναφέρεται. Τὸ νὰ βούληταί τις καὶ πράττῃ κατὰ τὴν οἰκείαν πεποίθησιν, τὴν οἰκείαν ἠθικὴν κρίσιν, καὶ ὅπου αὕτη δὲν φαίνεται εἰς ἄλλους ἐντελῶς ὀρθή, τὸ νὰ μένῃ πιστὸς εἰς αὐτὴν ἐναντίον τῶν δελεασμάτων τῆς ἐπιθυμίας, τοῦτο ἐξαναγκάζει τὸ σέβας καὶ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶνε σύμφωνος ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ταύτης τῆς πεποιθήσεως καὶ ψέγει ἴσως κατ' ἄλλην τινὰ ὄψιν τὴν σύμφωνον αὐτῇ πρᾶξιν. Ὅπου μάλιστα προσπαθοῦσι νὰ παραπλανήσωσι τὴν βούλησιν σφοδραὶ ἐπιθυμίαι, ἰσχυραὶ κλίσεις, συμφέροντα παντὸς εἴδους ἢ καὶ αὐτὴ ἡ ἀρνητικὴ ἐπιθυμία τῆς ὀκνηρίας καὶ ἀδρανείας, καὶ ὅμως μένει τὸ βούλημα εὐπειθὲς εἰς τὴν οἰκείαν πεποίθησιν, διότι γινώσκει τὴν ἀπόλυτον ἐπιδοκιμασίαν, ἥτις ἀνήκει εἰς ταύτην τὴν ὑπακοήν, ἐκεῖ ἀκούεται σαφέστατα ὁ ἔπαινος, ὅπως ἐν τῇ ἐναντίᾳ περιπτώσει ὁ ψόγος. Καὶ ἐν τῇ ἀντιθέσει τοῦ βουλήματος πρὸς τὸ πρότυπον θὰ ἐπέλθωσι στιγμαὶ χαλαρώσεως τῶν ἐπιθυμιῶν, κλίσεων καὶ παθῶν, ἐξ ὧν προῆλθεν ἡ ἀντίθεσις, τότε δὲ ἀφεύκτως θὰ καταδικάσῃ ἑαυτὸν ὁ βουληθεὶς καὶ πράξας ἐναντίον τῆς βελτίονος αὐτοῦ πεποιθήσεως. Διὰ τούτου δὲ ἀπομακρύνεται συγχρόνως ἡ ὑπόνοια ὅτι πρόκειται δῆθεν ὑποκειμενικὴ ἐκτίμησις· διότι ταύτης ἡ κρίσις θὰ ἦτο ὅλως ἀντίθετος.

Ἀλλά, καί τοι εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν ἀρκεῖ τὸ νὰ ἔχῃ τις πεποίθησίν τινα, ἔστω καὶ ἐσφαλμένην, καὶ νὰ ρυθμίζῃ τὸ βούλημα πρὸς αὐτήν, ἡ πεποίθησις, εἰς ἣν ὀφείλει νὰ ὑποταχθῇ τὸ βούλημα, ἀνάγκη νὰ εἶνε πράγματι ἀξία νὰ ῥυθμίζῃ τὴν βούλησιν ἡμῶν, ἀνάγκη νὰ εἶνε ἰδανική, προτυπωτική. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι τὸ βούλημα μιμεῖται παραδειγματικὸν βούλημα, διότι τοῦτο ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν. Τοιαύτη ἰδανικὴ πεποίθησις εἶνε ἡ ἀπορρέουσα ἐξ ἠθικῶν ἰδεῶν, ἐκ τῶν

ἀπολύτως ἀρεσκόντων παραδειγματικῶν βουλημάτων. Ὥστε ἵνα ᾖ βούλημά τι σύμφωνον πρὸς τὴν ἐκτεθεῖσαν ἰδέαν ἀπολύτως ἐπαινετὸν κατὰ πᾶσαν ὄψιν, ἀνάγκη νὰ εἶνε ὀρθὴ καὶ πλήρης ἡ ἠθικὴ πεποίθησις, πρὸς ἣν συμφωνεῖ. Ἐάν πως εἶνε ἐσφαλμένη καὶ ἐλλιπής, θὰ ἐπαινεθῇ μὲν ἀπολύτως ὁ πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, θὰ ἐξεγερθῇ ὅμως κατ' αὐτοῦ ἐν ὀνόματι ἄλλων ἰδεῶν βέβαιος ψόγος. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ προκειμένη σχέσις πρὸς συμπλήρωσιν χρῄζει τῶν λοιπῶν ἰδεῶν, δι' ὧν ἡ ἠθικὴ πεποίθησις λαμβάνει περιεχόμενον ὡρισμένον καὶ ἀπολύτως προτυπωτικόν. Ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας κεῖται μόνον ἡ μορφὴ τῆς ἠθικότητος· αἱ λοιπαὶ ἰδέαι παρέχουσι τὸ περιεχόμενον, τὴν ὕλην τὴν πληροῦσαν αὐτήν. Λοιπὸν ἡ ὅλη περιοχὴ τῆς ἰδέας τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας δύναται νὰ γνωσθῇ, ἀφοῦ μάθωμεν καὶ τὰς λοιπὰς ἰδέας. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις προσώπου τινὸς ἀνεπτύχθη οὐ μόνον ὀρθῶς, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς, τὸ δὲ σύνολον τῶν βουλημάτων αὐτοῦ εἶνε προϊὸν τῆς γενικῆς ἀποφάσεως τοῦ ὑπακούειν εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, τὸ τοιοῦτον πρόσωπον δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν δικαίως καὶ ἐν τῇ πλήρει σημασίᾳ τῆς λέξεως ἐσωτερικῶς ἐλεύθερον, ἠθικὸν χαρακτῆρα, τὴν δὲ βούλησιν αὐτοῦ ἠθικῶς ἐλευθέραν.

§ 31. Οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς ἐκτεθείσης σχέσεως εἶνε ὅτι τὸ παραδειγματικὸν βούλημα καὶ τὸ πραγματικὸν νοοῦνται ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ. Ἄλλως ἐὰν νοηθῶσι τὰ μέλη τῆς σχέσεως μεμονωμένα, δὲν ἀρέσκουσιν, ὅπως καὶ ἐὰν διανεμηθῶσιν εἰς δύο πρόσωπα. Ἐὰν νοήσωμεν αὐτὰ μεμονωμένα, δηλ. πρόσωπόν τι ἔχον τὴν ἠθικὴν κρίσιν καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς προκύπτον παραδειγματικὸν βούλημα, μὴ βουλόμενον δέ, καὶ ἕτερον πρόσωπον βουλόμενον μέν, ἀνίκανον δὲ νὰ ἐκτιμήσῃ τὸ βούλημα αὐτοῦ, αἴρεται ἡ σχέσις, ἑπομένως καὶ ὁ εἰδικὸς ἔπαινος ἢ ψόγος αὐτῆς. Δὲν ἐπαινεῖται ὁ κρίνων ἠθικῶς περὶ ἄλλων, εἰς οὗ τὰς κρίσεις ὅμως οὐδὲν ἐν αὐτῷ βούλημα ἀντιστοιχεῖ. Δυνατὸν βεβαίως ν' ἀρέσκῃ ἡ ὀρθότης τῆς κρίσεως καὶ ἡ πνευματικὴ δύναμις, ἐξ ἧς προῆλθεν. Ἀλλὰ τότε ἐπαινεῖται ἡ τελειότης αὐτῆς. Ἐπίσης ὅσον ἄμεπτον καὶ ἂν εἶνε βούλημά τι, λείπει εἰς αὐτὸ ἡ ἠθικὴ ἀξία, ἐὰν ὁ βουλόμενος δὲν δύναται νὰ κρίνῃ

περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ, νὰ συγκρίνῃ αὐτὸ ἐν τῇ οἰκείᾳ συνειδήσει πρὸς προτυπόν τι. Τοῦτο συμβαίνει, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ζῇ καθοδηγούμενος ὑπὸ ἕξεως, στιγμιαίων ἀναγκῶν, ξένης αὐθεντίας χωρὶς νὰ ἐξυψωθῇ εἰς τὴν σκέψιν περὶ τῶν βουλημάτων αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲν ἐπαινεῖται ὡς ἐσωτερικῶς ἐλεύθερος ὁ τυφλῶς ἀκολουθῶν τὴν συμβουλὴν ἄλλου. Ἀρέσκει βεβαίως ἡ ὑπακοὴ τοῦ παιδὸς εἰς τὰς προσταγὰς τῶν γονέων ἢ διδασκάλων· ἀρέσκει ὅμως κατ' ἄλλην ὄψιν, ἐὰν ἐν ταύτῃ τῇ ὑπακοῇ ἐκδηλῶται ἡ ἀγάπη, ἡ ἀπεριόριστος ἐμπιστοσύνη πρὸς ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα.

§ 32. Ἡ ἔκθεσις τῆς ἰδέας τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὴν λύσιν τοῦ θεωρητικοῦ ζητήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως· διότι τὸ ζήτημα τοῦτο ἀφορᾷ εἰς τὴν αἰτίαν, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ βουλήματος. Ἡ κρίσις περὶ τῆς ἀξίας τοῦ βουλήματος εἶνε ὅλως ἀνεξάρτητος τοῦ ζητήματος περὶ τῆς αἰτίας αὐτοῦ. Οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶνε ἡ λύσις τοῦ ζητήματος περὶ τῶν αἰτίων, τῶν ἀφορμῶν, τῶν ἐλατηρίων καὶ τῶν κωλυμάτων τοῦ βουλήματος, οὐδαμῶς ἀποβάλλει τὴν ὀξύτητα ὁ ψόγος τῆς κακῆς βουλήσεως, τὴν λάμψιν ὁ ἔπαινος τῆς ἀγαθῆς. Τὸ κῦρος τῆς ἰδέας οὐδαμῶς ἐπηρεάζηται ἐκ τῆς λύσεως ἐκείνου τοῦ ζητήματος. Ὅπου ἐκτιμᾶται ἀπολύτως τὸ ποιὸν τοῦ βουλήματος, ἡ ἐκτίμησις ἀφορᾷ εἰς τὸ ποιόν, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ. Τῷόντι καὶ ἡ ἐλευθέρα καὶ ἡ μὴ ἐλευθέρα βούλησις ὑπόκειται ἐξ ἴσου εἰς τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν. Ἀφοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὑλικῇ φύσει, ἐν ᾗ πᾶν συμβαίνει ἀναγκαίως, διακρίνομεν τελειότητα καὶ ἀτέλειαν, κάλλος καὶ αἶσχος, πολὺ μᾶλλον ἰσχύει διὰ τὰς τεχνικὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου (ἐν αἷς περιλαμβάνονται καὶ αἱ ἠθικαὶ πράξεις, ἅ τε καὶ τῆς ἀρετῆς οὔσης τέχνης μορφούσης τὴν βούλησιν κατὰ τὰς ἠθικὰς ἰδέας) καὶ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῶν σύστημα ἐκτιμήσεως κατὰ τὰς ἰδέας, χωρίς ποτε νὰ γεννηθῇ τὸ ζήτημα, ἂν εἶχεν ὁ τεχνίτης τὴν ἐλευθερίαν νὰ πράξῃ ἄλλως καὶ κάλλιον. Ὅπου ὅμως πρόκειται περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἰδέας ἐν τῷ βίῳ, τὸ ζήτημα περὶ τούτου, κατὰ πόσον καὶ κατὰ τίνα ὄψιν ὀφείλει καὶ δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶνε ἐλεύθερος, ἔχει μεγίστην σημασίαν. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, περὶ τῆς ἀληθοῦς

σημασίας τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, διότι ἡ ἔννοια αὐτῆς εἶνε ἐκ τῶν τὰ μάλιστα ἀμφισβητησίμων.

§ 33 Ὡς ἀντίθεσις τῆς ἐλευθερίας νοεῖται συνήθως ἡ ἀνάγκη, ἡ ἐξάρτησις τῶν μεταβουλῶν ἀπὸ αἰτίων. Ὡς ἐλευθερία τότε νοεῖται, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ αἰτίων. Ταύτην τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς βουλήσεως ἀπὸ αἰτίων παραδέχονται οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, κατὰ τὴν δόξαν τῶν ὁποίων, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος βούληταί τι, δύναται νὰ βουληθῇ καὶ τὸ ἀντίθετον (Indeterminismus). Ἡ θεωρία αὕτη καλεῖται ἐλευθερία τῆς ἀδιαφορίας ἕνεκα τῆς ἀδιαφόρου σχέσεως τῆς βουλήσεως πρὸς τὸ βουλητόν, μὴ ὁριζομένης ταύτης ὑπὸ ἐλατηρίων π. χ. τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας, τῆς ὠφελείας ἢ βλάβης τοῦ βουλητοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐναντίον τοῦ ἀναγκαίου, τὸ ὁποῖον οὔτε δύναται νὰ μὴ ὑπάρχῃ, οὔτε δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄλλως ἢ ὅπως ὑπάρχει, εἶνε τὸ τυχαῖον, ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου ταύτης ἐλευθερίας συμπίπτει ὅλως πρὸς τὴν τῆς ψιλῆς τύχης, τοῦ ὅλως τυχαίου τοιούτου ἢ τοσούτου βουλήματος.

Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ὅτι, ἐὰν ἅπασαι αἱ ἐλεύθεραι πράξεις τῆς βουλήσεως ἦσαν ὅλως τυχαῖα συμβεβηκότα ἐν τῷ πνευματικῷ ἡμῶν βίῳ; (ὁ ὁποῖος ὑπόκειται οὐδὲν ἧττον ἢ ἡ φύσις εἴς τινας ἰδιάζοντας αὐτῷ νόμους καὶ ἐν ἅπασι τοῖς λοιποῖς φαινομένοις οὐδαμοῦ ἀρνεῖται τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος) θὰ ἦτο τοῦτο ξένη καὶ ὅλως ἀκατανόητος ἀνωμαλία, θὰ ᾕρετο τότε καὶ πᾶσα εὔθυνα καὶ καταλογισμός, ἀξία καὶ ἐνοχή. Λοιπὸν κατὰ τῆς τοιαύτης θεωρίας θὰ ἐξηγείρετο ἡ Ἠθική. Διότι ἡ Ἠθικὴ ἀπαιτεῖ ἵνα αἱ ἰδέαι καὶ μόναι αἱ ἰδέαι κινῶσι τὴν βούλησιν· βούλησις δὲ μὴ κινουμένη ἀπολύτως ὑπ' οὐδενὸς ἐλατηρίου δὲν δύναται νὰ κινηθῇ καὶ διὰ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν. Ἐνώπιον δὲ τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας πᾶς λόγος περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς διορθώσεως καὶ ἐνισχύσεως ἐν τῷ ἀγαθῷ, περὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς, περὶ τῆς μορφώσεως ἠθικοῦ χαρακτῆρος, ἐν γένει περὶ παντός, ὅ,τι δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κυριαρχίαν τῶν ἰδεῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ καταστήσῃ αὐτὰς ἠθικὰς δυνάμεις, θὰ ἦτο μάταιος καὶ μωρός.

Κατὰ Κάντιον δὲ ἡ βούλησις (καὶ ὑπὸ ταύτην νοεῖ τι ἀόριστον καὶ

κενόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε βούλημα, ἀλλὰ παράγει ἐξ ἑαυτοῦ πᾶν ὡρισμένον βούλημα, λοιπὸν νοεῖ ἀνύπαρκτον βουλητικὴν δύναμιν, ἥτις ἵσταται ὄπισθεν τῶν πραγματικῶν βουλημάτων καὶ εἶνε δημιουργὸς αὐτῶν) ὁρίζει αὐτὴ ἑαυτὴν πρὸς τὸ βούλημα, ἡ δὲ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως συνίσταται ἐν τῇ ἱκανότητι ἢ τῇ δυνάμει τῆς βουλήσεως τοῦ νὰ ὁρίζῃ αὐτὴ ἑαυτὴν καὶ νὰ θέτῃ ἀπολύτως καὶ αὐτομάτως τὸ πρῶτον μέλος σειρᾶς μεταβολῶν, ἐξ οὗ παράγονται τὰ ἑπόμενα. Ἀλλ' ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ αὐθορισμοῦ ἢ αὐταναγκασμοῦ τῆς βουλήσεως ἄγει εἰς ἄπειρον σειράν, ἑπομένως οὐδὲν ἐξηγεῖ. Δηλαδὴ ὡρισμένον τι βούλημα ἢ ἕπεται εἰς τὸ μὴ βούλεσθαι, ἢ εἰς τὸ ἄλλως βούλεσθαι. Λοιπὸν ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει εἶνε μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀργίας εἰς τὴν ἐνέργειαν, ἐν τῇ δευτέρᾳ μεταπήδησις ἔκ τινος διευθύνσεως τῆς οἰκείας ἐνεργείας εἰς ἄλλην, πολλάκις μάλιστα ἀντίθετον. Ἐὰν λοιπὸν ἡ αἰτία ταύτης τῆς ἐν τῇ καταστάσει τῆς βουλήσεως μεταβολῆς εἶνε πάλιν αὐτὴ ἡ βούλησις, ἀνάγκη τότε πρὶν ἢ παραγάγῃ ταύτην τὴν μεταβολὴν ν' ἀργῇ, μετ' αὐτῆς δὲ νὰ μεταβῇ ἐκ τῆς ἀργίας εἰς τὴν ἐνέργειαν· τοῦτο δὲ πάλιν εἶνε ἀλλοίωσις ἐν τῇ καταστάσει τῆς βουλήσεως, ἥτις ὑποδεικνύει πάλιν προγενεστέραν μετάπτωσιν ἐκ τῆς ἀργίας εἰς τὴν ἐνέργειαν ὡς αἰτίαν ἑαυτῆς καὶ οὕτως εἰς τὸ ἄπειρον. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ θεωρία τοῦ Καντίου σημαίνει βούλομαι τὸ βούλημα. Ἀλλὰ καὶ τὸ «βούλομαι» εἶνε βούλημα προϋποθέτον δεύτερον «βούλομαι»· καὶ τοῦτο πάλιν ὡς βούλημα προϋποθέτει τρίτον «βούλομαι», καὶ τοῦτο ὡς βούλημα τέταρτον «βούλομαι» καὶ οὕτως εἰς τὸ ἄπειρον.

Ἀντίθετος πρὸς ταύτας τὰς θεωρίας εἶνε ἡ δόξα τῶν ὑλιστῶν παραδεχομένων ἀπόλυτον ἐξάρτησιν τῆς βουλήσεως. Ἀφοῦ ὁ πνευματικὸς βίος κατὰ τοὺς ὑλιστὰς εἶνε ἔκφανσις τῶν λειτουργιῶν τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀφοῦ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶνε κινήσεις καὶ τοπικαὶ διατάξεις ἀτόμων, ὁ δὲ ἄνθρωπος ψιλὴ μηχανή, ἐν ᾗ τὰ πάντα συμβαίνουσι κατὰ φυσικοὺς μηχανικοὺς νόμους, οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γείνῃ περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Καὶ ἐνταῦθα ἥκιστα δύναται νὰ γείνῃ λόγος περὶ καταλογισμοῦ καὶ εὐθύνης, περὶ ποινῆς καὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς μορφώσεως. Οἱ μάγειροι καὶ ἰατροὶ καὶ φαρμακεῖς θὰ εἶνε ἁρμόδιοι ἵνα καθιστῶσι τὸν ἄνθρωπον

ἐπιτήδειον πρὸς τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα βουλήματα, πρὸς τοιαύτας ἢ τοιαύτας πεποιθήσεις καὶ γνώσεις· διότι «ἐκ τῶν γονέων καὶ τῆς τροφοῦ, ἐκ τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ καιροῦ, ἐκ τῆς τροφῆς καὶ ἐνδυμασίας ἐξαρτῶνται κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ λοιπὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τὰ βουλήματα».

§ 34 Ἡ βούλησις δὲν εἶνε οὔτε ἀπολύτως ἀνεξάρτητος ἀπὸ αἰτίων καὶ ἐλατηρίων (ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος), οὔτε ἀπολύτως ἐξαρτωμένη. Ἤδη πρωΐμως καθίσταται ὁ ἄνθρωπος ἱκανός, πρὶν ἢ προβῇ εἰς τὴν πρᾶξιν νὰ σκέπτηται καὶ νὰ κρίνῃ περὶ τούτου, ἂν ἐπιτρέπεται ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον βούλεται, ἢ ἀπαγορεύεται, ἂν εἶνε δίκαιον ἢ ἄδικον, ἐπαινετὸν ἢ ψεκτόν, ἐπιδοκιμαστέον ἢ ἀποδοκιμαστέον, ἑπομένως ἂν εἶνε ἄξιον νὰ πραχθῇ ἢ νὰ παραλειφθῇ. Ἐν τῇ χρήσει ταύτης τῆς ἱκανότητος, ἣν ποιεῖται ὁ ἄνθρωπος κινούμενος ὑπὸ τοῦ ἐλατηρίου τοῦ ν' ἀποφύγῃ τὴν εἰς τὰς ἀσκέπτους πράξεις ἑπομένην μετάνοιαν, φανεροῦται ἤδη τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου· διότι ὁ πρὸ τῆς πράξεως σκεπτόμενος δύναται, τοὐλάχιστον ἐπί τινα χρόνον νὰ κρατῇ τῶν ἐπιθυμιῶν ἢ ἰδιοτελῶν αὐτοῦ ὀρέξεων, μέχρις οὗ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα· ταύτης αὐτοῦ τῆς σκέψεως. Ἐπειδὴ ὅμως αὕτη ἡ βούλησις τοῦ σκεφθῆναι ἔχει ἐλατήριον τὴν φυγὴν τῆς μετανοίας, αὕτη ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως δὲν εἶνε ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετική. Ἀλλὰ καὶ ἐν γένει ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἶνε σχετική· δὲν εἶνε ὅμως ἐξάρτησις ἔκ τινος ἐξωτερικοῦ, ἀλλ' ἐξ ἑαυτοῦ. Ὁ ἐσωτερικῶς ἐλεύθερος ἐξαρτᾶται ἐν τῷ βουλήματι αὐτοῦ ἐξ ἑαυτοῦ, ἐκ τοῦ ἐγὼ αὐτοῦ, εἶνε αὐτεξούσιος. Διότι ἐν τοῖς βουλήμασιν ἐξαρτῶνται μὲν παραστάσεις ἐκ παραστάσεων, ἐν ταῖς κρατούσαις ὅμως παραστάσεσι δεσπόζει τὸ ἐγώ. Ἐσωτερικῶς ἐλευθέρα εἶνε ἡ βούλησις, ἐὰν εἶνε ἡ καθαρὰ καὶ ἀκώλυτος ἔκφρασις τοῦ προσώπου. Ἡ ἰδιοφυΐα δὲ ἑκάστου ἀνθρώπου ἐρείδεται ἐπὶ τῶν ἀφομοιωτικῶν ὁμάδων παραστάσεων. Εἶνε δὲ αὗται ουμπλέγματα καὶ σειραὶ παραστάσεων, αἵτινες ἀφομοιοῦσι πρὸς ἑαυτὰς καὶ προςλαμβάνουσι (οἰκειοποιοῦνται) τὰς μεταγενεστέρας ἐξηγοῦσαι, κατανοοῦσαι τροποποιοῦσαι αὐτάς, ἐνίοτε δὲ καὶ τροποποιούμεναι ὑπ' αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀφομοιώσαις παραστάσεσι,

ἐν ταῖς κρατούσαις παραστάσεσιν ἄρχει, ὡς εἴπομεν, τὸ ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου. Διακρίνονται δὲ δύο εἴδη ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ψυχολογικὴ καὶ ἠθική.

Ψυχολογικῶς ἐλεύθερος εἶνε ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ δεσπόζῃ τῶν βουλημάτων αὐτοῦ διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐγὼ προερχομένων καὶ ἐν ταῖς πρακτικαῖς ἀρχαῖς (εἴτε ἠθικαῖς εἴτε μὴ ἠθικαῖς) ἐκφραζομένων ἐπιταγῶν καὶ ἀπαγορεύσεων.

Ἐν ἑκάστῳ δηλ. ἀνθρώπῳ σχηματίζεται πρωΐμως ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπικρατῶν κύκλος παραστάσεων παραγόμενος ἐκ φυσικῶν προδιαθέσεων, τῶν ἐπιδράσεων τῆς περικυκλούσης φύσεως, τῶν ἐνασχολήσεων, ἕξεων, κλίσεων, δοξασιῶν, προλήψεων, πεποιθήσεων καὶ τῶν ἐπιδράσεων τῆς περικυκλούσης κοινωνίας. Αὗται αἱ ἐπικρατοῦσαι παραστάσεις εἶναι οὐ μόνον ἀφομοιωτικαὶ ὁμάδες, ἀλλὰ καὶ δυνάμεις δεσπόζουσαι τῆς συνειδήσεως· διότι οὐ μόνον αἱ κλίσεις καὶ ἕξεις, ἀλλὰ καὶ αἱ δοξασίαι καὶ πεποιθήσεις, καί περ μὴ σχετιζόμεναι ἀμέσως πρὸς τὴν βούλησιν, δύνανται νὰ γείνωσιν ἐλατήρια τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, εἶνε ἐν ἡμῖν κείμεναι διαθέσεις πρὸς τὴν βούλησιν καὶ πρᾶξιν. Ἐκ τούτων τῶν ἐπικρατουσῶν παραστάσεων γεννῶνται πρακτικαὶ ἀρχαί. Διότι τεθείσθω ὅτι τὸ ἄτομον ἀπεφάσισε συμφώνως πρὸς αὐτὰς ἐν πολλαῖς περιπτώσεσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ὁμοιομόρφων τούτων ἀποφάσεων θὰ ἔχῃ ῥοπὴν καὶ εἰς τὰς μελλούσας ὁμοίας περιπτώσεις· δίδον εἰς τὴν βούλησιν ὁμοίαν διεύθυνσιν. Ἐκ τούτου σχηματίζεται ὡρισμένος κανὼν διὰ τὴν πληθὺν τούτων τῶν ὁμοίων περιπτώσεων, δηλ. πρακτικὴ ἀρχή. Αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ εἶνε ἀρχαί, περὶ ὧν βουλόμεθα ἵνα ὁρίζωσι τὴν διεύθυνσιν τῶν εἰς αὐτὰς ὑπαγομένων βουλημάτων· εἶνε κανόνες τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, οὓς ἡμεῖς ἐπιβάλλομεν εἰς ἑαυτούς, οἵτινες λοιπὸν ἔχουσι δι' ἡμᾶς ὑποκειμενικὸν κῦρος, δύνανται ὅμως νὰ εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὸν ἀντικειμενικῶς ἰσχύοντα ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ διαφωνῶσι πρὸς αὐτόν. Αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ δὲν γεννῶνται διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον. Ὁ κανὼν ἀποκτᾷ δύναμιν ἐπὶ τῆς βουλήσεως διὰ πραγματικῆς καὶ ἐπανειλημμένης ἐφαρμογῆς

Ἐὰν λοιπὸν παρουσιασθῇ ἐν τῇ συνειδήσει νέον τι βούλημα, θ' ἀναπλάσῃ τοῦτο ποικίλας σειρὰς παραστάσεων, μεθ' ὧν θ' ἀναπλασθῇ καὶ ἡ παράστασις τοῦ ἐγὼ μεθ' ἁπασῶν τῶν ἐπικρατουσῶν παραστάσεων καὶ πρακτικῶν ἀρχῶν. Τὸ ἐγὼ παρίσταται ὡς τὸ ὑποκειμενικόν, τὸ ἐσωτερικόν, τὸ ὅλον ἀπέναντι τοῦ ἐπὶ μέρους βουλήματος, ὅπερ εἶνέ τι ἀντικειμενικόν, ἐξωτερικόν, μερικόν. Εἶνε δὲ πρόδηλον ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα καὶ τελειότερον διωργανωμένη πληθὺς παραστάσεων ἀνάγκη ν' ἀφομοιώσῃ πρὸς ἑαυτὴν καὶ προσλάβῃ τὴν νεωτέραν. Οἱ βραχίονες δέ, οὓς ἐκτείνει τὸ ἐγὼ ἵνα προσλάβῃ τὸ νέον βούλημα, εἶνε αἱ πρακτικαὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς αὐτό. Ὅσῳ δὲ συμπαγεστέρα καὶ ἁρμονικωτέρα ἐν ἑαυτῇ εἶνε ἡ προσλαμβάνουσα ὁμάς, τόσῳ ἐντονώτερον θὰ ἐκφρασθῇ ἡ ὑπὲρ τῶν ἀντιθέσεων τοῦ βουλήματος, ἢ ὑπὲρ τῶν βοηθειῶν αὐτοῦ· δηλ. θ' ἀποῤῥίψῃ ἢ θὰ ἐπικυρώσῃ αὐτό. Ἔσωθεν ἀποδοκιμάζεται ἢ ποθεῖται τὸ βούλημα. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη ἡ ἔσωθεν προερχομένη πρόσληψις τῶν ἐπὶ μέρους βουλημάτων διὰ τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν ἐπεμβαίνει εἰς βούλημα ἐπιτάσσουσα ἢ ἀπαγορεύουσα αὐτό, διὰ τοῦτο ἐμφανίζεται ὡς ἔσωθεν προερχομένη ἐπιταγὴ ἢ ἀπαγόρευσις. Τὸ ἐγὼ ἀπευθύνει πρὸς τὸ βούλημα τὴν ἐπιταγὴν ἢ ἀπαγόρευσιν· τὸ δὲ πρὸς ταύτην ῥυθμισθὲν βούλημα εἶνε τότε βούλημα τοῦ ἐγώ.

Ἡ πραγματικὴ δὲ σχέσις τῶν ἀφομοιουσῶν παραστάσεων (τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν) πρὸς τὰς προσληπτέας, ἐν αἷς ἔχει τὴν ἕδραν τὸ ἀντικειμενικὸν βούλημα, δύναται νὰ εἶνε ποικίλη. Ἐὰν μία μόνη πρακτικὴ ἀρχὴ ὑπάρχῃ ἐν τῇ συνειδήσει ὁμοειδὴς πρὸς τὸ μερικὸν βούλημα ἢ ἀντίθετος, τὸ βούλημα ἀκτελεῖται ἀμέσως ἢ ἀποῤῥίπτεται. Ἐὰν δὲ παρουσιασθῶσι πολλαὶ καὶ ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας, ἐὰν ἡ ὁμοειδὴς τῷ βουλήματι εἶνε ἰσχυροτέρα, αὕτη ἐπιτάσσει τὸ βούλημα, ἡ δ' ἐπιταγὴ αὐτῆς ἐκτελεῖται. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν εἶνε ἀσθενεστέρα, δύναται ἐνισχυομένη ὑπὸ τοῦ λίαν ἰσχυροῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ προκαλέσαντος τὸ ἐπὶ μέρους βούλημα νὰ γείνῃ αὕτη ἐλατήριον τῆς πράξεως. Ἐὰν δὲ ἡ ἀντίθετος εἶνε ἰσχυροτέρα, τὸ βούλημα ἀποῤῥίπτεται. Λοιπὸν κατὰ ταῦτα ἐξαρτᾶται τὸ μὲν ἐκ σταθερῶν ὅρων (τῆς ἰσχύος τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν), τὸ δὲ ἐκ μεταβλητῶν (τῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεθισμοῦ) ἡ μεταβολὴ τῆς δεῖνος ἢ δεῖνος πρακτικῆς ἀρχῆς εἰς ἐνεργὸν ἐλατήριον τῆς πράξεως ἔν τινι δεδομένῃ περιστάσει. Ἐὰν δὲ τὸ βούλημα εἶνε πρωτοφανές, ἐπικρατεῖ ἀμφιβολία, μέχρις οὗ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπικρατουσῶν παραστάσεων καὶ

πρακτικῶν ἀρχῶν μορφωθῇ νέα πρακτικὴ ἀρχή, ἥτις ἔκτοτε ἀφομοιοῖ πάντα τὰ ὅμοια βουλήματα.

Λοιπὸν ἐν ταύτῃ τῇ ἐνεργῷ μεταμορφώσει τῶν βουλημάτων διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐγὼ ἐξερχομένων καὶ ἐν ταῖς πρακτικαῖς ἀρχαῖς ἐκφραζομένων ἐπιταγῶν ἢ ἀπαγορεύσεων συνίσταται ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία αὕτη δὲν εἶνε κυρίως ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ προσωπικὴ ἐλευθερία (αὐτονομία, αὐτεξούσιον), διότι αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ τοῦ προσώπου ρυθμίζουσι τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὁ κανονίζων τὴν στιγμιαίαν ἀπόλαυσιν διὰ τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν εἶνε ἐλεύθερος· ἀποβάλλει δὲ τὴν ἐλευθερίαν, ἐὰν ἀπολέσῃ ταύτην τὴν ἐξουσίαν.

Τὸ οὐσιῶδες ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ εἶνε τὸ νὰ προέρχηται τὸ βούλημα ἐκ τοῦ ὅλου ἐπικυροῦντος κύκλου τῶν παραστάσεων, νὰ μὴ ὑπάρχῃ δὲ βούλημα καὶ πρᾶξις ἄνευ τῆς κυρίας ἡμῶν βουλήσεως. Ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία προϋποθέτουσα ὅτι πᾶν βούλημα εἶνε ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα πρακτικῶν ἀρχῶν δὲν εἶνε ἀντίθετος τῇ ἀνάγκῃ.

§ 35. Αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ γεννῶνται κατ' ἀρχὰς ὥς τι ἀντικειμενικὸν ἄνευ τῆς συνεργείας τοῦ ἐγώ. Αἱ πρῶται ἐντυπώσεις τῆς νεότητος, ἡ ἀνατροφή, αἱ βιωτικαὶ περιστάσεις, ἡ σωματικὴ ἰδιοφυΐα, ἡ ἀγωγὴ συντελοῦσι πρὸς τὴν γένεσιν ποικίλων πρακτικῶν ἀρχῶν καὶ ἐπικρατουσῶν παραστάσεων. Κατ' ὀλίγον ὅμως ἄρχεται ἡ πρόσληψις αὐτῶν ἀπὸ μέρους τοῦ ἤδη ἀναπτυχθέντος ἐγώ. Τινὲς τούτων τῶν παραστάσεων καὶ πρακτικῶν ἀρχῶν εὑρίσκονται ἐν στενωτέρᾳ συναφείᾳ ἢ αἱ λοιπαὶ καὶ διενεργοῦσι τὰς πρώτας μετὰ συνειδήσεως ἐκτελουμένας προσλήψεις. Ἔκτοτε δὲ αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ εἶνε οἰκεῖαι τοῦ ἐγώ, γίνονταί τι ὑποκειμενικόν, διότι ὑποβάλλονται καὶ αὐταὶ εἰς τὴν σκέψιν, ἐκλογὴν καὶ ἀπόφασιν καὶ ἢ ἐπικυροῦνται ὑπὸ τοῦ ἐγώ, ἢ ἀποῤῥίπτονται καὶ μεταβάλλονται. Ἡ βούλησις λοιπὸν δίδει εἰς τὰς πρακτικὰς ἀρχὰς ἰσχὺν νόμου.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν βούλησιν κινεῖ ἡμᾶς ἐν μὲν τῇ αἱρέσει τῶν κακῶν πρακτικῶν ἀρχῶν ἕξις μοχθηρά, φθόνος, δυσμένεια, μισανθρωπία γεννηθεῖσα ἐκ δυστυχημάτων, ἡ σωματικὴ ἰδιοφυΐα, παντελὴς ἔλλειψις ἠθικῆς μορφώσεως, ὀκνηρία, βιωτικαὶ ἀνάγκαι, ἢ ἡ βαθέως ἐῤῥιζωμένη φίλαυτος ἡδονὴ ἐπὶ τῇ κατὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἀντι-

στάσει, καθόσον τοῦτο φανεροῦται ὡς δύναμις, καίτοι ἡ δύναμις αὕτη εἶνε νόμιμος. Ἡ δὲ αἵρεσις τῶν ἀγαθῶν πρακτικῶν ἀρχῶν καὶ ἡ φυγὴ τῶν κακῶν πηγάζει μὲν ἐκ τῆς ἠθικῆς γνώσεως τούτου, τὸ ὁποῖον εἶνε μόνον ἄξιον νὰ πραχθῇ, ἀλλὰ μόνη ἡ γνῶσις δὲν ἀρκεῖ ἵνα μεταβάλῃ τὸ γνωσθὲν εἰς νόμον· διότι ἡ ἄνευ βουλήσεως καὶ διὰ τοῦτο ἄνευ δυνάμεως γνῶσις δὲν δύναται νὰ ἐνασκήσῃ τοιαύτην ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς βουλήσεως, ἥτις μόνη διδει δύναμιν. Ἡ μεταβολὴ τῆς ἠθικῆς γνώσεως εἰς πρακτικὴν ἀρχὴν εἶνε ἔργον τῆς βουλήσεως, ἥτις εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς μετανοίας.

Καὶ ἐὰν δηλ. ἐμορφώθησαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μὴ ἠθικαὶ πρακτικαὶ ἀρχαί, δύνανται μὲν αὗται νὰ καταπιέσωσι πρὸς καιρὸν τὰς ἀκουσίους ἠθικὰς κρίσεις, οὐχὶ ὅμως καὶ νὰ κατασιγάσωσιν αὐτὰς ὅλως. Ἐὰν λοιπὸν ἐπέλθωσι στιγμαὶ χαλαρώσεως τῆς ἐν τῇ μὴ ἠθικῇ πρακτικῇ ἀρχῇ ἐκφραζομένης βουλήσεως, τότε αἱ ὑπ' αὐτῆς καταπιεζόμεναι ἢ εὐνοούμεναι παραστάσεις ἐπενεργοῦσιν ἐπ' ἀλλήλας μόνον διὰ τῶν οἰκείων αὐτῶν δυνάμεων, δηλ. ἐγείρεται τότε καὶ ἡ ἠθικὴ ἐπιδοκιμασία ἢ ἀποδοκιμασία. Ἡ ἰσχὺς τῆς μὴ ἠθικῆς πρακτικῆς ἀρχῆς, ἥτις εἶνε ἀποτέλεσμα τοῦ μέχρι τοῦδε βίου τοῦ ἀνθρώπου, ἀπειλεῖται τότε ὑπὸ τῆς ἠθικῆς κρίσεως, εἰς ἣν μόνην ἀνήκει οἴκοθεν ἡ δύναμις· διότι αὕτη δὲν φοβεῖται οὔτε τὴν αὐστηροτάτην βάσανον Ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν θέσει εὑρισκομένων τῶν παραστάσεων, ἐπέρχεται ἀμερόληπτος σκέψις περὶ τοῦ κυρους καὶ τῆς ἀξίας τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν, εἰς ἣν ὠθεῖται ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἴδομεν, καὶ ὑπὸ τῆς μετανοίας τῆς παρακολουθούσης πᾶσαν ἀπερίσκεπτον βούλησιν καὶ ἣν ὀφείλει πρὸ πάσης βουλήσεως νὰ ἐκτελῇ, ἐὰν θέλῃ νὰ φύγῃ τὴν μετάνοιαν. Τὸ ἀποτέλεσμα ταύτης τῆς ἀμερολήπτου σκέψεως θὰ εἶνε, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἠθικὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου, κρίσις ἀποδοκιμαστικὴ τῆς μὴ ἠθικῆς ἀρχῆς, αἰσχύνη καὶ μετάνοια διὰ τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις. Πᾶσα δὲ τοιαύτη κρίσις διαταράττει τὸν μέχρι τοῦδε τρόπον τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν, κλονίζει τὴν σύστασιν τοῦ ἡμετέρου ἐγώ, ἐνισχύει τὰ βελτίονα μέν, ἀσθενῆ δὲ στοιχεῖα αὐτοῦ, ἀπωθοῦσα τὰ στοιχεῖα, δι' ὧν ταῦτα ἐπιέζοντο μέχρι τοῦδε, καὶ ἐλαττοῦσα οὕτω τὴν πίεσιν αὐτῶν. Οὕτω γεννᾶται ἀπευχὴ τοῦ παρελθόντος. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο οὐκ ἀπογίνεται, ἡ προσπάθεια διευθύνεται

ἐναντίον τῆς ἐπαναλήψεως τῶν φευκτῶν πράξεων. Οὕτω δὲ γεννᾶται βούλησις συνισταμένη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἄρνησιν ἐκείνης τῆς βουλήσεως, ἥτις ἐπήνεγκε τὴν μετάνοιαν καὶ αὐτοκατάκρισιν. Αὕτη ἡ βούλησις εἶνε ἡ πρόθεσις, ἥτις ἀμέσως μὲν τείνει εἰς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι παράλειψιν τῆς φευκτέας βουλήσεως, δύναται ὅμως ἐκτὸς τούτου νὰ περικλείῃ καὶ ἀντίθετον θετικὴν βούλησιν. Οὕτω π. χ. δύναται ἡ μετάνοια τοῦ πλεονέκτου ἐπὶ τῇ ζημίᾳ, ἣν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς πτωχοὺς ἵνα κερδίσῃ αὐτός, νὰ γεννήσῃ ἐν αὐτῷ οὐ μόνον τὴν πρόθεσιν τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἀποχῆς ἀπὸ τῶν ὁμοίων πράξεων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ νὰ δεικνύηται ἐν τῷ μέλλοντι εὐεργετικὸς πρὸς τοὺς πτωχούς. Ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν οἰκειοποιούμεθα νῦν πρῶτον τὸ περιεχόμενον τῆς κρίσεως τῆς ἀποδοκιμαζούσης τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις ἡμῶν, ὡς καὶ τὸ τῆς ἐπιτασσούσης τὴν ἀντίθετον πρᾶξιν. Ἡ κρίσις δὲν εἶνε πλέον τότε δι' ἡμᾶς ψυχρὰ ἐργασία τοῦ νοῦ, ἀλλὰ γίνεται δύναμις ἔσωθεν κινοῦσα τὴν καρδίαν ἡμῶν. Ὅσῳ ἰσχυρότεραι δὲ καθίστανται κατ' ὀλίγον αἱ προθέσεις ἡμῶν αὗται, τόσῳ ἱκανώτεραι γίνονται εἰς τὸ νὰ μεταμορφώσωσιν ἡμᾶς. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, ἐὰν εἶνε διαρκεῖς καὶ ἀποτελεσματικαί· ἐὰν ἡ πρόθεσις δεικνύῃ πράγματι τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς κατὰ τὴν πρώτην εὐκαιρίαν, ἥτις παρουσιάζεται ἵνα πράξωμεν συμφώνως πρὸς αὐτήν. Ἐὰν δὲν συμβῇ τοῦτο, τότε οὐ μόνον ἀνανεοῦται ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς πράξεως καὶ τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἔντασις καὶ ταραχὴ γίνεται πολὺ μεγαλειτέρα ἢ πρότερον, διότι ἡ βούλησις ἡ προξενήσασα τὴν κατακριθεῖσαν πρᾶξιν εὑρίσκεται νῦν εἰς διαμάχην καὶ πρὸς τὴν βούλησιν τῆς προηγηθείσης προθέσεως, διότι τὸ βουλόμενον ἐγὼ καταντᾷ εἰς διάστασιν πρὸς ἑαυτό. Τοῦτο ὠθεῖ εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς προθέσεως μετὰ ἰσχυροτέρας ἐνεργείας τῆς βουλήσεως. Ὅσῳ δὲ βαθύτερον εἰσέδυσεν ὁ ἐσωτερικὸς κλονισμὸς τῆς μετανοίας, τόσῳ ἰσχυροτέρα θὰ γείνῃ ἡ νέα πρόθεσις, τόσῳ ἀσφαλέστερον δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν τὴν βελτίωσιν ἡμῶν.

Ἐὰν λοιπὸν οὕτω αἱ ἠθικαὶ πρακτικαὶ ἀρχαὶ ὑπερισχύσωσι κατὰ τῶν ἐναντίων ἀρχῶν, τότε ὁ ἄνθρωπος εἶνε οὐ μόνον ψυχολογικῶς ἐλεύθερος ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ἐλεύθερος. Ἐν τῇ καταστάσει τῆς δουλείας ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ μερικοῦ καὶ στιγμιαίου ἐρεθισμοῦ τῆς βουλήσεως· ἐν τῇ τῆς ψυχολογικῆς ἐλευθερίας ἐξαρτᾶται ἐξ ἑαυτοῦ· δηλ. ἐκ τῆς ὅλης ἱστορίας αὐτοῦ· ἐν τῇ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Αὕτη ἡ ἐξάρτησις τοῦ ἐλευθέρου ὅμως εἶνε φαινομένη, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐνταῦθα ἐξαρτᾶται ἐξ ἑαυτοῦ· ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ ἐλευθερίᾳ ἐξαρτᾶται συγχρόνως ἐκ τοῦ βελτίονος μέρους τοῦ οἰκείου ἐγώ. Ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία εἶνε μία τῶν μορφῶν τῆς ψυχολογικῆς ἐλευθερίας, καὶ δὴ ἡ ὑψίστη. Ἐνῷ ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία εἶνε αὐτονομία, ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία εἶνε ἀριστοκρατία (κατὰ τὴν πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος). Μόνη ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία εἶνε ἡ ἀληθὴς καὶ τελεία ἐλευθερία· διότι μόνη αὕτη εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀμερολήπτου καὶ ἐλευθέρας σκέψεως, μόνη αὕτη αἴρει καὶ ἐκμηδενίζει πᾶν παράνομον πάθος οὕτως, ὥστε οὐδεὶς πλέον ἐσωτερικὸς πόλεμος συμβαίνει, ἡ δὲ νόμιμος πρᾶξις ἀμέσως ἐξαίρεται νικηφόρος, καὶ μεταξὺ πασῶν τῶν δυνατῶν πράξεων παρίσταται ὡς ἡ φυσικωτάτη καὶ εὐκολωτάτη. Μόνον ὅπου ὁ ἄνθρωπος δεσπόζεται ὑπὸ ἠθικῶν πρακτικῶν ἀρχῶν, ὅπου τὸ εἰς ἕκαστον ἐπιβαλλόμενον καθῆκον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς οἰκείας αὐτοῦ ἠθικῆς κρίσεως, μόνος ἐκεῖνος ὁ ζυγὸς εἶνε χρηστὸς καὶ τὸ φορτίον ἐλαφρόν. Ἡ βραχυτάτη καὶ ἐπιτυχεστάτη ἔκφρασις τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας εἶνε· «ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν Οὐρανοῖς».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἰδέα τῆς ἀγάπης.

§ 36. Πρὸς εὕρεσιν νέας σχέσεως ἀνάγκη νὰ νοήσωμεν τὰ δύο βουλήματα ἀνήκοντα εἰς δύο διαφορα πρόσωπα. Ἵνα γεννηθῇ σχέσις τῶν βουλημάτων αὐτῶν ἀνάγκη μὲν νὰ γινώσκῃ τὸ ἓν πρόσωπον τὸ βούλημα τοῦ ἑτέρου, δὲν εἶνε ὅμως ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον νὰ γινώσκῃ τὸ πραγματικὸν βούλημα αὐτοῦ. Ἀρκεῖ νὰ προϋποθέσῃ παρὰ τῷ ἑτέρῳ βούλημά τι. Προϋποθέτειν δὲ παρ' ἄλλῳ βού-

λημά τι σημαίνει νοεῖν αὐτὸν ἐπιδιώκοντα ἀγαθόν τι ἢ φεύγοντα κακόν τι. Πρὸς τοῦτο λοιπὸν τὸ νοητὸν βούλημα τοῦ ἑτέρου δύναται νὰ τεθῇ εἰς σχέσιν τὸ πραγματικὸν βούλημα τοῦ πρώτου προσώπου, ἐὰν διευθύνηται ἑκουσίως πρὸς αὐτό. Αὕτη ἡ διεύθυνσις τοῦ οἰκείου πραγματικοῦ βουλήματος ἢ θὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν τοῦ ἀλλοτρίου, ἢ θὰ εἶνε ἀντίθετος πρὸς αὐτήν. Τὸ πρῶτον πρόσωπον δηλ. ἢ δέχεται ἐν ἑαυτῷ τὸ βούλημα τοῦ ἑτέρου ἁπλῶς διότι εἶνε βούλημα τοῦ ἑτέρου, ἀφιεροῦται εἰς αὐτὸ ἀμέσως ἄνευ ξένου ἐλατηρίου ἐκτὸς τοῦ κειμένου ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ βουλήματι, βούλεται νὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἕτερός τι, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς ἀγαθόν, ἢ ν' ἀποφύγῃ τι τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς κακόν, ἢ τίθεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς αὐτό, βούλεται νὰ μὴ ἐπιτύχῃ ὁ ἕτερος τὸ ἐπιζητούμενον ἀγαθόν, νὰ μὴ ἀποφύγῃ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ ν' ἀποκρούσῃ. Ἐὰν ἀντιληφθῇ τις καθαρῶς καὶ τελείως ταύτην τὴν σχέσιν, ἀμέσως, ἄνευ ὅρων καὶ ἄνευ τοῦ ζητήματος περὶ τῶν λόγων τῆς εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας προκύπτει ἡ κρίσις· ἡ ἁρμονία τοῦ οἰκείου πραγματικοῦ βουλήματος καὶ τοῦ νοητοῦ βουλήματος τοῦ ἄλλου, ἡ ἑκούσιος οἰκειοποίησις τοῦ ἀλλοτρίου βουλήματος, ἡ ἀνιδιοτελὴς ἀφοσίωσις τοῦ οἰκείου βουλήματος εἰς τὸ ἀλλότριον ἀρέσκει ἀπολύτως, ἡ δὲ δυσαρμονία ἀμφοτέρων ἀπαρέσκει ἀπολύτως. Αὕτη ἡ ἀνιδιοτελὴς ἀφοσίωσις τοῦ οἰκείου βουλήμασος εἰς τὸ ἀλλότριον εἶνε ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης· τὸ δὲ ἐναντίον αὐτῆς ἡ δυσμένεια. Τὸ ἐκ τῆς πρώτης κρίσεως προκύπτον ἠθικὸν πρότυπον εἶνε τὸ οἰκεῖον πραγματικὸν βούλημα τιθέμενον ἑκουσίως καὶ ἀνιδιοτελῶς εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὸ νοητὸν τοῦ ἑτέρου. Βεβαίως δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀγάπη ἢ δυσμένεια καὶ ὅταν τὸ βούλημα προσώπου τινὸς ἀφιερῶται εἰς τὸ πραγματικὸν βούλημα ἑτέρου προσώπου. Ἀλλ' εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγάπης ἢ δυσμενείας ἀρκεῖ ἤδη ἡ ψιλὴ προϋπόθεσις βουλήματος παρὰ τῷ ἑτέρῳ.

Ἡ ἀξία τῆς καθαρᾶς ἀγάπης εἶνε ἄμεσος· ἵνα ἐκλάμψῃ ἡ ἰδιάζουσα καλλονὴ αὐτῆς, δὲν εἶνε ἀνάγκη ν' ἀντιταχθῇ εἰς αὐτὴν τὸ βαθὺ σκότος τῆς δυσμενείας. Ἡ ἀνιδιοτελὴς ἀφοσίωσις τοῦ οἰκείου βουλήματος εἰς τὸ ἀλλότριον εἶνε τὸ ἀνθρωπικώτατον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· τὸ ἀλλοτριώτατον δὲ αὐτῷ εἶνε ἡ δυσμένεια, ἥτις ἐκδηλοῦται ὑπὸ δύο κυρίας μορφάς, ὡς φθόνος καὶ ὡς χαιρεκακία.

Ὁ φθόνος εἶνε λύπη ἐπ' ἀλλοτρίοις ἀγαθοῖς, ἡ χαιρεκακία χαρὰ ἐπ' ἀλλοτρίοις κακοῖς. Ὁ φθονερὸς βούλεται νὰ μὴ ἐπιτύχῃ ὁ ἄλλος τοῦτο, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς ἀγαθόν, καὶ ἀντιπράττει εἰς τὴν ἔφιξιν αὐτοῦ, ἐὰν δύναται· ἢ βλέπει μετὰ λύπης τὴν εὐτυχίαν τοῦ πλησίον. Ὁ χαιρέκακος βούλεται νὰ μὴ ἀποφύγῃ ὁ ἕτερος τοῦτο, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς κακόν, καὶ συντελεῖ πρὸς τοῦτο, ἐὰν δύναται· ἢ χαίρει, ἐὰν ἐπέλθῃ κακὸν εἰς τὸν πλησίον. Καί τοι δὲ ἀμφότεραι αἱ μορφαὶ τῆς δυσμενείας ἀπαρέσκουσιν ἀπολύτως, ὁ χαιρέκακος ὅμως εἶνε ἠθικῶς χείρων τοῦ φθονεροῦ· διότι, καί τοι καὶ τούτου τὸ φρόνημα εἶνε χαμερπὲς καὶ ταπεινόν, τὸ τοῦ χαιρεκάκου εἶνε κυρίως διαβολικόν. Ὁ χαιρέκακος εἶνε ἀληθῶς τέρας καὶ οὐχὶ ἄνθρωπος.

§ 37 Ὅπως πᾶν βούλημα, οὕτω καὶ τὸ παραδειγματικὸν βούλημα, τὸ ὁποῖον διευθύνεται πρὸς τὸ ἀλλότριον, ἔχει ἐλατήριον. Ἀλλὰ τὸ ἐλατηριον τοῦτο κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλα λαμβανόμενα ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ βουλήματος διὰ τὸν βουλόμενον αὐτὸν (δηλ. ἐκ τῆς πιθανῆς αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως τῆς οἰκείας εὐεστοῦς) λαμβάνεται ἐκ μόνης τῆς περιστάσεως ὅτι τὸ νοητὸν βούλημα εἶνε βούλημα ἑτέρου, δηλ. τὸ ἀντικείμενον ἐπιζητεῖται ὑφ' ἑτέρου καὶ τὴν ἀπόκτησιν αὐτοῦ θὰ συναισθανθῇ ὁ ἕτερος ὡς αὔξησιν τῆς εὐεστοῦς αὐτοῦ. Ἡ καθαρὰ ἀγάπη πρέπει νὰ νοηθῇ ἐλευθέρα παντὸς ἐλατηρίου μὴ κειμένου ἀμέσως ἐν τῷ σκοπῷ τοῦ ἀφιερωθῆναι εἰς τὸ ξένον βούλημα ὡς ξένον. Οὐδεὶς ἐπιλογισμὸς πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν αὐτῇ, οὐδὲν ἴδιον συμφέρον, οὐδεὶς ἴδιος σκοπός, οὔτε κἂν ὁ σκοπὸς τοῦ συναισθανθῆναι τὴν εὐαρέσκειαν ἐπὶ τῇ ἀπολύτως ἀρεσκούσῃ σχέσει· διότι καὶ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος ἰδιοτελείας καὶ φιλαυτίας θὰ ἠμαύρου τὴν λαμπηδόνα τῆς ἀγάπης καὶ θὰ ἔθετεν εἰς ἀμφιβολίαν τὴν εἰλικρίνειαν αὐτῆς. Ἐὰν διέβλεπέ τις ἐν τῇ ξένῃ εὐεστοῖ μέσον πρὸς προαγωγὴν τῶν οἰκείων σκοπῶν, ἐὰν ἐζήτει νὰ προαγάγῃ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἄλλου ἵνα ἐπιτύχῃ τι δι' αὐτοῦ, ὁ τοιοῦτος θὰ εἶχε μὲν φρόνησιν νηφαλίως ὑπολογίζουσαν τὸ ἴδιον συμφέρον, δὲν θὰ ἐκινεῖτο ὅμως ὑπὸ ἀκραιφνοῦς ἀγάπης. Ἐπίσης καὶ ἡ δυσμένεια πρέπει νὰ νοηθῇ ἐλευθέρα παντὸς ἄλλου ἐλατηρίου. Ἐάν τις βούληται νὰ μὴ ἐπιτύχῃ ὁ ἄλλος ἀγαθόν τι, διότι ἐλπίζει

ὅτι αὐτὸς θὰ ἀπολαύσῃ αὐτό, τὸ τοιοῦτον εἶνε ἴσως ζηλοτυπία, ἅμιλλα, πλεονεξία, οὐχὶ ὅμως δυσμένεια. Ὁ κυρίως δυσμενὴς ἀντιπράττει εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἄλλου ἢ συντελεῖ εἰς τὴν δυστυχίαν αὐτοῦ, καὶ ἐὰν μηδεμίαν προξενῇ εἰς αὐτὸν βλάβην ἡ εὐτυχία τοῦ πλησίον ἢ ἡ δυστυχία ὠφέλειαν. Ἐκ τούτων δ' ἕπεται ὅτι ἡ ἀγάπη καὶ ἡ δυσμένεια διαφέρουσι τῆς εὐποιΐας καὶ κακοποιΐας· διότι αὗται δύνανται νὰ ἔχωσιν ἄλλο ἐλατήριον παρὰ τὸν σκοπὸν τοῦ προαγαγεῖν ἢ κωλῦσαι τὸ ξένον βούλημα ἄνευ ἰδιοτελείας ἁπλῶς διότι εἶνε βούλημα τοῦ ἄλλου. Ὁ εὐεργετῶν ἵνα δοξασθῇ δὲν ἀγαπᾷ τὸν πλησίον· ἡ δὲ μήτηρ, ἥτις τιμωρεῖ τὸ τέκνον αὐτῆς ἢ ἀρνεῖται εἰς αὐτὸ ἀπόλαυσίν τινα, δὲν εἶνε δυσμενὴς πρὸς αὐτό.

Ἀλλὰ καὶ κατ' ἄλλην ὄψιν διαφέρει ἡ ἀγάπη καὶ ἡ δυσμένεια τῆς εὐποιΐας καὶ κακοποιΐας. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς βουλήσεως κεῖται ὅτι θὰ προβῇ εἰς πρᾶξιν. Ἡ ἀδρανὴς ἀγάπη δὲν εἶνε ἀγάπη. Ὅπου ὅμως ἡ ἀπόπειρα τῆς πράξεως ἀποτυγχάνει ἕνεκα ἀντιξόων περιστάσεων καὶ ἐξωτερικῶν κωλυμάτων, ὅπου ὁ ἀγαπῶν στερεῖται τῆς εὐκαιρίας τοῦ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ εὐμενὲς αὐτοῦ φρόνημα καὶ περιορίζεται εἰς ψυλὴν εὐχὴν ὑπὲρ τοῦ ἄλλου, οὐδὲν ὑπολείπεται τότε εἰς αὐτόν, εἰμὴ τὸ χρηστὸν συνειδὸς ὅτι θὰ ἔπραττεν ὑπὲρ τοῦ ἄλλου, ἐὰν ἠδύνατο. Τοῦτο τὸ μὴ ἐκδηλωθὲν φρόνημα σώζει τὴν ὅλην ἀξίαν τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο ἡ ἀξία τῆς ἀγάπης δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐκβάσεως, ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος. Ἐπίσης ἡ ὅλη αἰσχρότης τῆς δυσμενείας πηγάζει ἐκ τῆς ἀμέσου, ἄνευ ἄλλου ἐλατηρίου ἀποκρούσεως τοῦ ἀλλοτρίου βουλήματος. Καὶ μόνον ἐὰν εὔχηταί τις νὰ μὴ ἐπιτύχῃ ὁ ἄλλος τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀγαθὸν ἢ νὰ μὴ ἀποφύγῃ τὸ ἐπικείμενον κακόν, ἀρκεῖ ἵνα στιγματίσῃ αὐτὸν ὡς δυσμενῆ. Ἡ ἀποδοκιμασία αὐτοῦ δὲν αἴρεται καὶ ὅταν δὲν δύναται νὰ βλάψῃ τὸν ἄλλον.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀγάπῃ πρόκειται περὶ φρονήματος, δὲν εἶνε οὐσιῶδες δι' αὐτήν, ὡς καὶ διὰ τὴν δυσμένειαν, τὸ νὰ γινώσκῃ ὁ ἀγαπῶν ἢ ὁ δυσμενὴς τὸ πραγματικὸν βούλημα τοῦ ἄλλου. Εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος φρόνημα ἀρκεῖ νὰ προϋποθέσῃ παρὰ τῷ ἑτέρῳ βούλημά τι καὶ ν' ἀφοσιωθῇ εἰς αὐτό. Τὸ δεύτερον βούλημα δύναται νὰ εἶνε νοητόν, ὡς εἴδομεν. Λοιπὸν ἡ ἀξία τῆς ἀγάπης, ὡς καὶ ἡ ἀπαξία τῆς δυσμενείας, εἶνε ἀνεξάρτητος τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ ὀρθότη-

τος τῆς εἰκόνος τοῦ ἀλλοτρίου βουλήματος, ἣν ἐσχημάτισεν ὁ ἀγαπῶν. Καὶ ἐὰν ὁ ἀγαπῶν πλανηθεὶς ὡς πρὸς τὸ βούλημα τοῦ ἄλλου λυπῇ ἴσως αὐτόν, καὶ ἐὰν ἀποτυγχάνῃ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν μέσων ἢ ἐνεργῇ ἀπροσέκτως, πάλιν σώζει τὴν ὅλην ἀξίαν τὸ φρόνημα αὐτοῦ, ἐὰν μόνον ἦτο εἰλικρινὴς καὶ ἀνιδιοτελὴς ἡ ἀφοσίωσις αὐτοῦ εἰς τὸ νοητὸν βούλημα τοῦ ἄλλου. Ἐὰν ἐνταῦθα ἀκούεται μομφή τις, αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος. Ἐὰν ὁ ἀγαπῶν ἠδύνατο ν' ἀποφύγῃ τὴν πλάνην, τὴν ἀποτυχίαν ὡριμώτερον σκεπτόμενος καὶ προσεκτικώτερον ἐνεργῶν, ὑποπίπτει εἰς τὸν ψόγον τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος. Ἐπισης εἶνε πάντοτε δυσμενὴς ὁ φθονῶν τὸν ἄλλον διὰ νομιζόμενα ἀγαθὰ ἢ χαίρων δι' ὑποτιθέμενα δυστυχήματα αὐτοῦ, ἡ δὲ ἀπαξία τῆς δυσμενείας δὲν αἴρεται καὶ ἐὰν προσπαθῶν νὰ βλάψῃ τὸν ἄλλον ἀντὶ βλάβης ὠφελείας πρόξενος γίνηται εἰς αὐτόν.

Ἀφοῦ δὲ ἐν τῇ ἀγάπῃ πρόκειται μόνον περὶ ἀνιδιοτελοῦς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ ξένον βούλημα, ἕπεται ὅτι ἡ ἀξία αὐτῆς δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σπουδαιότητος ἢ μηδαμινότητος αὐτοῦ. Ὁ ἀκένωτος πλοῦτος ἀγρύπνου ἀγάπης ἐκδηλοῦται πολλάκις μάλιστα ἐν μηδαμιναῖς πρὸς τὸν πλησίον ὑπηρεσίαις. Ἐὰν ὅμως ἡ ἐκδήλωσις τοῦ φρονήματος τῆς ἀγάπης ἀπαιτῇ βαρείας θυσίας, δύναται τότε ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία, ἥτις ἐκδηλοῦται ἐν αὐταῖς, καὶ τὸ ἀπαιτούμενον μέγεθος (ὁ ἡρωϊσμὸς) τῆς βουλήσεως ν' αὐξήσωσιν εἰς μέγαν βαθμὸν ἐκείνην τὴν ἐπιδοκιμασίαν, ἥτις ἀνήκει ἤδη εἰς τὴν ἀγάπην καθ' ἑαυτήν.

Παραδειγματικὸν βούλημα ἐν τῇ ἀγάπῃ εἶνε τὸ βούλημα τὸ διευθυνόμενον εἰς τὸ βούλημα τοῦ ἑτέρου. Τὸ ἕτερον στοιχεῖον τῆς σχέσεως, τὸ ἀλλότριον βούλημα, καθ' ἑαυτὸ λαμβανόμενον οὐδεμίαν ἔχει ῥοπὴν εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἀγάπης, ἐὰν εἶνε ἠθικῶς ἄμεμπτον ἢ ἀδιάφορον. Ἐὰν ὅμως εἶνε ἠθικῶς ἀξιοκατάκριτον, ἡ ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἀπαγορεύει τὴν εἰς αὐτὸ ἀφοσίωσιν. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη δὲν εἶνε ἀνάγκη ν' ἀφιερωθῇ εἰς τὸ πραγματικὸν βούλημα τοῦ ἑτέρου. Εἰς αὐτὴν ἀρκεῖ νὰ προϋποθέσῃ παρὰ τῷ ἑτέρῳ βούλημα καὶ ν' ἀφοσιωθῇ εἰς αὐτό. Ἡ προσωπικὴ ἀξία τοῦ ἄλλου εἶνε ἀδιάφορος εἰς αὐτήν. Δὲν ἀφοσιοῦται εἰς τὰ πραγματικὰ κακὰ βουλήματα καὶ πράξεις τοῦ ἄλλου, ἀλλ' εἰς τὰ ὑποτιθέμενα ἀγαθά.

Λοιπὸν ἡ ἀξία αὐτῆς εἶνε ἀνεξάρτητος τῆς προσωπικῆς ἀξίας ἐκείνου, πρὸς ὃν διευθύνεται. Ἡ καλλονὴ αὐτῆς ἐκλάμπει καὶ ἐὰν κατασωτεύηται εἰς πρόσωπα ἀνάξια αὐτῆς, π. χ. εἰς κακούργους. Οὐδεμία λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐξετάζῃ πρότερον ἂν ὁ ἄλλος εἶνε ἄξιος ἀγάπης. Ἐὰν ποιῇ τοῦτο, τότε προσέρχεται ἐλατήριον ξένον καὶ οὕτως ἀλλοιοῦται ἡ προκειμένη σχέσις. Ἐὰν βουλώμεθα ἀγαθόν τι διὰ τὸν ἄλλον, διότι εἶνε ἄξιος αὐτοῦ, θὰ ἦτο μὲν ἐπαινετὴ ἡ ὁμολογία τῆς ἀξίας αὐτοῦ καὶ ἡ ἀπόδοσις τοῦ προσήκοντος μισθοῦ (κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως), οὐδὲν ἴχνος ἀγάπης ὅμως θὰ ἐξεδηλοῦτο ἐν τούτῳ τῷ βουλήματι.

§ 38. Ἀφοῦ ἡ ἀγάπη δὲν ἀφιεροῦται εἰς τὸ πραγματικὸν βούλημα τοῦ ἑτέρου, ἀλλ' εἰς ὑποθετικόν, νοητόν, θ' ἀρνηθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς οὐ μόνον εἰς τὸ ἠθικῶς ἀξιόμεμπτον βούλημα τοῦ ἑτέρου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐπιβλαβὲς εἰς αὐτόν. Οὕτω φανεροῦται ἡ ἀγάπη ὑπὸ δύο μορφάς· ὡς θετική, χορηγοῦσα εἰς τὴν ἀλλοτρίαν βούλησιν καὶ προάγουσα αὐτήν, καὶ ὡς ἀρνητική, ἀρνουμένη εἰς αὐτὴν καὶ ματαιοῦσα τὰς προσπαθείας αὐτῆς, χάριν τῆς ἀληθοῦς αὐτῆς εὐεστοῦς. Ὅτι δὲ καὶ ἐν τῇ ἀποκρούσει καὶ ματαιώσει ξένων βουλημάτων δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ἀγάπη, τοῦτο προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι ἄτομά τινα δύνανται νὰ ἐπιδιώκωσί τι ἀνόητον, ἡ ἔφεξις τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπαγάγῃ τὸν ὄλεθρον αὐτῶν. Ἐὰν λοιπὸν ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις ὁ ἀγαπῶν εἶνε ὁ φρονιμώτερος, οὐ μόνον δὲν θὰ προαγάγῃ τὰς ἀλόγους ἐπιθυμίας τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ θ' ἀντιπράξῃ εἰς αὐτάς. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη δὲν προσέχει μόνον εἰς τὴν στιγμιαίαν κατάστασιν τοῦ ἄλλου, ἀλλ' εἰς τὴν ὁλικὴν αὐτοῦ κατάστασιν. Δὲν θέλει νὰ ἴδῃ αὐτὸν παροδικῶς καὶ ἐν τῷ παρόντι εὖ ἔχοντα, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι καὶ διαρκῶς. Ἐὰν λοιπὸν ὁ ἄλλος ἐπιδιώκῃ σκοποὺς διακινδυνεύοντας [illegible]

μένου σκοποῦ, θὰ περιποιήσῃ εἰς τὸν ἄλλον ἡ ἀληθὴς ἀγάπη, ἀλλὰ καὶ λύπην θετικὴν χάριν τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ εὐεστοῦς, ὡς π. χ. ἐν τῇ τιμωρίᾳ τῶν παίδων. Ἐν γένει ἡ ἀγάπη ἢ προϋποθέτει παρὰ τῷ ἑτέρῳ τοιαῦτα βουλήματα, ὁποῖα θὰ εἶχεν οὗτος, ἐὰν ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ ὡρίμως καὶ ὁποῖα θὰ ἐπιδοκιμάσῃ, ὅταν ἐνηλικιωθῇ, καὶ ἀφοσιοῦται εἰς ταῦτα, ἢ θὰ προσπαθήσῃ νὰ παραγάγῃ παρὰ τῷ ἑτέρῳ τοιαῦτα βουλήματα, εἰς ἃ νὰ δύναται ν' ἀφοσιῶται ἀκωλύτως, ὅπως τοῦτο συμβαίνει οὐ μόνον ἐν τῇ ἀγωγῇ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ (ποινή). Ἡ θετικὴ ἀγάπη δύναται νὰ ὀνομασθῇ καὶ μεταδοτική, ἡ δὲ ἀρνητικὴ παιδαγωγική, διότι γονεῖς πρὸ πάντων καὶ διδάσκαλοι ἔρχονται εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐκδηλώσωσ[illegible] ἀπέναντι τῶν τροφίμων αὐτῶν τοιαύτην ἀγάπην. Ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι ἐνηλίκων θὰ δείξῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ματαιοῦσα ἐπιχειρήσεις τινὰς αὐτῶν. Γονεῖς, διδάσκαλοι καὶ κυβερνῆται, οἵτινες ἀφοσιοῦνται μᾶλλον εἰς τὰς παροδικὰς εὐχὰς καὶ ἰδιοτροπίας ἐκείνων, ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῶν ὁποίων ἐκλήθησαν νὰ μεριμνῶσιν, ὑπόκεινται οὐ μόνον εἰς τὸν ψόγον τῆς ἰδέας τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν τῆς τελειότητος· διότι ἡ τοιαύτη ἀφοσίωσις ἢ προέρχεται ἐξ ἀδυναμίας τῆς βουλήσεως, ἢ ἐξ ἀπερισκεψίας. Ἡ βαθυτάτη καὶ ἐκτενεστάτη ἀγάπη ἐκδηλοῦται μάλιστα ἐν τῇ ἀρνήσει τούτου, ὅ,τι ἄλλοι σφοδρῶς ἐπιθυμοῦσι· πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται μεγάλη περίσκεψις καὶ θάρρος.

Ἀφοῦ δὲ ἡ διπλῆ μορφὴ τῆς ἀγάπης ἀρέσκει ἀπολύτως, ἡ δὲ δυσμένεια ἀπαρέσκει ἀπολύτως, δύναται νὰ ζητηθῇ ἂν ἡ ψιλὴ ἀπουσία ἀμφοτέρων εἶνε ἠθικῶς ἀδιάφορος. Τῷόντι ἡ ψιλὴ ἀπουσία τῆς ἀγάπης καὶ δυσμενείας θεωρουμένη μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς προκειμένης ἰδέας εἶνε ἀδιάφορος· διότι εἰς αὐτὴν ἐνδιαφέρει μόνον ἡ ἄνευ ἐλατηρίου ἀφοσίωσις εἰς τὸ ξένον βούλημα, ἢ ἡ ἀντίπραξις εἰς αὐτό· ἡ ψιλὴ δὲ ἀδιαφορία τῆς οἰκείας βουλήσεως πρὸς τὴν ξένην οὔτε ἀφοσίωσις εἶνε, οὔτε ἀντίπραξις. Ἑπομένως [illegible]

τῆς ἰδιότητος τῆς βουλήσεως, ἥτις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ ἄνθρωπον.

§ 39. Ἀφοῦ ἡ ἀγάπη εἶνε ἑκούσιος οἰκειοποίησις τοῦ ἀλλοτρίου βουλήματος, ἀφοσίωσις εἰς αὐτό, οὐ μόνον δὲν συγχεῖται πρὸς αὐτὴν ἡ ψιλὴ συμφωνία τῶν βουλημάτων, ἥτις εἶνε δυνατὴ καὶ χωρὶς νὰ ἔχωσι γνῶσιν ἀλλήλων οἱ βουλόμενοι, (ὡς π.χ. ὅταν δύο ἄνθρωποι πορεύωνται τὴν αὐτὴν ὁδόν), ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα, τὴν ἀκούσιον συναίσθησιν ξένης ἡδονῆς ἢ λύπης, λείπει τὸ γνώρισμα τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ ἀλλότριον βούλημα. Συμπαθητικὸν συναίσθημα εἶνε, ὡς γνωστόν, τὸ συναίσθημα ἡδονῆς ἢ λύπης, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἕνεκα ἐκδηλώσεως ξένου συναισθήματος καὶ τὸ ὁποῖον συγχρόνως ἔχει τὸν αὐτὸν τόνον τῷ ξένῳ, δηλ. ἡ ἀκουσία ἀπομίμησις ξένης θυμικῆς καταστάσεως. Κατ' ἀρχὰς μάλιστα ὁ συμπάσχων συναισθάνεται τὴν ξένην ἡδονὴν ἢ λύπην οὐχὶ ὡς ξένην, ἀλλ' ὡς οἰκείαν. Ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ λάβῃ συνείδησιν ὅτι ἄλλος εἶνε ὁ ἡδόμενος ἢ λυπούμενος, ἡ παράστασις τῆς χαρᾶς ἢ λύπης τοῦ ἄλλου γεννᾷ ἐν αὐτῷ μετατιθεμένῳ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἄλλου νέον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον εἶνε κυρίως συμπαθητικόν. Δυνατὸν μάλιστα νὰ συναισθάνηται αὐτὴν ὁ συμπάσχων ἰσχυρότερον ὡς διορῶν σαφέστερον τὴν θέσιν τοῦ ἄλλου ἢ ὡς ἔχων εὐερεθιστότερα νεῦρα καὶ ζωηροτέραν φαντασίαν. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐν πρώτοις τὸ ἀπομιμεῖσθαι ἀκουσίως τὸ συναίσθημα ἄλλου σημαίνει ἔχειν τὸ αὐτὸ συναίσθημα ἔτι ἅπαξ, δηλ. σημαίνει ἁπλῆν ἐπανάληψιν τοῦ πρώτου. Τοιαύτη ἐπανάληψις ξένης καταστάσεως δὲν ἀποτελεῖ σχέσιν ἠθικήν. Ὅθεν λείπει ὁ ὅρος τῆς ἐπιδοκιμασίας. Ἔπειτα τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα εἶνε ἀκούσιος θυμικὴ διέγερσις, ἐνῷ ἡ ἀγάπη ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἑκουσίου ἀποφάσεως τοῦ ν' ἀφοσιωθῇ τις εἰς τὸ ξένον βούλημα. Ἐκεῖ ἐκδηλοῦται ψιλὴ ἐρεθιστότης τοῦ θυμικοῦ· ἐνταῦθα τὸ ἤρεμον φρόνημα. Ἔπειτα, καί τοι ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε τοιαύτη, ὥστε ἐν ταῖς ποικίλαις σχέσεσι τοῦ βίου πλῆθος ἀκουσίων συμπαθητικῶν συναισθημάτων κινοῦσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς εὐεργεσίας, τὸ τοιοῦτον δὲν πρέπει νὰ γείνῃ ἀφορμὴ εἰς τὸ νὰ συγχέωμεν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα. Ἐὰν ἡ εὐεργεσία ἔχῃ σκοπὸν (ὡς συμ-

βαίνει πολλάκις) τὴν προαγωγὴν τῆς εὐαρεσκείας ἢ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς δυσαρεσκείας, ἥτις κεῖται ἐν τῷ συμπαθητικῷ συναισθήματι, ἡ τοιαύτη προσπάθεια θὰ ἔτεινε κυρίως εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς οἰκείας εὐεστοῦς, ἑπομένως θὰ ἦτο φιλαυτία, ἐγωϊσμός. Ἵνα ἀναπτυχθῇ ἐκ τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος ἡ καθαρὰ ἀγάπη, ἀνάγκη τὸ πάσχειν μετὰ τοῦ ἄλλου νὰ μεταβληθῇ εἰς τὸ πάσχειν ὑπὲρ τοῦ ἄλλου. Ἡ ἀγάπη ὡς σχέσις βουλημάτων ἀπαιτεῖ διάκρισιν τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἐν αὐτῇ ἀνάγκη νὰ διακρίνηται ἡ οἰκεία βούλησις καὶ ἡ ξένη· μετὰ δὲ τοῦτον τὸν χωρισμὸν ν' ἀφιερῶται ἡ πρώτη εἰς τὴν δευτέραν ἔχουσα πλήρη συνείδησιν ὅτι πρόκειται ξένη βούλησις, εἰς ἣν ἀφοσιοῦται. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ θεωρηθῇ ὡς ἔκφρασις ἀγάπης καὶ ἐὰν τὸ οἰκεῖον βούλημα συγχωνευθῇ ἐντελῶς πρὸς τὸ τοῦ ἑτέρου, ὅπως τοῦτο συμβαίνει ἐν τῷ ἔρωτι καὶ τῇ στοργῇ. Καὶ ἐνταῦθα αἴρεται ἡ σχέσις δύο αὐθυπάρκτων μελῶν. Ἐν τῷ ἔρωτι εἶνε ἀδύνατον νὰ εἴπῃ τις τί ἀνήκει εἰς τὸ ἓν πρόσωπον καὶ τί εἰς τὸ ἕτερον. Τὸ ἓν πρόσωπον ἀφανίζεται, οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῷ ἑτέρῳ, ἵνα εὕρῃ πάλιν καὶ συναισθανθῇ ἐν τούτῳ ἑαυτό· ἡ ἀγάπη ὅμως γινώσκει ὅτι τὸ ξένον βούλημα δὲν εἶνε τὸ οἰκεῖον. Ἔχει συνείδησιν τοῦ διαστάσεως τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ σύ. Δύνανται ὅμως καὶ ὁ ἔρως καὶ ἡ στοργὴ νὰ περικλείσωσιν ἐν ἑαυταῖς τὴν ἀγάπην καὶ τότε μόνον λαμβάνουσιν ἠθικὴν ἀξίαν.

Ἡ σύγχυσις τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος πρὸς τὴν ἀγάπην ἐγέννησε τὴν πλάνην ὅτι ἡ ἀγάπη ἐρείδεται ἐπὶ ψυχικῆς ἀδυναμίας καὶ ὅτι ἰσχυρὰ πνεύματα δὲν δύνανται νὰ ἀγαπῶσι. Βεβαίως τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα, καί περ διάφορον τῆς ἀγάπης, εἶνε σπουδαῖον διὰ τὴν γένεσιν αὐτῆς, εἶνε πηγὴ καὶ ῥίζα αὐτῆς. Ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη ἐξεγείρεται βεβαιότατα, ἐὰν συναισθάνηταί τις μετ' αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο γινώσκῃ νὰ μετατίθηται εἰς τὴν θέσιν αὐτῶν, ἐὰν ἐξ οἰκείας πείρας γινώσκῃ τὴν ἔλλειψιν, ἣν ὀφείλει νὰ πληρώσῃ, ἐὰν εὑρέθῃ ἐν τῇ ἀνάγκῃ, ἐν ᾗ εὑρίσκεται ὁ ἕτερος, καὶ ἐὰν γινώσκῃ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ ὁ ἄλλος. Μεθ' ὅλα ταῦτα ὅμως τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα δὲν εἶνε ἀγάπη. Ἐνῷ δὲ τὸ συνήδεσθαι καὶ συλλυπεῖσθαι δὲν χρῄζουσι πάντοτε τῆς συνειδήσεως τῆς διαφορᾶς τοῦ συμπάσχοντος καὶ τοῦ πάσχοντος, ἡ γένεσις τῶν ἀντιπαθητικῶν συναισθημάτων τοῦ φθό-

νου καὶ τῆς χαιρεκακίας προϋποθέτει ταύτην τὴν συνείδησιν καί, ἐπειδὴ ταῦτα προβαίνουσι συνήθως εἰς ἐπιθυμίας καὶ πράξεις, ταὐτίζονται τῇ δυσμενείᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἰδέα τοῦ δικαίου.

§ 40 Πρὸς εὕρεσιν τῆς σχέσεως βουλημάτων τῆς ὑποκειμένης εἰς τὴν ἐκτεθεῖσαν ἰδέαν τῆς ἀγάπης ἤρκει ἡ προϋπόθεσις ὅτι τὸ βούλημα τὸ ἀφοσιούμενον ἀμέσως καὶ ἄνευ ξένου ἐλατηρίου εἰς τὸ βούλημα τοῦ ἑτέρου εἶνε πραγματικόν, τὸ δὲ τοῦ ἑτέρου δύναται νὰ εἶνε ὑποθετικόν· καὶ ὅτι ἐκεῖνο δύναται νὰ μένῃ ἐγκεκλεισμένον ἐν τῇ συνειδήσει χωρὶς νὰ ἐκδηλωθῇ διὰ πράξεως. Μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀγάπης ὅμως δὲν ἐξηντλήθησαν αἱ σχέσεις, αἵτινες εἶνε δυναταὶ μεταξὺ δύο πραγματικῶν βουλημάτων. Δύο πραγματικὰ βουλήματα δύο προσώπων δύνανται νὰ τεθῶσιν εἰς σχέσιν πρὸς ἄλληλα καὶ ἐὰν τὸ ἓν διευθύνηται ἐπίτηδες ἕνεκα οἱουδήποτε ἐλατηρίου πρὸς τὸ ἕτερον καὶ ἐπάγῃ μεταβολὴν τῆς καταστάσεως τοῦ ἑτέρου προσώπου, ἢ ἐὰν τὰ δύο βουλήματα τυχαίως συναντῶνται ἔν τινι ἀντικειμένῳ. Ἡ δευτέρα περίπτωσις εἶνε ἡ ἁπλουστέρα, διὰ τοῦτο ταύτην ἀναπτύσσομεν πρῶτον. Ὑποθέτομεν δηλ. ὅτι ἑκάτερος τῶν βουλομένων εἶνε καθ' ἑαυτὸν ὅλως ἀδιάφορος πρὸς τὸν ἕτερον, ὅτι ἑκάτερος ἀσχολούμενος ὅλως περὶ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ καὶ ἀδιαφορῶν περὶ παντὸς ἄλλου προσώπου ἐπεμβαίνει εἰς τὸν ἐκτὸς κόσμον ἵνα λάβῃ καὶ μεταχειρισθῇ ἀντικείμενόν τι. Τυχαίως ὅμως συναντῶνται ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀντικειμένῳ, τὸ ὁποῖον ἑκάτερος ζητεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ. Ἐὰν τὸ ἀντικείμενον ἐπαρκῇ εἰς ἀμφοτέρους, ἑκάτερος τῶν ὁποίων βούλεται νὰ διαθέσῃ αὐτὸ κατ' ἴδιον τρόπον καὶ πρὸς τοὺς ἰδίους σκοπούς, εἰς οὐδεμίαν τότε σχέσιν καταντῶσι τὰ ἄλλως ἀδιάφορα πρὸς ἄλληλα βουλήματα αὐτῶν. Οὕτω π. χ. ἡ χρῆσις τοῦ ἀέρος, τοῦ φωτός, τῆς θαλάσσης οὐδεμίαν συνήθως δίδει ἀφορ-

μὴν εἰς τὸ νὰ λάβωσιν οἱ βουλόμενοι γνῶσιν ἀλλήλων. Ἐὰν ὅμως τὸ ἀντικείμενον δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ ἐπίσης εἰς ἀμφοτέρας τὰς διαθέσεις, ἑκάτερος δὲ τῶν βουλομένων ἐπιμένῃ νὰ διαθέσῃ αὐτὸ κατ' ἴδιον τρόπον καὶ πρὸς ἰδίους σκοπούς, τὰ δύο βουλήματα αὐτῶν θὰ τεθῶσιν εἰς σχέσιν πρὸς ἄλληλα. Ἑκάτερος γινώσκει ὅτι ἡ οἰκεία διάθεσις τοῦ ἀντικειμένου κωλύει τὴν τοῦ ἑτέρου καὶ ἀποκλείει αὐτήν, καὶ ὅμως ἐμμένει ἐν τῷ σκοπῷ αὐτοῦ καί, ἐπειδὴ ἡ οἰκεία διάθεσις καθίσταται ἀδύνατος διὰ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἑτέρου, ἀπαιτεῖ παρὰ τούτου ν' ἀποστῇ τοῦ ἀντικειμένου. Καὶ ὅμως οὐδέτερος ὑποχωρεῖ εἰς τὸν ἕτερον, ἀλλ' ἐπιμένει νὰ καταλάβῃ καὶ κατέχῃ τὸ ἀντικείμενον, πρὸς τοῦτο δὲ προσπαθεῖ ν' ἀπωθήσῃ ὅλως τὸν ἕτερον. Ἐντεῦθεν γεννᾶται σύγκρουσις τῶν βουλημάτων, ἔρις· διότι ἔρις εἶνε ἡ σχέσις τῶν δύο ἀνθρώπων, ὧν τὰ βουλήματα συγκρούονται καὶ οἵτινες θεωροῦσιν ἀλλήλους ὡς κώλυμα τοῦ σκοποῦ αὐτῶν καὶ προσπαθοῦσι διὰ τοῦτο ν' ἀναιρέσωσιν ἑκάτερος τὸ βούλημα τοῦ ἑτέρου. Διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἔριδος εἶνε ἀδιάφορον τὸ ἀντικείμενον, περὶ οὗ ἡ ἔρις· τὸ οὐσιῶδες δι' αὐτὴν εἶνε ἡ σχέσις ἀσυμβιβάστων βουλημάτων.

Ἡ σχέσις αὕτη εἶνε οὐσιωδῶς διάφορος τῆς δυσμενείας· διότι ἐν πρώτοις ἡ ἔρις ἀφορᾷ εἰς τὸ ξένον πραγματικὸν βούλημα, ἐνῷ ἡ δυσμένεια δύναται νὰ διευθύνηται καὶ κατὰ μόνου τοῦ προϋτιθεμένου βουλήματος τοῦ ἄλλου. Ἔπειτα ἐκείνη εἶνε πραγματικὴ σύγκρουσις πρὸς τὸ ξένον βούλημα, ἐνῷ ἡ δυσμένεια δύναται νὰ μένῃ ἐγκεκλεισμένη ἐν τῷ φρονήματι. Ἔπειτα ἡ ἔρις εἶνε πάντοτε ἐξ ἀνάγκης ἀμοιβαία, διμερής, ἐνῷ ἡ δυσμένεια δύναται νὰ εἶνε μονομερής. Πλὴν τούτου ἐν τῇ δυσμενείᾳ ἡ ἀπόκρουσις τοῦ ξένου βουλήματος δὲν ἔχει ἐλατήριον, δηλ. τὸ βούλημα τοῦ ἄλλου ἀποκρούεται δι' οὐδένα ἄλλον λόγον ἢ διότι εἶνε ἀλλότριον· ἐνῷ ἐν τῇ ἔριδι ἔχει ἐλατήριον· διότι τὸ ἓν πρόσωπον βλέπει ἐν τῷ βουλήματι τοῦ ἑτέρου κώλυμα τῶν οἰκείων σκοπῶν. Ἐὰν τὰ δύο πρόσωπα δὲν συνηντῶντο τυχαίως ἐν τῷ αὐτῷ ἀντικειμένῳ, δὲν θὰ συνεκρούοντο πρὸς ἄλληλα καὶ ἴσως οὐδὲ γνῶσιν ἀλλήλων θὰ ἐλάμβανον. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡ δυσμένεια εἶνε ἀμοιβαία, πάλιν διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἔριδος. Ἐν ταύτῃ τὸ οἰκεῖον βούλημα δὲν διευθύνεται ἀμέσως κατὰ τοῦ ξένου βουλήματος, ἀλλὰ συναντᾶται πρὸς

αὐτὸ τυχαίως ἔν τινι ἐξωτερικῷ ἀντικειμένῳ· ἐνῷ ἐν τῇ δυσμενείᾳ εἶνε οὐσιώδης ἡ ἄμεσος ἀναφορὰ πρὸς τὸ ξένον βούλημα ὡς ξένον. Βεβαίως εἶνε δυνατὸν ν' ἀναμιχθῇ πολλάκις εἰς τὴν ἔριν καὶ τὸ φρόνημα τῆς δυσμενείας εἶνε δυνατὸν ἐκ τῆς ἔριδος νὰ προκύψῃ δυσμένεια, ἐκ τῆς δυσμενείας ἔρις· καὶ ὅμως διαφέρουσιν ἀλλήλων οὐσιωδῶς αἱ ἔννοιαι ἀμφοτέρων· αὕτη δὲ ἡ διαφορὰ ἀπαιτεῖ νὰ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν σχέσιν ἐριζουσῶν βουλήσεων ἀμιγῆ ξένων σχέσεων.

Ἐὰν λοιπὸν ἀντιληφθῇ τις τὴν ἔριν καθαρῶς καὶ τελείως καθ' ἑαυτὴν ἄνευ πάσης ἀναμίξεως ξένων σχέσεων, ἀμέσως ἀκούεται ἡ κρίσις· «ἡ ἔρις ἀπαρέσκει ἀπολύτως»· καὶ δὴ χωρὶς νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ ἐνόχλησις ἢ ἡ ζημία, ἣν προξενεῖ, ἢ ἡ δυσμένεια, ἥτις δύναται ν' ἀναμιχθῇ. Πάντα ταῦτα δύνανται ν' ἀφαιρεθῶσι, δυνάμεθα μάλιστα νὰ παραστήσωμεν τρίτον πρόσωπον ἀμέτοχον τῆς ἔριδος, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἑπομένως δὲν θεωροῦνται πάντα ταῦτα· καὶ ὅμως πάντοτε ἀκούεται ἡ κρίσις· «ἡ ὕπαρξις ἀσυμβιβάστων βουλημάτων, ἡ ἔρις ἀπαρέσκει»· ἑπομένως ἀπαρέσκει «καθ' ἑαυτήν», ἀπολύτως, ὅπως ἐν τῇ καλῇ τέχνῃ ἀπαρέσκει ἡ ἐν τῇ συνειδήσει σύγχρονος συνύπαρξις δυσαρμονικῶν φθόγγων ἢ χρωμάτων.

§ 41. Ἐάν τις ἐνστῇ κατὰ ταύτης τῆς κρίσεως τῆς ἀποδοκιμαζούσης τὴν ἔριν λέγων ὅτι δὲν ἀπαρέσκει πᾶσα ἔρις, π. χ. ἡ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ἡ ὑπὲρ τῆς συκοφαντουμένης ἀθωότητος, ἡ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας κ.τ.λ, βαθύτερον σκεπτόμενος θὰ εὕρῃ ὅτι ἀπεμακρύνθη τῆς προκειμένης σχέσεως καὶ δὲν ἐκτιμᾷ τὴν ἔριν αὐτὴν τῶν βουλήσεων, ἀλλ' ἄλλας σχέσεις βουλημάτων ἐπαινετὰς κατ' ἄλλας ἠθικὰς ἰδέας· δηλ. ἢ θαμβοῦται ὑπὸ τῆς ἐν τῇ ἔριδι ἀναπτυσσομένης δυνάμεως καὶ ἄλλων ἐπαινετῶν ἰδιοτήτων ἐκδηλουμένων ἐν τῇ ἔριδι, ἢ δελεάζεται ὑπὸ τῆς ἀξίας τοῦ ἀγαθοῦ, χάριν τοῦ ὁποίου ἀναλαμβάνει τις τὸν ἀγῶνα. Ἐν ἐκείνῃ τῇ περιπτώσει θαυμάζομεν τὴν ἡρωϊκὴν δύναμιν καὶ ἀνδρείαν, τὴν καρτερίαν καὶ ἐπιμονὴν τοῦ ἑνὸς ἢ καὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐριζόντων, τὴν τιμιότητα ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ἀγῶνος, ἐπαινοῦμεν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἀθωότητα ἀφοσιουμένην βούλησιν, τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν,

ἥτις φανεροῦται ἐν τῇ αὐταπαρνησίᾳ, μεθ' ἧς θυσιάζει τις πᾶν ὅ,τι ἔχει πολύτιμον χάριν τῆς πατρίδος κτλ. Ἀλλ' ὁ ἔπαινος ἀπονέμεται ἐνταῦθα ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος, τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει, ἐνθουσιῶμεν, ἐὰν βλέπωμεν τὸ ἄτομον (ἢ ὅλον λαὸν) ἀγωνιζόμενον μετ' αὐταπαρνησίας ὑπὲρ πατρίδος κατὰ ἀποπείρας ὑποδουλώσεως ἢ καταπιέσεως ἢ ὑπὲρ ἐλευθερώσεως αὐτῆς, ὑπερασπίζον τὴν θρησκείαν, τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν κτλ., σπεῦδον εἰς βοήθειαν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐννόμου τάξεως. Ταύτην τὴν θετικὴν ἀξίαν τῶν ἀντικειμένων τῆς ἔριδος, ὡς καὶ τῶν ἐπαινετῶν ἰδιοτήτων τῶν ἐριζόντων, ἀνάγκη νὰ διακρίνῃ τις τῆς ἀρνητικῆς ἀξίας, δηλ. τῆς ἀπαξίας, ἣν ἔχει ἡ ἔρις καθ' ἑαυτήν. Ὁ ψόγος τῆς ἔριδος μένει μεθ' ὅλας τὰς ἐπαινετὰς ἰδιότητας τὰς ἐκδηλουμένας ἐν αὐτῇ, μεθ' ὅλην τὴν ἀξίαν τῶν ἀντικειμένων, ὑπὲρ ὧν ἐρίζει τις καὶ ἧς ἕνεκα ὁ ψόγος τῆς ἔριδος ἐπιπίπτει ὅλως ἢ ἐν μεγίστῳ βαθμῷ εἰς τὸν ἕτερον τῶν ἐριζόντων, τὸν προσβάλλοντα ἐκεῖνα τἀγαθά. Οὐδεὶς θὰ θεωρήσῃ ἀδιάφορον ἢ θὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὴν ὕπαρξιν τῆς ἔριδος, ἀλλὰ θὰ ἐκφράσῃ τὴν κρίσιν ὅτι θὰ ἦτο καλλίτερον, ἐὰν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφύγωσιν οἱ ἐρίζοντες τὴν ἔριν. Καὶ ὁ Ὅμηρος αὐτός, ὁ ὁποῖος οὕτως ἡδέως ἐνδιατρίβει ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν μαχῶν καὶ ἀγώνων τῶν ἡρώων, ἀπεύχεται ἐπὶ τέλους τὴν ὕπαρξιν τῆς ἔριδος. Τέλος ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀγών, ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρις, ἥτις φαίνεται ὅτι ἀρέσκει, δὲν εἶνε ἔρις βουλήσεων. Ἡ βεβαίωσις τῆς ἀληθείας οὐδαμῶς εἶνε ἔργον τῆς βουλήσεως· θὰ ἦτο δὲ ἄντικρυς μωρία τὸ νὰ βούληταί τις νὰ εἶνέ τι ἀληθὲς δυνάμει ταύτης αὐτοῦ τῆς βουλήσεως. Ἑπομένως ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρις δὲν ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σχέσεως, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος· ἐκτὸς ἐὰν ἀναμιχθῶσιν ἐν αὐτῇ προσωπικότητες, ὅτε ἀμέσως ἐξεγείρεται ἡ ἀποδοκιμασία. Ἐὰν δέ τις ἐνστῇ λέγων ὅτι δὲν ἀπαρέσκει πᾶσα ἔρις, ἀλλὰ μόνον ἡ ἄδικος, δηλ. ἡ προσβολὴ δικαίων, τοῦτον ἐρωτῶμεν· τίνα δίκαια προσβάλλουσιν οἱ ἐρίζοντες περὶ πράγματος ἀδεσπότου ; ἢ μήπως ἀρέσκει ἡ ἔρις αὐτῶν ;

§ 42. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ἔρις ἀπαρέσκει ἀπολύτως, ἡ δὲ ἀποδοκιμασία αὐτῆς ἐξαγγέλλεται τοσούτῳ ἐντονώτερον, ὅσῳ καθαρώτερον

ἀντιλαμβάνεταί τις τὴν ἔννοιαν αὐτῆς, ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἐριζόντων θὰ γεννηθῇ ἡ ἐπιταγὴ «μὴ ἔριζε.» Ἐὰν τὰ ἐρίζοντα πρόσωπα εἶνε ἐσωτερικῶς ἐλεύθερα, θὰ θελήσωσι νὰ ῥυθμίσωσι τὴν βούλησιν αὐτῶν πρὸς ταύτην τὴν ἐπιταγήν. Αὕτη ἡ ἐπιταγὴ ἀπαιτεῖ κυρίως δύο τινά· τὴν ὡς οἷόν τε ταχίστην διάλυσιν τῆς ἤδη ἐκραγείσης ἔριδος καὶ τὴν λῆψιν μέτρων ἐπιτηδείων πρὸς πρόληψιν αὐτῆς ἐν τῷ μέλλοντι. Ἡ ἔρις ὅμως δύναται νὰ διαλυθῇ, ἐὰν ἀμφότερα τὰ πρόσωπα, ἢ τὸ ἕτερον ἀποστῶσι τοῦ ἀντικειμένου ἢ τροποποιήσωσι τὰ μέχρι τοῦδε βουλήματα αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀντικειμένου. Λοιπὸν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐπιταγῇ κεῖται ἡ ἀπαίτησις ἀμοιβαίας ὑποχωρήσεως, ἀμοιβαίας παραχωρήσεως, καὶ δὴ δι' ἀμφότερα τὰ ἐρίζοντα πρόσωπα ἐξ ἴσου· διότι οὐδεὶς δεσμὸς ὑποτίθεται ἀκόμη ἐνταῦθα συνδέων τὸ ἓν πρόσωπον πρὸς τὸ ἀντικείμενον στενώτερον ἢ τὸ ἕτερον καὶ οὐδεμία ὑφίσταται διαφορὰ αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν ἔριν, ἀφοῦ ἀμφότερα ἔδωκαν ἀφορμὴν πρὸς αὐτὴν διὰ τῆς μονομεροῦς αὐτῶν διαθέσεως τοῦ ἀντικειμένου. Ἀμφότερα λοιπόν, ἐὰν εἶνε ἐσωτερικῶς ἐλεύθερα, ὀφείλουσι ν' ἀποστῶσι τοῦ ἀντικειμένου, ἐὰν μηδεμία ἄλλη ὑπάρχῃ ὁδὸς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἔριδος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει αἴρεται μὲν ἡ ἔρις, αἴρεται ὅμως καὶ ἡ σχέσις τῶν βουλημάτων. Εἶνε ὅμως ἐπίσης δυνατὸν νὰ φύγῃ τις τὴν ἔριν χωρὶς ν' ἀρθῇ ἡ σχέσις τῶν βουλημάτων. Εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακολουθῇ ἡ διεύθυνσις τῶν βουλήσεων πρὸς τὸ ἀντικείμενον, καὶ ὅμως νὰ καταστῇ ἡ σχέσις αὐτῶν ἐπαινετή. Τοῦτο εἶνε ἐφικτὸν διὰ συμφωνίας καὶ συμβιβασμοῦ αὐτῶν ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον. Ὁ συμβιβασμὸς οὗτος δύναται νὰ λάβῃ ποικίλας μορφάς. Ἡ παραχώρησις δύναται νὰ περιορισθῇ ἐν μέρει· νὰ ἐξαρτηθῇ ἐξ ὅρων ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον τῆς χρήσεως τοῦ ἀντικειμένου. Δύναται π. χ. ἡ μία βούλησις νὰ ἐξαρτήσῃ τὴν παραχώρησιν αὐτῆς ἔκ τινος ὅρου, ὃν ὀφείλει νὰ ἐκτελέσῃ ἡ ἑτέρα βούλησις· δύναται ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῆς ἑτέρας ἀντὶ τῆς οἰκείας πραχωρήσεως ἀμοιβήν τινα ἢ ὑπηρεσίαν· ἢ ἀντὶ τῆς μονομεροῦς διαθέσεως δυνατὸν νὰ συνομολογηθῇ διμερὴς κατὰ ῥητῶς ὡρισμένον διάφορον χρόνον· ἢ αἱ δύο διαθέσεις δύνανται νὰ εἶνε σύγχρονοι, ἀλλὰ νὰ περιορίζωνται εἰς ὡρισμένον τρόπον τῆς χρήσεως τοῦ ἀντικειμένου μὴ ἀποκλείοντα τὴν διάθεσιν ἑκατέρας τῶν βουλήσεων. Δυνατὸν τέλος ἀμφότεραι

αἱ βουλήσεις νὰ παραχωρήσωσι, νὰ παρατηρήσῃ δὲ ἡ μία ἐξ αὐτῶν τὴν παραχώρησιν τῆς ἑτέρας καὶ νὰ διαθέσῃ τὸ ἀντικείμενον χωρὶς νὰ ἐνστῇ ἡ ἑτέρα κατὰ ταύτης τῆς διαθέσεως. Οὕτω δίδει αὕτη ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ θεωρῆται ἡ γενομένη διάθεσις ὡς γενομένη τῇ βουλήσει καὶ συγκαταθέσει αὐτῆς. Ὁ οἰκειοποιούμενος τὸ ἀντικείμενον τῆς ἔριδος δὲν εἶνε τότε ἀξιόμεμπτος ὡς εὑρισκόμενος ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸν ἕτερον παραχωρήσαντα ἤδη. Ὁ δὲ παραχωρήσας εἶνε ἀξιέπαινος, ἐὰν παραχωρῇ ὑπακούων εἰς τὴν ἐπιταγὴν «πρέπει νὰ διαλυθῇ ἡ ἔρις,» οὐχὶ δὲ ἕνεκα δειλίας, ἀδυναμίας, συμφέροντος κ.τ.λ. Ἐν γένει εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῶσι ποικίλαι μορφαὶ τῆς συμφωνίας καὶ τοῦ συμβιβασμοῦ. Ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει τὸ περιεχόμενον τῆς συμφωνίας νὰ μένῃ ὡς κανὼν ῥυθμίζων τὴν σχέσιν τῶν βουλήσεων ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον· τοῦτο δὲ ἵνα προληφθῇ ἔρις ἐν τῷ μέλλοντι.

Λοιπὸν ἡ κρίσις «ἡ ἔρις ἀπαρέσκει ἀπολύτως» ἐπιτάσσει εἰς τοὺς ἐρίζοντας ἢ κινδυνεύοντας νὰ καταντήσωσιν εἰς ἔριν νὰ συμβιβασθῶσι· νὰ θεωρῶσι δὲ τὸ περιεχόμενον ταύτης τῆς συμφωνίας ὡς κανόνα, οὗ ἡ τήρησις ἀποσοβεῖ τὴν ἔριν καὶ τὸν ὁποῖον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραβῶσιν. Ἡ οἱαδήποτε συμφωνία τῶν βουλήσεων νοουμένη ὡς κανὼν πρὸς ἀποσόβησιν τῆς ἔριδος εἶνε τὸ μεταξὺ τῶν σχετικῶν προσώπων ὑφιστάμενον ἀντικειμενικὸν δίκαιον. Λοιπὸν ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου εἶνε ἡ σχέσις τῶν βουλήσεων, ἐν ᾗ ῥυθμίζονται πρὸς κανόνας συσταθέντας διὰ κοινῆς συμφωνίας γενομένης πρὸς διάλυσιν ἐκραγείσης ἔριδος ἢ ἀποφυγὴν μελλούσης. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς ἔριδος· ἡ δὲ ἁγιότης καὶ τὸ ἀπαραβίαστον τούτων τῶν κανόνων ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ κύρους, μεθ' οὗ ἀπαιτεῖ ἀπόλυτον σέβας πᾶν ὅ,τι ἀποσοβεῖ τὴν ἔριν. Πρότυπον ἐνταῦθα εἶνε ἡ συμφωνία καθ' ἑαυτὴν ἄνευ ὡρισμένου, συγκεκριμένου περιεχομένου νοουμένη ὡς κανὼν ῥυθμίζων τὴν σχέσιν τῶν βουλήσεων πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἔριδος. Εἶνε ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, ἰδέα ἀπρόσωπος, ἐνῷ ἡ ἰδέα μέχρι τοῦδε ἦτο πάντοτε μόνον τὸ ἀπολύτως ἀρέσκον βούλημα προσώπου τινός. Ἀλλὰ καὶ τὸ δίκαιον ὡς συμφωνία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἶδος βουλήματος ἀπολύτως ἐπαινετοῦ

Διὰ τῆς συνομολογήσεως τοιούτων κανόνων γεννᾶται δι' ἑκατέ-

ραν τῶν βουλήσεων ὅριον ὡς πρὸς τὰ διαφιλονεικούμενα ἀντικείμενα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπιτρέπεται νὰ κινῆται ἐλευθέρως, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ αὐθαιρέτως ἄνευ ψόγου. Ἐντὸς τούτου τοῦ ὁρίου ἀποκτᾷ ἑκατέρα ἐλευθερίαν ἐνεργείας (ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν). Ἐὰν κατόπιν ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη βούλησις ὑπερβῇ μονομερῶς καὶ αὐθαιρέτως τοῦτο τὸ ὅριον, ἐκρήγνυται μὲν πάλιν ἐκ νέου ἡ ἔρις, ἐπομένως παρίσταται ἀμέσως καὶ ὁ ψόγος αὐτῆς, ἀλλ' οὗτος ἐπιπίπτει νῦν μόνον ἐπὶ τῆς βουλήσεως, ἥτις παρέβη τὴν συμφωνίαν καὶ οὕτω προὐκάλεσε τὴν ἔριν. Ὁ ψόγος δὲ οὗτος δὲν εἶνε ὁ αὐτὸς τῷ προτέρῳ, ὅτε προὔκειτο περὶ τούτου, ἂν θέλει νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας καὶ ν' ἀποφύγῃ τὸν ψόγον τῆς ἔριδος. Νῦν ἐδεσμεύθη διὰ τῆς συμφωνίας πρὸς τὴν ἑτέραν βούλησιν· διὰ τῆς παραβάσεως δὲ τῆς συμφωνίας ὑποπίπτει εἰς νέον εἶδος ψόγου, εἰς τὸν ψόγον τῆς ἀδικίας.

Ἐκ τοῦ ἀντικειμενικοῦ δικαίου ἕπεται τὸ ὑποκειμενικόν, ἡ ἐκ τῶν κανόνων ἐκείνων πηγάζουσα ἐξουσία τοῦ νὰ πράττωμεν ἢ παραλείπωμέν τι καὶ ἐναντίον τῆς παρούσης βουλήσεως τοῦ ἄλλου ἢ ν' ἀπαιτῶμεν παρὰ τοῦ ἄλλου νὰ πράξῃ ἢ παραλίπῃ τι μετὰ τῆς ἀσφαλοῦς προσδοκίας ὅτι δὲν θὰ θεωρηθῶμεν ὡς αἴτιοι ἔριδος.

§ 43. Ἐκ τῆς ἐκτεθείσης ἰδέας τοῦ δικαίου ἕπεται·

1) Ὅτι ἀρχικῶς τὸ δίκαιον δὲν εἶνε δεσμὸς συνάπτων τὰς βουλήσεις, ἀλλὰ μᾶλλον διχασμὸς καὶ ὅριον τοῦ κύκλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπιτρέπεται νὰ κινῆται ἑκατέρα τῶν βουλήσεων ἐλευθέρως καὶ τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ αὐθαιρέτως.

2) Ὅτι πᾶν δίκαιον εἶνε ἀρχικῶς προσωπικὸν (σχετικόν), οὐχὶ δὲ πραγματικὸν (ἀπόλυτον), δηλ. ἰσχύει ἀρχικῶς διὰ τὰ πρόσωπα τὰ συνομολογήσαντα αὐτό. Τὸ ἀντικειμενικὸν δίκαιον εἶνε ἀπρόσωπον, διότι εἶνε κανὼν ῥυθμίζων τὴν σχέσιν τῶν βουλήσεων. Τὸ ὑποκειμενικὸν ὅμως, τὸ ὁποῖον ἕπεται ἐξ ἐκείνου, εἶνε πάντοτε σχέσις προσώπου πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐὰν ἀναφέρηται εἴς τι πρᾶγμα· ἐπομένως δὲν εἶνε ἀρχικῶς σχέσις προσώπου πρὸς πρᾶγμα. Δικαιώματα ἰσχύοντα ἀπέναντι παντὸς τρίτου προσώπου, δικαιώματα ἐπὶ τοῦ πράγματος γεννῶνται κατὰ πρῶτον ἐντὸς τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας, περὶ ἧς κατωτέρω γενήσεται λόγος.

3) Ὅτι πᾶν δίκαιον εἶνε θετικόν, ἀποτέλεσμα οἱασδήποτε συμφωνίας τῶν βουλήσεων γενομένης πρὸς ἀπόσβησιν τῆς ἔριδος· δηλ. ἵνα ἰσχύῃ ὡς δίκαιον ἀνάγκη νὰ ὁρισθῇ πως καὶ συνομολογηθῇ ἀπὸ κοινοῦ. Ἐνταῦθα κεῖνται δύο τινά· πρῶτον ὅτι τὸ δίκαιον ἰσχύει μόνον διὰ τὰ συνομολογήσαντα αὐτὸ πρόσωπα καὶ μόνον ἐφ' ὅσον θέλουσι νὰ διατηρήσωσιν αὐτό· ἐπομένως πᾶν δίκαιον εἶνε μεταβλητόν. Πᾶσα ὑφισταμένη δικαιολογικὴ σχέσις δύναται πάλιν ν' ἀρθῇ διὰ κοινῆς συμφωνίας τῶν συνομολογησάντων αὐτήν, ἀντ' αὐτῆς δὲ νὰ συνομολογηθῇ ἄλλο δίκαιον. Δεύτερον ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἔμφυτα καὶ ἀρχικὰ καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαια, τὰ ὁποῖα δῆθεν ἔχει τις πρὸ παντὸς συμβεβηκότος γεννῶντος δίκαια. Διότι, ἐὰν τ' ἀρχικὰ δίκαια σημαίνωσι δικαιώματα ἀνήκοντα εἰς τὸ ἄτομον πρὸ πάσης συναντήσεως αὐτοῦ πρὸς ἄλλην βούλησιν, λείπει τότε ὁ ὅρος, ἐφ' ᾧ ἐν γένει εἶνε δυναταὶ δικαιολογικαὶ σχέσεις. Ἀφοῦ τὸ δίκαιον εἶνε σχέσις προσώπων, ἀνάγκη πρῶτον νὰ ὑπάρχωσι πρόσωπα πρὶν ἡ γεννηθῇ σχέσις μεταξὺ αὐτῶν. Εἰς τὴν ἀπεριόριστον δὲ ἐλευθερίαν, μεθ' ἧς δύναται νὰ ἐκδηλοῖ τὸ ἄτομον τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτοῦ ἐκεῖ, ἔνθα πρὸς οὐδεμίαν ἀλλοτρίαν βούλησιν συγκρούεται, ἥκιστα ἁρμόζει τὸ ὄνομα δικαίου, τὸ ὁποῖον λαμβάνει σημασίαν μόνον κατ' ἀναφορὰν πρὸς ἑτέραν ἀλλοτρίαν βούλησιν. Ἓν ἄτομον νοούμενον ὅλως μεμονωμένον καὶ ἀποκεκλεισμένον πάσης ἐπιμιξίας πρὸς ἄλλους, δύναται μὲν νὰ ἐπωφελῆται, ἐφ' ὅσον δύναται καὶ θέλει, τὸ ἔδαφος καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἐρήμου νήσου, ἐφ' ἧς εὑρίσκεται μετὰ ναυάγιον· ἀλλ' οὐδὲν γεννᾶται διὰ τούτου δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἔχει τυχὸν ἀπέναντι τῆς φύσεως, τῶν πραγμάτων. Ἐὰν δὲ τὰ ἔμφυτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαια σημαίνωσι τοιαῦτα δικαιώματα, ὥστε πᾶσα συμφωνία ἀντικειμένη εἰς αὐτὰ μηδεμίαν νὰ συνεπάγηται ὑποχρέωσιν, τὸ τοιοῦτον ἄντικρυς ἀντιφάσκει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου· διότι ἡ αὐθαιρεσία, ἥτις ἀνακαλεῖ τὴν ἅπαξ γενομένην ὁμολογίαν καὶ ὑπόσχεσιν, ὅσον καταθλιπτικὴ καὶ ἂν εἶνε, διὰ ταύτης δὴ τῆς ἀνακλήσεως προσβάλλει τοῦτο, ὅπερ ὡρίσθη ὡς κανὼν τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως. Καὶ αὐτὸς ὁ παραχωρήσας ἑαυτὸν ὡς δοῦλον εἰς τὸν ἕτερον, ἐὰν ἔπραξε τοῦτο μετὰ περισκέψεως καὶ μετὰ σαφοῦς συνειδήσεως τούτου, ὅπερ παρεχώρησεν εἰς τὸν ἄλλον, προσβάλλει τὴν ἰδέαν τοῦ

δικαίου, ἐὰν παραβαίνῃ τὴν γενομένην συμφωνίαν· ἡ δὲ ἐπίκλησις ἐμφύτου δῆθεν δικαίου ἥκιστα εἶνε ἐπιτηδεία νὰ ἄρῃ τὸν ψόγον, ὁ ὁποῖος ἐπιπίπτει κατὰ τῆς ἀπιστίας αὐτοῦ ἀνακαλοῦντος τὴν παραχώρησιν. Ἄλλο ζήτημα εἶνε ἂν ἐπετρέπετο εἰς τὸν ἕτερον νὰ δεχθῇ τοιαύτην παραχώρησιν καὶ ἂν ἐπιτρέπεται εἰς κοινωνίαν διατεταγμένην ἠθικῶς νὰ παραδέχηται τοιαύτην συμφωνίαν καὶ νὰ καθιεροῖ διὰ νόμου. Θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς ὅτι τὰ δικαιώματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐνόμισάν τινες ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐξασφαλίσωσιν εἰς τὸ ἄτομον ἐν τῇ κοινωνίᾳ δι' ἐκείνης τῆς ἐννοίας τῶν ἐμφύτων δικαίων, ἐρείδονται ἐπὶ ἄλλων λόγων. Διὰ τὸ ἄτυμον ἀπορρέει ἐκ τῶν ὑποσχέσεων αὐτοῦ ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν, οἱαιδήποτε καὶ ἂν εἶνε αὗται.

Ἐν γένει δὲ ἡ ἔννοια τῶν ἐμφύτων δικαίων οὐ μόνον εἶνε ἀντιφατική, ἀλλὰ καὶ ἀντίκειται ὅλως εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου. Οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτῶν διαφωνοῦντες κατ' ἀρχὰς περὶ τούτου, τίνα δίκαια εἶνε κυρίως ἔμφυτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα, ἐπὶ τέλους ἔθεσαν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας ὡς τὴν ὁλικὴν ἔκφρασιν τούτων τῶν ἐμφύτων δικαίων. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἐλευθερία εἶνε τὸ ἀρχικὸν δίκαιον, ἐπιτρέπεται τότε εἰς ἕκαστον ν' ἀπαγορεύῃ εἰς τοὺς ἄλλους πάντα περιορισμὸν αὐτῆς· ἐὰν δὲ οὗτοι ἀποπειρῶνται τοῦτο, ν'ἀποκρούῃ καὶ ἀπωθῇ αὐτοὺς διὰ τῆς βίας.'Αποτέλεσμα τούτου θὰ εἶνε πόλεμος παντὸς κατὰ πάντων, καὶ δὴ ὡς ἡ κατάστασις τοῦ φύσει δικαίου. Πλὴν τούτου, προϋποτεθείσης τοιαύτης ἀπεριορίστου ἐλευθερίας ὡς ἀρχικοῦ δικαίου, μένει ἀκατανόητον πῶς δύναταί τις νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν δεσμευόμενον διὰ συνθήκης, ἀφοῦ τὸ ἀρχικὸν δίκαιον εἶνε ἀναπαλλοτρίωτον. Ἐνῷ λοιπὸν τὸ δίκαιον εἶνε ὅριον, περιορισμὸς τῆς αὐθαιρεσίας, κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἐμφύτων δικαίων τὸ ἀναπαλλοτρίωτον δίκαιον εἶνε παντελὴς ἄρσις αὐτοῦ. Εἶνε βεβαίως γνωστὸν ὅτι ἠθέλησαν νὰ περιορίσωσι τὴν ἐλευθερίαν ἑκάστου ἀτόμου μέχρις ἐκείνου τοῦ βαθμοῦ, ἐν ᾧ δύναται νὰ συνυπάρχῃ μετὰ τῆς ἐλευθερίας πάντων τῶν λοιπῶν κατά τινα γενικὸν νόμον. Ἀλλὰ καὶ τότε μένει ἀκατανόητον πῶς δύναταί τις νὰ καταντήσῃ εἰς τοῦτον τὸν περιορισμόν, ἀφοῦ προϋπέθεσεν ἐκεῖνο τὸ οὕτως ὁρισθὲν δίκαιον. Ἔτι μείζων εἶνε ἡ ἀνακολουθία τῶν θεωρούντων ὑποχρεωτικὰς τὰς συνθήκας, ἔστω καὶ ἐπὶ τῷ περιορι-

σμῷ ὅτι δὲν ἀντίκεινται εἰς τὰ ἔμφυτα δίκαια. Διότι, ἀφοῦ τὰ ἀρχικὰ δίκαια συγκεντροῦνται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀναπαλλοτριώτου ἐλευθερίας, εὐλόγως ἐρρέθη ὅτι ἐπὶ ταύτῃ τῇ προϋποθέσει οὐδέποτε δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τί νῦν εἶμαι ἠναγκασμένος, διότι ποτὲ ἠβουλήθην.

4). Ἀφοῦ πᾶν δίκαιον ἐρείδεται ἐπὶ τῆς βουλήσεως τῶν συνομολογούντων αὐτό, ἕπεται ὅτι δὲν ἐκτείνεται πέραν τῶν βουλήσεων τούτων καὶ δὲν εἶνε στερεώτερον αὐτῶν. Ὑπάρχουσι λοιπὸν βαθμοὶ τῆς στερεότητος, ὁριστικότητος καὶ σαφηνείας τῶν δικαιολογικῶν ἀξιώσεων καὶ ὑποχρεώσεων. Ἀμφίβολοι, ἀόριστοι καὶ ἀβέβαιοι παραχωρήσεις γεννῶσιν ἀμφίβολον, ἀόριστον καὶ ἀβέβαιον δίκαιον· ὅσῳ δὲ ἀοριστότερα καὶ ἀβεβαιότερα εἶνε τὰ δικαιολογικὰ ὅρια, τοσούτῳ εὐκολώτερον δύναται νὰ ἐκραγῇ ἔρις περὶ αὐτῶν. Ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ἀπαιτεῖ ν'ἀνιδρύσωσιν οἱ συμβαλλόμενοι τὸ δίκαιον διὰ βουλήσεως σαφοῦς, ὡρισμένης καὶ ἄνευ ἀμφιβολίας ἐκδηλωθείσης. δηλ. ἀπαιτεῖ τὴν τυπικότητα τοῦ δικαίου. Ἐὰν λοιπὸν αἱ βουλήσεις διορῶσι τί ἀπαιτεῖται πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἔριδος, θὰ ἔχωσι τὴν τάσιν νὰ μεταμορφώσωσι κατ' ὀλίγον τὸ διὰ σιωπηρᾶς συμφωνίας (ἐξ ἤθους καὶ ἔθους) γεννηθὲν δίκαιον εἰς δίκαιον τυπικῶς ὡρισμένον. Ἐὰν δὲ περιλάβῃ τις τὸ τυπικῶς ὡρισμένον δίκαιον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς συνθήκης, ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου ἕπεται ὅτι πᾶν δίκαιον πρέπει νὰ λάβῃ τὴν μορφὴν συνθήκης· διότι ἡ συνθήκη εἶνε ἡ κατὰ πάσας τὰς ὄψεις ἀκριβῶς ὡρισμένη καὶ ῥητὴ συνομολόγησις τοῦ δικαίου ὑπὸ τῶν συμβαλλομένων.Τὸ ζήτημα δὲ περὶ τοῦ λόγου,ἐφ'οὗ ἐρείδεται τὸ ἀπαραβίαστον τῶν συνθηκῶν, ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ μόνον παρὰ τοῖς παρανοήσασι τὴν σημασίαν τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Ἡ ἁγιότης τῆς συνθήκης κεῖται δι' ἡμᾶς ἐν τῇ ἐκτεθείσῃ γενικῇ ἁγιότητι τοῦ δικαίου διότι ἡ συνθήκη εἶνε μόνον ἰδιαίτερος τρόπος τῆς (ῥητῆς) συνομολογήσεως τοῦ δικαίου.

5) Ὁ προσβάλλων τὸ δίκαιον τοῦ ἄλλου ὑποπίπτει, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸν ψόγον τῆς ἀδικίας. Ἀλλὰ καὶ οὐδὲν πλέον ἢ αὕτη ἡ κρίσις τῆς ἀποδοκιμασίας ἐπιπίπτει ἀμέσως κατὰ τῆς ἀδίκου πράξεως καὶ τοῦ ἀδίκου βουλήματος. Οὐδεμία ἰδέα μετὰ τῶν ἀξιώσεων αὐτῆς εἶνε ἀμέσως δύναμις συνεπαγομένη μετὰ φυσικῆς ἀνάγκης

τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς, ἀλλὰ μόνον ἐκτίμησις καὶ ἀποδοκιμασία παντός, ὅ,τι ἀντιβαίνει εἰς αὐτήν. Ἑκάστη ἰδέα ἐκφράζει ἠθικήν, ἰδανικὴν ἀπαίτησιν, οὐχὶ δὲ φυσικὴν ἀνάγκην. Καὶ τὸ δίκαιον εἶνε ὅλως ἠθικῆς φύσεως καὶ ἔχει ἠθικὸν κῦρος, ὅπως πᾶν ἄλλο βούλημα ἔχον ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἡ ἠθικὴ βάσις, ἐφ'ἧς ἐρείδεται τὸ ἑκούσιον σέβας πρὸς τὸ δίκαιον, εἶνε ἡ κρίσις ἡ ἀποδοκιμάζουσα τὴν ἔριν, εἴτε προέκυψεν αὕτη ἕνεκα ἐλλείψεως δικαίου, εἴτε ἕνεκα προσβολῆς αὐτοῦ, καὶ ἡ ἐκ τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς ἔριδος πηγάζουσα προτροπὴ εἰς τὸ νὰ συμβιβασθῶσιν αἱ βουλήσεις καὶ νὰ μὴ προσβάλλωσι τὴν γενομένην συμφωνίαν. Γνώρισμα τοῦ ἀληθῶς δικαίου φρονήματος εἶνε ὅτι ὁ ἐμπνεόμενος ὑπ' αὐτοῦ θεωρεῖ ἑαυτὸν ὑπόχρεων νὰ ἐκτελῇ τὰ συμπεφωνημένα καὶ ὑπεσχημένα ἕνεκα τῆς ἠθικῆς δυνάμεως τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἔρις ἀπαρέσκει ἀπολύτως.

Λοιπὸν ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ δικαίου δὲν κεῖται ἀμέσως ἡ ἐξουσία τοῦ ἐξαναγκασμοῦ· δηλ. ὁ κεκτημένος δίκαιόν τι δὲν ἔχει ἐν αὐτῷ καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ὑπερασπίζῃ αὐτὸ διὰ τῆς βίας, ν' ἀποκρούῃ διὰ τῆς βίας ἤδη ἠρξαμένην ἢ ἐπικειμένην προσβολὴν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐξαναγκάζῃ τοὺς προσβαλόντας αὐτὸ εἰς ἐπανόρθωσιν αὐτοῦ. Ὅτι ἐν τῷ δικαίῳ δὲν κεῖται ἀμέσως ἡ ἐξουσία τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀποδοκιμαστικὴ κρίσις, γίνεται δῆλον ἰδίᾳ ἐν σχέσεσιν, ἐν αἷς εἶνε πράγματι ἀδύνατος ἡ χρῆσις ἐξαναγκαστικῶν μέτρων. Οὕτω π. χ. ἐν ταῖς σχέσεσι τῶν διαφόρων κρατῶν πρὸς ἄλληλα. Οὕτω ἐν τῇ σχέσει τοῦ συνταγματικοῦ ἡγεμόνος πρὸς τοὺς ὑπηκόους. Τὰ καθήκοντα τοῦ συνταγματικοῦ ἡγεμόνος εἶνε δικαιολογικά, καὶ ὅμως δὲν εἶνε ἐξαναγκαστά. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ὁ ἐξαναγκασμὸς (ἄνευ ἰδιαιτέρας συμφωνίας καθιερούσης αὐτὸν) εἶνε ἐπέμβασις εἰς τὰ δίκαια τοῦ ἄλλου, διέγερσις ἄρα ἔριδος. Ὁ ἐξαναγκασμὸς δὲν εἶνέ τι ἀδιάφορον, ὅπως ἤθελεν ὁ Κάντιος, κώλυμα τῆς κωλύσεως τοῦ δικαίου, δηλ. τῆς ἐλευθερίας· δὲν εἶνε ψιλὴ ἄρσις τοῦ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου προερχομένου κωλύματος τῆς ἐλευθερίας μου, λοιπόν τι ἀρνητικόν, ἀλλ' εἶνέ τι θετικόν, προϋποθέτει ὑπέρβασιν τῶν ὁρίων τῶν οἰκείων δικαίων καὶ ἐπέμβασιν εἰς τὸν κύκλον τῶν ξένων δικαίων· π. χ. προσβολὴν τοῦ σώματος τοῦ ἑτέρου. χείρωσιν αὐτοῦ, ἀφαίρεσιν τῆς περιουσίας αὐτοῦ, τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ κ.τ λ. Ὁ ἐξαναγκασμὸς θὰ ἦτο ἀδιάφορος, ἐὰν

ἦτοδυνατὸν νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς πράξεις ὑπερασπιζούσας τὸ δίκαιον ἢ ἐπανορθούσας αὐτὸ ἄνευ προσβολῆς τῶν δικαίων τοῦ ἄλλου, τὰ ὁποῖα ὑφίστανται ὅλως αὐτοτελῶς, ἀσχέτως πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ προσβληθὲν δίκαιον. Ἀλλὰ τοῦτο ἀδύνατον ἄνευ ἐπεμβάσεως εἰς τὰ δίκαια τοῦ ἄλλου. Διέπραξε μὲν οὗτος ἀδικίαν, δι'αὐτῆς ὅμως δὲν δικαιολογεῖται ἡ ἐμὴ ἀδικία ἡ κειμένη ἐν τῷ ἐξαναγκασμῷ. Τὸ δίκαιον δὲν συνομολογεῖται ἐπὶ τῷ σιωπηρῷ ὅρῳ ὅτι θὰ εἶνε σεβαστόν, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ ἕτερος σέβεται τὰ δίκαια τοῦ ἄλλου. Ἐὰν προϋπετίθετο ὁ ὅρος οὗτος, τότε πᾶσα προσβολὴ δικαίου θὰ συνεπήγετο ὅλην σειρὰν προσβολῶν. Ἡ ἔκρηξις μικρᾶς πυρκαϊᾶς θὰ ἦτο τὸ σύνθημα γενικῆς πυρκαϊᾶς. Τοῦτο δὲ ἀντίκειται εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ζητεῖ νὰ διατηρήσῃ τὴν εἰρήνην καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ αὐτὴν διαταραχθεῖσαν ὡς οἷόν τε τάχιστα.

Ἀλλὰ καί τοι ἐν τῇ ἰδέᾳ οὐδὲν πλέον κεῖται ἢ ἡ προτροπὴ εἰς τὸ νὰ σεβώμεθα τὰ δίκαια τῶν ἄλλων, δὲν δύναταί τις ν'ἀρνηθῇ ὅτι, ὅπου πραγματικαὶ προσβολαὶ δικαίων δεικνύουσιν ἔλλειψιν τοῦ δικαίου φρονήματος, παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς ὀρθώσεως τῶν δικαίων δι' ἐξαναγκασμοῦ. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ εὑρεθῇ διέξοδος, δι' ἧς ἐξασφαλίζεται τὸ δίκαιον, ἥτις ὅμως δὲν ὑπόκειται εἰς τὸν ψόγον τῆς διεγέρσεως ἔριδος, τῆς ἀδικίας. Ἡ διέξοδος συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ ἐξαναγκασμοῦ συνομολόγεῖται ἰδίᾳ καθ' ἑαυτὴν ῥητῶς καὶ οὕτω μεταβάλλεται εἰς δίκαιον, ἰδιαίτερον δίκαιον πρὸς τοῖς λοιποῖς δικαίοις, πρὸς προστασίαν τῶν ὁποίων εἶνε προωρισμένον, καὶ ἰσχύει μόνον διὰ τὰ πρόσωπα, ὑφ' ὧν συνωμολογήθη καὶ καθ' ὃ μέτρον ὡρίσθη. Ἡ πραγματικὴ ὅμως ἐνάσκησις τούτου τοῦ δικαίου προϋποθέτει τὴν πολιτείαν.

6) Ἀντικείμενα τοῦ δικαίου εἶνε οὐ μόνον ἐξωτερικὰ πράγματα ἐπιδεκτικὰ ἀντιθέτων διαθέσεων, ἀλλὰ καὶ αἱ ὑπηρεσίαι τῶν προσώπων· πρὸς δὲ καὶ τοιαῦται περιπτώσεις, ἐν αἷς ἡ ἐξωτερικὴ πρᾶξις εἶνε μόνον τὸ μέσον προσβολῆς μὴ ἐκδηλουμένης δι' ἀλλοιώσεων ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, ὡς π. χ. ἐν τῇ συκοφαντίᾳ.

§ 44. Ἡ φιλοσοφικὴ δικαιολογία ἀποτελοῦσα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι μέρος ἀναπόσπαστον τῆς Ἠθικῆς οὐ μόνον ἀπεσπά-

σθη αὐτῆς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ἀλλ' ἐτέθη καὶ εἰς ἀντίθεσιν
πρὸς αὐτήν· διότι οἱ πραγματευθέντες αὐτὴν ὡρμήθησαν ἐκ τοῦ
ἐν τῇ πολιτείᾳ ἰσχύοντος θέσει δικαίου, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ μόνον
νομιμότητα, ταύτην δὲ ἐν ἀνάγκῃ ἐξαναγκάζει. Τὸ δίκαιον ἀναφέρε-
ται κατ' αὐτοὺς μόνον εἰς τὰς ἐξωτερικὰς πράξεις, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν
κανονισμὸν τῆς βουλήσεως· ἀδιαφορεῖ διὰ τὰ ἐλατήρια, διὰ τὸ φρό-
νημα, ἐξ οὗ προέρχεται ἡ πρᾶξις. Δὲν προϋποθέτει τὴν ἀγαθὴν βού-
λησιν πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐπιταγῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ προστα-
τεύσῃ μόνον δι' ἐξωτερικῶν μηχανικῶν μέτρων τὴν ἐλευθερίαν τοῦ
ἀτόμου καὶ τῆς πολιτείας, εἶνε μέσον πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευ-
θερίας, τὸν δὲ θρίαμβον αὐτοῦ ἀποτελεῖ οὕτω τεχνικὴ διάταξις τοῦ
μηχανισμοῦ τούτου, ὥστε νὰ ἐκτελῇ τὰς λειτουργίας αὐτοῦ ἀνα-
μαρτήτως. Ἡ δὲ Ἠθικὴ ἀσχολεῖται περὶ τὸ ἐσωτερικὸν φρόνημα·
ἐκτιμᾷ τὰς ἐξωτερικὰς πράξεις μόνον καθόσον εἶνε σημεῖα ἐκείνου
καὶ ἀπαγορεύει ἐν τῷ κύκλῳ αὐτῆς πᾶσαν ἐξωτερικὴν βίαν. Ἀλλ'
ἡ δόξα αὕτη οὐ μόνον ἀναιρεῖται, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ ποινικὸν
δίκαιον. ἀλλ' ἐν γένει εἶνε ψευδὴς καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον ἀληθῶς
ἠθικὴν διαμόρφωσιν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν, ὡς γίνεται δῆλον
ἐκ τῶν ἑξῆς.

Ἐν πρώτοις ἐάν τις θεωρήσῃ τὸ δίκαιον οὐχὶ ὡς ἀπόλυτον σκο-
πόν, ἀλλὰ μόνον ὡς μέσον πρός τινα ἐκτὸς αὐτοῦ κείμενον σκοπὸν
(ἐλευθερίαν, αὐτοσυντηρησίαν, ἠθικότητα κλ.), ἀμέσως ἀφανίζεται
τὸ πρὸς αὐτὸ σέβας, ἐὰν ἀποδειχθῇ μέσον ἄχρηστον πρὸς τὸν σκο-
πόν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ θέσει δίκαιον ὡς ἀνθρώπινον κατασκεύασμα δὲν
ἀνταποκρίνεται ἔν τισι σημείοις πρὸς ἐκείνους τοὺς σκοπούς, ἡ θεω-
ρία ἐκείνη θὰ κηρύξῃ τὸ θέσει δίκαιον ἄκυρον καὶ θὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὴν
ἀνατροπὴν αὐτοῦ, ὅπερ ἄγει κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ἀνάγκη
λοιπὸν νὰ ζητηθῇ ἄλλη θεωρία, ἥτις ἀνομολογεῖ τὴν ἀπόλυτον ἁγιό-
τητα τοῦ δικαίου. Τοῦτο δὲ συμβαίνει μόνον, ἐὰν τὸ δίκαιον δὲν θεω-
ρῆται μόνον ὡς ὠφέλιμον πρὸς ἠθικοὺς ἢ μὴ ἠθικοὺς σκοπούς, ἀλλ'
ὡς ἀπόλυτος σκοπός. Οὕτω δὲ τὸ δίκαιον ἐμμένει ἐν τῇ Ἠθικῇ, τῇ
ἐπιστήμῃ τῶν ἀπολύτων σκοπῶν τῆς βουλήσεως. Δεύτερον τὸ δί-
καιον κατὰ τὴν θεωρίαν ἐκείνην προστατεύεται ἐπὶ τέλους μόνον διὰ
τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, πᾶσα δὲ δικαιολογικὴ κοινωνία εἶνε ψιλὸν ἐξα-
ναγκαστικὸν καθίδρυμα. Ὁ ἐξαναγκασμὸς ὅμως προϋποθέτει ὑπερέ-

χουσαν δύναμιν ἐνασκοῦσαν αὐτόν. Ἐὰν δὲ αὕτη ἀδικῇ, τίς θὰ προστατεύσῃ ἐναντίον αὐτῆς; Δευτέρα ἀνωτέρα δύναμις. Καὶ κατὰ ταύτης, ἐὰν ἀδικῇ; τρίτη καὶ οὕτως εἰς τὸ ἄπειρον. Τὴν ἀληθῆ προστασίαν τῶν δικαίων δυνάμεθα ἐπὶ τέλους νὰ εὕρωμεν μόνον ἐν τῷ δικαίῳ φρονήματι, τῇ δικαίᾳ βουλήσει τῶν ἀνθρώπων. Ἡ δικαιολογικὴ τάξις δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ διαρκῶς, ἐὰν δὲν ἐπικρατῇ ἐν τοῖς μέλεσι τῆς κοινωνίας φρόνημα δίκαιον, ἀνώτερον τοῦ ψιλοῦ φόβου τοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Ἐὰν νοήσωμεν πάντας ἐμπνεομένους ὑπὸ ἀδίκου φρονήματος, ἡ δύναμις τῆς δικαιολογικῆς τάξεως ἰσοῦται τῷ μηδενί. Περὶ δὲ ἀγαθῆς καὶ δικαίας βουλήσεως πραγματεύεται ἡ Ἠθική. 3). Ἰδανικοὶ κανόνες δύνανται νὰ τεθῶσι διὰ τὰς ἀτομικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις μόνον ὑπὸ φιλοσοφικῆς Δικαιολογίας ἀχωρίστου τῆς Ἠθικῆς. Αἱ διατάξεις τοῦ δικαίου πρέπει ν' ἀποῤῥέωσι ἐξ ἁπασῶν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως.

§ 45. Αἱ βουλήσεις δύο προσώπων δύνανται (ὡς εἴδομεν ἐν τῇ § 40) νὰ τεθῶσιν εἰς σχέσιν πρὸς ἀλλήλας καὶ διὰ τούτου, ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἑνὸς προσώπου ἐπίτηδες διευθύνεται πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ ἑτέρου καὶ περιποιεῖ εἰς αὐτὴν πράγματι τοῦτο, τὸ ὁποῖον προτίθεται, διενεργεῖ ἐν αὐτῇ μεταβολὴν τῆς μέχρι τοῦδε θυμικῆς καταστάσεως αὐτῆς, εἴτε ἐπὶ τὸ κρεῖττον, εἴτε ἐπὶ τὸ χεῖρον. Ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν ἔννοιαν πράξεως διευθυνομένης ἐπίτηδες πρὸς τὴν ἀλλοτρίαν βούλησιν καὶ χαρακτηριζομένης διὰ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Αὕτη ἡ πρᾶξις εἶνε εὐποιΐα ἢ κακοποιΐα, ἐὰν ἡ ἀλλοτρία βούλησις συναισθάνηται τὸ σκοπούμενον ἀποτέλεσμα αὐ-τῆς οὕτως, ὅπως ἐσκοπεῖτο. Τὰ ἐλατήρια τῆς πράξεως εἶνε ἐνταῦθα ἀδιάφορα. Ἐλατήριον δύναται νὰ εἶνε ἀγάπη ἢ μῖσος· ἀλλὰ φι-συμπαθητικὸν ἢ ἀντιπαθητικὸν συναίσθημα· ἐπίδειξις, ἰδιοτέλεια, ἀλαζονεία, κενοδοξία, περιφρόνησις κτλ. Διὰ τῆς πράξεως μετα-

βλήθη ἡ πρὸ αὐτῆς ὑπάρχουσα σχέσις τῆς συναισθητικῆς κατα-
στάσεως τῶν δύο βουλήσεων, ἐπαυξηθείσης ἢ ἐλαττωθείσης ἔξω-
θεν (διὰ τῆς ἐνεργοῦ βουλήσεως) τῆς ἡδονῆς ἢ λύπης τῆς παθη-
τικῆς βουλήσεως. Ἡ διὰ τῆς πράξεως ἐπενεχθεῖσα σχέσις τῆς συναι-
σθητικῆς καταστάσεως τῶν δύο βουλήσεων παραβαλλομένη πρὸς
τὴν ὑφισταμένην πρὸ τῆς πράξεως παρίσταται ὡς διατάραξις αὐ-
τῆς. Ἡ δυσαρμονία τῶν δύο τούτων καταστάσεων συναπτομένων
ἀντικειμενικῶς διὰ τῆς πράξεως ἐν τῇ συνειδήσει ἀμερολήπτου θεα-
τοῦ ἀπαρέσκει ἀπολύτως· αἰτία δὲ αὐτῆς εἶνε ἡ πρᾶξις. Λοιπὸν ἡ
πρᾶξις ὡς διαταράκτρια ἀπαρέσκει ἀπολύτως.

Ἐντεῦθεν δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ τις ὅτι γεννᾶται ἡ ἐπιταγή· «δὲν
πρέπει νὰ διαταράττῃς τὴν συναισθητικὴν κατάστασιν τῆς ξένης
βουλήσεως·» διότι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ πράξεως ἐκτελεσθη-
σομένης, ἀλλὰ τετελεσμένης ἤδη· λοιπὸν ἡ τοιαύτη ἐπιταγὴ θὰ
ἤρχετο λίαν ὀψὲ καὶ ἐπομένως θὰ ἦτο περιττὴ καὶ ἀνωφελής.
Πλὴν τούτου ἡ τοιαύτη ἐπιταγὴ θ'ἀπηγόρευε καὶ τὴν εὐποιΐαν καὶ
τὴν κακοποιΐαν. Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς κακοποιΐας θὰ ἐπεδοκιμάζετο
ἴσως καὶ θὰ προὐκάλει εὐάρεστον ἠθικὸν συναίσθημα, εἰ καὶ οὐχὶ
ἀπολύτως· διότι καὶ θὰ τιμωρήσωμεν ἐξ ἀγάπης,ὡς π.χ. συμβαίνει
ἐν τῇ ἀγωγῇ τῶν παίδων. Ἐναντίον ὅμως τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς
εὐποιΐας ἐξεγείρεται ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης,ἥτις ἀπαιτεῖ τὴν εὐποιΐαν,
καὶ ἐὰν προέρχηται ἐξ ἐλατηρίων· διότι εὐκόλως ἀναπτύσσεται ἐξ
αὐτῆς τὸ φρόνημα τῆς ἀγάπης. Ἀλλ' οὐδὲ ἡ ἑξῆς ἐπιταγὴ ἕπεται
ἐκ τῆς εἰρημένης κρίσεως· «πρέπει νὰ ἐκμηδενίσῃς τὴν ἐκτελεσθεῖ-
σαν διατάραξιν.» Καὶ αὕτη ἡ ἐπιταγὴ περιέχει δύο τινά· τὴν ἐκ-
μηδένισιν τῶν κακοποιϊῶν καὶ τὴν ἀνάκλησιν τῶν εὐποιϊῶν· Ἀλλ'
ἐκείνη εἶνε ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῇ ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἐκτάσει. Ὁ
κακοποιήσας ὀφείλει βεβαίως καὶ δύναται ἴσως ν'ἀποζημιώσῃ τὸν
ἄλλον ἢ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὰ ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα τῆς πράξεως
αὐτοῦ· ἀλλ' εἶνε γνωστὸν ὅτι ὑπάρχουσι πολλὰ ἀγαθά, τὰ ὁποῖα
δὲν εἶνε δυνατὸν ν' ἀντικατασταθῶσι δι'ἄλλων καὶ ὧν ἡ προσβολὴ
ἐπομένως εἶνε ἀνεπανόρθωτος. Πλὴν τούτου δὲν αἴρεται ἡ ἐσωτε-
ρικὴ προσβολὴ ἡ προερχομένη ἁπλῶς ἐκ τῆς διαταράξεως. Ἐναντίον
δὲ τῆς ἐκμηδενίσως τῆς εὐποιΐας ἐξεγείρεται ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης,
πολλάκις δὲ καὶ ἡ τοῦ δικαίου· διότι, ὅπου ἐγένετο εὐποιΐα τις

ἄνευ ἐπιφυλάξεως τῆς ἀνακλήσεως, ὁ μετὰ ταῦτα ἀνακαλῶν αὐτὴν θὰ προὐκάλει ἔριν.

Ὅθεν, ἀποκλειομένων τῶν δύο τούτων ἐπιταγῶν, δὲν μένει ἄλλη, εἰ μὴ ὅτι πρέπει νὰ γείνῃ ἀντιδιατάραξις διὰ νέας ἀνταποδιδούσης πράξεως. Ἡ ἀποδοκιμασία δηλ. ἀφορᾷ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν διατάραξιν. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη ἔχει αἰτίαν (τὴν ἐνεργὸν βούλησιν), κατὰ δεύτερον λόγον ἀφορᾷ εἰς ταύτην καὶ διαρκεῖ ἐφ' ὅσον ὑφίσταται ἡ διατάραξις. Αὕτη λοιπὸν πρέπει ν' ἀρθῇ. Ἡ ἄρσις κινήσεως εἶνε κίνησις κατ'ἀντίθετον διεύθυνσιν. Λοιπὸν καὶ ἡ ἄρσις τῆς διαταράξεως θὰ εἶνε διατάραξις κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν, ,ἀντιδιατάραξις. Ἡ ἀποδοκιμασία ἄρα αἴρεται, ἐὰν ἀρθῇ ἡ διατάραξις ἡ παραχθεῖσα ὑπὸ τῆς ἐνεργοῦ βουλήσεως δι' ἴσης διαταράξεως κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν ἐνεργουμένης καὶ οὕτω ἀποκατασταθῇ ἡ προτέρα κατάστασις, ἤ, ἐπειδὴ αὕτη ὡς παρῳχημένη δὲν δύναται νὰ ἐπιστρέψῃ, ἄλλη ὁμοία αὐτῇ. Ἐὰν π. χ. αἱ δύο βουλήσεις εὑρίσκωνται μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς διαταράξεως ὡς πρὸς τὴν συναισθητικὴν κατάστασιν αὐτῶν ἐν τῇ σχέσει $\alpha : \beta$, ἡ δὲ διατάραξις συνίστατο ἐν τούτῳ, ὅτι ἕνεκα τῆς πράξεως ηὐξήθη ἢ ἠλαττώθη ἡ ἡδονὴ τῆς παθητικῆς βουλήσεως κατὰ γ (δηλ. ἡ σχέσις μετεβλήθη εἰς τὴν $\alpha : \beta + \gamma$ ἢ $\alpha : \beta - \gamma$), μετὰ τὴν ἀντιδιατάραξιν ὑφίσταται πάλιν μεταξὺ τῆς συναισθητικῆς καταστάσεως ἀμφοτέρων ἡ σχέσις $\alpha : \beta$, διότι διὰ τῆς ἀντιδιαταράξεως (δηλ. τῆς ἀμοιβῆς ἢ ποινῆς) ηὐξήθη ἢ ἠλαττώθη ἐπίσης ἡ ἡδονὴ τῆς ἐνεργοῦ βουλήσεως κατὰ γ. Ἐπειδὴ δὲ αἰτία τῆς διαταράξεως εἶνε ἡ πρᾶξις, ἡ δὲ ἀντιδιατάραξις ἀποτέλεσμα τῆς διαταράξεως, ἐπομένως τὸ πορρωτέρω ἀποτέλεσμα ἐκείνης τῆς πράξεως, ἡ ἀντιδιατάραξις ἐπιπίπτει κατὰ τοῦ αὐτουργοῦ τῆς πράξεως. Λοιπὸν ἀπαρέσκει ἡ πρᾶξις, ἐφ'ὅσον δὲν μετατίθεται ὁ αὐτουργὸς αὐτῆς εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν, εἰς ἣν μετέθεσε διὰ τῆς πράξεως τὴν παθητικὴν βούλησιν. Ἐπὶ ταύτης τῆς κρίσεως ἐρείδεται ἡ ἠθικὴ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως, τῆς ἐπανόδου ἴσου ποσοῦ ἡδονῆς ἢ λύπης εἰς ἐκεῖνον, ὅστις δι' ἐπίτηδες ἐκτελεσθείσης καὶ τοῦ σκοποῦ ἐφιχθείσης πράξεως εὐηργέτησεν ἢ ἐκακοποίησεν ἕτερον. (Δράσαντι παθεῖν τριγέρων μῦθος ἔφυ. Αἰσχύλος). Ἡ ἄρσις τῆς διαταράξεως δι' ἀν-

ταποδόσεως δὲν παράγει τι ἀπολύτως ἀρέσκον, ἀλλὰ μόνον ἀπο-
μακρύνει τὸ ἀπολύτως ἀπαρέσκον.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ νομίσῃ τις ὅτι ἡ εὐποιΐα εἶνε διὰ πράξεως ἐκδη-
λωθεῖσα ἀγάπη, ἡ δὲ κακοποιΐα διὰ πράξεως ἐκδηλωθεῖσα δυσμέ-
νεια καὶ ὅτι ἑπομένως ἡ προκειμένη σχέσις εἶνε ψιλὴ τροποποίησις
τῆς τρίτης σχέσεως. Ἐν πρώτοις ἐν τῇ ἀγάπῃ πρόκειται περὶ
φρονήματος, περὶ συμβεβηκότος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἀνθρώπου,
ἐνῷ ἐν τῇ εὐποιΐᾳ προϋποτίθεται ἐνέργεια πρὸς τὰ ἐκτός. Ἐκεῖ δὲν
ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ ἔκβασις· ἐνταῦθα τὸ οὐσιῶδες εἶνε τὸ ἀποτέ-
λεσμα. Δεύτερον ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ εἶνε ἄνευ ἐλατηρίου, ἐνῷ ἡ ἔν-
νοια τῆς εὐποιΐας δὲν συνεπάγεται ἀναγκαίως τοῦτον τὸν προσδιο-
ρισμόν. Ὁ βοηθῶν τὸν ἐνδεῆ εἶνε πάντοτε εὐεργέτης αὐτοῦ, εἴτε
ἡ πρᾶξις προῆλθεν ἐξ ἀγάπης, εἴτε ἐγένετο χάριν ἐπιδείξεως. Ἀλλ'
ἐν ταύτῃ τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος
περὶ κυρίως ἀγάπης. Ἐν τῇ ἀγάπῃ κυρίως προσέχομεν εἰς τοῦτο·
πῶς ἔχει ὁ ἀγαπῶν πρὸς τὴν ἀλλοτρίαν βούλησιν· ἐν δὲ τῇ εὐποιΐᾳ
πῶς ἔχει τὸ δεύτερον πρόσωπον ἕνεκα τῆς πράξεως τοῦ πρώτου.
Τρίτον ἐν τῇ ἀγάπῃ ἡ ἑτέρα τῶν βουλήσεων εἶνε πραγματική, ἡ
δ' ἑτέρα δύναται νὰ εἶνε καὶ ὑποθετική. Ἐνταῦθα ἀμφότεραι εἶνε
πραγματικαί. Αἱ αὐταὶ διαφοραὶ ὑπάρχουσι καὶ μεταξὺ δυσμενείας
καὶ κακοποιΐας.

§ 46 Ἐν τῇ κρίσει τῇ ἀπαιτούσῃ τὴν ἀνταπόδοσιν δὲν ὑποδει-
κνύεται διὰ τῆς ἐνεργείας τίνος θὰ γείνῃ αὕτη. Ἀλλὰ καὶ δὲν εἶνε
δυνατὸν νὰ ὑποδεικνύηται ἐν γένει ὡρισμένον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον
πρέπει ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀνταπόδοσιν. Ἡ ἰδέα ἀπαιτεῖ νὰ γείνῃ δια-
τάραξις κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν· διὰ τούτου ὅμως δὲν ὁρίζεταί τι
περὶ τῆς αἰτίας τῆς ἀντιθέτου κινήσεως, περὶ τοῦ τίς ὁ ἀνταπο-
δώσων. Τοῦτο ὁρίζουσιν ἐν ἑκάστῃ ἐπὶ μέρους περιπτώσει ἠθικοὶ
καὶ φυσικοὶ λόγοι. Ἐν τῇ εὐποιΐᾳ θὰ αἰσθανθῇ, ὡς εἰκός, πρῶτος
ὁ δεξαμενος αὐτὴν ἑαυτὸν προτρεπόμενον εἰς ἀνταπόδοσιν, εἰς ἐκ-
δήλωσιν εὐγνωμοσύνης. Ἐὰν δὲ ὁ εὐεργετηθεὶς ἀδυνατῇ ν' ἀντα-
ποδώσῃ, εἴτε διὰ τὸ μέγεθος τῆς εὐεργεσίας ὑπερβαινούσης τὴν δύ-
ναμιν αὐτοῦ, εἴτε δι' ἄλλον λόγον, ἢ ἀγνωμονῇ, ὀφείλουσι νὰ
σπεύσωσι πρὸς ἀνταπόδοσιν οἱ λαβόντες γνῶσιν τῆς εὐεργεσίας.

Τοῦτο πράγματι συμβαίνει ἐν ἠθικῶς ἀνεπτυγμέναις κοινωνίαις
καὶ δεικνύει ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως ἀπαιτεῖ μόνον νὰ γείνῃ
ἀνταπόδοσις μὴ ὁρίζουσα ἀρχικῶς τίς ὁ ἀνταποδώσων. Σημειωτέον
ὅμως ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλληται εἰς τὸν εὐεργέτην ἡ ἀμοιβή·
διότι πιθανῶς ἐνήργησεν ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης καὶ ἑπομένως θεωρεῖ
ἑαυτὸν ἀρκούντως βραβευόμενον διὰ τῆς ἐπιτυχίας τῆς γενναίας
πράξεως αὐτοῦ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἀμοιβῆς
θὰ προσέβαλλε τὸ εὐγενὲς αὐτοῦ συναίσθημα. Ἐὰν δὲ ζητηθῇ ἂν
ἡ ἰδέα ἐπιτρέπει εἰς τὸν εὐεργέτην νὰ ἄρῃ τὴν δυσαρμονίαν, εὑρί-
σκομεν ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης ἀπαγορεύει νὰ βραβεύσῃ αὐτὸς ἑαυ-
τὸν ἢ ν' ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ εὐεργετηθέντος εὐγνωμοσύνην· διότι
τότε ἡ πρᾶξις δὲν θὰ εἶχε πηγὴν τὴν ἀγάπην.

Ἐνῷ δὲ ἐν ταῖς εὐποιΐαις ὑποχρεοῦται μάλιστα ὁ εὖ παθὼν
ν' ἀνταποδώσῃ, ἐν ταῖς κακοποιΐαις ἰσχύει τὸ ἀντίθετον. Τοῦτο
φαίνεται ὅτι ἀντιφάσκει πρὸς τὰ προεκτεθέντα· διότι κατὰ ταῦτα
ἔπρεπε καὶ ὁ κακοπαθήσας, ὅπως ὁ εὐεργετηθείς, ἐὰν ἀκούῃ τὴν
ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως, νὰ προτραπῇ εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἀπαρε-
σκούσης σχέσεως δι' ἀνταποδόσεως. Ἀλλ' ἡ ἀντίφασις εἶνε φαινο-
μένη. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ὁ προσβεβλημένος δὲν πρέπει ν' ἀνταδώσῃ
αὐτός, δὲν ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν βούλησιν, ἥτις ἀνωτέρα παντὸς
πάθους καὶ πάσης ἀψιθυμίας κινεῖται μόνον ὑπὸ τῆς ἰδέας (ὅπως
π.χ. ἡ θεία βούλησις ἢ ἡ τοῦ ἀμερολήπτου δικαστοῦ), ἀλλὰ τὸν
συγκεκριμένον ἄνθρωπον. Ἐν τούτῳ δὲ πρέπει νὰ προϋποθέσωμεν
ἐκ πείρας ὅτι τὸ πάθημα διαγείρει ἀψιθυμίας καθιστώσας αὐτὸν
ὅλως ἄχρηστον πρὸς ἀνταπόδοσιν καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐτιμώρει ἵνα ἱκα-
νοποιήσῃ τὴν ἰδέαν, ἀλλ' ἵνα ἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν διὰ κακοποιΐας
τοῦ ἀλγεινοῦ συναισθήματος τοῦ προκληθέντος ὑπὸ τοῦ ἄλλου διὰ
τῆς κακοποιΐας. Λοιπὸν θ' ἀνταποδώσῃ ἐν τῇ χαιρεκάκῳ ἀψιθυμίᾳ
τοῦ ἐκδίκησιν διψῶντος. Ἡ ἐκδίκησις ὅμως ἀπαγορεύεται ὑπὸ πα-
σῶν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν. Ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως ἀπαιτεῖ ἀπαθῆ
καὶ ἤρεμον στάθμησιν τοῦ ἀρχικοῦ κακοῦ καὶ τοῦ ἀποδοτέου· ὁ
παθὼν ὅμως δὲν εὑρίσκεται ἐν καταστάσει θυμικῆς γαλήνης, ἑπο-
μένως θὰ ὑπερβῇ τὸ ἐπιεικὲς μέτρον ἀποδίδων μεῖζον κακόν. Ἡ
ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἀποδοκιμάζει τὴν ἐκδίκησιν· διότι,
ἐὰν παραδεχθῇ τις αὐτὴν κατ' ἀρχήν, ἀνοίγεται ἡ θύρα εἰς τὸ

πάθος. Τότε δὲ κινδυνεύει ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία καὶ ἀντ' αὐτῆς ἐπέρχεται κατ' ὀλίγον ἡ δουλεία. Ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης καταδικάζει τὴν ἐκδίκησιν, διότι ὑπόκειται εἰς αὐτὴν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δυσμενὴς διάθεσις ἢ γεννᾶται κατόπιν. Ἐὰν λοιπὸν ἐπετρέπετο εἰς τὸν κακοπαθήσαντα νὰ πραγματώσῃ τὴν ἐξ ἀρχῆς ὑπάρχουσαν δυσμένειαν καὶ νὰ περιποιήσῃ εἰς τὸν βλάψαντα αὐτὸν τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ἐσωτερικῶς ποθεῖ, τὸ δυσμενὲς φρόνημα θὰ ἐλάμβανεν οὕτω νέαν τροφὴν καὶ θὰ ηὐξάνετο ἔτι μᾶλλον. Καὶ ὁ ἐνεργήσας δ' ἐξ ἀρχῆς δύναται ἐν τῇ ἐξάψει αὐτοῦ νὰ περιποιήσῃ εἰς τὸν παθόντα νέον κακὸν καὶ οὕτω ν' αὐξηθῇ ἡ ἀμοιβαία ἀγανάκτησις καὶ νὰ βλαστήσῃ τὸ ζιζάνιον τοῦ μίσους καὶ τῆς δυσμενείας. Καὶ ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος καταδικάζει τὴν ἐκδίκησιν, διότι αὕτη ἄγει εἰς ποικίλας βιαιοπραγίας (ἐκδίκησιν τοῦ αἵματος, χειροδικίαν κτλ.), εἰς βαρβαρότητα καὶ ἀγριότητα, ἐνῷ ἡ τελειότης προτρέπει εἰς ἐξευγένισιν τοῦ ὅλου βίου. Σημειωτέον τέλος ὅτι πολλάκις εἶνε ἀδύνατον ν' ἀνταποδώσῃ ὁ παθὼν (ἐὰν π. χ. ἐφονεύθη). Λοιπὸν ἡ ἐκδίκησις δὲν εἶνε ἡ κατάλληλος μορφὴ τῆς ἀνταποδόσεως.

Ἐκτὸς ταύτης δύνανται νὰ νοηθῶσι καὶ ἄλλαι μορφαὶ αὐτῆς. Ἐὰν δηλ. ὁ κακοποιὸς ἀκούῃ τὴν φωνὴν τῆς ἰδέας, θὰ προσπαθήσῃ αὐτὸς νὰ ἄρῃ τὴν διατάραξιν· Ἢ λοιπὸν προσπαθεῖ νὰ ἐπανορθώσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ κακὸν δι' ἐπακολουθοῦντος ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον περιποιεῖ εἰς τὸν παθόντα· ἢ διορῶν ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ προξενηθὲν κακὸν εἶνε ἀνεπανόρθωτον ζητεῖ νὰ καταπραΰνῃ τὰς τύψεις τῆς συνειδήσεως ἐπισύρων κατὰ τῆς ἐνόχου κεφαλῆς αὐτοῦ ὅμοιον ἢ ἀνάλογον κακόν. Ὁ πρῶτος τρόπος δίδει τὴν ἔννοιαν τῆς ἱκανοποιήσεως· ὁ δεύτερος τὴν τῆς αὐτοτιμωρήσεως. Οὗτος ὁ δεύτερος τρόπος, ἐπειδὴ ἡ ἀπόφασις τοῦ περιποιεῖσαι λύπην καὶ ἄλγος εἰς ἑαυτὸν εἶνε μόνον ἀποτέλεσμα βουλήσεως δεσποζομένης μόνον ὑπὸ ἠθικῶν ἰδεῶν, ἡ δὲ περιποίησις εἰς ἑαυτὸν λύπης εἶνε ἀπηλλαγμένη πάσης ὑπονοίας ὅτι κρατεῖ ἄλλο ἀνταποδοτικὸν φρόνημα παρὰ τὸ καθαρῶς ἠθικόν, ἕνεκα τῆς αἴγλης, ἣν περιβάλλει εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοανταποδότου, καὶ ἕνεκα τῆς συντομίας καὶ ἐποπτικότητος τῆς ἀνταποδοτικῆς μεθόδου ἀρέσκει μᾶλλον ἐν τῷ δράματι, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ. Ἐν τούτῳ ἀποδοκιμάζεται ὑπὸ τῆς Ἠθικῆς· διότι καὶ ἐν τῇ αὐτοτιμωρήσει

λείπει ἡ ἀναγκαία θυμικὴ ἠρεμία, ἡ περιεσκεμμένη στάθμησις τῆς κακοποιΐας. Ἡ αὐτοτιμώρησις εὐκόλως γίνεται ἕνεκα τοῦ ἐμπαθοῦς αὐτῆς χαρακτῆρος ἐκδίκησις ἐκτελουμένη καθ' ἑαυτοῦ. Πλὴν τούτου ὁ ἔνοχος ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ προστρέχει εἰς διάστροφα μέσα καὶ ἀσυγχώρητα καὶ οὕτω ἐπισωρεύει ἐνοχὴν ἐπὶ ἐνοχῆς (ὡς ὅταν π. χ. ζητῇ νὰ τιμωρήσῃ ἑαυτὸν διὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐκτελεσθέντα φόνον δι' αὐτοκτονίας). Διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς Ἠθικῆς. Ἡ δὲ ἱκανοποίησις ἀρέσκει, ἐφ' ὅσον εἶνε δυνατή. Ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ κακοπαθήσαντος ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον τὸ συναίσθημα τῆς λύπης διὰ τὴν προσβολήν· εἰς τοῦτο ὅμως ἕπεται ἡ χαρὰ διὰ τὸ ἐπελθὸν ἀγαθόν. Οὐχ ἧττον χαίρει καὶ ὁ ἀμερόληπτος θεατὴς διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κακοποιήσαντος ἐκδηλωθεῖσαν προθυμίαν πρὸς ἄρσιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ προξενηθείσης διαταράξεως. Ἐν τῇ συνειδήσει δὲ τοῦ κακοποιήσαντος ἐξεγείρεται κατὰ πρῶτον ὁ πόνος διὰ τὴν οἰκείαν κακοποιΐαν, ἡ μετάνοια, ἐπακολουθεῖ δὲ ἡ χαρὰ διὰ τὴν κατορθωθεῖσαν ἄρσιν τῆς διαταράξεως. Ἐὰν ὅμως εἶνε ἀδύνατος ἡ ἱκανοποίησις ἢ δὲν θέλει ὁ κακοποιὸς νὰ ἱκανοποιήσῃ, ἡ προτροπὴ πρὸς ἀνταπόδοσιν ἀπευθύνεται πρὸς ἅπαντας τοὺς λαβόντας γνῶσιν τῆς πράξεως. Ἀλλ' ἐν κοινωνίᾳ διατεταγμένῃ κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως θὰ ὁρισθῇ ἀναγκαίως ἐκείνη ἡ τάξις τῆς ἀνταποδόσεως, καθ' ἣν θὰ εὑρεθῇ ἀμερολήπτως τὸ μέτρον τοῦ εἰς τὸν κακοποιὸν περιποιητέου κακοῦ καὶ θὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἀνταπόδοσις. Τοῦτο τὸ ὑπὸ ἀμερολήπτου καὶ πρὸς τοῦτο τεταγμένου προσώπου ὁριζόμενον καὶ εἰς τὸν κακοποιὸν ἐπιβαλλόμενον κακὸν εἶνε ἡ ποινή. Αὕτη τὰ μάλιστα ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀναποδόσεως· διότι καὶ ἐλευθέρα εἶνε ὑποκειμενικῶν παθῶν ὡς ὁριζομένη ὑπὸ τρίτου προσώπου ἀμετόχου τοῦ παθήματος καὶ ἐκτιμῶντος ἀντικειμενικῶς τὰ γεγονότα, καὶ ὁ ἀμερόληπτος ὑπὸ τοῦ νόμου διοριζόμενος δικαστὴς δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἁπλοῦς ἐκτελεστὴς τῆς ἰδέας, ἀπομακρυνομένου παντός, ὅ,τι ὑπομιμνήσκει τὴν ἐκδίκησιν.

ΣΗΜ. Ἡ θεωρία αὕτη φαίνεται ὅτι ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀγάπης ἀπαγορευούσης πᾶσαν κακοποιΐαν. Ἀλλ' ἡ ἀντίφασις εἶνε φαινομένη· διότι ἡ βούλησις τοῦ τιμωροῦντος κατὰ τὴν ἰδέαν

τῆς ἀνταποδόσεως εἶνε οὐσιωδῶς διάφορος τῆς δυσμενείας. Ὁ δυσμενὴς οὐδὲν ἄλλο ἐλατήριον ἔχει πρὸς τὴν κακοποιΐαν, εἰμὴ τὸ νὰ προξενήσῃ ἄλγος· ἡ δὲ τιμωρία ἔχει ἐλατήριον τὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως. Θὰ λυτηθῇ βεβαίως πάντοτε ὁ ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῆς ἀγάπης, διότι ἀναγκάζεται νὰ τιμωρήσῃ. Ἀλλ' ἡ σύγκρουσις αὕτη τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἰδεῶν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ τιμωροῦντος δὲν προέρχεται ἐκ τῶν ἰδεῶν καθ' ἑαυτάς, ἀλλ' εἶνε σύγκρουσις ἐξ ἐκείνων, αἵτινες ἀπαντῶσιν οὐχὶ ὀλίγαι ἐν κοινωνίᾳ μὴ λαμβανούσῃ τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων ἐκ μόνων τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐκακοποίουν ἀλλήλους ἐπίτηδες ἐναντίον τῆς ἰδέας τῆς ἀγάπης, ἡ ἀνταπόδοσις θὰ περιωρίζετο ἐν τῷ βίῳ μόνον εἰς ἀμοιβὰς τῶν εὐεργεσιῶν. Καὶ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου φαίνεται ὅτι συγκρούεται ἡ ἀνταποδιδοῦσα ποινή· διότι ἐν αὐτῇ ἀφεύκτως θ' ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ τιμωρουμένου ἀγαθά, τὰ ὁποῖα παρεχωρήθησαν εἰς αὐτὸν ὡς δίκαια· ἡ δύναμις ὅμως τῆς παραχωρήσεως δὲν αἴρεται διὰ τῆς κακοποιΐας ὡς μὴ εὑρισκομένη εἰς οὐδεμίαν συνάφειαν πρὸς ταύτην. Ἑπομένως ἀδικεῖται ὁ κακοποιήσας τιμωρούμενος. Ταύτην τὴν ἀκολουθίαν ἀποφεύγομεν μόνον καθόσον ἡ κοινωνία ἐποικοδομεῖται ἐπ' ἀμφοτέρων ὁμοῦ τῶν ἰδεῶν καὶ συμφωνεῖ ἐκ τῶν προτέρων ὅτι εἰς τὴν κακοποιΐαν θὰ ἕπηται ποινή, ἡ δὲ περιποίησις αὐτῆς δὲν θὰ θεωρῆται ἀδικία. Θὰ ἴδωμεν δὲ ἐν τοῖς ἑξῆς πῶς ὁ ἀνταποδότης ἐκτελῶν τὴν ἀνταπόδοσιν τῶν κακοποιϊῶν δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν λοιπῶν ἰδεῶν.

§ 47. Ἐν τῇ ἀνταποδόσει εἶνε ἀνάγκη πρὸς ἄρσιν τῆς δυσαρμονίας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἐνεργήσαντα τόσον ποσὸν ἡδονῆς ἢ λύπης, ὅσον ἦτο τὸ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν ἕτερον προξενηθέν. Ἐὰν ἐπιστρέψῃ ἔλαττον ποσόν, μένει ὑπόλοιπον ἀνανταπόδοτον· ἐὰν μεῖζον, τὸ πλεονάζον θεωρητέον ὡς νέα κακοποιΐα χρῄζουσα ἀνταποδόσεως. Τὸ ποιὸν ὅμως τῆς ἀποδοτέας ἡδονῆς ἢ λύπης δὲν ὁρίζεται ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως, εἰμὴ κατ' ἐξαίρεσιν μόνον, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ διὰ τὸ ποιὸν τῆς πράξεως ἄξιον ἀντάλλαγμα ἐν ἑτέρῳ ποιῷ. Οὕτω π. χ. ἀγάπη, στοργή, ἐμπιστοσύνη πρέπει ν' ἀνταποδίδωνται δι' ἀγάπης, στοργῆς. ἐμπιστοσύνης. Ὅθεν τὸ λεγόμενον δίκαιον τῆς ταὐτοπαθείας (ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα

ἀντὶ ὀδόντος) ἁρμόζει ἴσως ἔν τισι περιπτώσεσιν εἰς λαοὺς εὑρισκομένους ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμῖδι τῆς ἀναπτύξεως, ὅτε οἱ ἄνθρωποι δὲν διαφέρουσιν ἀλλήλων πολύ. Ἐν ἀνωτέραις βαθμῖσιν ἀναπτύξεως ἡ ταὐτοπάθεια δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ὀρθὴ μορφὴ τῆς ἀνταποδόσεως. Διότι πρῶτον τὸ αὐτὸ ἀγαθὸν ἢ κακὸν διαθέτει ἄλλους ἄλλως. Οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶνε ὅμοια ἀντίτυπα, ἀλλ' ἄτομα. Ἄλλως διατίθεται ὑπὸ τῆς αὐτῆς κακοποιΐας, (π.χ, ὕβρεως) ἢ ποινῆς ὁ ἐπιφανὴς καὶ ἄλλως ὁ ἄσημος. Τὴν αὐτὴν σωματικὴν ποινὴν συναισθάνεται ἄλλως ὁ λεπτὸς καὶ ἐσκιατραφημένος καὶ ἄλλως ὁ ἐσκληραγωγημένος. Ἄλλως ὁ μονόφθαλμος, ἐὰν ἐξέβαλε τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν ἄλλου καὶ στερηθῇ τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ, καὶ ἄλλως ὁ ἔχων ἀμφοτέρους τοὺς ὀφθαλμούς. Τὴν αὐτὴν χρηματικὴν ζημίαν ἢ ποινὴν συναισθάνεται ὁ πλούσιος ἄλλως καὶ ἄλλως ὁ πτωχός. Ἔπειτα ἐν πολλαῖς περιστάσεσιν εἶνε ἀδύνατος ἡ ταὐτοπάθεια (ὡς ἐὰν π. χ. δὲν ἔχῃ ὀδόντας ὁ ἐκβαλὼν ὀδόντα ἄλλου, ἢ δὲν ἔχῃ περιουσίαν ὁ βλάψας τὴν περιουσίαν ἄλλου, ἢ ἐν πολιτικοῖς ἐγκλήμασι) ἢ δὲν ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς Ἠθικῆς (π. χ. ἐν τῷ βιασμῷ).

§ 48. Προϋπόθεσις τῆς ἀνταποδόσεως εἶνε ὅτι πρόκειται πρᾶξις χαρακτηριζομένη ἐπίσης διὰ τοῦ σκοποῦ, ὡς καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Δυνατὸν ὅμως νὰ ἔχωμεν ἀποτέλεσμα ἄνευ σκοποῦ, ἁμάρτημα ἐξ ἀμελείας (culpa), ἢ σκοπὸν ἄνευ ἀποτελέσματος, ἀπόπειραν, (conatus) κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπίτηδες ἐκτελεσθεῖσαν κακοποιΐαν (dolus, πονηρία). Ἐν ἀμφοτέραις ἐκείναις ταῖς περιπτώσεσι λείπει ἡ συνένωσις σκοποῦ καὶ ἀποτελέσματος, ἐφ' ἧς ἐρείδεται ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως. Τὸ ἄνευ σκοποῦ ἀποτέλεσμα δὲν εἶνε πρᾶξις. Ὁ ἄνευ ἀποτελέσματος σκοπὸς δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ ὡς φρόνημα· αὕτη ὅμως ἡ ἐκτίμησις ἄγει μόνον εἰς ἀποδοκιμασίαν, οὐχὶ δὲ εἰς ποινήν. Φρόνημα ἀνταποδίδεται διὰ φρονήματος. Λοιπὸν οὔτε τὸ ἁμάρτημα, οὔτε ἡ ἀπόπειρα ὑπόκειται ἀμέσως εἰς τὴν ἀνταπόδοσιν. Καὶ ὅμως δύνανται ἀμφότεραι νὰ γείνωσιν ἐμμέσως ἀξιόποινοι, ἐὰν εἶνε δυνατὸν ἐν τῷ ψιλῷ ἀποτελέσματι νὰ καταδειχθῇ ἀναφορὰ πρὸς σκοπόν, ἐν τῷ ψιλῷ σκοπῷ ἀποτέλεσμα.

Ἁμάρτημα πρόκειται ὅπου ἕνεκα οἱωνδήποτε λόγων (κειμένων συνήθως ἐν δικαιολογικαῖς σχέσεσι) δικαιοῦται πρόσωπόν τι νὰ

προσδοκᾷ τὴν ἐξακολούθησιν ὡρισμένου βουλήματος ἐν ἑτέρῳ προσώπῳ, ἐν τούτῳ δὲ ἐλλείπει τοῦτο τὸ βούλημα καὶ προσγίνεται οὕτω κακόν τι εἰς ἐκεῖνο. Ἐνταῦθα τὸ ἀποτέλεσμα, καί περ μὴ ἀπ᾽ εὐθείας σκοπούμενον, ἀνάγκη ν᾽ ἀποδοθῇ εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ· διότι ὤφειλε νὰ σκεφθῇ ὅτι ὁ ἕτερος δικαιοῦται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τούτου τοῦ ὡρισμένου βουλήματος αὐτοῦ καὶ ὅτι ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἢ χαλαρώσεως αὐτοῦ δύναται νὰ προκύψῃ κακόν τι εἰς αὐτόν. Ἀπροσεξία, ἀμέλεια, ἀπερισκεψία καὶ τὰ τοιαῦτα χαρακτηρίζουσι τὴν βούλησιν αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ ἄλλου, αὕτη δὲ ἡ ἔλλειψις προσοχῆς κ.τ.λ. εἶνε ἀξιόποινος. Τὸ μέγεθος δὲ τῆς ποινῆς ῥυθμίζεται 1) πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἀπροσεξίας, τῆς λήθης τοῦ καθήκοντος, ἥτις πάλιν μετρεῖται διὰ τοῦ μεγέθους τῶν ἐλατηρίων, τὰ ὁποῖα προέτρεπον πρὸς διατήρησιν ἐκείνου τοῦ βουλήματος. (π. χ. ὁ πρὸ πολιορκουμένου φρουρίου ἢ πρὸ πυριτιδαποθήκης φυλάττων στρατιώτης, ὁ πλοίαρχος, ὁ μηχανικὸς ἀτμοπλοίου κ. λ. ὀφείλουσι νὰ καταβάλλωσιν ἄγρυπνον προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν). 2) πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἐκ τῆς ἀμελείας προκυψάσης ζημίας.

Καὶ πράξεις ἀποπείρας εἶνε ἀξιόποινοι, ἐὰν ἐν αὐταῖς ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἐπραγματώθη ὁ σκοπός. Ἐν τῇ φύσει μάλιστά τινων τῶν λεγομένων πολιτικῶν ἐγκλημάτων ἔγκειται ὅτι ἐν αὐτοῖς ὁ ἐγκληματικὸς σκοπὸς δὲν καταντᾷ εἰς πλήρη πραγμάτωσιν. Τὸ ὅλον ζήτημα ὅμως περὶ τοῦ ἀξιοποίνου τῆς ἀποπείρας εἶνε κυρίως ἀντικείμενον τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δικαιολογικῆς καὶ ἀνταποδοτικῆς κοινωνίας ἱδρυτέου ποινικοῦ δικαίου· διότι πολλάκις ἐν τῇ ἀποπείρᾳ μόνον ἡ κοινωνία βλάπτεται, οὐχὶ δὲ ἀμέσως τὸ ἄτομον, καθ᾽ οὗ διευθύνεται ἡ ἀπόπειρα (ἐρεθισμὸς τῶν πνευμάτων, ἔλλειψις ἀσφαλείας, δυσκόλευσις τῆς ἐπιμιξίας, ἐν γένει βλάβη τῆς κοινῆς εὐημερίας). Εἶνε δὲ ἡ ἀπόπειρα τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιόποινος, ὅσῳ βεβαιότερος καὶ ἀποφασιστικώτερος ὑπῆρξεν ὁ σκοπός, ὅσῳ μεγαλείτεραι προπαρασκευαὶ ἐγένοντο πρὸς πραγμάτωσιν αὐτοῦ, ὅσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος καὶ ἐπιβλαβὴς ἦτο ὁ σκοπός, ὅσῳ μᾶλλον προσήγγισεν ἡ πρᾶξις εἰς τὴν πλήρη πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ καὶ ὅσῳ μᾶλλον ὀφείλεται τὸ ναυάγιον αὐτοῦ εἰς ἀσυνήθεις περιστάσεις. Ἡ ἀπόπειρα δὲ δι᾽ ἀνεπιτηδείων μέσων δὲν εἶνε ἀξιόποινος : διότι ἐν τῇ πράξει, ἥτις θὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόπειρα ἀξιόποινος, πρέ-

πει νὰ κεῖται τοὐλάχιστον μέρος τῆς πραγματώσεως τοῦ σκοποῦ. Ἀλλ᾽ἐν τῇ δι᾽ἀχρήστων μέσων ἀποπείρᾳ ἡ πρᾶξις οὐδόλως συνετέλεσεν εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ. Ὥστε ὁ τιμωρῶν αὐτὴν θὰ ἐτιμώρει τὸ φρόνημα.

§ 49. Ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς εἶνε ὅτι τὸ εἰς τὸν ἕτερον προξενηθὲν κακὸν καταλογίζεται εἰς τὸν ἐνεργήσαντα. Καταλογισμὸς δὲ λέγεται ἡ κρίσις, ἐν ᾗ ἀποφαινόμεθα ὅτι πρᾶξίς τις καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς προῆλθεν ἐκ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως προσώπου τινός. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἶνε διττή, ψυχολογικὴ καὶ ἠθική, (ἴδε § 34 καὶ 35), καὶ ὁ καταλογισμὸς εἶνε διττός, ψυχολογικὸς καὶ ἠθικός. Ὁ ψυχολογικὸς εἶνε ἀνώτερος ἢ κατώτερος. Ὁ κατώτερος ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα προῆλθεν ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ προσώπου. Τὸ ἀποτέλεσμα καταλογίζεται μόνον καθ᾽ ὅσον τὸ πρόσωπον ἠβουλήθη αὐτό. Τὰ μέρη τοῦ ἀποτελέσματος, τὰ ὁποῖα δὲν ἠβουλήθη τὸ πρόσωπον καὶ δὲν ἠδύνατο, οὐδὲ ὤφειλε νὰ προΐδῃ. δὲν εὑρίσκονται εἰς ἀναγκαίαν συνάφειαν πρὸς τὴν βούλησιν Λοιπὸν θεωροῦνται ὡς τυχαῖα συμβεβηκότα καὶ δὲν καταλογίζονται εἰς αὐτήν. Ὁ δὲ ἀνώτερος καταλογισμὸς ἀποφαίνεται ὅτι βούλημά τι προῆλθεν ἐκ τοῦ ἐγὼ τοῦ προσώπου, ὅτι δηλ. ὁ βουληθεὶς καὶ πράξας εὑρέθη ἐν καταστάσει ψυχολογικῆς ἐλευθερίας. Μόνον τοιαῦτα βουλήματα καὶ πράξεις καταλογίζονται εἰς τὸ ἐγώ, αἵτινες ἀφωμοιώθηταν καὶ προσελήφθησαν ὑπ᾽ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία εἶνε δεκτικὴ διαφόρων βαθμῶν ἀντιστοιχούντων εἰς τὰ διάφορα στάδια τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς καὶ εἰς τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς τελειότητος, μεθ᾽ ἧς γίνεται ἡ ἀφομοίωσις καὶ πρόσληψις τοῦ βουλήματος ὑπὸ τοῦ ἐγὼ (καθόσον εἰς τὴν ἐπιταγὴν ἢ ἀπαγόρευσιν τοῦ ἐγὼ δυνατὸν ν᾽ ἀντιδρῶσι τοιαῦται ὁμάδες παραστάσεων καὶ φυσιολογικοὶ ἐρεθισμοί, ὥστε ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐπὶ τῆς βουλήσεως νὰ περιορίζηται εἰς μέγαν βαθμὸν χωρὶς ν᾽ ἀπολεσθῇ ὅλως), ἕπεται ὅτι ὑπάρχουσι βαθμοὶ τοῦ καταλογισμοῦ ἀντιστοιχοῦντες εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ βουλήματος καὶ εἰς τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ὅλον πρόσωπον. Ἀπὸ τοῦ ἀποφασιστικοῦ βουλήματος και τῆς προμεμελετημένης πράξεως μέχρι τῆς ἐπιπολαίου καὶ ἀπερισκέπτου προπετείας

καὶ παροδικῆς ἀποπλανήσεως ὑπάρχουσι πολλαὶ μέσαι βαθμῖδες. Ὅσῳ μᾶλλον δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ βούλημα ἀπόρροια τοῦ ὅλου προσώπου καὶ ὅσῳ εἶνε ἰσχυρότερον, τοσούτῳ ἰσχυρότερος θὰ εἶνε καὶ ὁ καταλογισμός. Ἐξωτερικῶς μετρεῖται συνήθως ἡ ἰσχὺς τοῦ βουλήματος διὰ τοῦ μεγέθους τῶν κωλυμάτων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ κατανικηθῶσιν ἐν τῇ ἐκτελέσει.

Ἡ μὴ ἐλευθέρα βούλησις δὲν καταλογίζεται εἰς τὸ πρόσωπον, ἐὰν ἡ ἄρσις τῆς ἀφομοιώσεως προέρχηται ἐξ αἰτίων ἀνεξαρτήτων τοῦ ἐγώ. Εἰς ταῦτα ἀνήκουσιν ἰδίᾳ αἱ ὀργανικαὶ ἐπιδράσεις τοῦ σώματος, αἵτινες κωλύουσι τὰς ἀφομοιωτικὰς ὁμάδας παραστάσεων νὰ ἀναπλασθῶσιν εἰς τὴν συνείδησιν, ἢ ἐνισχύουσιν ἐπιθυμίαν τινὰ εἰς μέγιστον βαθμόν. Οὕτως ἀποκλείουσι τὸν καταλογισμὸν ὁ ὕπνος, ἡ ἡμιυπνία, ἡ ὑπνοβασία, μέθη ἀναίτιος προκληθεῖσα ἐκ τῆς χρήσεως ποτῶν, περὶ ὧν ἠγνόει ὁ μεθυσθεὶς ὅτι ἔχουσι μεθυστικὴν δύναμιν, παροδικὴ ἢ διαρκὴς παραφροσύνη, βλακεία, ἐπιθυμίαι τῶν ἐγκύων κ. τ. λ. Ἐνίοτε ὅμως καταλογίζεται καὶ ἡ μὴ ἐλευθέρα βούλησις, ἐὰν εἶνε ἔκφρασις προγενεστέρας βουλήσεως ἢ ἀμελείας. Ἡ βούλησις εἶνε μὴ ἐλευθέρα καὶ ὅταν δὲν ἀφωμοιώθη ὑπὸ τοῦ ἐγώ, καί τοι ὑπάρχει ἐν τῷ προσώπῳ ἀφομοιωτικὴ ὁμὰς δι' αὐτήν. Ἐὰν λοιπὸν ἡ κώλυσις τῆς ἀφομοιώσεως προέρχηται ἐξ οἰκείας προγενεστέρας καταλογιστῆς βουλήσεως ἢ ἀμελείας τοῦ πράττοντος, δὲν καταλογίζεται μὲν εἰς αὐτὸν τὸ νῦν παρὸν βούλημα αὐτοῦ, ἐξ οὗ προῆλθε τὸ ἀποτέλεσμα, ἀφοῦ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀφομοίωσις αὐτοῦ, ἀνάγεται ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα εἰς προγενέστερον καταλογιστὸν βούλημα αὐτοῦ ἢ ἀμέλειαν καὶ οὕτω καταλογίζεται εἰς αὐτόν. Ἐάν τις π. χ. ἐκτελέσῃ ἔγκλημα ἐν τελείᾳ ὑπαιτίῳ μέθῃ, τὸ ἔγκλημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐσκόπει πρότερον νὰ ἐκτελέσῃ, καταλογίζεται εἰς τὴν ἀμέλειαν αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ ἐπίτηδες μετέστησεν ἑαυτὸν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς μέθης ἵνα ἐκτελέσῃ τὸ ἔγκλημα, τὸ πραχθὲν καταλογίζεται εἰς τὸ προγενέστερον καταλογιστὸν βούλημα αὐτοῦ. Ἠβουλήθη τὸ ἀποτέλεσμα ἐν καταλογιστῇ καταστάσει, μετεχειρίσθη δὲ τὴν μέθην μόνον ὡς μέσον (ἢ μᾶλλον ἑαυτὸν ὡς ὄργανον) πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Ἡ τελεία ἀψιθυμία δὲν αἴρει τὸν καταλογισμόν, καί τοι ἡ πρᾶξις ἐν αὐτῇ δὲν προέρχεται ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως. Ἡ γνωστὴ ἀπερισκεψία αὐτῆς προ-

τρέπει εἰς προφύλαξιν καὶ προσοχὴν εἰς ἑαυτόν, ἧς ἐλλειπούσης, τὸ ἀποτέλεσμα καταλογίζεται εἰς τὴν ἀμέλειαν τοῦ πράξαντος. Ἥκιστα δὲ αἴρει τὸν καταλογισμὸν τὸ πάθος. Ἤδη ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ εἶνε ἁμάρτημα, διότι ἐγεννήθη οὐχὶ ἄνευ ἀντιρρήσεως τῆς ἀποτρεπούσης φωνῆς τῆς συνειδήσεως. Πλὴν τούτου τὸ πάθος δύναται νὰ κατανικηθῇ ὑπὸ τῆς βουλήσεως. Ἔπειτα ὁ ἐμπαθὴς δὲν εἶνε ὅλως μὴ ἐλεύθερος ψυχολογικῶς, ἀλλὰ μόνον καθόσον ἡ ὑψίστη ψυχολογικὴ ἐλευθερία ὑπάρχει μόνον ἐκεῖ, ἔνθα δεσπόζει τὸ ἐσώτατον ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ συνείδησις αὐτοῦ, ἔνθα λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἠθικῶς ἐλεύθερος.

Λοιπὸν ὁ ψυχολογικὸς καταλογισμὸς ῥυθμίζεται πρὸς τὸν βαθμόν, καθ' ὃν ἡ βούλησις καὶ πρᾶξις εἶνε ἔκφρασις τῆς ψυχολογικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ὅμως ἡ κυρίως ἠθικὴ ἐνοχή, ἡ εὔθυνα, ὁ ἠθικὸς καταλογισμὸς δύναται νὰ εἶνε λίαν σμικρός, ἐὰν ἐλλείπωσιν εἰς τὸν πράττοντα ὅλως ἢ ἐν μέρει αἱ παραστάσεις, αἵτινες εἶνε τὸ ἀντίρροπον τῆς πράξεως. Ὁ ἠθικὸς καταλογισμὸς ῥυθμίζεται πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς γνώσεως τοῦ προσώπου, ἥτις παρὰ τούτῳ μὲν εἶνε σαφὴς καὶ τελεία, παρ' ἄλλῳ δὲ συγκεχυμένη καὶ ἀτελής, ἢ καὶ ἐλλείπει ὅλως. Ἐκτελεῖται μὲν ἐνταῦθα ἡ ἀφομοίωσις ὅλως ἀδιατάρακτος καὶ τελεία διὰ τὸ ἄτομον· ἀλλὰ τὸ ἄτομον εἶνε ἐκ φύσεως πτωχὸν εἰς παραστάσεις, ἢ ἐλλιπὴς ἀγωγὴ δὲν ἀνέπτυξε τελείως τὰς ἠθικὰς ἐνοίας. Τοῦτο δὲν αἴρει τὸν ψυχολογικὸν καταλογισμόν, ἀλλ' ὁ ἠθικὸς σμικρύνεται ἕνεκα τούτου σημαντικῶς, δύναται μάλιστα νὰ ἐξαφανισθῇ ὅλως. Ὁ ἠθικὸς καταλογισμὸς προϋποθέτει ἐν πρώτοις τὸν ψυχολογικόν· ἔπειτα δὲ καὶ ὅτι ἡ σκέψις ὑπῆρξεν οὐ μόνον ἀτομικῶς, ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως τελεία. Τοιαύτη εἶνε ἡ σκέψις, ἐν ᾗ εἶχον ῥοπὴν εἰς τὴν ἀπόφασιν ἅπασαι αἱ παραστάσεις αἱ ἀντιρροποῦσαι πρὸς τὴν πρᾶξιν, οὐχὶ δὲ μόνον ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας ἄτομόν τι ἔχει, ἀλλ' ἐκεῖναι, ἃς ὀφείλει νὰ ἔχῃ. Κατὰ ταῦτα ἠθικῶς ἀκαταλόγιστος εἶνε πᾶς, ὅστις δὲν δύναται ν' ἀκούσῃ τὰς ἐκ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν προερχομένας ἐπιταγὰς ἢ ἀπαγορεύσεις, διότι ὁ κύκλος τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν δὲν ἀνεπτύχθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ εἶνε τοῦτο δυνατὸν εἰς αὐτὸν (ὡς τοῦτο συμβαίνει π. χ. παρὰ τοῖς ἀνηλίκοις), ἢ διότι πάλιν κατεστράφη (ὡς ἐν ταῖς ψυχικαῖς ἀσθενείαις). Ἡ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς προϋποθέτει ἀμφοτέρους τοὺς καταλογισμούς.

§ 50 Ἐὰν ἀναθεωρήσωμεν τὴν σειρὰν τῶν σχέσεων βουλημάτων, αἵτινες ὑπόκεινται εἰς τὰς ἐκτεθείσας ἠθικὰς ἰδέας, καὶ τὴν μέθοδον, δι' ἧς εὑρέθησαν αὗται, πειθόμεθα ὅτι οὐδεμία σχέσις, ἥτις εἶνε δυνατὴ ἐν ἑνὶ προσώπῳ ἢ μεταξὺ δύο, διέφυγε τὴν προσοχὴν ἡμῶν καὶ ὅτι ἄρα ἡ σειρὰ τῶν ἀτομικῶν ἰδεῶν εἶνε πλήρης. Ὁ κανὼν τῆς κατασκευῆς τῶν ἰδεῶν κεῖται ἐν τῇ προόδῳ δι' ἀντιφατικῶν μελῶν, ἐξ ἧς προκύπτει διχοτομικὴ διαίρεσις χρησιμεύουσα, ὡς γνωστόν, πρὸς βάσανον τῆς τελειότητος πολυτομικῶν διαιρέσεων [1] Τῶν δύο βουλημάτων δηλ. ἐλήφθη πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ σχέσις κατὰ ποσόν, ἢ οὐχὶ κατὰ ποσόν. Ἐκ τοῦ πρώτου μέλους ταύτης τῆς διχοτομικῆς διαιρέσεως προέκυψεν ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος. Τὸ δεύτερον μέλος (οὐχὶ κατὰ ποσὸν) σημαίνει σχέσιν κατὰ ποιόν. Κατὰ ποιὸν δὲ σχέσις βουλημάτων δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἢ μεταξὺ δύο βουλημάτων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου ἢ μεταξὺ δύο βουλημάτων οὐχὶ ἑνὸς (ἀλλὰ δύο). Τὸ πρῶτον μέλος τῆς διαιρέσεως δίδει τὴν ἰδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῷ δευτέρῳ μέλει ἡ ἁπλουστάτη σχέσις τῶν δύο βουλημάτων δύο προσώπων εἶνε, ἐὰν τὸ δεύτερον βούλημα εἶνε νοητόν. Λοιπὸν ἔχομεν τὴν διαίρεσιν· τὰ δύο βουλήματα ἢ εἶνε πραγματικά, ἢ οὐχὶ ἀμφότερα πραγματικά. Τὸ δεύτερον μέλος δίδει τὴν ἰδέαν τῆς ἀγάπης· διότι οὐχὶ πραγματικὸν σημαίνει νοητόν. Τὸ δὲ πρῶτον μέλος (σχέσις δύο πραγματικῶν βουλημάτων), δίδει τὴν διαίρεσιν· τὰ δύο βουλήματα συναντῶνται ἢ τυχαίως, ἢ οὐχὶ τυχαίως. Τὸ οὐχὶ τυχαίως σημαίνει ἐπίτηδες. Τὸ πρῶτον μέλος δίδει τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, τὸ δεύτερον τῆς ἀνταποδόσεως· τρίτον ἐν ἑκάστῃ διαιρέσει δὲν ὑπάρχει. Ἡ διαίρεσις εἶνε τελεία καὶ δὲν δύναται νὰ προστεθῇ νέον μέλος. Ἴσως νομίζει τις ὅτι ἡ σειρὰ δύναται νὰ ἐπεκταθῇ, ἐὰν προσέλθῃ ἡ σχέσις τριῶν βουλημάτων. Ἀλλ' αἱ σχέσεις τριῶν ἢ καὶ πλειόνων βουλημάτων δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν λαμβανομένων ἀνὰ δύο, ἐφ' ὅσον θεωροῦνται τὰ βουλήματα ὡς ἀτομικὰ καὶ δὲν συγχωνεύονται τὰ πρόσωπα εἰς ἑνότητα, εἰς ἓν περιληπτικὸν πρόσωπον, εἰς κοινωνίαν.

---

[1] Ἴδε τῆς ἐμῆς Λογικῆς § 89 τῆς Β'. Ἐκδ.

ΤΜΗΜΑ Β'.

ΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΟΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΗΘΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ

§ 51. Καὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν βούλησιν ἰσχύουσιν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι. Αἱ ἰδέαι ὀφείλουσι ν' ἀποτελῶσι τοὺς σκοποὺς αὐτῆς. Ἐντεῦθεν γεννῶνται παράγωγοι ἰδέαι, αἵτινες ἀπευθύνουσι πρὸς τὴν κοινωνίαν ἀπαιτήσεις μὴ προκυπτούσας ἀμέσως ἐκ τῶν ἀτομικῶν. Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν ἐπί τινος κοινωνίας προκύπτουσι πέντε παράγωγοι ἢ κοινωνικαὶ ἠθικαὶ ἰδέαι. Ἡ φυσικὴ σειρὰ τούτων τῶν ἰδεῶν θὰ διαφέρῃ τῆς τῶν ἀρχικῶν. Ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ προηγοῦνται ἀναγκαίως αἱ ἰδέαι αἱ κανονίζουσαι τὴν ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν τῶν ἀνθρώπων, λοιπὸν αἱ ἰδέαι τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου σχηματίζει τὸ θεμέλιον τῆς κοινωνίας. Ἀφοῦ δὲ ἐκτελεσθῶσιν αἱ ἀπαιτήσεις τούτων τῶν ἰδεῶν, τότε δύναται ἡ κοινωνία διὰ σκοπίμου διοικήσεως τῶν ὑπαρχόντων ἀγαθῶν νὰ θεμελιώσῃ καὶ προαγάγῃ τὴν κοινὴν εὐημερίαν· κατόπιν δὲ νὰ ἐπιδιώξῃ καὶ ὑψηλὰ καὶ ἰδανικὰ συμφέροντα, ὅπως ἀπαιτοῦσιν αἱ ἰδέαι τῆς ἀγάπης και τῆς τελειότητος. Ὅταν δὲ τέλος ἡ ἠθικὴ γνῶσις ἐμψυχοῖ πάντας καὶ διευθύνῃ πάντα τὰ διαβήματα αὐτῶν, τότε δύναται καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία νὰ πραγματωθῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, νὰ γίνῃ δηλ. αὕτη ἔμψυχος κοινωνία. Αὕτη σχηματίζει τὴν κορωνίδα πασῶν τῶν κοινωνικῶν διατάξεων. Αὕτη εἶνε τὸ ἰδανικὸν πάσης κοινωνίας.

§ 52. Κοινωνία ὀνομάζεται πληθὺς ἀνθρώπων, οἵτινες τοπικῶς συνυπάρχοντες σχηματίζουσι κατὰ τοσοῦτον ἓν περιληπτικὸν πρόσωπον, καθ' ὅσον προσπαθοῦσι διὰ κοινῆς ἐνεργείας καὶ μετὰ συνειδήσεως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σαφοῦς νὰ ἐφικθῶσι κοινοῦ τινος σκοποῦ. Λοιπὸν πρὸς τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς κοινωνίας ἀπαιτοῦνται τὰ ἑξῆς. 1) Πληθὺς ἀνθρώπων ἐν τοπικῇ συνυπάρξει. Ἀλλὰ δὲν

ἀρκεῖ τοῦτο μόνον· διότι δὲν ἀποτελεῖ ἤδη κοινωνίαν πᾶσα πληθὺς ἀνθρώπων τοπικῶς συνυπαρχόντων. Ἐὰν νοήσωμεν π. χ. τὴν πληθὺν ἀνθρώπων, οἵτινες συναθροίζονται κατά τινας ὥρας τῆς ἡμέρας ἔν τινι πλατείᾳ, δὲν θὰ ἔχωμεν ἐκεῖ τὴν εἰκόνα κοινωνίας, ἀλλὰ τὴν εἰκόνα ἀτομικῆς παρ᾽ ἀλλήλοις συνυπάρξεως. Ἡ πληθὺς κατακερματίζεται εἰς ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἢ οὐδεμίαν λαμβάνουσιν εἴδησιν ἀλλήλων, ἢ λίαν ἐπιπόλαιον καὶ ἐπιδιώκουσιν ἁπλῶς τὰ ἰδιαίτερα αὐτῶν συμφέροντα. Λοιπὸν ἀπαιτεῖται 2) κοινὸς σκοπός· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· διότι ὁ αὐτὸς σκοπὸς δύναται νὰ συναγάγῃ πληθὺν ἀνθρώπων ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ χωρὶς νὰ σχηματίζωσιν οὗτοι κοινωνίαν· διότι καὶ ἐνταῦθα τὸ ἄτομον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄτομον. Ἅπαντες μὲν δύνανται νὰ ἔχωσι τὸν αὐτὸν σκοπόν· π.χ. νὰ θεωρήσωσι παράταξιν· ἀλλὰ τὰ πρόσωπα καὶ ἐνταῦθα εἶνε κυρίως ἀδιάφορα πρὸς ἄλληλα. Ἕκαστον πάρεστιν ἐκεῖ δι᾽ ἑαυτό, ἢ καὶ διὰ τοὺς οἰκείους αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις ἅπαντες διάκεινται ἀπέναντι τοῦ κοινοῦ σκοποῦ μόνον παθητικῶς. Ἕκαστος δύναται ν᾽ ἀπολαύσῃ καθ᾽ ἑαυτὸν χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς τὸν ἄλλον, διότι πραγματικῶς οὐδεὶς τῶν λοιπῶν συντελεῖ πως οὐσιωδῶς πρὸς πραγμάτωσιν ἐκείνου τοῦ σκοποῦ. Λοιπὸν ἀπαιτεῖται 3) ἡ πληθὺς νὰ ἔχῃ συνείδησιν τοῦ δεσμοῦ τοῦ συνέχοντος αὐτήν. Ἅπαντες πρέπει νὰ αἰσθάνωνται ἑαυτοὺς δυνάμει τῆς κοινῆς προσπαθείας ὡς συνανήκοντας, ὡς ἓν περιληπτικὸν πρόσωπον. Πλησίον τοῦ ἀπομονοῦντος ἐγὼ πρέπει νὰ μορφωθῇ ἐν ἑκάστῳ τῶν πολλῶν τὸ διὰ τοῦ ὡρισμένου κοινοῦ σκοποῦ χαρακτηριζόμενον ἡμεῖς· δηλαδὴ ἕκαστος πρέπει νὰ νοῇ τὴν πληθὺν ὡς ὅλον καὶ ἑαυτὸν ὡς συμπληρωτικὸν μέλος αὐτοῦ. 4). Τὰ μέλη δὲν πρέπει νὰ διάκεινται ἀπέναντι τοῦ κοινοῦ σκοποῦ παθητικῶς, ἀλλ᾽ ἕκαστον πρεπει νὰ λαμβάνῃ ἐνεργὸν μέρος πρὸς πραγμάτωσιν αὐτοῦ, εἴτε δι᾽ ὑλικῶν συνεισφορῶν, εἴτε διὰ πνευματικῶν. Καὶ τέλος ὁ συνέχων τὴν πληθὺν δεσμὸς πρέπει νὰ ἔχῃ στερεότητά τινα καὶ διάρκειαν· διότι στιγμιαία καὶ ἐπιπόλαιος ἐπαφὴ τῶν ἀτόμων ἄγει ἁπλῶς εἰς ἐπιμιξίαν συναλλαγῆς ἢ συναναστροφῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ΄.

Ἰδέα τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας.

§ 53. Ἐὰν νοήσωμεν κοινωνίαν, ἧς τὰ μέλη χαρακτηρίζονται διὰ τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς ἔριδος καὶ τῆς προθυμίας εἰς τὸ νὰ ἱδρύσωσι καὶ καθιερώσωσι δίκαια ἀποσοβοῦντα τὴν ἔριν, ἡ τοιαύτη κοινωνία ἀρέσκει ἀπολύτως, εἶνε ἡ ἰδέα τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας. Ἡ κοινωνία αὕτη θὰ λάβῃ ἐν πρώτοις προληπτικὰ τῆς ἔριδος μέτρα ὁρίζουσα τὸν κύκλον τῶν δικαίων ἑκάστου οὕτως, ὥστε ν᾽ ἀρθῇ πᾶσα ἀφορμὴ ἔριδος. Ἀφορμὴν δὲ πρὸς ἔριν δίδουσιν οὐ μόνον τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα μετὰ τῶν ἀπείρων διαθέσεων αὐτῶν, οὐ μόνον αἱ προσωπικαὶ ὑπηρεσίαι καὶ ἀξιώσεις, ἀλλὰ καὶ πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν διάθεσιν πραγμάτων οὔπω εὑρημένων ἢ οὔπω ὑπαρχόντων, εἰς τὰς ἀξιώσεις καὶ ὑποχρεώσεις τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα θὰ εἰσέλθωσι, προϊόντος τοῦ χρόνου, εἰς τὸν κύκλον τῆς κοινωνίας. Ὅπου δὲ ἐν τῷ δικαίῳ εὑρίσκονται ἀσάφειαι καὶ ἀμφιβολίαι ἢ χάσματα καὶ ἐλλείψεις, θὰ φροντίσῃ ἡ δικαιολογικὴ κοινωνία ν᾽ ἀπομακρύνῃ μὲν ἐκείνας, ν᾽ ἀναπληρώσῃ δὲ ταύτας. Ἀλλ᾽ εἶνε πρόδηλον ὅτι εἶνε ἀδύνατον νὰ προλάβῃ ἡ κοινωνία πάσας ταύτας τὰς ἀφορμὰς τῆς ἔριδος διὰ ῥητῶν συνθηκῶν ἑνὸς ἑκάστου μέλους πρὸς πάντα τὰ λοιπά. Ἀλλὰ καὶ δὲν εἶνε ἀναγκαῖον τοῦτο. Ψιλὴ ἀνάπτυξις τοῦ φρονήματος, ἐφ᾽ οὗ ἐρείδεται ἡ δικαιολογικὴ κοινωνία, ἄγει ἀμέσως εἰς τὴν ὑποτύπωσιν τοιαύτης δικαιολογικῆς καταστάσεως.

Τὸ ἐκ τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς ἔριδος προκύπτον βούλημα νοούμενον γενικὸν ἄγει ἀμέσως εἰς γενικὴν ἀμοιβαίαν παραχώρησιν. Εἴδομεν δηλ. (§ 42) ὅτι ἐκ τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς ἔριδος προῆλθεν ἡ ἐπιταγὴ τῆς παραχωρήσεως τοῦ διαφιλονεικουμένου πράγματος. Ἐὰν μετενεχθῇ αὕτη ἡ ἔννοια τῆς παραχωρήσεως εἰς πληθὺν βουλήσεων συνηνωμένων εἰς κοινωνίαν διὰ τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς ἔριδος, καταντῶμεν εἰς γενικὴν ἀμοιβαίαν παραχώρησιν. Οὐδεὶς θ᾽ ἀποδώσῃ εἰς ἑαυτὸν δίκαιόν τι, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε βέβαιος περὶ τῆς συγκαταθέσεως τῶν λοιπῶν. Ἕκαστος θὰ

ὑποχωρήσῃ, θ' ἀποστῇ ἀπὸ παντός, ὅ,τι δὲν παρεχωρήθη εἰς αὐτὸν ῥητῶς. Ἕκαστος θὰ παραχωρήσῃ εἰς πάντας πᾶν πρὸς οἱανδήποτε χρῆσιν. Ἕκαστος θὰ ἐμφορῆται ἀπέναντι πάντων καὶ ὡς πρὸς πάντα τ' ἀντικείμενα καὶ τὴν οἱανδήποτε χρῆσιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ φρονήματος ὅτι δὲν θέλει νὰ γείνῃ αἴτιος τῆς ἔριδος· ἑπομένως θ' ἀφήσῃ εἰς ἕκαστον ὅ,τι ἤδη ἔχει. Διότι, καί τοι διὰ τῆς ψιλῆς καταλήψεως καὶ κατοχῆς τοῦ ἀντικειμένου δὲν ἀποκτᾷ τις δικαίωμα ἐπ' αὐτοῦ, εὑρίσκεται ὅμως ἐν στενωτέρᾳ σχέσει πρὸς αὐτό. Ὥστε, ἐὰν ἄλλος τις ἤθελε νῦν νὰ διαθέσῃ αὐτό, οὗτος θὰ ἦτο αἴτιος τῆς ἔριδος Ὁ ἀληθῶς ἀποδοκιμάζων τὴν ἔριν οὐδέποτε θὰ θελήσῃ νὰ διαθέσῃ τι, ὅπερ ἄλλος τις ἤδη πρότερον διέθεσεν. Ἔκφρασις ταύτης τῆς γενικῆς ὑποχωρήσεως καὶ παραχωρήσεως εἶνε ἡ γενικὴ ἀναγνώρισις καὶ ὁ γενικὸς σεβασμὸς πρὸς τὴν ἤδη ὑπάρχουσαν σχέσιν τῶν προσώπων πρὸς τὰ πράγματα καὶ τῶν προσώπων πρὸς ἄλληλα. Ἐὰν νοηθῇ τοῦτο γενικῶς, οὐδεὶς παραχωρεῖ εἰς ὡρισμένα πρόσωπα. Οὐδεὶς ἀπονέμει τοῦτο εἰς τοῦτον, ἐκεῖνο εἰς ἐκεῖνον· ἀλλὰ παραχωρεῖ ἀορίστως. Ἕκαστος παραχωρεῖ εἰς τοὺς ἄλλους ἀδιαφορῶν ἂν θὰ διανεμηθῶσι τὸ ὑπάρχον εἰρηνικῶς ἢ θὰ ἐρίζωσι. Δὲν θὰ μετάσχῃ μὲν τῆς ἔριδος τῶν ἄλλων, ἐὰν ἐρίζωσι, θὰ προσχωρήσῃ ὅμως εἰς τὴν παραχώρησιν αὐτῶν, ἥτις προλαμβάνει τὴν ἔριν. Ἐπειδὴ ὅμως προϋποτίθεται ἡ αὐτὴ ἀόριστος παραχώρησις πάντων τῶν λοιπῶν, ἐπιτρέπεται εἰς ἕκαστον νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀόριστον καὶ γενικὴν παραχώρησιν τῶν λοιπῶν οὕτω, ὡς ἐὰν παρεχωρήθη καὶ εἰς αὐτὸν νὰ λάβῃ ὅ,τι ἔλαβε, νὰ κατέχῃ καὶ ἐπωφελῆται ὅ,τι ἔχει, δηλ. νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν περιλαμβανόμενον μεταξὺ ἐκείνων, εἰς οὓς ἐγένετο παραχώρησις, ὡς καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρότερον εἶχεν, ὡς παραχωρηθὲν εἰς αὐτόν. Ὥστε ἕνεκα ταύτης τῆς ὑπαγωγῆς ὑπὸ τὴν γενικὴν ἔννοιαν τῆς ἀορίστου καὶ γενικῆς παραχωρήσεως δύναται νὰ ὑπερασπίζῃ τὸ ἑαυτοῦ ἀπέναντι προσώπων,τὰ ὁποῖα δὲν ἀνωμολόγησαν αὐτὸ πρότερον ῥητῶς ὡς ἴδιον αὐτοῦ.

Οὕτω γεννῶνται δίκαια ἀπόλυτα, δηλ. ἰσχύοντα οὐχὶ πλέον ἀπέναντι ὡρισμένου προσώπου (προσωπικά), μεθ' οὗ ῥητῶς συνωμολογήθησαν, ἀλλὰ δίκαια ἐπὶ τοῦ πράγματος, ἰσχύοντα ἀπέναντι παντὸς τρίτου προσώπου περιλαμβανομένου ἐν τῷ κύκλῳ

ταύτης τῆς κοινωνίας· ἀπέναντι τρίτου, ὁ ὁποῖος παρεχώρησε μέν, ἀλλ' ἀορίστως· οὕτως, ὥστε εὑρέθη μὲν ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς παραχωρήσεως αὐτοῦ καὶ ὁ δικαιοῦχος, χωρὶς νὰ δηλωθῇ ὅμως ῥητῶς ὡς τοιοῦτος.

Οὕτω γεννᾶται τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ ἀόριστος δηλ. ποικιλία πασῶν τῶν δυνατῶν διαθέσεων πράγματός τινος περιλαμβανομένη ἐν μιᾷ ἐννοίᾳ καὶ ἀποδιδομένη εἴς τινα ὡς δικαίωμα δίδει τὴν ἔννοιαν τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἐξουσίας τοῦ διαθέτειν πρᾶγμά τι, ἀποκλειομένων πάντων τῶν λοιπῶν. Τὸ δίκαιον τοῦτο γεννᾶται πρῶτον ἐν τῇ κοινωνίᾳ διὰ τῆς γενικῆς ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ, ἥτις εἶνε ἠθικῶς ἀναγκαία πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἔριδος. Δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς δυνάμεως τοῦ προτέρου τὸν χρόνον (prior tempore potior jure), δηλ. ἐπὶ τῆς πράξεως τοῦ πρότερον καταλαβόντος, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀπολύτου ἀποδοκιμασίας τῆς ἔριδος, ἥτις ἀπαγορεύει νὰ διαταράττωμέν τινα ἐν τῇ εἰρηνικῇ κατοχῇ πράγματος. Διὰ τῆς γενικῆς ἀμοιβαίας παραχωρήσεως πρῶτον μεταβάλλεται ἡ ψιλὴ κατοχὴ εἰς δίκαιον ἰδιοκτησίας. Τοῦτο δὲ τὸ οἱονεὶ ἄπειρον δικαίωμα τῆς διαθέσεως ἐπιδέχεται διαφόρους περιορισμούς,διὰ τοὺς ὁποίους γνωστὰ παραδείγματά εἰσι τὰ διάφορα εἴδη τῆς ἀτελοῦς, κοινῆς, ὑπὸ δουλείαν, βεβαρημένης ἰδιοκτησίας. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἄγει ἡ γενικὴ ἀμοιβαία παραχώρησις εἰς τοιαύτην σχέσιν τῶν προσώπων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν, ὥστε ἐκείνη ἡ ἀνεξαρτησία, ἣν κέκτηται ἕκαστον πρόσωπον, παρίσταται ὡς ἀπαραβίαστον δίκαιον αὐτοῦ. Ἐὰν δέ τις περιλάβῃ τὸ σύνολον τῶν δυνατῶν διαθέσεων τῶν οἰκείων δυνάμεων ὑπὸ μίαν ἔννοιαν καὶ ἀποδώσῃ εἴς τινα ὡς δικαίωμα, μετὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας παρίσταται καὶ τὸ τῆς προσωπότητος ἐν δικαιολογικῇ σημασίᾳ ὡς ἡ γενικὴ βάσις δικαιολογικῆς καταστάσεως, ἥτις ἐπιτρέπει τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τοῦ ἀτόμου πανταχοῦ, ὅπου δὲν προσβάλλει τὰ δίκαια ἄλλου. Ἵνα δὲ ᾖ πλήρης ἡ παραχώρησις, θὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὰ οὔπω ὑπάρχοντα ἢ οὔπω εὑρεθέντα πράγματα, θὰ κανονισθῇ καὶ ἡ σχέσις τῶν προσώπων πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῶν εἰδοποιηθησόμενα.

§ 54. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς παραχωρήσεως δὲν κεῖται μόνον ἀρνητικὴ ὑποχώρησις καὶ παθητικὴ βούλησις, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ

θετικὴ καὶ ἐνεργὸς βούλησις τῶν ἀποτελούντων τὴν δικαιολογικὴν κοινωνίαν. Ἕκαστος ἠδύνατο νὰ ἐρίζῃ· ἀντὶ τούτου παραχωρεῖ ἀορίστως μέν, ἀλλ' οὕτως, ὅπως παραχωροῦσιν ἐπίσης οἱ ἄλλοι. Ἕκαστος διαθέτει τὸ ὑπάρχον ὑπὲρ τούτου, ὁ ὁποῖος κατέχει αὐτό, καὶ δή, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς λοιποὺς παραχωροῦντας, οὕτως, ὅπως οὗτοι διέθεσαν αὐτό. Διαθέτειν δέ τι οὕτω, ὅπως οἱ ἄλλοι διέθεσαν, σημαίνει προσχωρεῖν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν. Ἡ προσχώρησις εἶνε τοιαύτη διάθεσις πράγματος, δι' ἧς τρίτος τις ἀποδίδει αὐτὸ εἰς ἐκεῖνον, εἰς ὃν ἀπέδωκαν αὐτὸ ἤδη ἄλλοι. Αὕτη ἡ διάθεσις εἶνε ἡ μόνη, ἥτις ἐπιτρέπεται εἰς τὸν προσερχόμενον τρίτον, εἰς πάντα, ὅστις νῦν πρῶτον προσέρχεται εἰς ἤδη ὑφισταμένην δικαιολογικὴν τάξιν, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ ἐπισύρῃ καθ' ἑαυτοῦ τὴν μομφὴν τῆς διαταράξεως αὐτῆς διεγείρων ἔριν. Ἀντὶ τοῦ ἐρίζειν ἐπαναλαμβάνει οὗτος ὅ,τι ἐξετέλεσαν ἤδη οἱ ἄλλοι, χωρὶς νὰ εἶνε ἀνάγκη νὰ λάβῃ γνῶσιν τῶν ἐπὶ μέρους προσώπων καὶ μιᾶς ἑκάστης τῶν μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένων δικαιολογικῶν σχέσεων. Διὰ τῆς προσχωρήσεως διαθέτει ἕκαστος πᾶν. Λοιπὸν δι' αὐτῆς εἰσάγεται ἐνεργὸς καὶ θετικὴ βούλησις εἰς τὴν κοινωνίαν (Οἱ λοιποὶ ἂς κατέχωσιν ὅ,τι ἔλαβον). Ἡ προσχώρησις εἶνε ἡ ἔκφρασις τῆς θετικῆς συγκαταθέσεως τῶν ἀτόμων ἐκπροσωπούσης τὴν ἐνεργὸν αὐτῶν βούλησιν. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ ἔννοια τῆς ψιλῆς παραχωρήσεως, (ἐν ᾗ κεῖται ἡ ἀρχικῶς οὐχὶ συνδέουσα, ἀλλὰ μᾶλλον χωρίζουσα φύσις τοῦ δικαίου περιορίζοντος τὰ ἄτομα ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ἀτομικῶν αὐτῶν δικαίων), φαίνεται ὅτι δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἔννοιαν κοινωνικῆς συνενώσεως, διότι, καί τοι ἐμψυχοῖ τοὺς παραχωροῦντας τὸ αὐτὸ φρόνημα, ἐν ταύτῃ ὅμως τῇ ἀρνητικῇ στάσει αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους φαίνεται ὅτι λείπει ἡ διεύθυνσις πρὸς θετικῶς ὡρισμένον σκοπόν, ἡ προσχώρησις, ἡ συγκατάθεσις συνδέει τὰ ἄτομα εἰς ἰδανικὸν ὅλον. Ἐὰν νῦν τὸ ἄτομον παραβῇ τὴν γενομένην συμφωνίαν καὶ προσβάλῃ τὸ συνομολογηθὲν δίκαιον, αὕτη ἡ διατάραξις τῆς εἰρήνης θὰ θεωρηθῇ οὐχὶ πλέον μόνον ὡς προσβολὴ τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁλότητος πασῶν τῶν ἐν τῇ δικαιολογικῇ κοινωνίᾳ συνηνωμένων βουλήσεων· διότι αὗται διὰ τῆς ἐνεργοῦ αὐτῶν βουλήσεως εἰσῆλθον εἰς δικαιολογικὴν τάξιν, ἧς τὸ ἀπαραβίαστον καὶ ἀπρόσβλητον ἀνωμολόγησε καὶ ὁ προσβάλλων. Λοιπὸν ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς προσχωρήσεως ἐρείδεται καὶ ἡ σχέσις τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας πρὸς τὸ ἄτομον. Διὰ τῆς προσχωρήσεως δηλ. γεννᾶται τοιαύτη ἀμοιβαιότης τῶν δικαιολογικῶν ὑποχρεώσεων τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ἀτόμου, ὥστε ἡ κοινωνία ὀφείλει νὰ σέβηται καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ προστατεύῃ τὰς διαθέσεις, ἃς ἐπιχειρεῖ τὸ ἄτομον ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν δικαίων αὐτοῦ.

§ 55. Λέγοντες ὅτι ἡ Δικαιολογικὴ Κοινωνία γεννᾶται διὰ τῆς γενικῆς ἀμοιβαίας παραχωρήσεως δὲν ἐννοοῦμεν οὔτε ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρξῃ χρονικόν τι σημεῖον, καθ' ὃ ἅπαντες οἱ μέλλοντες ν' ἀπαρτίσωσιν αὐτὴν περιέμενον ἀλλήλους ὅπως ἐκτελέσωσι τὴν ἀμοιβαίαν διανομὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, οὔτε ὅτι ἡ διανομὴ αὕτη ἐξετελέσθη διὰ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου, οὔτε ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρξῃ χρονικόν τι σημεῖον, ἐν ᾧ ἕκαστος ἐδήλωσε ῥητῶς τὴν παραχώρησιν αὐτοῦ. Τύχη, ἐπιτηδειότης, πανουργία, δύναμις φυσική, ἄλλοι ἱστορικοὶ λόγοι ἐπάγουσι ἄνευ δικαιολογικῆς συνεννοήσεως διανομὴν τῶν ἀγαθῶν (ἥτις εἶνε κυρίως κατάληψις καὶ ἧς τίτλος εἶνε ἡ ὑπεροχὴ τῆς δυνάμεως τοῦ καταλαβόντος), ἄγουσιν εἰς κοινωνικήν τινα τάξιν ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς δυνάμεως πολὺ πρὸ τῆς θεμελιώσεως δικαιολογικῆς τάξεως διὰ τοῦ ἠθικοῦ πνεύματος τῆς παραχωρήσεως καὶ προσχωρήσεως. Αὕτη ἡ ἱστορικῶς γεννηθεῖσα καὶ πράγματι ὑφισταμένη τάξις στερεῖται ἀσφαλοῦς θεμελίου· διότι ἡ δύναμις δύναται πάντοτε ν' ἀνατραπῇ δι' ἄλλης δυνάμεως. Ἀκλόνητον θεμέλιον ἀποκτᾷ μόνον ἐὰν τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἐμπνέωνται ὑπὸ τοῦ δικαίου φρονήματος. δηλ. τῆς διηνεκοῦς προθυμίας τοῦ ἀποστῆναι τῆς ἔριδος καὶ προσχωρῆσαι εἰς τὴν γενικὴν παραχώρησιν. Τοῦτο τὸ πνεῦμα τῆς γενικῆς παραχωρήσεως καὶ προσχωρήσεως εἶνε ἡ ἠθικὴ βάσις, ἥτις μεταβάλλει τὴν πράγματι ὑφισταμένην τάξιν εἰς δικαιολογικήν, τὴν δὲ διὰ τῆς ἰσορροπίας τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων διατηρουμένην φυσικὴν κοινωνίαν εἰς δικαιολογικήν. Ἡ δικαιολογικὴ κοινωνία γεννᾶται ἐν τῇ στιγμῇ, καθ' ἣν τὸ ἐν ἅπασι τοῖς μέλεσι τῆς κοινωνίας γενικευθὲν δίκαιον φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦται ὡς προσχώρησις τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν γενικὴν παραχώρησιν, προσέρχεται ὡς ἡ ἠθικὴ καθιέρωσις τῆς ὑφισταμένης τάξεως, ἧς ἡ διατήρησις ἀπὸ τοῦδε δὲν ἐρείδεται πλέον

ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν μέσων τῆς δυνάμεως, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ
φρονήματος τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης
κρατεῖ ἡ σιωπηρὰ συμφωνία, ἡ σιωπηρὰ ἀναγνώρισις, ἥτις εἶνε ἡ
ἀληθὴς βάσις πάντων τῶν δικαίων καὶ ἥτις δὲν εἶνε ἀνάγκη ῥητῶς
νὰ δηλωθῇ ὑφ' ἑκάστου ἀτόμου. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ ἡ ἁπλῆ ἀποχὴ
ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἤδη ἐν τῇ κατοχῇ
ἄλλου, ἡ σιωπηρὰ ἀναγνώρισις τῶν πράγματι ὑφισταμένων σχέσεων.

Ἄνευ τινὸς ἐξωτερικῶς ἐπαισθητῆς μεταβολῆς τῆς ὑπαρχούσης
καταστάσεως ἐπέρχεται ἀνυπολόγιστος μεταβολὴ ἐν ταῖς σχέσεσι
τῶν βουλήσεων, ἐὰν καταλάβῃ αὐτὰς ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς ἀμοι-
βαίας παραχωρήσεως. Ἀπὸ τοῦδε δὲν εἶνε πλέον κανὼν τῆς πρά-
ξεως αὐτῶν ἡ φυσικὴ δύναμις ἢ ἀδυναμία, ἀλλ' ὁ φόβος τῆς ἠθι-
κῆς ἀποδοκιμασίας τῆς ἔριδος. Ἡ μεταβολὴ εἶνε τοσαύτη, ὅση εἶνε
ἡ διαφορὰ τῆς βίας καὶ τοῦ δικαίου· οὕτω σπουδαία, ὅσον εἶνε
σπουδαία ἡ διαφορὰ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ φρονήματος, τὸ ὁποῖον
ὥριζε πρότερον καὶ ὁρίζει νῦν τὰς σχέσεις αὐτῶν. Καὶ ἡ διατήρη-
σις δὲ τῆς δικαιολογικῆς καταστάσεως ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἐξακολου-
θήσεως τοῦ αὐτοῦ φρονήματος, εἰς ὃ ὀφείλει τὴν γένεσιν αὐτῆς. Ὁ
χρηστὸς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος φοβεῖται μὴ προσβάλῃ ξένον δίκαιον,
ἐμψυχοῦται ἀδιακόπως ὑπὸ τοῦ πνεύματος ταύτης τῆς ὑποχω-
ρήσεως, ταύτης τῆς παραχωρήσεως, ὅπου δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὸν οὐ-
δὲν δικαίωμα. Δὲν ἐρωτᾷ ποῦ στηρίζεται τὸ δίκαιον τοῦ ἄλλου,
ἀλλ' ἀρκεῖ εἰς αὐτὸν νὰ γινώσκῃ ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὸν ἐνταῦθα
οὐδὲν δικαίωμα.

§ 56. Μεθ' ὅλα τὰ προληπτικὰ τῆς ἔριδος μέτρα εἶνε δυνατὸν
νὰ ἐκραγῇ πάλιν ἡ ἔρις, καὶ δὴ τοσούτῳ συχνότερον, ὅσῳ μᾶλλον
ἀφίσταται ἡ πραγματικὴ κοινωνία τῆς ἰδέας τῆς δικαιολογικῆς
κοινωνίας. Ἡ ἀφορμὴ πρὸς τὴν ἔριν δύναται νὰ δοθῇ καὶ εἰς τοὺς
εἰρηνικωτάτους τῶν ἀνθρώπων ἕνεκα τῆς ἀσαφείας, ἀοριστίας καὶ
ἀμφιβολίας τοῦ δικαίου (ἴδε § 43,4) ἢ καὶ ἕνεκα ἐλλείψεως δικαίου
ἔν τινι συγκεκριμένῃ περιπτώσει. Ἡ ἔρις δύναται νὰ προκύψῃ καὶ ἐκ
τῆς συγκρούσεως δικαιωμάτων, τῶν δικαίων διαφόρων προσώπων ἢ
τῶν ὑποχρεώσεων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, ἐν αἷς εἶνε ἐν μέρει
ἀδύνατος ἡ ἀκριβὴς πλήρωσις πασῶν τῶν δικαιολογικῶν ἀπαιτή-

σεων. Ἡ ἐπιθυμία τέλος τῶν ἀλλοτρίων δὲν δεσμεύεται ἀναγκαίως ὑπὸ τοῦ ἐξ ἀντικειμένου δικαίου, (τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ εἶνέ τι νοητὸν καὶ ἰδανικόν, ἑπομένως ἐστερημένον δυνάμεως), ἀλλ' ὠθεῖ πολλάκις τινὰ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἰς ὑπέρβασιν τῶν πράγματι καὶ σαφῶς κεχαραγμένων δικαιολογικῶν ὁρίων, εἰς προσβολὰς δικαίων. Ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν ἡ κοινωνία, ἥτις σκοπὸν προέθετο τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου, τὴν ἀποσόβησιν τῆς ἔριδος, πρὸς ὄρθωσιν καὶ διατήρησιν ἑαυτῆς ἀναγκάζεται νὰ λάβῃ κατασταλτικὰ τῆς ἔριδος μέτρα, δι' ἧς περιορίζεται αὕτη ἐν στενωτάτῳ κύκλῳ, διαλύεται καὶ αἴρονται τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Κατασταλτικὰ τῆς ἔριδος μέτρα θὰ ἦσαν περιττά, ἐὰν παρὰ τῷ ἑτέρῳ τῶν ἐριζόντων ὑπῆρχε τοσαύτη ἐπιθυμία τῆς εἰρήνης, ὥστε πανταχοῦ νὰ εἶνε ἕτοιμος νὰ ἐνδώσῃ καὶ παραχωρήσῃ. Ἀληθῶς τὸ ἄριστον θὰ ἦτο, ἐὰν ἐν γένει μὴ ἐγεννᾶτο ἔρις. Ἐν ἀντικειμένοις ἀδιαφόροις καὶ μικρὰν ἔχουσιν ἀξίαν ἀναμφιβόλως εἶνε καθῆκον ἡ ὑποχώρησις χάριν τῆς εἰρήνης, ἐὰν μάλιστα διὰ τῆς ἔριδος καὶ διχονοίας διαταράττωνται σχέσεις ἔχουσαι ἀξίαν. Βεβαίως ὅμως δὲν ἐπιτάσσεται ἀπόλυτος ὑποχώρησις. Πολλάκις τ' ἀντικείμενα τῆς ἔριδος ἔχουσιν ἀπόλυτον ἀξίαν· διὰ τοῦτο δὲ εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπερασπίσῃ τις καὶ διατηρήσῃ αὐτά. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία ἀπαγορεύει τὴν παραχώρησιν αὐτῶν Διὰ τούτων δὲν αἴρεται βεβαίως ὁ ψόγος τῆς ἔριδος· πάντοτε μένει ἔγκυρος ἡ ἀρχὴ ὅτι τὸ ἄριστον θὰ ἦτο ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ἔρις. Ὁ ψόγος ὅμως οὗτος δέν διανέμεται πάτοτε ἐξ ἴσου εἰς τοὺς ἐρίζοντας· πολλάκις ἐξαιρέτως καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐπιπίπτει κατὰ τοῦ ἑτέρου τῶν ἐριζόντων, ἐὰν ἐτέθη ὑπ' αὐτοῦ ὁ ἕτερος εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ μη ἐπιτρέπηται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας νὰ ἐνδώσῃ. Εἰς ταῦτα προστίθεται καὶ ψυχολογικὸς λόγος· ἐάν τις ἐνέδιδεν εἰς πάσας τὰς αὐθαιρέτους ἀπαιτήσεις καὶ πράξεις τοῦ ἄλλου, ἡ πλεονεξία αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ἀλλοτρίων θὰ ηὐξάνετο ὑπερμέτρως, θὰ ἐνισχύετο δὲ ἡ ἀχαλίνωτος αὐθαιρεσία αὐτοῦ. Ὁ μὴ φοβούμενος τὴν ἔριν καὶ ἀδικίαν θὰ ἐπίστευεν ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὸν πᾶν καὶ ὅτι δύναται νὰ κατορθώσῃ πᾶν. Τότε θὰ διεκινδυνεύετο ἐν γένει ἡ πραγμάτωσις τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιστάσει αὐτὴ

ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, ἥτις κηρύττει τὴν εἰρήνην, προτρέπει ἀμέσως εἰς ἀντίστασιν.

Ἀφοῦ λοιπὸν εἶνε δυνατὴ ἡ ἔκρηξις τῆς ἔριδος, ἀναγκαῖα καθίστανται καὶ τὰ κατασταλτικὰ αὐτῆς μέτρα. Τὸ γενικώτατον τούτων εἶνε ὅτι οἱ ἐρίζοντες ὡς μέλη τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας δὲν θὰ ἐμμείνωσιν ἐν τῇ ἀτομικῇ αὐτῶν αὐθαιρεσίᾳ ἑρμηνεύοντες ὑπὲρ ἑαυτῶν αὐθαιρέτως τὸ ἀμφίβολον δίκαιον ἢ καὶ προβαίνοντες εἰς αὐτοδικίαν, ἀλλὰ θὰ ζητήσωσι νὰ ὑποβληθῇ ἡ ἀμφίβολος θέσις τῶν πραγμάτων εἰς ἀμερόληπτον ἔρευναν καὶ ἀπόφασιν. Τοῦτο ἔνθεν μὲν ὑποδεικνύει τὰ προληπτικὰ μέτρα, ὑποδηλοῖ τὴν πρόθυμον ὑποταγὴν εἰς τοῦτο, ὅ,τι ὡρίσθη ὡς δίκαιον· ἔνθεν δὲ τὴν ἀναγνώρισιν κοινωνικῆς αὐθεντίας, εἰς ἣν ἀνατίθεται ἡ ἐξήγησις καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ ὁρισθέντος ἐπὶ τῆς προκειμένης περιπτώσεως καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ὁποίας προθύμως θὰ ὑποκύψωσιν οἱ ἐρίζοντες, ἐὰν μηδὲν ὡρίσθη, ἢ μηδὲν ὡρισμένον, ἀλλ' ἀσαφὲς καὶ ἀμφίβολον. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ δικαιολογικὴ κοινωνία χρῄζει ὀργάνου τῆς εἰρηνικῆς διαλύσεως τῆς ἔριδος τῆς γεννηθείσης μεθ' ὅλην τὴν προληπτικὴν συμφωνίαν ἢ ἕνεκα ἐλλείψεως αὐτῆς. Οὕτω γεννᾶται ἡ ἔννοια τοῦ δικαστοῦ καὶ τοῦ δικαστηρίου ὡς τοῦ ὀργάνου τῆς ἐπὶ τοῦ δικαίου ἐρειδομένης ἀποφάσεως περὶ διαφιλονεικουμένων δικαίων. Ὁ δικαστὴς καὶ τὸ δικαστήριον ἐκπροσωποῦσιν ἀμέσως τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου. Ἀνατιθεμένης δὲ τῆς διαλύσεως τῆς ἔριδος εἰς τὸ δικαστήριον μεταβάλλεται ἡ ἔρις τῶν βουλήσεων εἰς δικαιολογικὴν ἔριν, εἰς δίκην, ἥτις δὲν εἶνε πλέον ἔρις ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἀλλ' ἐπιστημονικὴ ἔρις, δηλ. ἀπροκατάληπτος καὶ ἀμερόληπτος ἔρευνα καὶ ἀπόφανσις, ἐν ᾗ οὐδαμῶς ἀναμιγνύεται ἡ αὐθαιρεσία καὶ ἥτις διὰ τοῦτο δὲν ὑπάγεται ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον κρίσιν «ἡ ἔρις ἀπαρέσκει».

Ἐὰν δὲ ἡ ἔρις προκύπτῃ ἐκ προσβολῆς δικαίων, ἐπειδὴ ἡ προσβάλλουσα βούλησις ἀντίκειται εἰς τοὺς θεμελιώδεις ὅρους τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας, αὕτη ἔχει οὐ μόνον τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ καθῆκον τοῦ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν διὰ τῆς προσβολῆς διακοπεῖσαν δικαιολογικὴν κατάστασιν. Αὕτη ἡ ἀποκατάστασις ἄγει κατ' ἀρχὰς εἰς ἐπανόρθωσιν τῆς ζημίας τῆς προξενηθείσης εἰς τὸν δικαιούμενον διὰ τὴν προσβολὴν τοῦ δικαίου αὐτοῦ, καὶ δὴ εἰς

δικαιολογικὴν ἐπανόρθωσιν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ἱκανοποιήσεως, ἥτις ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως.

§ 57. Ἡ δικαστικὴ δὲ ἐξουσία πρέπει νὰ παρέχῃ πάσας τὰς ἐγγυήσεις ὅτι πράγματι κρίνει ἀμεροληπτως καὶ εἶνε ἀπρόσιτος εἰς πᾶσαν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν. Τοιαύτη ἐγγύησις κεῖται ἐν τῇ πλήρει ἀνεξαρτησίᾳ καὶ τῷ τελείῳ ἀποχωρισμῷ αὐτῆς ἀπὸ τῶν λοιπῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν, ἐν τῇ ἰσοβιότητι καὶ τῷ ἀμεταθέτῳ τῶν δικαστῶν, ἐν τῇ σκοπίμῳ διατάξει τῆς μορφῆς τοῦ δικαστηρίου καὶ τῇ συστάσει δικαστηρίων διαφόρου βαθμοῦ, μάλιστα δὲ ἐγγυᾶται αὐτὴν ἡ ὑπὸ τοῦ δικαίου ἀκριβῶς προδιαγραφομένη καὶ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ δικαστοῦ ἀπηλλαγμένη μορφὴ τῆς δίκης, ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας τοῦ δικαστηρίου, ἡ τακτικὴ πρόοδος διὰ πάντων τῶν σταδίων τῆς δικαστικῆς ἐρεύνης καὶ ἀποφάσεως.

Καί τοι δὲ ἐνδιαφέρει εἰς τὴν κοινωνίαν νὰ βασιλεύῃ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ἡ εἰρήνη καὶ τὸ δίκαιον, ἡ δικαστικὴ ἐξουσία δὲν ἐνασκεῖται πάντοτε κατ' ἐντολὴν τῆς κοινωνίας. Αὐτὴ ἡ φύσις τῶν περὶ (ἀστικοῦ) δικαίου ἐρίδων προϋποθέτει ἀγωγήν· διότι ἀντὶ τῆς δίκης δύνανται οἱ ἐρίζοντες νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ συμβιβασθῶσι· τοῦτο δὲ εἶνε τὸ ἄριστον. Λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ προβαίνῃ ὁ δικαστὴς εἰς δίκην ἐξ ἐπαγγέλματος. Καὶ ἐὰν οἱ ἐρίζοντες προβῶσιν εἰς δίκην, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δίκῃ εἶνε ἐλεύθερος ἑκάτερος τῶν ἐριζόντων ν' ἀποστῇ τῆς ἐπιδιώξεως ἢ τῆς ἀποκρούσεως ἀξιώσεως· διότι οὕτω διαλύεται ἁπλούστατα ἡ ἔρις. Λοιπὸν οὔτε ἡ ἔναρξις, οὔτε ἡ ἐξακολούθησις τῆς δίκης δύναται νὰ γείνῃ ἐναντίον τῆς βουλήσεως τῶν ἐριζόντων. Ἐὰν ὅμως προβῶσιν εἰς δίκην δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν δικαστὴν νὰ ἐξέρχηται ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἔριδος τῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα ἐτέθησαν ὑπὸ τῶν ἐριζόντων ἐν τῇ ἀγωγῇ· διότι πρόκειται μόνον περὶ συμβιβασμοῦ καὶ συμφωνίας τῶν ἐριζόντων, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς γνώμης τοῦ δικαστοῦ ὡς πρὸς τὸ ποιὸν τῆς συμφωνίας. Τούτου ἕνεκα ἡ δικαστικὴ ἀπόφασις πολλάκις θὰ εἶνε καθαρῶς τυπική, ἐρειδομένη ἐπὶ τοῦ ἐξ ἀντικειμένου δικαίου καὶ τῶν προσαχθέντων γεγονότων. Ἐν τῇ (ἀστικῇ) δίκῃ ἀνάγκη νὰ δέχηται ὁ δικαστὴς τὴν ὕλην τῆς δίκης παρὰ τῶν διαδίκων, δὲν ἐπιτρέπεται δὲ νὰ συμπληροῖ ἐξ ἐπαγγέλματος τὰ γεγονότα ἢ ἀντὶ

τοῦ ν' ἀπαιτῇ μόνον ἀποδείξεις, νὰ εἰσάγῃ αὐτὸς εἰς τὴν δίκην ἀποδεικτικὰ μέσα· ὀφείλει νὰ κρίνῃ κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν διαδίκων διδόμενα τεκμήρια, οὐχὶ δὲ κατὰ τὴν οἰκείαν συνείδησιν.

§ 58. Εἰς τὰ κατασταλτικὰ μέτρα ἀνήκει καὶ ἡ γενικὴ ἀναγνώρισις τοῦ δικαίου τοῦ ἐξαναγκασμοῦ καὶ ἡ σύστασις ἐξαναγκαστικῶν μέτρων, πρὸς διάλυσιν τῆς ἔριδος καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ προσβληθέντος δικαίου δι' ἐπανορθώσεως ἢ ἀποζημιώσεως. Εἴδομεν ὅτι δὲν ταὐτίζονται τὸ δίκαιον καὶ ὁ ἐξαναγκασμὸς·(§43,5) ἥκιστα δὲ εἶνε ἠθικὸν νὰ ἐνθυμῆται ὁ ζητῶν τὸ δίκαιον αὐτοῦ παρὰ τοῦ δικαστοῦ κατὰ πρῶτον λόγον τὸν ἐξαναγκασμόν, δι'οὗ θὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ ὁ ἀντίδικος, ἀντὶ τοῦ νὰ ἔχῃ ἐν νῷ τὴν ἀποκατάστασιν εἰρηνικῆς σχέσεως πρὸς αὐτόν. Καὶ ὅμως ἀναγκαῖος ὁ ἐξαναγκασμός. Ἡ ἐπιθυμία τῶν ἀλλοτρίων, ἥτις ἐπεμβαίνει εἰς ξένα δίκαια, πολλάκις δὲν θὰ φανῇ πρόθυμος νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν δικαστηρίων ἀποδίδουσα τὸ ἀδίκως παρὰ τοῦ ἄλλου ἀφαιρεθὲν ἢ τοὐλάχιστον παρέχουσα πλήρη ἀποζημίωσιν. Ἴσως μάλιστα δὲν θὰ θελήσῃ ν' ἀναθέσῃ τὴν διάλυσιν τῆς ἔριδος εἰς τὸ δικαστήριον καὶ νὰ συμμορφωθῇ ἑκουσίως πρὸς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ.'Εν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐκ τῶν προτέρων θὰ φροντίσῃ ἡ δικαιολογικὴ κοινωνία νὰ συνομολογηθῇ ῥητῶς ὡς δίκαιον ὅτι τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ὀφείλουσιν ἐν πάσῃ ἔριδι νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸ δικαστήριον καὶ νὰ ὑποκύπτωσιν εἰς τὴν τελευταίαν κατὰ τὴν δικονομίαν καὶ διοργάνωσιν τῶν δικαστηρίων ἀνέκκλητον ἀπόφασιν· ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει θὰ ἀνέχωνται τὴν χρῆσιν τῆς βίας. Ἄνευ δικαίου τοῦ ἐξαναγκασμοῦ ἀπειλεῖται ἐν ἑκάστῃ στιγμῇ αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας. Συνομολογηθέντος δὲ ῥητῶς τοῦ δικαίου τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, δὲν ἀδικεῖται πλέον ὁ ἐξαναγκαζόμενος, ἅτε προϋποτιθεμένης τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἵδρυσιν τοῦ δικαίου τοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁ ἐξαναγκασμὸς ἀνάγκη νὰ περιορίζηται εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ προσβληθέντος δικαίου. Πᾶσα χρῆσις αὐτοῦ πέραν τούτου τοῦ ὁρίου θὰ ἦτο ἀδικία. Διὰ τοῦτο ἄρχεται ἀπὸ ἠπιωτέρων μέτρων καὶ προβαίνει εἰς τὰ αὐστηρότερα ἀναλόγως τῆς ἀντιστάσεως. Μετὰ τῆς ἀνάγκης δὲ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ παρίσταται καὶ ἡ ἀνάγκη κοινω-

νικῆς δυνάμεως ὀρθούσης διὰ τῆς χρήσεως αὐτοῦ (προληπτικὸς ἐξαναγκασμὸς) τὴν δικαιολογικὴν κατάστασιν καὶ ἀποκαθιστώσης αὐτὴν διαταραχθεῖσαν.

Εἰς τὸν προληπτικὸν ἐξαναγκασμὸν ἀνήκει καὶ ἡ ἀπειλὴ καὶ ἐπιβολὴ ποινῶν. Διότι ὑπάρχουσι προσβολαὶ δικαίων, δι' ἃς εἴτε καθ' ὁλοκληρίαν, εἴτε ἐν μέρει εἶνε ἀδύνατος ἡ ἐπανόρθωσις ἢ ἀποζημίωσις. Πλὴν τούτου πᾶσα προσβολὴ τοῦ δικαίου ἐντὸς τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας εἶνε, ὡς εἴδομεν (§ 54) προσβολὴ τῆς γενικῆς δικαιολογικῆς τάξεως.'Εν τοιαύταις περιπτώσεσιν ἡ καὶ ἄλλως ἤδη ὑπάρχουσα προτροπὴ τοῦ νὰ μὴ προσβληθῇ ἐν γένει τὸ δίκαιον ἐνισχύεται ἔτι μᾶλλον, διότι δὴ εἶνε ἀδύνατον νὰ ἐκμηδενισθῶσι τὰ ἀποτελέσματα τῆς προσβολῆς τοῦ δικαίου. Τότε οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται, εἰμὴ τὸ ν' ἀντιτάξωμεν εἰς τὰ ἐλατήρια τῆς προσβολῆς, ἥτις εἶνε συγχρόνως κακοποιΐα, ἐλατήρια τῆς παραλείψεως τῆς τὸ δίκαιον προσβαλλούσης πράξεως.Τὸ ἐλατήριον τοῦτο εἶνε ἡ ἀπειλή, ἡ ἀγγελία κακοῦ, τὸ ὁποῖον ἀφεύκτως θ' ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν πρᾶξιν, καθ' ἧς ἡ ἀπειλή· ἡ ἐπιβολὴ δὲ τούτου τοῦ κακοῦ εἶνε ἡ ποινή, ἥτις δύναται ἐν γένει νὰ θεωρηθῇ ὡς προληπτικὸν τῶν ἀδικημάτων μέτρον. Ἀναγκάζεται δὲ ἡ κοινωνία νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀπειλὴν καὶ ποινήν,διότι συνήθως ἡ προσβολὴ ξένων δικαίων ὑπισχνεῖται εἰς τὸν προσβάλλοντα κέρδος· ἡ ἐν τούτῳ δὲ κειμένη παρότρυνσις δύναται νὰ ἀναιρεθῇ διὰ τῆς προσδοκίας ἴσου ἢ μείζονος κακοῦ.'Αλλ' ἡ πραγματικὴ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Τὸ προσβληθὲν δίκαιον ἀπαιτεῖ ἀποκατάστασιν.'Εὰν αὕτη εἶνε ἀδύνατος, ἐπιπίπτει μὲν βαρύτερος ὁ ψόγος κατὰ τοῦ προσβαλόντος, ὁ ὁποῖος ὤφειλε νὰ σκεφθῇ τοῦτο, ἀλλὰ τὸ περιποιεῖν εἰς αὐτὸν κακόν, τὸ ὁποῖον συχνότατα δὲν εἶνε ἐπιτήδειον ν' ἀποζημιώσῃ τὸν προσβληθέντα, δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Δὲν εἶνε μὲν δύσκολον νὰ κατανοήσῃ τις πῶς ποινικαὶ διατάξεις δύνανται νὰ συνομολογηθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Καὶ αὗται δύνανται νὰ γεννηθῶσιν ὅπως καὶ πᾶν ἄλλο δίκαιον.Ἂν ὅμως δύναται ἡ δικαιολογικὴ κοινωνία νὰ ἐνδώσῃ ἀνεγκλήτως εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ δικαίου διὰ τῆς ἀπειλῆς καὶ ἐπιβολῆς ποινῶν καὶ ἂν τὸ ποινικὸν δίκαιον δύναται νὰ μορφωθῇ ἀνεξαρτήτως παντὸς ἄλλου λόγου, ἐκτὸς τοῦ ἐν

ἐκείνῃ τῇ ἀνάγκῃ κειμένου, εἶνε ζήτημα εἰς ὃ δὲν δυνάμεθα ἀποχρώντως ν' ἀπαντήσωμεν πρὶν ἢ ἀκούσωμεν ἄλλας ἰδέας, τοὐλάχιστον τὴν τῆς ἀνταποδόσεως· διότι ἡ ἔννοια τῆς ποινῆς ὑπομιμνήσκει οἴκοθεν τὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως· ἡ δὲ ἔννοια τοῦ ποινικοῦ δικαίου περιέχει τοιαύτην σύνδεσιν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, ὥστε, ἐνῷ ἡ ἀνάγκη τοῦ ποινικοῦ δικαίου γεννᾶται ἐντὸς τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας, ἡ αὐστηροτέρα ὅμως περὶ αὐτοῦ ἔρευνα ἀνήκει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνταποδοτικοῦ συστήματος.

§ 59. Ἅπασαι αἱ ἀκολουθίαι, ἃς ἐξηγάγομεν ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ δικαίου καὶ τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας εἶνε καθαρῶς εἰδολογικαί, ἀφορῶσι δηλαδὴ μόνον εἰς τὴν μορφὴν τοῦ δικαίου μὴ ἐκφράζουσαι ἀμέσως τι περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ δικαίου τοῦ κανονίζοντος τὰς σχέσεις εἴτε τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα, εἴτε τῶν ἀτόμων πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ τἀνάπαλιν. Τῷ ὄντι ποίου εἴδους ἐξουσίας παραχωροῦσιν ἀλλήλαις αἱ βουλήσεις, πῶς συνεφώνησαν πρὸς ἀλλήλας, εἰς τίνα ἀντικείμενα καὶ ὑπηρεσίας περιορίζουσι τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτῶν, πάντα ταῦτα ἀφίενται εἰς αὐτάς. Ἐν ταῖς ἰδέαις τοῦ δικαίου καὶ τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας κεῖται μόνον ἡ ἀπαίτησις τοῦ νὰ εἶνε ἡ γενομένη συμφωνία σαφής, ὡρισμένη, ἀναμφίβολος, νὰ προλαμβάνῃ μελλούσας ἔριδας κ.τ.λ. Ἀλλὰ τὸ ἰδιαίτερον περιεχόμενον πάντων τῶν πρὸς τοῦτο συντελούντων μέτρων δύναται ὑπὸ διαφόρους περιστάσεις νὰ εἶνε οὕτω διάφορον, ὥστε ἡ γενικὴ ἔννοια δικαιολογικῆς τάξεως δὲν δύναται νὰ ὁρίσῃ τι περὶ αὐτοῦ.

Ἡ θεωρία ἡμῶν αὕτη ἀποκλείει μὲν τὴν ἐπανάστασιν κηρύττουσα τὸ ἱστορικῶς γεννηθὲν δίκαιον ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον, φαίνεται ὅμως ὅτι στερεῖται μεταρρυθμιστικοῦ πνεύματος. Ἡ ἔλλειψις ὅμως αὕτη εἶνε φαινομένη. 1) Ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ ἰδέᾳ τοῦ δικαίου κεῖνται ἀρκούντως σπουδαῖοι λόγοι ὑποδηλοῦντες ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἀδιάφορον. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ῥηθέντων δὲν ἕπεται ὅτι πᾶσα οἱαδήποτε δικαιολογικὴ κατάστασις εἶνε ἐξ ἴσου ἄμεμπτος καὶ ὀρθὴ πραγμάτωσις τῆς ἰδέας τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ἀπαιτεῖ νὰ ἱδρύσωμεν δίκαια μὴ ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς τὰ σπέρματα ἔριδος. Πᾶν δίκαιον ἀφορᾷ εἰς πραγματικὰς βουλήσεις· ἡ δὲ βούλησις, εἰς ἣν ἀφορᾷ, ἔχει κατὰ μέγα μέρος

τὰς ῥίζας ἐν φυσικαῖς σχέσεσι καὶ ἀνάγκαις, αἵτινες γεννωσιν αυτην πάντοτε ἐκ νέου καὶ ἀναγκάζουσι νὰ ἐπαναστατῇ κατὰ παντὸς ὁρίου κωλύοντος τὴν πλήρωσιν αὐτῆς. Ὅσον μεγάλη λοιπὸν εἶνε ἡ φυσικὴ δύναμις, εἰς ἣν ἀντιμάχεται δίκαιόν τι, (π. χ. ἡ δουλεία), τόσον μέγας θὰ εἶνε ὁ ἀδιάκοπος ἐρεθισμὸς ὁ παροτρύνων εἰς ἀθέτησιν αὐτοῦ. Καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ βία ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐκδήλωσιν τοιαύτης βουλήσεως ἀνθισταμένης εἰς τὸ δίκαιον, ἡ κλίσις ὅμως πρὸς τὴν ἔριν δὲν θὰ ἠφανίζετο ἐκ τοῦ βάθους τῶν καρδιῶν. Διὰ τοῦτο τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔν τινι κοινωνίᾳ ἰσχύοντος δικαίου δύναται νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν ὡς δικαιολογικὴν διαφόρους βαθμοὺς ἀξίας, οἵτινες εὑρίσκονται εἰς ἀντιπεπονθότα λόγον πρὸς τὰς παρορμήσεις πρὸς ἔριν τὰς κειμένας ἐν τῇ ποιότητι ἐκείνου τοῦ δικαίου. 2) Τὸ περιεχόμενον τοῦ δικαίου ὁρίζεταί πως καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὁποίων ὀφείλει ν' ἀνταποκρίνηται ἵνα μὴ ἐπισύρῃ τὸν ψόγον αὐτῶν. Δικαιολογικὴ τάξις π. χ. προσβάλλουσα τὴν ἰσότητα ἐνώπιον τοῦ νόμου, προσκρούει εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως· δίκαιον κωλῦον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἁμαρτάνει εἰς τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος κ.τ.λ. 3) Πρέπει νὰ ἐκτιμηθῶσιν αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις, ἐν αἷς ζῶσιν οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὴν ἠθικὴν σημασίαν καὶ φυσικὴν σύστασιν καὶ ὑφὴν αὐτῶν, διότι ἔχουσι μεγίστην ῥοπὴν εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ ἀναμόρφωσιν τοῦ δικαίου. Αἱ κοινωνίαι δὲν εἶνε πᾶσαι δικαιολογικαί. Ἡ φυσιολογία αὐτῶν εἶνε ἀνεξάρτητος τοῦ δικαίου. Ἔχουσιν ὅμως τάσιν πρὸς μόρφωσιν δικαίων καί, ἐπειδὴ καταντῶσιν εἰς ποικίλας συγκρούσεις πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὰ μέλη αὐτῶν, καθίσταται ἀναγκαῖος ὁ ὁρισμὸς πληθύος δικαίων πρὸς κανονισμὸν καὶ ὀρθὴν διάταξιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἐν τῷ γάμῳ π.χ. δὲν δύναται νὰ ἀποφασίζῃ ἡ αὐθαιρεσία· ἡ φύσις αὐτοῦ καὶ ἡ ἠθικὴ σημασία ἀπαιτοῦσιν ὡρισμένην καὶ διαρκῆ διαμόρφωσιν τῶν κατ' αὐτόν.

Ἡ ἰδέα λοιπὸν τοῦ δικαίου ἀπαιτοῦσα νὰ σεβώμεθα τὸ πραγματικῶς ἰσχῦον δίκαιον προτρέπει μόνον πρὸς μεταρρυθμίσεις αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀπαιτήσεων τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν. Αἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἀρχῶν τούτων ἀντικαθιστῶσαι τὰ λεγόμενα ἔμφυτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαια δὲν εἶνε μὲν ἀκόμη δίκαια, πρέπει ὅμως νὰ μεταβληθῶσιν εἰς δίκαια· εἶνε κυρίως ἰδανικοὶ κανόνες, πρὸς οὓς

ὀφείλει ν' ἀνταποκρίνηται τὸ πραγματικὸν δίκαιον, ἐπομένως καθ'
οὓς ὀφείλει νὰ ῥυθμίζηται ἡ μεταρρύθμισις αὐτοῦ. Αἱ ἀπαιτήσεις
αὗται προδιαγράφουσι μόνον τὴν διεύθυνσιν, ἣν ὀφείλει ν' ἀκολου-
θήσῃ ἡ μόρφωσις καὶ ἡ μεταρρύθμισις τοῦ δικαίου.

Ἐκ τούτων δ' εὐκόλως κατανοεῖται καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει μία μόνη
ἀρίστη καὶ γενικῶς ἱδρυτέα δικαιολογικὴ τάξις· διότι πρὸς διαμόρ-
φωσιν τῶν λεπτομερειῶν αὐτῆς ἀπαιτεῖται νὰ ληφθῶσι πρὸ ὀφθαλ-
μῶν αἱ ἰδιαίτεραι σχέσεις τῆς κοινωνίας, δι' ἣν προορίζεται, καὶ
πρὸς ἃς ὀφείλει νὰ προσαρμόζηται ἀκριβῶς. Δύνανται νὰ ὑπάρξωσι
πολλαὶ ἄρισται δικαιολογικαὶ τάξεις ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὰς διαφό-
ρους κοινωνικὰς σχέσεις καὶ τὰς διαφόρους ἐποχάς. Διὰ πᾶσαν ἰδιαι-
τέραν σχέσιν τῶν πραγμάτων ὑπάρχει ἀρίστη δικαιολογικὴ τάξις,
ἐὰν προσαρμόζηται εἰς τὰς ἰδιαιτέρας σχέσεις αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἰδέα τοῦ ἀνταποδοτικοῦ συστήματος.

§ 60. Καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως ἡ κοινωνικὴ σημασία
ἐρείδεται ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη εἶνε ὁ κοινωνικὸς
δεσμὸς ὁ συνδέων τὰς βουλήσεις καὶ ἀποτελῶν τὸν κοινὸν σκοπὸν
αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη κοινωνία, ἧς τὰ μέλη εἶνε συνδεδεμένα πρὸς
πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως, δύναται νὰ ὀνομασθῇ
ἰδέα τῆς ἀνταποδοτικῆς κοινωνίας· τὸ σύνολον δὲ τῶν ἐκ τού-
του τοῦ σκοποῦ πηγαζουσῶν κοινωνικῶν διατάξεων δύναται νὰ
ὀνομασθῇ ἀνταποδοτικὸν σύστημα· καὶ δή, βραβευτικὸν μὲν ἐν
τῇ ἀνταποδόσει τῶν εὐποιϊῶν, ποινικὸν δὲ ἐν τῇ ἀνταποδόσει
τῶν κακοποιϊῶν. Καὶ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται μόνον περὶ τῶν σχέ-
σεων τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ περὶ τούτου, πῶς δύναται
νὰ πραγματωθῇ ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ὅλης
κοινωνίας. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν θὰ φροντίσῃ ἡ κοινωνία 1)
ν'ἀποσοβήσῃ πᾶν ὅ,τι ἤθελεν αὐξήσῃ τὸ βάρος τοῦ ἀνταποδοτέου
εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ καταστῇ ἀδύνατος ἡ ἀνταπόδοσις.

2) νὰ μὴ μένωσιν ἐν κρυπτῷ εὐποιΐαι καὶ κακοποιΐαι· ἐπομένως θὰ
προσέχῃ καὶ θὰ μεταχειρίζηται μέσα ἐρεύνης, εἰς τὰ ὁποῖα προθύ-
μως θὰ συντρέχῃ ἕκαστον μέλος αὐτῆς. Ταῦτα τὰ μέσα διὰ μὲν τὴν
γνῶσιν τῶν εὐποιϊῶν, τὰς ὁποίας ἄτομον ἢ σωματεῖον προσήνεγκεν
εἰς τὴν ὅλην κοινωνίαν (διότι ταύτας κυρίως εἶνε ὑπόχρεως ν' ἀν-
ταποδώσῃ ἀμέσως ἡ κοινωνία) ἢ εἰς ἄτομα (ἐὰν ὁ εὐεργετηθεὶς
ἀδυνατῇ ἢ δὲν θέλει ν' ἀνταποδώσῃ), εἶνε ἡ γενικὴ ἐποπτεία, ἣν
ἐνασκεῖ ἡ κοινωνία διὰ τῶν διοικητικῶν ὀργάνων αὐτῆς, καὶ ἡ κα-
λῶς διευθυνομένη καὶ τὴν κοινὴν γνώμην ἐκπροσωποῦσα δημοσιο-
γραφία· διὰ δὲ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν κακοποιϊῶν ἡ (ποινικὴ) ἀστυ-
νομία. 3) καὶ ἡ ὀρθὴ δὲ ἐκτίμησις τοῦ μεγέθους τῶν εὐποιϊῶν καὶ
μάλιστα τῶν κακοποιϊῶν, ἡ συγκριτικὴ ἐκτίμησις τῶν πράξεων
τῶν ἐπεμβασῶν εἰς ξένας θυμικὰς καταστάσεις, δύναται νὰ ἐπιτευ-
χθῇ μόνον, ἐὰν τὰ μέλη τῆς κοινωνίας φροντίσωσι νὰ εὕρωσι δι'
αὐτὴν τὰ ἀναγκαῖα στηρίγματα. Διότι ἡ σημασία καὶ τὸ μέγεθος
κακοποιΐας ἐξαρτᾶται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἱστορικῶς δεδομένων
σχέσεων, τῆς λεπτότητος τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων τοῦ λαοῦ,
τῆς μεγάλης ἢ μικρᾶς στερεότητος τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος
κ. τ. λ., ἐπομένως ὁρίζεται ὑπὸ τῆς πεφωτισμένης κοινῆς γνώμης
ἐν ἑκάστῃ κοινωνίᾳ καὶ ἐποχῇ. 4) πρὸς τούτοις ἡ ἀνταπόδοσις
ἀπαιτεῖ μάλιστα ἐν ταῖς εὐποιΐαις, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς κακοποιΐαις
(ἀστυνομία, εἰσαγγελία, ἀνάκρισις, δικαστήριον, φυλακὴ κ.λ.) ἐξω-
τερικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκονται πανταχοῦ πρόχειρα καὶ τῶν
ὁποίων ἡ χορήγησις ἀνήκει διὰ τοῦτο εἰς τὴν κοινὴν φροντίδα πάν-
των. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀνταποδοτικὴ κοινωνία ἐξ ἀνάγκης εἶνε καὶ
δικαιολογική, ἡ ἐπιβολὴ τῆς χορηγίας τῶν μέσων τούτων εἶνε ἐπέμ-
βασις εἰς ξένα δίκαια, ἐὰν ἐκ τῶν προτέρων δὲν συνομολογήσῃ ἡ
κοινωνία τὴν χορήγησιν τῶν μέσων τούτων ὡς δίκαιον. Λοιπὸν
ἀνάγκη νὰ στηρίξῃ αὐτὴν ἐπὶ τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ καὶ ἐν γένει διὰ
τὴν ἀνταπόδοσιν τῶν κακοποιϊῶν εἶνε ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ στηρι-
χθῇ τὸ ἀνταποδοτικὸν σύστημα ἐπὶ τοῦ δικαίου. Διότι ἡ ἐπιβολὴ
τῆς ποινῆς, ἐπεμβαίνουσα εἰς ξένα δίκαια ὑφιστάμενα ἀνεξαρτήτως
τῶν ὑπὸ τοῦ τιμωρουμένου προσβληθέντων δικαίων καὶ μὴ αἰρό-
μενα οὕτως ἁπλῶς διὰ τῆς κακοποιΐας, εἶνε ἀδικία, ἐὰν δὲν προη-
γηθῇ αὐτῆς δίκαιον ἀναφερόμενον εἰς αὐτήν. Τοῦτο τὸ δίκαιον συνί-

σταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ κοινωνία συμφωνεῖ ῥητῶς ἢ σιωπηρῶς ὅτι
εἰς τὰς κακοποιίας θὰ ἕπηται ποινή, καὶ δὴ ὁριζομένη κατὰ μέτρον
ἀκριβὲς καὶ ὀρθόν. Ὥστε ἐντὸς τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας δὲν
δύναται νὰ πραγματωθῇ ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως ἄλλως, εἰμὴ
μόνον ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ δικαίου. Λοιπὸν τἀνταποδοτικὰ τῶν
κακοποιιῶν μέτρα, καί περ ἐρειδόμενα ἐπὶ αὐτοτελοῦς ἰδέας, μετα-
βάλλονται ἐντὸς τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας εἰς ποινικὸν δίκαιον.
Διὰ τοῦτο ἐνῷ ἐν φανεραῖς κακοποιΐαις ἡ ποινὴ δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ
τοῦ δικαίου, ἐν δὲ τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀνταποδόσεως κεῖνται αἱ ἀρχαὶ
«οὐδεμία κακοποιΐα ἄνευ ποινῆς» καὶ «οὐδεμία ποινὴ ἄνευ κακο-
ποιΐας», ἐκ τῆς συνδέσεως τοῦ ἀνταποδοτικοῦ συστήματος καὶ τῆς
δικαιολογικῆς κοινωνίας προκύπτουσιν αἱ ἀρχαὶ «οὐδεμία ποινὴ ἄνευ
ποινικοῦ νόμου» καὶ ἡ (καθ' ἑαυτὴν οὐχὶ ὀρθὴ) ἀντίστοιχος αὐτῇ
«οὐδὲν ἔγκλημα ἄνευ νόμου ποινικοῦ» ἅτε τῆς δικαιολογικῆς κοινω-
νίας ὁριζούσης τίνες προσβολαὶ τοῦ δικαίου ἐν γένει καὶ ἐν τίνι
βαθμῷ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς κακοποιΐαι. Ἐντὸς τῆς δικαιολο-
γικῆς κοινωνίας δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἀξιόποινος κακοποιΐα
πρᾶξις μὴ ἀπαγορευομένη ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου. Διὰ τοῦ ποινι-
κοῦ νόμου μεταβάλλεται ἡ κακοποιΐα εἰς ἔγκλημα, δηλ. εἰς πρᾶ-
ξιν ἀντικειμένην τῷ δικαίῳ καὶ ἀπειλουμένην διὰ τοῦ ποινικοῦ νό-
μου. Βεβαίως τὸ τιμωρεῖν καθ' ἑαυτὸ δὲν ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ δικαίου
καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγκλήματος καὶ τοῦ ἀξιοποίνου δὲν εἶνε
ἀναγκαῖος νόμος. Τὸ ἔγκλημα δὲν δημιουργεῖται διὰ τοῦ νόμου.
Ἐντὸς τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας ὅμως πρέπει νὰ τηρῆται αὐ-
στηρῶς ἡ ἀρχὴ «οὐδεμία ποινὴ ἄνευ νόμου» καὶ ἡ ἀντίστοιχος
«οὐδὲν ἔγκλημα ἄνευ νόμου.» ἡ δὲ ἐξουσία τοῦ ἐπιβάλλειν ποινὰς
ἄνευ ῥητοῦ νόμου ῥητῶς νὰ καθιερωθῇ ἐντὸς ὡρισμένων ὁρίων. Πλὴν
τούτου μόνον διὰ τοῦ ποινικοῦ νόμου δύνανται νὰ ὑπερνικηθῶσιν
ἐν μέρει αἱ δυσκολίαι αἱ παρακολουθοῦσαι τὴν ἐκτίμησιν τοῦ μεγέ-
θους τῆς κακοποιΐας καὶ τὸν ὁρισμὸν τῆς ποινῆς, ἅτε τοῦ ποινικοῦ
νόμου ἐξηγοῦντος πόσον μεγάλας θεωρεῖ ἡ κοινωνία διαφόρους κα-
κοποιΐας. Ὁ θεωρῶν τὴν ἐκτίμησιν ταύτην οὐχὶ ὀρθὴν καὶ τὴν ἀντί-
στοιχον ποινὴν ὑπερβολικήν, δύναται ν' ἀποφύγῃ αὐτὴν ἀπέχων
τῶν κακοποιϊῶν. Ἐννοεῖται ὅμως οἴκοθεν ὅτι τὸ περιεχόμενον ταύ-

της τῆς ἐξηγήσεως πρέπει νὰ προσεγγίζῃ εἰς τὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ
πράγματι ἐπικρατοῦσαν ἐκτίμησιν τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ δικαιολογικὴ κοινωνία θεωρουμένη καθ' ἑαυτὴν ἀνε-
ξαρτήτως ἀπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως ἄγεται (ὡς εἴδομεν ἐν
§ 58) ἕνεκα τῆς ἀνάγκης τοῦ ὑπερασπίσαι τὸ δίκαιον εἰς τὴν
ἀπειλὴν ποινῶν. Ἀλλ' ἐν πρώτοις ἡ ἀνάγκη τῆς ποινῆς δὲν περι-
κλείει ἀμέσως τὸ ἐπιτρεπτὸν αὐτῆς. Ἔπειτα ἐκ τῆς μονομεροῦς
τάσεως τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας εἶνε δυνατὸν νὰ χαρακτηρι-
σθῶσιν ὡς ἐγκλήματα πράξεις μηδένα βλάπτουσαι, ὡς καὶ τὸ μέ-
γεθος τοῦ ἀπειλουμένου κακοῦ νὰ ὑπερβαίνῃ τὰ ὅρια τῆς ἀνταπο-
δόσεως· τέλος ἡ ποινὴ ν' ἀπειλῆται οὐ μόνον κατὰ τοῦ κακοποιή-
σαντος, ἀλλὰ καὶ κατ' ἄλλων μὴ συνδεομένων πρὸς αὐτὸν ἐν τῇ
κακοποιΐᾳ (ὅπως π. χ. ἐν τῇ δημεύσει τῶν ὑπαρχόντων ἐτιμωροῦντο
καὶ οἱ συγγενεῖς). Πάντα ταῦτα συμβαίνουσιν ἐν τῇ δικαιολογικῇ
κοινωνίᾳ διότι αὕτη κινεῖται ὑπὸ μόνου τοῦ ἐλατηρίου τοῦ ὑπερα-
σπίσαι τὸ δίκαιον· τοῦτο δὲ τὸ ἐλατήριον δύναται ἀναλόγως πρὸς
τὴν ἰσχὺν καὶ ἔκτασιν αὐτοῦ νὰ ὠθήσῃ πέραν τῶν ὁρίων, ἐντὸς τῶν
ὁποίων περιορίζει τὴν ποινὴν ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως. Λοιπὸν
καὶ ἡ δικαιολογικὴ κοινωνία χορηγεῖ μὲν διὰ τὴν ποινὴν τὴν ἔννοιαν
τοῦ δικαίου, δὲν προφυλάττει ὅμως ἀπὸ ποινικοῦ δικαίου ὑπερβαί-
νοντος τὰ ὅρια τῆς ἀνταποδόσεως. Ἀνάγκη λοιπὸν καὶ ἀπὸ ταύτης
τῆς ἀπόψεως νὰ συνδεθῶσιν ἐν τῷ ποινικῷ δικαίῳ ἡ δικαιολογικὴ
κοινωνία καὶ τὸ ἀνταποδοτικὸν σύστημα. Ἐν κοινωνίᾳ διατεταγ-
μένῃ ἐξ ἴσου κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῆς
ἀνταποδόσεως αὕτη παρέχει εἰς τὴν ἐν τῇ δικαιολογικῇ κοινωνίᾳ
ὑπάρχουσαν ἀνάγκην τῆς ἀπειλῆς καὶ ἐπιβολῆς ποινῶν τὸ ἀρνη-
τικὸν ὅριον καὶ ὡς πρὸς τὰς πράξεις καὶ τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα
δέον νὰ τιμωρηθῶσι, καὶ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἐπιβληθησομένης
ποινῆς. Ὥστε πᾶσα ποινὴ ὑπερβαίνουσα τοῦτο τὸ ὅριον θὰ ἦτο αὐ-
θύπαρκτος κακοποιΐα.

Ἐνῷ δὲ διὰ τῆς συνδέσεως πρὸς τὴν δικαιολογικὴν κοινωνίαν
περιορίζεταί πως, ὡς εἴδομεν, ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως (οὐδεμία
ποινὴ ἄνευ ποινικοῦ νόμου), ἀφ' ἑτέρου ἐπεκτείνεταί πως δι' αὐτῆς.
Κακοποιΐα διαπραττομένη κατ' ἀτόμου ἐντὸς τῆς δικαιολογικῆς
κοινωνίας δὲν εἶνε πλέον προσβολὴ μόνον τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ συγ-

χρόνως καὶ τῆς κοινωνίας, διότι διαταράττει τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν. Καί τοι λοιπὸν ἡ πρὸς τὸ ἄτομον διδομένη ἱκανοποίησις εἶνε λόγος μετριάσεως τῆς ποινῆς, δι' αὐτῆς ὅμως δὲν ἀντισταθμίζεται ἡ κακοποιΐα, ὑπολείπεται ἡ ἀνταπόδοσις τοῦ κακοῦ τοῦ προσγενομένου εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἕνεκα τούτου αὐξάνεται ἡ ποινή.

Ἵνα ἀπαλλαγῇ δὲ ἡ ἔρευνα καὶ ἐκτίμησις τοῦ ἐγκλήματος καὶ ἡ πραγματικὴ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς πάσης αὐθαιρεσίας, θ' ἀνατεθῶσι πάντα ταῦτα εἰς κοινωνικὴν αὐθεντίαν, ἥτις ἀμέτοχος τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ καὶ ῥυθμίζουσα τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς πρὸς τὴν ποινικὴν δικονομίαν θὰ εἶνε δυνατὸν νὰ πραγματοῖ τὰς ἰδέας. Λοιπὸν ἀναγκαῖα τὰ ποινικὰ δικαστήρια.

Ἐνῷ δὲ ἐν ταῖς ἀστικαῖς δίκαις προηγεῖται ἀγωγή, ἐν τῇ ἀνταποδοτικῇ κοινωνίᾳ καταδιώκεται ἐν ὀνόματι τῆς κοινωνίας ὡρισμένος κύκλος κακοποιῶν διευθυνομένων οὐ μόνον κατὰ τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ ἰδιωτῶν· τοῦτο δὲ οὐ μόνον διότι πολλῶν κακοποιῶν ἡ τιμωρία δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιδιωχθῇ ὑπὸ τοῦ παθόντος (ἐὰν π.χ. ἐφονεύθη), ἀλλὰ καὶ διότι αἱ κακοποιΐαι εἶνε, ὡς εἴδομεν, προσβολαὶ τῆς ὅλης κοινωνίας. Πλὴν τούτου, ἐνῷ ἐν τῇ ἀστικῇ δίκῃ ἡ ἀπόφασις τοῦ δικαστηρίου εἶνε τυπικὴ (§ 57), ἐν τῇ ποινικῇ ἀνάγκη νὰ εἶνε καὶ ὑλικῶς ἀληθής. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ψιλῆς συμφωνίας τῶν ἐριζόντων, ἀλλὰ περὶ ἀντικειμενικῆς ἀληθείας. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν εἰς τὸν δικαστὴν ἐν τῇ λεγομένῃ διὰ τεκμηρίων ἀποδείξει νὰ θεωρῇ ἀληθές τι, περὶ τοῦ ψευδοῦς τοῦ ὁποίου εἶνε πεπεισμένος ἐξ ἄλλων λόγων, καὶ μὴ ἀποδεδειγμένον τι, περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ὁποίου ἐπείσθη ἐξ ἄλλων λόγων. Ἡ κρίσις καὶ ἀπόφανσις πρέπει νὰ εἶνε ἀντικειμενικὴ ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ἐρεύνης καὶ ἐκτιμήσεως τῶν γεγονότων.

Ὅπως δὲ πᾶν μέλος τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας ὀφείλει ν' ἀποστῇ πάσης αὐθαιρεσίας, οὕτω καὶ πᾶν μέλος τῆς ἀνταποδοτικῆς ὀφείλει ν' ἀποστῇ πάσης ἐκδικήσεως. Καὶ ὅπως ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ ὑποτάσσεται εἰς τὴν τυπικὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου καὶ ἀνέχεται καὶ τὸν (ἀστικὸν) ἐξαναγκασμόν, οὕτω ὀφείλει καὶ ἐν τῇ ποινικῇ δίκῃ νὰ μὴ φυγοδικῇ καὶ ν' ἀποδέχηται τὴν δημοσίαν ἀνταπόδοσιν καὶ τὸν (ποινικὸν) ἐξαναγκασμὸν μὴ θεωρῶν αὐτὸν ὡς προσβολὴν δικαίων δίδουσαν εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τῆς ἀντιστά-

σεως. Ὁ φυγόδικος καὶ φυγόποινος εἶνε ἀντάρτης, ἀναρχικός, ἀνατροπεὺς τῶν καθεστώτων, κηρύττει τὸν πόλεμον κατὰ τῆς δικαιολογικῆς καὶ ἀνταποδοτικῆς κοινωνίας, τὸν ὁποῖον αὐτὸς μὲν διεξάγει δι' ἀδίκων μέσων, τῆς βίας ἢ τῆς πανουργίας, ἡ δὲ κοινωνία διὰ νομίμων. Κατ' αὐτοῦ δικαιοῦται καὶ ὀφείλει ἡ κοινωνία ν' αὐξήσῃ τὸν ἐξαναγκασμὸν εἰς τὸν ὕψιστον βαθμόν, ὅπως κατὰ λῃστῶν καὶ ἐξωτερικῶν πολεμίων.

§ 61. Μετὰ τὰ περὶ ποινῆς καὶ ποινικοῦ δικαίου ἐκτεθέντα δυνάμεθα ὁρμώμενοι ἐξ αὐτῶν νὰ ἐκτιμήσωμεν προσηκόντως τὰς διαφόρους ποινικὰς θεωρίας, αἵτινες ἐμορφώθησαν πρὸς αἰτιολόγησιν τῆς ποινῆς. Αἱ θεωρίαι αὗται διαιροῦνται εἰς ἀπολύτους καὶ σχετικάς. Αἱ λεγόμεναι μικταὶ εἶνε μόνον συνδέσεις σχετικῶν θεωριῶν, διότι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῇ μίξις ἀπολύτου καὶ σχετικῆς θεωρίας. Ἐν συνδέσει ἀπολύτου καὶ σχετικῆς θεωρίας ἡ ἀπόλυτος ἐκφράζει τὴν κυρίαν βάσιν τῆς ποινῆς. Αἱ ἀπόλυτοι δὲν παράγουσι τὸ δίκαιον ἔκ τινος ἐκτὸς τῆς ἀνταποδόσεως κειμένου λόγου καὶ σκοποῦ, ἀλλ' ἀρκοῦνται εἰς τὴν πρότασιν «ἐπιβάλλεται ποινή, διότι ἐξετελέσθη κακοποιΐα.» Αἱ δὲ σχετικαὶ δὲν εὑρίσκουσιν ἀποχρῶντα λόγον τῆς ἀπειλῆς καὶ ἐπιβολῆς ποινῆς ἐν τῇ ἀνταποδόσει, ἀλλὰ ζητοῦσιν αὐτὸν ἔν τινι ἐκτὸς αὐτῆς κειμένῳ καὶ διὰ τῆς ποινῆς ἐφικτέῳ σκοπῷ. Αἱ σχετικαὶ ὑποδιαιροῦνται κατὰ τὴν διαφορὰν τοῦ διὰ τῆς ποινῆς ἐφικτέου σκοποῦ εἰς τὰς τῆς χρησιμότητος αὐτῆς πρὸς ἐξωτερικοὺς σκοπούς, τῆς ἀσφαλίσεως τοῦ δικαίου δι' ἀποδειματώσεως καὶ τῆς διορθώσεως τοῦ τιμωρουμένου. Ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητος στερεῖται πάσης ἠθικῆς αἰτιολογήσεως τῆς ποινῆς· διότι ἡ χρησιμότης πρὸς οἱουσδήποτε σκοποὺς κειμένους ἐκτὸς τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, δὲν εἶνε ἠθικὴ δικαιολογία.

Αἱ δὲ τῆς ἀσφαλίσεως τοῦ δικαίου, αἵτινες ἐμορφώθησαν κατὰ διαφόρους τρόπους, ὅπως δεικνύουσι τὰ ὀνόματα αὐτῶν (θεωρία τῆς ἀσφαλίσεως ἢ τῆς ἀποδειματώσεως, τῆς προλήψεως, τῆς νουθετήσεως, τῆς ὑπερασπίσεως, τῆς ἐπανορθώσεως), θεωροῦσιν ὡς λόγον τῆς ἀπειλῆς ποινῆς τὴν ἀνάγκην καὶ τὸ καθῆκον τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας τοῦ προλαμβάνειν δι' ἀποδειματώσεως νέα ἐγκλήματα τοῦ τιμωρουμένου (εἰδικὴ πρόληψις) ἢ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς κοινωνίας

(γενικὴ πρόληψις), τῆς δὲ ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς τὴν ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ νόμου προηγηθεῖσαν ἀπειλήν. Ἡ ποινὴ λοιπὸν ὑποβιβάζεται εἰς μέσον πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς δικαιολογικῆς τάξεως καὶ ἀποκατάστασιν αὐτῆς διαταραχθείσης. Δὲν χρησιμεύει ὅμως κατὰ τὰς θεωρίας ταύτας ἡ ποινὴ μόνον πρὸς ὑπεράσπισιν κατὰ διαταράξεως ἤδη ἐπελθούσης, ἀλλὰ καὶ ὡς μέσον προληπτικὸν κατ' ἐπικειμένης, μελλούσης διαταράξεως. Ἡ ποινὴ ὀφείλει νὰ ἀποδειματώσῃ, νουθετήσῃ, σοφίσῃ τὸν κακοποιὸν καὶ προφυλάξῃ οὕτως αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ ἐγκλήματος ἢ διαπράξεως ὁμοίων ἐγκλημάτων, λοιπὸν ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὸν οὐχὶ ἕνεκα τούτου, ὅπερ ἐξετέλεσεν, ἀλλ' ἕνεκα τούτου, ὅπερ ἐνδεχόμενον νὰ πράξῃ. Ἀλλ' οὐδεμία πρέπει νὰ ἐπιβάλληται ποινὴ ἕνεκα μὴ διαπραχθέντων ἐγκλημάτων. Πλὴν τούτου ὅμως ὀφείλει νὰ ἐπιβληθῇ εἰς αὐτὸν καὶ πρὸς πρόληψιν ἐγκλημάτων ἄλλων. Οὗτοι πρέπει ν' ἀποδειματωθῶσι καὶ συνετισθῶσι διὰ ξένου παθήματος, δηλ. τιμωρεῖταί τις ἵνα παραχθῇ παρ' ἄλλοις ὡρισμένον ἀποτέλεσμα. Τοῦτο ἄτοπον καὶ παράδοξον καὶ οὐδεμίαν ἔχον ὁμοιότητα πρὸς τὴν ποινήν, ἥτις πρέπει νὰ ἐπιβάλληται ἕνεκα ἐκτελεσθεισῶν πράξεων εἰς τὸν διαπράξαντα αὐτάς, ἐνῷ ἐνταῦθα ἐπιβάλλεται εἰς τὸν τιμωρούμενον ἕνεκα πράξεως, τὴν ὁποίαν ἄλλοι ἐνδεχόμενον νὰ ἐκτελέσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι. Τὸ τοιοῦτον ὁμοιάζει πρὸς τὴν πρᾶξιν ἀδίκων τινῶν διδασκάλων, οἵτινες ἐκλέγουσιν ἕνα ἢ δύο μαθητὰς ἐκ τῶν πτωχοτέρων καὶ ἐσκληραγωγημένων καὶ ἐπιβάλλουσιν εἰς τούτους σκληρὰς τιμωρίας πρὸς ἀποδειμάτωσιν τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἐσκιατραφημένων. Πλὴν τούτου ἐν ταῖς θεωρίαις ταύταις δὲν εὑρίσκει τις ὀρθὸν μέτρον διὰ τὴν ποινήν. Ἐὰν ἡ ἀποδειμάτωσις εἶνε ὁ μόνος σκοπὸς τῆς ποινῆς, ἡ δὲ ἔφιξις τούτου τοῦ σκοποῦ ὁ μόνος κανὼν τῆς ποινικῆς νομοθεσίας, τὸ μέγεθος τοῦ ἀπειλουμένου κακοῦ καὶ ἡ αὐστηρότης τῆς ποινῆς τῆς ἕνεκα τῆς ἀπειλῆς ἐπιβαλλομένης θὰ κανονίζηται τότε οὐ μόνον κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἐρεθισμοῦ, τὸν ὁποῖον πρόκειται ν' ἀντισταθμίζῃ ἡ ἀπειλὴ καὶ ἡ ποινή, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν εὐκολίαν, μεθ' ἧς ἐρεθισμοί τινες ἄγουσιν εἰς προσβολὴν τοῦ δικαίου· τὰ δὲ συνηθέστατα τῶν ἐγκλημάτων, αἱ ἀφορμαὶ πρὸς τὰ ὁποῖα ἀπαντῶσι συχνότατα, πρέπει νὰ τιμωρῶνται σκληρότερον ἢ ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ μηδαμινότης αὐτῶν. Καὶ ἐν γένει ἡ ἀπειλουμένη

ποινὴ πρέπει νὰ εἶνε τότε κατὰ πολὺ μείζων τῆς ἐκ τῆς προσβολῆς τοῦ δικαίου ἐλπιζομένης ὠφελείας. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην τέλος πρέπει νὰ γείνῃ χρῆσις τῆς ποινῆς καὶ ἄνευ προηγηθέντος ἐγκλήματος κατ' ἐπικινδύνων ἀνθρώπων, ἀλητῶν κ.τ.λ. Ἅπασαι αἱ ἀσφαλιστικαὶ θεωρίαι εἶνε ἐλλιπεῖς καὶ ἀτελεῖς, ἐὰν δὲν λάβωσι πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα διαγράφει εἰς τὴν ποινὴν ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως. Δὲν στηρίζονται μὲν ἐπὶ ψευδοῦς δόξης· διότι ἡ ἀνάγκη τῆς ἀσφαλίσεως τοῦ δικαίου ὑπάρχει πράγματι ἐν τῇ δικαιολογικῇ κοινωνίᾳ, οὐδεὶς δὲ ἀμφιβάλλει ὅτι εἶνε δυνατὸν νὰ ἐμποδίσωμεν διὰ ποινικοῦ δικαίου τὴν ἐκδήλωσιν πονηρᾶς βουλήσεως. Ἀλλ' ἡ δόξα αὕτη εἶνε ἀτελής, ἐφ' ὅσον δὲν λαμβάνεται πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως πρὸς προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων, πέραν τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνδώσωμεν ἄνευ ψόγου εἰς ἐκεῖνο τὸ ἐλατήριον.

Ἡ δὲ θεωρία τῆς διορθώσεως ἢ βελτιώσεως τοῦ τιμωρουμένου ἀνατρέπει τὴν ἔννοιαν τῆς ποινῆς. Ἀρνουμένη εἰς τὴν ποινὴν ὅλως τὸν χαρακτῆρα κακοῦ καὶ θεωροῦσα αὐτὴν μᾶλλον ὡς εὐεργεσίαν, ἐφ' ἧς ὡς ἀναπληρωτικῆς ἀγωγῆς ἔχει ὁ κακοποιὸς δικαίωμα, καθιστᾷ τὸ ἔγκλημα τίτλον πρὸς ἀπόκτησιν δικαίων καὶ πρὸς ἀξιώσεις ἐπὶ εὐεργεσιῶν. Λοιπὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως φέρει τὸν ἔνοχον εἰς θέσιν βελτίω τῆς τοῦ ἀμέμπτου. Πλὴν τούτου, ἀφοῦ ἡ ποινὴ εἶνε μέσον πρὸς διόρθωσιν, καθίσταται περιττή, ὅπου παρίσταται βεβαία ἡ διόρθωσις εὐθὺς μετὰ τὴν διάπραξιν τοῦ ἐγκλήματος ἢ καὶ μετά τινα χρόνον· ἐνῷ τὰ μηδαμινώτατα ἐγκλήματα θ' ἀπήτουν πολλάκις διὰ τὸ ἀδιόρθωτον τοῦ ἐνόχου βαρεῖαν ποινήν. Τοῦτο δὲ ἀντίκειται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως. Ἐν γένει ἡ θεωρία αὕτη ἀφίσταται μάλιστα τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως.

Αἱ δὲ ἀπόλυτοι θεωρίαι θεωροῦσι τὴν ποινὴν δικαιολογουμένην διὰ τῆς ἠθικῆς ἀπαιτήσεως τῆς ἄρσεως τῆς ἐκτελεσθείσης διαταράξεως· μέτρον δὲ αὐτῆς δίκαιον τὸ μέτρον τῆς διαταράξεως. Ἐκ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς ὁ Κάντιος ἐξῆρε τὴν ἔννοιαν τῆς ταὐτοπαθείας, ἥτις, ὡς εἴδομεν, δὲν εἶνε ἐπιτηδεία πρὸς ὀρθὴν καὶ δικαίαν ἀνταπόδοσιν. Ὁ δὲ Ἕγελος ἐρείδει τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἐπὶ ὅλως ἐσφαλμένων προϋποθέσεων. Κατ' αὐτὸν ἡ γενικὴ βούλησις τοῦ ἀπολύτου

εἶνε ὁ μόνος φορεὺς παντὸς δικαίου, τὰ δὲ ἄτομα μετέχουσιν αὐτοῦ ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον μετέχουσι τῆς γενικῆς βουλήσεως. 'Αλλ' ἡ αἰωνία οὐσία τῆς γενικῆς βουλήσεως ὡς ἡ οὐσία τοῦ ἀπολύτου εἶνε ὅλως ἀπρόσβλητος, διὰ τοῦτο δὲ οὐδενὸς χρῄζει μέσου πρὸς ἀποκατάστασιν, ὅπως θεωρεῖ τοῦτο ἀναγκαῖον ἡ σχετικὴ θεωρία τοῦ ποινικοῦ δικαίου, πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ. Εἶνε μὲν δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ μερική τις καὶ διὰ τοῦτο ἀντικειμένη τῷ δικαίῳ βούλησις, ἥτις τίθεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενικὴν βούλησιν· αὕτη δὲ ἡ ἀντίθεσις εἶνε τὸ ἀδίκημα, τὸ ἔγκλημα. 'Αλλ' ἀπέναντι τῆς αἰωνίας, ἀπολύτως ἀπροσβλήτου οὐσίας τῆς γενικῆς βουλήσεως τὸ ἔγκλημα εἶνε μόνον μηδαμινὸν φάσμα, δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο προσβλητόν, ἀρτόν. Ἡ ποινὴ εἶνε ἡ ἄρνησις τοῦ καθ' ἑαυτὸ μηδαμινοῦ ἐγκλήματος, λοιπὸν ἡ ἄρνησις τούτου, δι' οὗ θὰ ἐπήρχετο ἄρνησις τοῦ δικαίου, αὕτη δὲ ἡ διπλῆ ἄρνησις ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοῦ δικαίου τὸ φάσμα ὅτι δῆθεν προσεβλήθη ἢ εἶνε προσβλητὸν καὶ ἄγει εἰς τὴν καταφανῆ βεβαίωσιν ὅτι ἀληθῶς δὲν προσεβλήθη καὶ εἶνε ἀπρόσβλητον. 'Αλλ' οὔτε γενικὴ βούλησις ὑπάρχει ὡς φορεὺς παντὸς δικαίου, οὔτε ἡ εἰς τὴν γενικὴν βούλησιν ἀντιτιθεμένη ἀτομικὴ εἶνε ἤδη καθ' ἑαυτὴν ἀντίθετος τῷ δικαίῳ, οὔτε τὸ ἔγκλημα ἢ ἡ ποινὴ εἶνε ψιλὴ ἄρνησις, κακόν τι μηδαμινόν, ἀλλ' ἀμφότερά τι θετικόν, θετικὴ πρᾶξις καὶ θετικὸν κακόν. Πλὴν τούτου ἡ οὐδένεια τοῦ ἐγκλήματος καθιστᾷ τὴν ποινὴν περιττὴν καὶ ἀδύνατον, διότι εἶνε ἀδύνατον νὰ ἐκμηδενίσωμεν τὸ ἤδη καθ' ἑαυτὸ μηδέν, τὸ ἀδίκημα. Πλὴν τούτου ἐρείδεται ἐπὶ σαθρᾶς τριχοτομήσεως τοῦ ἀδικήματος καὶ παρορᾷ ὅτι τὸ ἔγκλημα ἐν γένει δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἶνε ἀδικία, προσβολὴ δικαίου.

Ἡ δὲ Σχολὴ τοῦ Ἑρβάρτου ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως ὡς αἰτίας καὶ σκοποῦ τῆς ποινῆς. Κατ' αὐτὸν οὐ μόνον ἐπιτρέπεται ποινὴ ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸ μέγεθος τῆς κακοποιΐας, ἀλλ' ἡ ἰδέα αὐτὴ τῆς ἀνταποδόσεως θεωρουμένη καθαρῶς ὡς ἰδέα εἶνε τὸ θετικὸν ἐλατήριον αὐτῆς. ἐπομένως ἡ ἕνεκα τῆς ἰδέας ποινὴ εἶνε ἀπηλλαγμένη τοῦ ψόγου τῆς δυσμενείας. Καὶ τῳόντι ἡ ποινὴ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἄλλου ἐλατηρίου κειμένου ἐκτὸς τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως· ὅπου δὲ αὕτη ἡ ἰδέα κινεῖ τὴν ἀνταποδιδοῦσαν βούλησιν, δὲν εἶνε φόβος μὴ θεωρηθῇ ἡ ποινὴ ὡς προερχομένη ἐκ

δυσμενείας. 'Αναγνωριζομένης ὅμως τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως ὡς τῆς κυρίας βάσεως, τοῦ ἀπολύτου σκοποῦ τῆς ποινῆς, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ πραγματωθῇ ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ δικαίου (οὐδεμία ποινὴ ἄνευ νόμου), δυνάμεθα νὰ ἐπιδιώξωμεν δι' αὐτῆς καὶ δευτερεύοντας σκοπούς, ὧν σπουδαιότατοι εἶνε ὁ τῆς ἀσφαλίσεως τοῦ δικαίου καὶ ὁ τῆς βελτιώσεως τοῦ τιμωρουμένου. Οἱ ἠθικοὶ σκοποὶ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας δὲν ἀποῤῥέουσιν ἐκ μιᾶς μόνης ἰδέας, ἀλλ' ἐκ τοῦ συνόλου αὐτῶν. 'Ελατήρια τῶν πράξεων αὐτῶν θὰ εἶνε αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ συνόλου τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν ἑνούμεναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Λοιπὸν ὁ ἀνταποδότης ἐπιδιώκων τὸν σκοπὸν τῆς ποινῆς, τὴν ἀνταπόδοσιν, ἀνάγκη νὰ μὴ περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτης τῆς ἰδέας καὶ νὰ περιποιήσῃ μόνον λύπην, ἀλλ' ἐμπνεόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀγάπης νὰ ἐκλέξῃ τοιαῦτα ποινικὰ μέσα, δι' ὧν ἐξασφαλίζεται ἐν μείζονι βαθμῷ ἡ δικαιολογικὴ τάξις καὶ καθίσταται δυνατὴ ἡ βελτίωσις τοῦ τιμωρουμένου. Οὕτω λαμβάνει τὸ προσῆκον κῦρος καὶ ὅ,τι ἐν γένει ὀρθὸν ἔχουσιν αἱ σχετικαὶ θεωρίαι.

§ 62. Λοιπὸν τὰ ποινικὰ μέσα κύριον μὲν σκοπὸν ἔχουσι τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνταποδόσεως· πρέπει ὅμως νὰ εἶνε ἐπιτήδεια καὶ πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἰδεῶν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀγάπης. Ἡ ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἀπαγορεύει ἐπιδιώκοντες τὸν κύριον σκοπὸν νὰ λησμονῶμεν τοὺς δευτερεύοντας, καίπερ ἐν προσθήκης μέρει προσαπτομένους εἰς τὸν κύριον, τὸν ἀπόλυτον. Ἵνα ὦσι λοιπὸν τὰ ποινικὰ μέσα ἐπιτήδεια πρὸς ὀρθὴν ποινικὴν δικαιονομίαν ἀπὸ μὲν τῆς ἀπόψεως τῆς ἀνταποδόσεως ἀπαιτεῖται 1) νὰ εἶνε πραγματικὰ κακά, διότι πρόκειται περὶ ἐπανόδου ἴσου κακοῦ. 2) νὰ ἔχωσι μεγίστην ἐλαστικότητα καὶ διαιρετότητα ἵνα προσαρμόζωνται ὡς οἷόν τε ἀκριβῶς εἰς τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἐνοχῆς, ἐπιτρεπομένου συγχρόνως ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὸν δικαστὴν νὰ ὁρίζῃ ἐντὸς ὡρισμένων ὁρίων τὸ μέγεθος τῆς ποινῆς ἀναλόγως πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἐνοχῆς. Διὰ τοῦτο ἀποῤῥιπτέον πᾶν ἄκαμπτον ποινικὸν μέσον μὴ ἐπιτρέπον ἐξειδίκευσιν. 3) νὰ εἶνε μετακλητά. 'Επειδὴ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιβληθῇ ἐκ πλάνης ποινὴ εἰς ἀθῶον, δὲν πρέπει ν' ἀποκλείηται ἐκ τῶν προτέρων

διὰ τοῦ εἴδους τῆς ποινῆς ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ κακοῦ τοῦ περιποιηθέντος εἰς τὸν ἀθῶον. Ἀπὸ δὲ τῆς ἀπόψεως τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου ἀπαιτεῖται νὰ ἐπιδρῶσιν ἀποδειματοῦντα διὰ τῆ. σοβαρότητος αὐτῶν. Αὕτη ἡ ἀπαίτησις συμπίπτει τῇ ὑπ' ἀριθ. 1 ἀπαιτήσει τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως περιοριζομένη μόνον ὑπ' αὐτῆς. Ἡ δὲ ἰδέα τῆς ἀγάπης ἀπαιτεῖ 1) νὰ μὴ καταστρέφῃ ἡ ποινὴ τὰς φυσικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ τιμωρουμένου, αἵτινες εἶνε τἀναγκαῖα μέσα καὶ οἱ ὅροι τῆς ἠθικῆς δράσεως αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ, προξενοῦσα π. χ. ζημίαν εἰς τὴν σωματικὴν ὑγείαν, τὴν ἐν γένει εὐεξίαν, τὴν τιμήν, τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ νὰ βοηθῇ καὶ ὁδηγῇ αὐτὸν πρὸς ὀρθὴν χρῆσιν αὐτῶν· νὰ μὴ καθιστᾷ αὐτὸν χείρονα, νὰ μὴ ἐπαυξάνῃ τὴν ἀγριότητα καὶ μοχθηρίαν αὐτοῦ, ὅπως τοῦτο συμβαίνει π. χ. διὰ τῶν συνήθων διατάξεων τῶν φυλακῶν· 2) νὰ μὴ ἀναμιγνύωνται βασανιστήρια, ἀκρωτηριασμοί, στρεβλώσεις, δημοσία καταισχύνη κτλ., αἵτινες γεννῶσι τὴν ὑπόνοιαν δυσμενείας τοῦ τιμωροῦντος. Θὰ ἐπιβληθῇ βεβαίως περιορισμὸς καὶ ἐξαναγκασμὸς εἰς τὸν ἔνοχον, ἐφ' ὅσον εἶνε ἀναγκαῖον· ἐκεῖνοι μάλιστα, οἵτινες τίθενται εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν κοινωνίαν, θὰ φυλάττωνται ὅπως οἱ παράφρονες καὶ τὰ θηρία· ἡ προσπάθεια ὅμως τῆς κοινωνίας θὰ τείνῃ πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἐθίζηται ὁ τιμωρούμενος πρὸς ἐπανάληψιν τῆς δράσεως ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς τάξεως ἀπὸ τῆς εἰς τὴν ἀτομικότητα αὐτοῦ ἀντιστοιχούσης θέσεως, ἐπομένως δὲν θὰ ἀποσπάσῃ καὶ ἀποξενώσῃ αὐτὸν τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ θέσεως, καίτοι εἶνε ἀναγκαῖον νὰ μεταθέσῃ αὐτὸν εἰς ὁμοίαν θέσιν ἐπὶ νέου ἐδάφους. Ἡ κοινωνία ὀφείλει νὰ καταστήσῃ εἰς τὸν τιμωρούμενον δυνατὴν τὴς ἐπάνοδον εἰς τὴν κοινωνίαν μετὰ τὴν ἀπότισιν τῆς ποινῆς. Ὀφείλει ν' ἀφοσιωθῇ εἰς αὐτὸν ἐπιδρῶσα εἰς τὸ θυμικὸν αὐτοῦ διὰ διδασκαλίας, νουθεσιῶν καὶ ἠθικῶν σκέψεων, αἵτινες ἐνεργοῦσι καὶ ὡς ἠθικαὶ ποιναί· ὀφείλει ν' ἀναλάβῃ τὸν κόπον τῆς ἀναζητήσεως τῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ ἔγκλημα· ὀφείλει νὰ προσπαθήσῃ νὰ φράξῃ τὰς πηγὰς τοῦ ἐγκλήματος· ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην πρὸς αὐτόν, καὶ ἐὰν κινδυνεύῃ πολλάκις νὰ πλανηθῇ. Ὅπως δὲν ἐπιτρέπεται ἠθικῶς ν' ἀπελπίζῃ τις περὶ ἑαυτοῦ, οὕτω ἐπιτάσσει ἡ ἀγάπη νὰ μὴ ἀπελπίζῃ τις καὶ περὶ τοῦ ἄλλου, καὶ ἐὰν ὑποτροπιάσῃ εἰς τὸ ἔγκλημα, ἀλλὰ νὰ ἐπανα-

λαμβάνῃ τὴν ἀπόπειραν πρὸς διόρθωσιν αὐτοῦ. Ἡ ἀγάπη ἀφοσιοῦται, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἐδείχθησαν ἀνάξιοι αὐτῆς (§ 37 ἐν τέλει)· δὲν κωλύεται δὲ εἰς τοῦτο ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως. Διὰ τῆς εἰς τὸν ἔνοχον ἀφοσιουμένης ἀγάπης μετριάζεταί πως τὸ καταθλιπτικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν τῷ τιμωρουμένῳ, ἐὰν ἐπιβληθῇ εἰς αὐτὸν μεῖζον κακὸν τοῦ ἀπαιτουμένου πρὸς ὀρθὴν ἀνταπόδοσιν. Διὰ τῆς εἰς τὸν ἔνοχον ἀφοσιουμένης μερίμνης ἐξαλείφει ἡ κοινωνία συγχρόνως τὴν ἐνοχὴν αὐτῆς διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐγκλήματος, τὸ ὁποῖον προῆλθεν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν νοημάτων καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐπικρατουσῶν καταστάσεων· διότι ὤφειλε πρὸ πολλοῦ νὰ λάβῃ ἐπαρκῆ μέτρα πρὸς πρόληψιν τοῦ ἐγκλήματος. Ἐν τῇ παραμελήσει τούτου κεῖται ἡ ἐνοχὴ αὐτῆς.

Ἐν γένει ὑπάρχει ἠθικὴ ἀλληλεγγύη τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ἡ κοινωνία εἶνε συνένοχος τοῦ διαπραχθέντος ἐγκλήματος. Πόσοι δὲν ὑπέπεσαν εἰς ἔγκλημα ἕνεκα τῆς εὐνοίας ἢ καὶ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ ἐξωτερικῶν περιστάσεων! Ἡ κατάλληλος ἐνέργεια τῆς Σχολῆς, τῆς ἐκκλησίας, τῆς διοικήσεως, τὸ παράδειγμα τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων, τῶν δικαστῶν, τῶν ὑπαλλήλων ἐν γένει, ἡ δημοσιογραφία θὰ ἠδύναντο νὰ προφυλάξωσι καὶ τοὺς ἄλλους.

§ 63. Ἐὰν μετὰ τὰς γενικὰς ταύτας περὶ ποινικῶν μέσων παρατηρήσεις μεταβῶμεν εἰς τὴν κατ' αὐτὰς ἐκτίμησιν τῶν σήμερον ἐν χρήσει ποινῶν, εὑρίσκομεν ὅτι αἱ πλείους αὐτῶν ἀπαγορεύονται ὑπὸ τῆς Ἠθικῆς. Τὰ μάλιστα ἀπόβλητος εἶνε ἡ θανατικὴ ποινή. Ἐν πρώτοις ἡ ζωὴ εἶνε ὁ πρώτιστος ὅρος διὰ τὴν ἠθικὴν προσπάθειαν ἐν τῇ ἐπιγείῳ ἐνεργείᾳ τοῦ ἀνθρώπου. Λοιπὸν ἀνάγκη νὰ δίδηται εἰς αὐτὸν εὐκαιρία πρὸς ἐπανειλημμένας ἀποπείρας ἠθικῆς διαμορφώσεως τοῦ βίου, ἀκόμη καὶ ἐὰν αἱ ἀπόπειραι αὗται ἀποτυγχάνωσιν (ἴδε προηγ. §). Ταύτην τὴν εὐκαιρίαν ἀφαιρεῖ ἡ θανατικὴ ποινή. Ἔπειτα ἡ θανατικὴ ποινὴ δὲν εἶνε κατάλληλον ἀντιστάθμισμα τοῦ φόνου, ὅπως ἐθεώρησαν αὐτήν τινες, διότι δῆθεν ἡ ζωὴ ἡ ἀφαιρουμένη ὑπὸ τῆς φονέως εἶνε διὰ τὸν φονευόμενον ἀγαθὸν ὅλως ἀσύγκριτον πρὸς ἄλλα ἀγαθά, ἐπομένως πρόκειται ἐνταῦθα περίπτωσις, ἐν ᾗ κατ' ἐξαίρεσιν ἐφαρμοστέα ἡ ταυτοπάθεια

(§ 47). Ἡ ζωὴ ὡς ἔμμεσον (ἐξωτερικόν), ἐπομένως σχετικόν, οὐχὶ δὲ ἄμεσον (ἠθικὸν) ἀγαθόν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀσύγκριτον πρὸς ἄλλα (ἐξωτερικὰ) ἀγαθά, δὲν πρόκειται ἄρα ἐξαιρετικὴ περίπτωσις διὰ τὴν ταὐτοπάθειαν. Ἔπειτα ἐν αὐτῇ δὲν συνυπολογίζεται ἡ ἐσωτερικὴ βάσανος, ἣν συνεπάγεται ἀναγκαίως ὁ φόνος καὶ ἐν τῇ τὰ μάλιστα ἀπεσκληρυμμένῃ καρδίᾳ. Ἔπειτα τῆς θανατικῆς ποινῆς προηγεῖται ἡ κοινοποίησις τῆς ἀποφάσεως εἰς τὸν κατάδικον ἡμέρας ἢ μῆνας ὅλους πρὸ τῆς ἐκτελέσεως. Δὲν ἔπρεπε λοιπὸν νὰ γείνῃ ἔκπτωσις τῆς βασάνου, ἣν προξενεῖ ἡ οὕτω γεννηθεῖσα προσδοκία τῆς ὥρας τοῦ θανάτου; Ἔπειτα ἡ θανατικὴ ποινὴ εἶνε κακὸν ἀόριστον, ἡ ἐσωτερικὴ φύσις καὶ σημασία τοῦ ὁποίου εἶνε ἄγνωστος. Ἔπειτα εἶνε ποινὴ ἀπόλυτος, μὴ ἐπιτρέπουσα διαίρεσιν, αὔξησιν ἢ ἐλάττωσιν· αὕτη δὲ ἡ ἀκαμψία καθιστᾷ αὐτὴν ἀνεπιτηδείαν πρὸς προσαρμογὴν εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἐνοχῆς, πρὸς ὀρθὴν ἀνταπόδοσιν. Διότι οὐδεὶς φόνος εἶνε ὅμοιος ἑτέρῳ φόνῳ ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι ταῖς ἐχούσαις ῥοπὴν εἰς τὸ ἀξιόποινον. Ὁ ἐκ πλεονεξίας φόνος π. χ. διαφέρει πολὺ τοῦ ἐκ φανατισμοῦ ἢ ἐκδικήσεως· ὁ ἐκτελεσθεὶς ὑπὸ πεπαιδευμένου καὶ ἠλικιωμένου τοῦ ὑπὸ ἀπαιδεύτου καὶ νεανίου διαπραχθέντος· ἡ ἀναίρεσις διαφέρει τοῦ ἐκ προμελέτης. Ἔπειτα ἀποκόπτει τὸ δυνατὸν τῆς ἐπανορθώσεως ἀμετάκλητος οὖσα. Τοῦτο συμβαίνει μὲν μέχρι τινὸς βαθμοῦ καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ποινῇ. Ἐν οὐδεμιᾷ δύναταί τις νὰ εἴπῃ μετ' ἀσφαλείας ἂν θὰ ὑπάρξῃ βραδύτερον εὐκαιρία πρὸς ἐπανόρθωσιν, ἐὰν ἐτιμωρήθη ἀθῶος. Ἀλλ' ἡ θανατικὴ ποινὴ δὲν περιορίζεται εἰς τοῦτον τὸν γενικὸν κίνδυνον, ἀλλὰ παρασκευάζει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν βεβαιότητα ὅτι οὐδεμία ὁδὸς θεραπείας εἶνε δεδομένη ἐν πιθανῇ πλάνῃ. Τὸ δυνατὸν δὲ τῆς πλάνης δι' οὐδενὸς προφυλακτικοῦ μέτρου δύναταί τις ν' ἀποφύγῃ.

Ἀφοῦ δὲ ἡ θανατικὴ ποινὴ ἀπορρίπτεται ὑπ' αὐτῆς τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως, εἶνε ἀπόβλητος, καὶ ἐὰν δι' αὐτῆς ἐπραγματοῦντο οἱ δευτερεύοντες σκοποὶ τῆς ποινῆς. Ἀλλ' οὔτε πρὸς ἔφιξιν αὐτῶν εἶνε ἐπιτηδεία. Εἰς τὴν ἐκφοβιστικὴν δύναμιν αὐτῆς ἐλπίζουσιν οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτῆς. Εἶνε γνωστὸν ὅτι ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, ὅτε ἡ ποινὴ αὕτη ἐπεβάλλετο πλὴν τοῦ φόνου καὶ εἰς ἄλλα ἐγκλήματα, π.χ. τὴν κλοπήν, οἱ κλέπται ἐξετέλουν τὸ ἔργον αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ

τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς ἐπωφελούμενοι τὴν συνάθροισιν καὶ τὸν συνωστισμὸν τῶν θεατῶν (ἡ συρροὴ τῶν ὁποίων, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, δεικνύει πόσον ὀλίγη ἐκφοβιστικὴ δύναμις ἐνοικεῖ ἐν αὐτῇ), καὶ βαλαντιοτομοῦντες καὶ λωποδυτοῦντες. Ἐκφοβιστικὴν δύναμιν ἔχει οὐχὶ ἡ ποινή, περὶ ἧς ἥκιστα σκέπτεται ὁ ἐπιρρεπὴς εἰς τὸ ἔγκλημα καὶ ἣν ἐλπίζει ν' ἀποφύγῃ διὰ καταλλήλων προφυλάξεων, ἀλλ' ἡ ἀναμφίβολος βεβαιότης ὅτι θὰ καταλάβῃ αὐτὸν ἡ ποινή· διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ὑπάρχει ἡ προσδοκία τοῦ ν' ἀπολαύσῃ τοὺς ἐλπιζομένους καρποὺς τοῦ ἐγκλήματος. Ἐκφοβίζει οὐχὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀπειλῆς, ἀλλ' ἡ ἀσφάλεια, μεθ' ἧς προσδοκᾶται ἡ τιμωρία. Λοιπὸν ἂς φροντίσῃ ἡ κοινωνία νὰ ἐλαττωθῇ διὰ καλῆς ὀργανώσεως τῆς ποινικῆς ἀστυνομίας ἡ πιθανότης τοῦ νὰ διαλάθῃ αὐτὴν ὁ κακοποιὸς καὶ μείνῃ ἀτιμώρητος.

Περὶ διορθώσεως δὲ τοῦ τιμωρουμένου οὐδεὶς σπουδαῖος λόγος δύναται νὰ γείνῃ ἐν αὐτῇ. Πρὸς τὴν διόρθωσιν ἀπαιτεῖται ἐπιστροφὴ τοῦ ἐνόχου εἰς ἑαυτόν, ἐξέγερσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, συναίσθησις τῆς οἰκείας ἐνοχῆς. Ἀλλ' ἀφαιροῦνται πάντα ταῦτα, ἀφαιρουμένης τῆς συνειδήσεως ἐν γένει· ἀφαιρουμένης δὲ τῆς ζωῆς, ἀφαιρεῖται καὶ ἡ βούλησις, τὸ ὑλικὸν τῆς ἀρετῆς καὶ ὁ ὅρος πάσης ἠθικῆς δράσεως ἐν τῷ βίῳ. Λοιπὸν καταργητέα ἡ ποινὴ αὕτη.

Ἐὰν ἔν τισι κοινωνίαις δὲν κατηργήθη ἡ ποινὴ αὕτη, τοῦτο συμβαίνει διότι ἡ κοινωνία αὐτὴ ἀτελὴς οὖσα καὶ διὰ τοῦτο ἀνίκανος νὰ ἐπιτύχῃ διὰ καταλλήλων μέτρων τοὺς διὰ τῆς ποινῆς διωκτέους σκοποὺς καταντᾷ ἀπέναντι τῶν κακοποιῶν καὶ καταδίκων εἰς κατάστασιν ἀμύνης, ἐπομένως ἀναγκάζεται πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ δικαίου νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ ἔσχατα μέτρα ἀποκόπτουσα ἑαυτῆς τὰ νοσοῦντα μέλη. Ἐν κοινωνίᾳ πεπολιτισμένῃ καὶ ἐξηυγενισμένῃ, ἐν ᾗ ἡ οἰκογένεια, ἡ σχολή, ἡ ἐκκλησία, ἡ πολιτεία ἐπιτελοῦσι τὸ ἑαυτῶν καθῆκον ἀφιερούμεναι εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν, ἐν ᾗ πρῶτοι οἱ ἄρχοντες δίδουσι τὸ παράδειγμα τῆς εὐπειθείας εἰς τοὺς νόμους, ἐν ᾗ βασιλεύει ἡ ἀδέκαστος δικαιοσύνη ἀπονέμουσα ἑκάστῳ τὸ προσῆκον, ἐν ᾗ ἡ ποινικὴ ἀστυνομία εἶνε ἄγρυπνος καὶ αὐστηρά, ἐν ᾗ διὰ καλῆς διοικήσεως ἠνοίχθησαν ἅπασαι αἱ πηγαὶ τῆς κοινῆς εὐημερίας, ἐν ᾗ οὐ μόνον οἱ πρὸς τοῦτο

τεταγμένοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πλείους τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν εἶνε πρόθυμοι νὰ συνδράμωσι τὴν πολιτείαν πρὸς ἔφιξιν τῶν σκοπῶν τῆς ποινῆς, ἐν τοιαύτῃ κοινωνίᾳ ἡ θανατικὴ ποινὴ καθίσταται ὅλως περιττή. Ὅπου ὅμως ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγὴ εἶνε παρημελημένη, διότι αὐτοὶ οἱ γονεῖς εἶνε ἀνάγωγοι, ὅπου ἡ σχολὴ ἐν τῇ εὐνοϊκωτάτῃ περιπτώσει ἀμελοῦσα τοῦ κυρίου αὐτῆς σκοποῦ, τῆς μορφώσεως τοῦ ἤθους, μεταδίδει μόνον γνώσεις, αἵτινες χωριζόμεναι τῆς ἀρετῆς καθιστῶσι τοὺς διδασκομένους πανούργους καὶ πονηρούς, ὅπου ἡ ἐκκλησία περιοριζομένη εἰς τὴν τέλεσιν τῶν μυστηρίων καὶ λοιπῶν τελετῶν καὶεἰς τὸ νὰ δίδῃ μόνον εὐχὰς καὶ εὐλογίας παραμελεῖ τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς ἀποστολήν, τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου, τὴν καθοδηγίαν τοῦ ποιμνίου αὐτῆς εἰς νομὰς σωτηρίους, τὴν πνευματικὴν θεραπείαν τῶν ἠθικῶς νοσούντων, ὅπου ἡ πολιτεία τυρβάζουσα περὶ πολλὰ ἀμελεῖ ἐκείνου τοῦ ἑνός, οὗ ἐστι χρεία, τοῦ θειοτάτου τῶν ἔργων αὐτῆς, τῆς ἀγωγῆς τῶν πολιτῶν καὶ τῆς διορθώσεως τῶν ἀναγώγων, ὅπου οἱ ἄρχοντες αὐτοὶ δίδουσι τὸ κακὸν παράδειγμα τῆς ἐλλείψεως σεβασμοῦ πρὸς τοὺς νόμους, ὅπου οἱ νόμοι ὁμοιάζουσι πρὸς τὸν ἱστὸν τῆς ἀράχνης διατρυπώμενοι μὲν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν, συλλαμβάνοντες δὲ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἀπροστατεύτους, ὅπου ἡ δικαιονομία γίνεται οὐχὶ κατὰ νόμον, ἀλλὰ κατὰ σύστασιν τῶν ἰσχυρῶν, ὅπου ἡ κοινωνία οὐδαμῶς μεριμνᾷ περὶ ὀρθοῦ συστήματος φυλακῶν καὶ βελτιώσεως τῶν τιμωρουμένων, ὅπου αἱ φυλακαὶ γίνονται ἑστίαι διαφθορᾶς καὶ σχολεῖα κακουργίας, ὅπου οὐ μόνον δὲν συντρέχουσι τὰ μέλη τῆς κοινωνίας πρὸς ἔφιξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ποινῆς, ἀλλὰ τοὐναντίον συντελοῦσι πρὸς ἀποτυχίαν, καὶ δὴ οὐ μόνον τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν πρὸς φύλαξιν τεταγμένων χορηγούντων εἰς τοὺς ἐνόχους τὰ μέσα τῆς διαφθορᾶς καὶ συντελούντων πρὸς δραπέτευσιν, ὅπου διὰτοῦτο ἐν ἑκάστῃ στιγμῇ κινδυνεύει ἡ ἀσφάλεια καὶ τάξις, ἐπανερχομένων τῶν κακούργων εἰς τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν ἔργον ἐπιτεινόμενον διὰ τῆς λύσσης πρὸς ἐκδίκησιν, ἐν τοιαύτῃ κοινωνίᾳ οὐδὲν ἄλλο μέσον ὑπολείπεται πρὸς ἄμυναν καὶ σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς αἶσχος αὐτῆς, εἰμὴ ἡ θανατικὴ ποινή. Μόνον ὡς μέσον ἀμύνης δύναται νὰ δικαιολογηθῇ ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐν ταῖς πολὺ τῶν ἰδανικῶν κοινωνιῶν ἀφισταμέναις κοινωνίαις.

Ἡ δὲ ποινὴ τοῦ ῥαβδισμοῦ ἀνεκτὴ ἐν βαρβάροις κοινωνίαις, ἐν αἷς δὲν εἶνε πολὺ ἀνεπτυγμένον τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, καὶ ὀλίγον ἐπαισθητὴ παρὰ βαναύσοις ἀνθρώποις ἔχει ἐπιβλαβῆ ῥοπὴν εἰς τὴν ὑγείαν πολὺ περισσότερον ἢ ὅσον φαίνεται. Διαφθείρει τὰ ἤθη καὶ καταπιέζει τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς καταισχύνουσα καὶ στιγματίζουσα τὸν ὑφιστάμενον αὐτήν. Ἡ ἔντασις αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀνεξελέγκτου αὐθαιρεσίας, τῆς δυνάμεως, στιγμιαίας διαθέσεως καὶ ἰδιοτροπίας τοῦ ἐκτελοῦντος δημίου· ἑπομένως τἀποτελέσματα αὐτῆς εἶνε ἀνυπολογίστως ἄνισα, τὸ δ' ἐν αὐτῇ κείμενον κακὸν δὲν δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς πιθανόν τι μέτρον. Οὔτε ἐν ταῖς φυλακαῖς εἶνε χρήσιμος ὡς πειθαρχικὴ ποινή. Καθιστᾷ τοὺς καταδίκους αὐθάδεις καὶ εὐερεθίστους καὶ ὑποσκάπτει οὕτω τὴν πειθαρχίαν.

Αἱ χρηματικαὶ ποιναὶ ἔχουσι μὲν τὸ πλεονέκτημα μεγάλης διαιρετότητος καὶ εἶνε μετακληταί, δὲν δύναταί τις ὅμως συχνάκις νὰ μεταχειρισθῇ αὐτάς, διότι οἱ πλείονες τῶν ἐνόχων στεροῦνται χρημάτων. Πλὴν τούτου ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν εἶνε διάφορος ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν περιουσιῶν, ἑπομένως δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ τὸ μέτρον αὐτῶν. Καὶ ἐὰν ὁρισθῶσι καθ' ὡρισμένον πολλοστημόριον τῆς περιουσίας, δὲν εὑρίσκεται ὡρισμένον τι ὀρθὸν μέτρον, διότι ἐκεῖνο τὸ πολλοστημόριον ἄλλην σημασίαν ἔχει διὰ τὸν πλούσιον καὶ ἄλλην διὰ τὸν ἀποχειροβίωτον. Πλὴν τούτου θὰ προϋπετίθετο ἀκριβὴς ἔρευνα τῆς περιουσίας τοῦ τιμωρητέου, ἥτις θὰ ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς λίαν ὀδυνηρὰν ἐξέτασιν τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων αὐτοῦ, πλειστάκις δὲ δὲν θὰ ἐφικνεῖτο τοῦ σκοποῦ· ἔπειτα ἐπιβαλλόμεναι ἐν μεγάλῳ μέτρῳ θὰ ἐπέπιπτον, ὅπως ἐν τῇ ἄλλοτε ἐν χρήσει δημεύσει τῶν ὑπαρχόντων, μᾶλλον κατὰ τῶν ἀθώων συγγενῶν τοῦ ἐνόχου. Ἔπειτα περὶ ἀσφαλίσεως δι' ἀποδειματώσεως καὶ διορθώσεως οὐδεὶς δύναται νὰ γείνῃ ἐν αὐταῖς λόγος. Διὰ τοῦτο ἀπειλητέαι μόνον κατὰ μηδαμινῶν ἐγκλημάτων (παραβάσεως ἀστυνομ. διατάξεων κτλ.) καί, ἐν συνδέσει πρὸς τὴν φυλάκισιν, κατ' ἐγκλημάτων, τὰ ὁποῖα διαπράττονται ἐκ πλεονεξίας καὶ ὧν οἱ αὐτουργοὶ εἶνε οὐχὶ σπανίως εὐκατάστατοι (τῆς ἀπάτης, τοῦ δόλου κτλ).

Αἱ δὲ ἀτιμωτικαὶ ποιναί, αἵτινες μόνον ἀφαιρέσεις δημοσίων τιμητικῶν δικαιωμάτων δύνανται νὰ εἶνε (π.χ. τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος, τοῦ εἶναι ἔνορκον, τοῦ περιβάλλεσθαι δημόσια ἀξιώματα κτλ.) ἐπι-

βάλλονται μόνον ἐὰν τὸ ἔγκλημα προέκυψεν ἐκ φρονήματος ποταποῦ καὶ χαμερποῦς καθιστῶντος τὸν ἔνοχον ἀνάξιον νὰ ἐνασκῇ τὰ δικαιώματα ἐκεῖνα. Δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ συνδέῃ τις αὐτὰς ἀπολύτως πρὸς τὴν καταδίκην εἰς ὡρισμένον εἶδος φυλακίσεως (π. χ. ἐν δεσμωτηρίῳ), ἐὰν αὕτη δὲν ἀπειλῆται ἀποκλειστικῶς κατὰ ἀτιμωτικῶν ἐγκλημάτων, διότι δὲν ἀτιμάζει ἡ ποινή, ἀλλὰ τὸ ἔγκλημα. Ἥκιστα ἐπιτρέπεται ἰσόβιος ἀτιμία, δικαιολογουμένη συνήθως διὰ τῆς ψευδοῦς δόξης ὅτι δὲν δύναταί τις νὰ κηρύξῃ τινὰ ἄτιμον δι' ὡρισμένον χρόνον· διότι ἐνταῦθα πρόκειται μόνον περὶ ἀφαιρέσεως ὡρισμένων δικαιωμάτων, ἥτις ἐξ ἅπαντος δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ ἀντιφάσεως ὡς πρόσκαιρος. Καὶ αὗται αἱ ποιναὶ πρέπει νὰ προσαρμόζωνται εἰς τὴν ἐνοχήν. Ὅπως λοιπὸν δὲν εἶνε ὀρθὸν τὸ ἐπιβάλλειν εἰς πάντα τἀτιμωτικὰ ἐγκλήματα ἰσόβιον δεσμωτήριον, οὕτω δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ ἐπιβάλληται εἰς ταῦτα ἰσόβιος ἀτιμία. Πλὴν τούτου εἶνε ζήτημα ἂν ἐπιτρέπεται ἰσόβιος φυλάκισις. Σοβαρὰ ἐπιτίμησις, ἧς τὸ μέγεθος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως καὶ τοῦ συναισθήματος τιμῆς ἐκείνου, εἰς ὃν ἐπιβάλλεται, εἶνε χρήσιμος μᾶλλον ὡς πειθαρχικὴ ποινή, καὶ διὰ τοῦτο δὲν καταλέγεται εἰς τὰ κυρίως ποινικὰ μέσα. Ἐπιτρέπεται ἐν γένει μόνον ἡ ποινὴ τῆς φυλακίσεως.

Τῳόντι ἡ ποινὴ αὕτη, προϋποτεθείσης τῆς ὀρθῆς καὶ σκοπίμου διατάξεως αὐτῆς, ἔχει ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τὰς ἰδιότητας, ἃς ἀπαιτοῦμεν παρὰ σκοπίμου ποινικοῦ μέσου. Διότι ἔχει σχεδὸν ἀπεριόριστον διαιρετότητα, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἐλαστικότητα· διότι εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῇ λίαν διάφορος μεταχείρισις τῶν καταδίκων μετὰ πολλῶν βαθμίδων μεγάλης ἢ μικρᾶς αὐστηρότητος καὶ ἠπιότητος. Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι εἶνε λίαν ἐπιτηδεία νὰ χορηγήσῃ μέτρον ποινῆς ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐνοχὴν ἑκάστης μερικῆς περιπτώσεως. Συγχρόνως παρέχει ἀναφορικῶς πρὸς ἐνδεχομένας ἀδίκους ἀποφάσεις τὴν παραμυθίαν ὅτι δὲν ἀποκλείει, τοὐλάχιστον ἐκ τῶν προτέρων, τὴν ἐπανόρθωσιν. Οὐδὲν ἧττον παρίσταται ἡ ποινὴ αὕτη ἀξία συστάσεως ἕνεκα τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτῆς πρὸς πραγμάτωσιν τῶν δευτερευόντων σκοπῶν τῆς ποινῆς. Ἐν πρώτοις εἶνε βεβαίως δυνατὸν νὰ νοηθῇ τοιαύτη διάταξις τῆς φυλακίσεως, ἥτις καθιστῶσα αἰσθητὴν τὴν σοβαρότητα τῆς ποινῆς ἐνεργεῖ ἀπο-

δειματοῦσα. Ἀφ' ἑτέρου ἐν τῇ μακρότερον χρόνον διαρκούσῃ φυλακίσει χορηγεῖται ἡ εὐκαιρία νὰ κινήσωμεν εἰς ἐσωτερικὴν μεταατροπὴν τῶν φρονημάτων καὶ βελτιώσωμεν ἐκείνους ἐκ τῶν καταδίκων, οἵτινες δέονται διορθώσεως καὶ εἶνε ἐπιδεκτικοὶ αὐτῆς.

Πρὸς ἔφιξιν τῶν σκοπῶν τούτων δὲν πρέπει νὰ διατηρηθῶσιν αἱ ἐν χρήσει μέθοδοι τῶν ποινῶν βαρείας φυλακίσεως. Ἡ ἀπὸ κοινοῦ φυλάκισις βεβαίως δὲν εἶνε ἐπιτηδεία πρὸς ἀτομικὴν μεταχείρισιν τῶν ἐνόχων, οὔτε πρὸς γνῶσιν τῆς ἀτομικότητος αὐτῶν· καθιστᾷ δύσκολον τὴν διόρθωσιν ἢ μᾶλλον εἶνε μέσον πρὸς ἐξαχρείωσιν· δίδει ἀφορμὴν εἰς ἀγριότητα τῶν φυλάκων καὶ ἀπείθειαν τῶν καταδίκων, δίδει ἀφορμὴν πρὸς συνωμοσίας δι' ἐκτέλεσιν νέων κακουργημάτων μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν. Ἀτιμάζει ἑαυτὴν ἡ κοινωνία, ἥτις οὐ μόνον δὲν διορθώνει τὸν ἔνοχον διὰ τῆς ποινῆς, ἀλλὰ καθιστᾷ αὐτὸν χείρονα. Τὴν φροντίδα δὲ διὰ τὴν διόρθωσιν ἐπιβάλλει οὐ μόνον ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ δικαίου, διότι πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν δικαίων σπουδαῖον μέσον εἶνε καὶ ἡ βελτίωσις τῶν ἐνόχων. Τὸ σύστημα τοῦ Αὐβούρνου ἢ τῆς σιγῆς, καθ' ὃ χωρίζονται οἱ κατάδικοι ἐν καιρῷ νυκτός, ἐν ἡμέρᾳ δὲ ἐργάζονται ἀπὸ κοινοῦ, αὐστηρῶς ἀπαγορευομένης εἰς αὐτοὺς πάσης ἐπικοινωνίας διὰ λέξεων ἢ χειρονομιῶν, οὔτε τὴν ἐπικοινωνίαν δύναται νὰ κωλύσῃ καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἐσχάτης αὐστηρότητος, καὶ γεννᾷ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν καταδίκων ὑπόκρισιν, αὐθάδειαν, πικρίαν. Πλὴν τούτου ἡ ἐμπειρία διδάσκει ὅτι ὀλίγον συντελεῖ πρὸς βελτίωσιν. Τὸ πενσυλβανικὸν σύστημα τῆς ἐντελοῦς ἀπομονώσεως (σύστημα τῶν κελλίων) ἄνευ τινὸς ἐπιμιξίας καὶ ἄνευ ἐργασίας ἐπιφέρει ἀπελπισίαν ἢ βλακείαν καὶ τελείαν ἀνικανότητα εἰς τὸ νὰ κινῆταί τις ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν καὶ νὰ βοηθῇ ἑαυτόν. Πρέπει βεβαίως ν' ἀποχωρισθῇ ὁ κατάδικος ἀπὸ ἄλλων καταδίκων, δὲν πρέπει ὅμως ν' ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τῆς ἐξευγενιζούσης καὶ εὐεργετικῆς ἐπιμιξίας πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῶν φυλακῶν καὶ τὰ μέλη φυλακικῶν ἑταιρειῶν καὶ νὰ στερῆται τῆς τὰς πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις αὐξανούσης ἐργασίας καὶ διδασκαλίας, ὅπου αὕτη εἶνε ἀναγκαία. Ἄλλως δὲν προπαρασκευάζεται διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ θέσεως ἠθικῆς δράσεως μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν. Πλὴν τούτου δὲν δύναταί τις νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀπομόνωσιν διὰ πρόσωπα

ρέποντα εἰς φρενίτιδας νόσους, ἰδίᾳ διὰ νεαροὺς καταδίκους. Τὸ σύστημα τῆς ἐπὶ ὅροις ἀποφυλακίσεως, καθ' ὃ ὁ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀμέμπτως ἐν τῇ φυλακῇ διαγαγὼν κατάδικος ἀποφυλακίζεται ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἀμέμπτου καὶ καλῆς διαγωγῆς διὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ χρόνου τῆς ποινῆς καὶ μετατίθεται εἰς τὴν κατάστασιν ἐλευθερίας περιοριζομένης μόνον διὰ τῆς ἐπιτηρήσεως, ἐν περιπτώσει δὲ ὑποτροπῆς ἐπιστρέφει εἰς τὴν φυλακὴν συνήθως πρὸς ἀπότισιν τοῦ ὑπολοίπου τῆς ποινῆς, ἐνεργεῖ λίαν εὐεργετικῶς πρὸς βελτίωσιν τοῦ τιμωρουμένου καὶ δὲν ἀντιφάσκει καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ποινῆς, τὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως. Διότι, ἐπειδὴ ὁ δικαστὴς ἐν καιρῷ τῆς ἀποφάσεως δὲν δύναται νὰ ὁρίσῃ ἀκριβῶς τὸ μέτρον τῆς ἐνοχῆς, δύναται νὰ νοηθῇ ἀναπληρωτικὴ διόρθωσις τῆς κρίσεως στηριζομένη ἐπὶ συμπεράσματος περὶ τῆς μικρᾶς ἐντάσεως τοῦ ἐγκληματικοῦ φρονήματος τοῦ καταδίκου, τὸ ὁποῖον ἐξάγεται ἐκ τῆς ὅλης ἐπαινετῆς διαγωγῆς αὐτοῦ. Ἀπόβλητος εἶνε ἡ ἔν τισιν ἐγκλήμασιν ἀπολύτως ἐπιβαλλομένη ἰσόβιος φυλάκισις· διότι πᾶσα ἀπόλυτος ποινὴ δὲν λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἀτομικὰς περιστάσεις τοῦ ἐγκλήματος, ὅπερ ἀντιφάσκει εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως. Καὶ ἐν γένει δὲ ἡ ἰσόβιος φυλάκισις ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἀπαίτησιν τῆς Ἠθικῆς τοῦ νὰ καταστῇ ὁ τιμωρούμενος μέλος χρηστὸν τῆς κοινωνίας. Πρὸς τί ἡ φροντὶς διὰ τὴν βελτίωσιν αὐτοῦ, ἀφοῦ εἶνε καταδεδικασμένος μέχρι τέλους τῆς ζωῆς νὰ στερῆται πάσης ἐλευθέρας κινήσεως ἐν τῇ κοινωνίᾳ; Ἀφοῦ τὸ νόσημα αὐτοῦ εἶνε ἀνίατον, διὰ τί δὲν ἀπαλλάττομεν αὐτὸν τῶν βασάνων ἀφαιροῦντες τὴν ζωήν; Ἀλλ' ὅπως δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς, οὕτω δὲν ἐπιτρέπεται καὶ ἡ ἰσόβιος στέρησις τῆς ἐν ἐλευθερίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων συμβιώσεως.

§ 64. Οὐ μόνον ὡς πρὸς τὸ ποινικὸν δίκαιον συμπληροῖ ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως τὴν δικαιολογικὴν κοινωνίαν (§ 60), ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν λοιπῶν δικαίων, ἀποδοκιμάζουσα τὴν ἀνισότητα αὐτῶν. Ἡ ἰδέα δηλ. τοῦ δικαίου ἐπιδοκιμάζει πᾶσαν οἱανδήποτε διανομὴν τῶν δικαίων, ἀρκεῖ μόνον νὰ φέρωσι ταῦτα ἐν ἑαυτοῖς τὰ ἐχέγγυα τῆς μονιμότητος. Οὐχ οὕτως ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως. Ἡ δικαιολογικὴ κατάστασις γεννᾶται καὶ διατηρεῖται διὰ τῆς ἀμοιβαίας παραχωρήσεως. Ἀλλ' ὅπως αὕτη ἡ παραχώρησις γενομένη πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἔριδος δὲν εἶνε μόνον ἀρνητικὴ ὑποχώρησις, ἀλλὰ καὶ θετικὴ βούλησις (οἱ λοιποὶ ἂς λάβωσι καὶ διατηρῶσιν ὅ,τι ἤδη ἔχουσιν), οὕτω κεῖται ἐν αὐτῇ καί τι πλέον. Αὕτη ἡ παραχώρησις ὡς πρᾶξις γενομένη ἐπίτηδες, καίπερ ἴσως οὐδόλως προκύψασα ἐξ ἀγάπης, εἶνε εὐποιΐα· διότι αὕτη κυρίως (καὶ οὐχὶ τὰ προληπτικὰ καὶ κατασταλτικὰ τῆς ἔριδος μέτρα) ἐξασφαλίζει εἰς ἕκαστον τὴν ἀνενόχλητον ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τῶν περιλαμβανομένων ἐν τῷ κύκλῳ τῶν δικαίων αὐτοῦ. Αὕτη ἡ εὐποιΐα ἀπαιτεῖ ἀνταπόδοσιν καὶ εὑρίσκει τῷόντι ταύτην, ὅταν καὶ ὁ παραχωρήσας ἀποκτήσῃ δίκαια διὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν ἄλλων. Αἱ ἀμοιβαῖαι εὐποιΐαι τῆς ἀμοιβαίας παραχωρήσεως τότε μόνον εἶνε ἰσόρροποι, ὅταν ἡ διανομὴ τῶν δικαίων εἶνε ἴση. Ὅπου δὲ ἡ διανομὴ τῶν δικαίων εἶνε λίαν ἄνισος, ὅπου ὀλίγοι ἔλαβον τὰ πάντα οἱ δὲ λοιποὶ οὐδέν, ἐκεῖ λείπει ἡ ἐπάνοδος ἴσου ποσοῦ ἀγαθοῦ, ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως. Αἱ παραχωρήσεις τοῦ ὀλιγώτερα λαβόντος μένουσιν ἀνανταπόδοτοι. Ἐὰν λοιπὸν ἡ κοινωνία ἐμπνέηται ἐπίσης ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, ἐκεῖ, ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἄλλως περιστάσεις, δὲν θὰ γεννηθῇ ἐξ ἀρχῆς ἀνισότης τῶν δικαίων. Διὰ τοῦτο πᾶσα δικαιολογικὴ τάξις ἐν τῇ κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἰδέας ἐκτιμήσει ὑπόκειται εἰς τὸν ψόγον τῆς ἀνταποδόσεως, ἐφ' ὅσον δὲν δύναται νὰ καταδειχθῇ ἐν αὐτῇ τοὐλάχιστον τάσις πρὸς ἐξίσωσιν δικαιολογικῶς καθιερωθεισῶν ἀνισοτήτων.

Ἡ ἀπαίτησις αὕτη ὡς πρὸς μὲν τὸ δημόσιον δίκαιον, τὸ ὁποῖον εἶνε ἡ κοινωνία κυρία νὰ μεταβάλῃ κατὰ βούλησιν, ἐκπληροῦται, ἐὰν μηδεὶς ἀπολαύῃ ἐντὸς τῆς δικαιολογικῆς κοινωνίας τῆς προστασίας τοῦ δικαίου πλέον ἢ ἄλλοι· ἐὰν πάντες μετέχωσιν ἐξ ἴσου τῆς διευθύνσεως τῶν κοινῶν· ἐν γένει ἐὰν πάντες εἶνε ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου· ἐὰν μηδεμιᾶς μερίδος τῆς κοινωνίας τὰ δίκαια ἐξασφαλίζωνται πλέον ἢ ἄλλης· ἐὰν εἰς πᾶν μέλος τῆς κοινωνίας διευκολύνηται ἡ εὕρεσις τοῦ δικαίου διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῶν δικαστικῶν ἐξόδων κτλ. Ὡς πρὸς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ μεταβληθῇ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ δικαιουμένου, τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ πράξῃ ἡ κοινωνία εἶνε τὸ νὰ ἐπιβάλῃ

εἰς τοὺς λαβόντας ἐν τῇ διανομῇ τῶν ἀγαθῶν τὴν μερίδα τοῦ λέοντος τὸ μεῖζον μέρος τῶν δημοσίων δαπανῶν φορολογοῦσα αὐτοὺς κατὰ γεωμετρικὴν πρόοδον καὶ ἀπαλλάττουσα παντὸς φόρου τοὺς ἀποχειροβιώτους· καθ' ὅσον μάλιστα τὸ μεῖζον μέρος τῶν δημοσίων δαπανῶν γίνεται πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν πλουσίων. Ὅθεν, ὅσῳ ὑψηλότερον ἵσταταί τις ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὅσῳ μᾶλλον ἀνεξάρτητος εἶνε, ὅσῳ μείζονα δύναμιν καὶ ἐπιρροὴν ἔχει, ὅσῳ μείζονα περιουσίαν κέκτηται, τόσῳ μείζονας προσφορὰς καὶ λειτουργίας πρέπει νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν κοινωνίαν.

Λοιπὸν ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀνταποδόσεως κεῖται ἡ ἀληθὴς αἰτία τοιούτων ἀξιώσεων, αἵτινες χωρὶς νὰ γεννηθῶσιν ἐντὸς τοῦ δικαίου ἀποτείνονται ὅμως πρὸς ἠθικὴν κοινωνίαν, ἥτις παρίσταται ὡς δικαιολογική. Τὸ βάρος αὐτῶν αὐξάνεται ἀναλόγως πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ὁτὲ μὲν φυσικῶς γεννηθείσης, ὁτὲ δὲ τεχνητῶς παραχθείσης, ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς περιπτώσεσιν ἴσως δικαιολογικῶς προστατευομένης ἀνισότητος, ἧς ἡ ψιλὴ ὕπαρξις, διότι δὴ ὁ ἐστερημένος δικαίων δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ δικαίου αὐτοῦ, ἐπιβάλλει εἰς τὸν εὐνοούμενον ὑπὸ τοῦ δικαίου νὰ φροντίσῃ καὶ περὶ τῶν ξένων ἀναγκῶν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἔχοντας τὰ πολλὰ δικαιώματα, οὐχὶ δὲ πρὸς τοὺς ἐστερημένους δικαίων, καίπερ πρὸς τὸ συμφέρον τούτων γινομένη. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ νομίσῃ τις ὅτι ἐνταῦθα δικαιοῦνται οἱ πιεζόμενοι νὰ προβῶσιν εἰς βιαιοπραγίας. Διὰ τοιαύτης διαγωγῆς θὰ ἐδείκνυον ὅτι ἀτελῶς πραγματοῦσι τὴν ἀπαίτησιν τῆς παραχωρήσεως, ἑπομένως ὅτι ἥκιστα εἶνε ἄξιοι ἀμοιβῆς. Ἐξ ἐναντίας τοῦτο εἶνε τὸ πρῶτον ψεῦδος ἐκείνων, οἵτινες χωρὶς νὰ κατανοήσωσι τὴν ἠθικὴν αἰτίαν τούτων τῶν ἀξιώσεων ἀντέταξαν εἰς τὴν κοινωνίαν τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχικῆς ἰσότητος καὶ ἔθεσαν τὴν ἀπαίτησιν ταύτης τῆς ἰσότητος ὡς δικαιολογικὴν ἀπαίτησιν, μεθ' ἧς συνεδέθη ἀμέσως καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Εἰς τοῦτο τὸ σφάλμα ἀντιστοιχεῖ ἀφ' ἑτέρου ἐν τῇ πραγματικῇ κοινωνίᾳ τὸ ἄλλο, ὅτι ἀξιώσεις, αἵτινες δὲν στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ ἐν αἷς οὐδεμία ἔγκειται ἐξουσία ἐξαναγκασμοῦ, ἀποκρούονται ὡς ἀσήμαντοι. Ἐὰν οἱ εὐνοούμενοι ὑπὸ τοῦ δικαίου ἐπιμένωσιν ἄκαμ-

πτοι εἰς τὸ δίκαιον αὐτῶν, καταδικάζονται ὑπὸ τῆς ἀνταποδόσεως. Ἐὰν δὲ οἱ ἐστερημένοι δικαίων ἐπικαλῶνται τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀνταποδόσεως, ὑπόκεινται εἰς τὸν ψόγον τοῦ δικαίου. Ἐὰν λείπῃ παρὰ τοῖς δικαιούχοις ἡ καλὴ θέλησις πρὸς ἀκρόασιν τῶν ἀπαιτήσεων τῶν μὴ ἐχόντων δίκαια, δύνανται μὲν νὰ συμβῶσι συγκρούσεις μεταξὺ δικαίου καὶ ἀνταποδόσεως, ἀλλ' αὗται αἱ συγκρούσεις, τὰς ὁποίας δεικνύει ἐνταῦθα ἡ πραγματικότης καὶ αἵτινες κλονίζουσιν ἐνίοτε βιαίως τὴν κοινωνικὴν τάξιν, δὲν εἶνε τῶν ἰδεῶν· διότι πῶς εἶνε σύγκρουσις τῶν ἰδεῶν, ὅταν ἡ μία ὁρίζῃ, ὅ,τι ἡ ἑτέρα ἀφήνει ἀόριστον; Αἱ συγκρούσεις ἔχουσιν ἐνταῦθα τὰς ῥίζας αὐτῶν ἐν ταῖς βουλήσεσιν, αἵτινες ἦσαν λίαν νωθραὶ ἢ λίαν ἰδιοτελεῖς, ἢ ὥστε νὰ ῥυθμισθῶσι πρὸς τὰς ἰδέας. Αἱ συγκρούσεις δὲν θὰ ἐγεννῶντο ἐὰν πάντες, οἵ τε ἔχοντες τὰ δίκαια καὶ οἱ ἐστερημένοι δικαίων ὑπήκουον ἐπίσης εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἰδέας καὶ δὲν ἐστηρίζοντο μονομερῶς ἐπὶ ἐκείνης τῆς ἰδέας, ἥτις συμφέρει εἰς αὐτούς. Μεθ' ὅλα ταῦτα ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως πολὺ ἀπέχει τοῦ ν' ἀπαιτῇ ἐξ ἀνάγκης τὴν ἀπόλυτον ἰσότητα τῶν δικαίων. Διότι, ὅσον καὶ ἂν πρέπει νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς δικαιολογικῆς τάξεως ἡ ἰσότης, ἐκτὸς ὅμως τῶν φυσικῶν αἰτίων τῆς ἀνισότητος εἶνε πάντοτε δυνατὸν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως νὰ προκύψωσιν ἀξία καὶ ὑπαιτιότης κατὰ ποικιλωτάτους βαθμοὺς καὶ ἑπομένως νὰ γεννηθῶσι μεγάλαι διαφοραὶ ἐν τῇ ἱκανότητι τῶν ἀτόμων καὶ ἑπομένως μεγάλαι διαφοραὶ καὶ ὡς πρὸς τὰς πρὸς τὴν κοινωνίαν ὑπηρεσίας αὐτῶν καὶ ἀνάλογοι ἀξιώσεις, αἵτινες θεωρούμεναι ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀνταποδόσεως θὰ ἐπιδοκιμασθῶσιν, ἐνῷ ἡ ἀπόλυτος ἰσότης, ἐν ἐκείνῃ τῇ περιπτώσει θὰ ἀποδοκιμασθῇ ἀπολύτως.

Λοιπὸν ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως δὲν ἀπαιτεῖ ἀπόλυτον ἰσότητα, ἀλλὰ σχετικήν, δηλ. ἰσότητα ἔχουσαν τὸ κατ' ἀξίαν. Ὁ κύκλος τῶν δικαίων ἑκάστου, ἡ κοινωνικὴ θέσις καὶ ἐπιρροὴ πρέπει νὰ ῥυθμίζηται κατὰ τὰς πραγματικὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ πρὸς τὴν κοινωνίαν. Εἰς οὐδένα πρέπει νὰ παραχωρηθῇ προνόμιον ἢ πλεονέκτημα ὡς πρὸς τὴν διανομὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν ὅλην θέσιν ἐν τῷ βίῳ, ἐὰν δὲν γείνῃ ἄξιος αὐτῶν διὰ τῶν πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεων. Ἡ κοινωνία κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως θ' ἀπο-

νείμῃ σχετικῶς ἔξοχον θέσιν καὶ ἐν μέρει εὐρύτερον κύκλον δικαίων εἰς ἐκεῖνον, ὅστις παρέχει σπουδαιοτέραν συνεισφορὰν διὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ εὐημερίαν αὐτῆς. Αὕτη ἡ συνδρομὴ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ συνίσταται ἐν προσωπικοῖς κόποις ἢ καὶ σωματικαῖς ἐργασίαις, ἀλλὰ δύναται νὰ συνίσταται καὶ ἐν τῇ ψιλῇ ὑπάρξει. Ὁ βασιλεὺς ἐν κληρονομικῇ μοναρχίᾳ σημαίνει ἐν τῇ ὑπάρξει αὐτοῦ διὰ τὴν πολιτείαν ἀσυγκρίτως περισσότερον ἢ ὁ ἐργατικώτατος τῶν ὑπηκόων ἢ ὑπαλλήλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ἰδέα τοῦ διοικητικοῦ συστήματος.

§ 65. Τεθέντος ὅτι ἔν τινι κοινωνίᾳ ἐπραγματώθησαν αἱ ἰδέαι τῆς δικαιολογικῆς καὶ ἀνταποδοτικῆς κοινωνίας ἐν τοιαύτῃ τελειότητι, ὥστε νὰ μὴ εἶνε δυνατὸν νὰ γεννηθῇ ἐν αὐτῇ ἀποδοκιμασία ἕνεκεν ἔριδος, ἀδικίας, μὴ ἐκτελεσθείσης ἀνταποδόσεως, ἡ τοιαύτη κοινωνία δὲν θὰ ἐδικαιοῦτο ἀκόμη νὰ ἔχῃ ἀξίωσιν ἐπὶ θετικοῦ ἐπαίνου. Ἐν αὐτῇ ἀπεσοβήθη μόνον ἡ ἀποδοκιμασία, ἥτις παρουσιάζεται, ὅταν δὲν ἐκτελῶνται αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως. Θετικὸς ἔπαινος ἀνήκει εἰς τὴν κοινωνίαν, ἐὰν ἐμπνέηται ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο, ἀφοῦ ἔν τινι κοινωνίᾳ ἐλήφθη φροντὶς διὰ τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἀνταπόδοσιν, ἀνάγκη ν' ἀναπτυχθῶσιν ἐν αὐτῇ προσπάθειαι τείνουσαι εἰς τὸ νὰ περιποιήσωσιν εἰς αὐτὴν ἄμεσον θετικὴν ἀξίαν ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς ἀγάπης.

Ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης λαμβάνει κοινωνικὴν σημασίαν, ἐὰν ἅπαντα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἐμψυχῶνται ὑπὸ τοῦ πνεύματος αὐτῆς. Ἕκαστον τῶν μελῶν τοιαύτης κοινωνίας οἱονεὶ θὰ συνάψῃ εἰς ἓν ἄθροισμα τὰς ποικίλας ἀνάγκας καὶ ἐπιθυμίας πάντων τῶν λοιπῶν καὶ θὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πλήρωσιν ἁπασῶν μὴ περιοριζόμενον μόνον εἴς τινας τῶν πολλῶν βουλήσεων, μηδὲ κινούμενον ὑπὸ ἰδιαιτέρας εὐνοίας ἢ συμπαθείας (πρὸς συγγενεῖς, ὁμοεθνεῖς, ὁμοθρήσκους κτλ.

ἢ πρὸς ὡρισμένα παθήματα ἢ ἀνάγκας), ἀλλ' ἀφιερούμενον ἀδιακρίτως εἰς πάντας καὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ. Ἑνὶ λόγῳ τὸ τέρμα, τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἐξαιρόμενον ὑπὲρ τὰ ὅρια καθαρῶς ἀτομικῶν σχέσεων εἶνε ἡ γενικὴ εὐημερία, τὸ κοινὸν καλόν. Τοῦτο τὸ φρόνημα θὰ ζῇ ἐν ἅπασι τοῖς μέλεσι τῆς κοινωνίας καὶ θ' ἀποτελῇ τὸν κοινωνικὸν δεσμόν, δι' οὗ οἱ πολλοὶ συγχωνεύονται εἰς ἑνότητα. Τότε τὸ κοινὸν καλὸν εἶνε ὁ κοινὸς σκοπὸς πάντων, πρὸς ἔφιξιν τοῦ ὁποίου ἕκαστος εἶνε πρόθυμος νὰ συνεργήσῃ ἀσχέτως πρὸς ἑαυτόν.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ γενικὸν καλὸν δύναται νὰ πραγματωθῇ μόνον ὡς τὸ κατὰ τὸ δυνατὸν μέγιστον ἄθροισμα εὐχαριστήσεων τῶν ἀτόμων, τῆς θεραπείας καὶ πληρώσεως τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν αὐτῶν, ἡ πραγμάτωσις δὲ αὕτη ἐξαρτᾶται ἐν μέρει ἐκ τῆς κτήσεως καὶ χρήσεως ἐξωτερικῶν μέσων καὶ ἀντικειμένων, ἐκτὸς τοῦ σπουδαιοτάτου ζητήματος περὶ παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν τῶν ἐπιτηδείων ἵνα παράσχωσι ταύτην τὴν εὐχαρίστησιν γεννᾶται καὶ τὸ περὶ διανομῆς αὐτῶν μεταξὺ τῶν πολλῶν, οἱ ὁποῖοι εἶνε ἱκανοὶ νὰ αἰσθανθῶσι τὴν χρῆσιν καὶ ἀπόλαυσιν αὐτῶν ὡς ἀγαθόν. Ἐὰν ὑποθέσωμεν λοιπὸν διὰ μίαν στιγμὴν ὅτι ὑπάρχουσιν ἤδη τὰ ἀγαθὰ ταῦτα καὶ ὅτι ἡ ἀγάπη πρόκειται νὰ διαθέσῃ μόνον τὴν ὑπάρχουσαν καὶ πανταχοῦ ἐπαρκοῦσαν περιουσίαν, δὲν λάβωμεν δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἐπιτάσσει νὰ ἐκπληρῶμεν πρὸ παντὸς ἄλλου τὰς δικαιολογικὰς ὑποχρεώσεις, μήτε τὴν ἀνταπόδωσιν, ἥτις ἀπαιτεῖ ὑπὸ τὰς αὐτὰς μὲν περιστάσεις ἴσην διανομήν, ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ ἀξία ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἀξιομισθίαν τὸν μισθόν, τότε θὰ διανείμῃ τἀγαθὰ καθ' ὃν κανόνα διανέμει φιλόστοργος πατὴρ τἀγαθὰ (τροφάς, ὑφάσματα κτλ.) εἰς τὰ τέκνα αὐτοῦ, δηλ. οὐχὶ ἐξ ἴσου, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, λοιπὸν κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐπιδεκτικότητος τῆς ξένης βουλήσεως· διότι ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐπιδεκτικότης δι' ὡρισμένον εἶδος εὐεστοῦς, ἐκεῖ δὲ αἰσθάνονται τὸ χορηγούμενον ἀγαθόν. Αὐξανομένης τῆς ἐπιδεκτικότητος, αὐξάνεται καὶ ἡ προτροπὴ ἡ ἀπευθυνομένη εἰς τὴν ἀγάπην καὶ ἐπιτάσσουσα εἰς αὐτὴν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ταύτην τὴν ἐπιδεκτικότητα. Πρὸς τοῦτον τὸν κανόνα θὰ ἐρρυθμίζοντο τὰ σχέδια τῆς ἀγάπης ἀσχέτως πρὸς τὰς λοιπὰς ἰδέας, ἐὰν τὸ μὲν

αὕτη ἡ ἐπιδεκτικότης, ὅπως πρόκειται, ἦτο μέγεθος σταθερὸν καὶ μὴ ἐπιδεχόμενον αὔξησιν· τὸ δὲ ἐὰν πανταχοῦ εὑρίσκοντο πρόχειρα τὰ μέσα τῆς εὐχαριστήσεως. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη δὲν διευθύνεται πρὸς πραγματικὴν βούλησιν,ἀλλὰ πρὸς ὑποθετικήν, πρὸς τὴν εἰκόνα βουλήσεως. Ὅπου διὰ τοῦτο ὑπάρχουσι μέσα δυνατῆς εὐχαριστήσεως ἄνευ ἀναλόγου ἐπιδεκτικότητος, θὰ προσπαθήσῃ νὰ προκαλέσῃ ταύτην τὴν ἐπιδεκτικότητα, ἵνα μὴ μείνῃ ἄχρηστος πηγή τις χαρᾶς καὶ εὐεστοῦς. Ἀφ' ἑτέρου, ἐὰν ἡ ξένη ἐπιθυμία εἶνε τοιαύτη ἢ τοσαύτη, ὥστε ἡ πλήρωσις αὐτῆς νὰ ἐξαγοράζηται δι' ἐπακολουθοῦντος παθήματος, ἡ ἀγάπη θὰ ζητήσῃ νὰ ἐπέμβῃ μετριάζουσα, καθοδηγοῦσα, δίδουσα ἄλλην διεύθυνσιν, εἰ δυνατὸν ἐξευγενίζουσα ἢ καὶ ὅλως περιορίζουσα τὴν ξένην ἐπιθυμίαν.

Ὅπου δὲ παρουσιάζονται ἀναπόφευκτοι ἀνάγκαι χωρὶς νὰ εἶνε πρόχειρα τὰ μέσα τῆς θεραπείας αὐτῶν, ἐκεῖ ἐπιτάσσεται τὸ ἔργον τῆς εὑρέσεως τῶν μέσων, ἵνα μὴ καταστῇ ἀδύνατος ἡ βοήθεια ἐν ἀνάγκαις καὶ ἐνδείαις. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ αἱ ἀνάγκαι, εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ὁποίων ἀφιεροῦται ἡ ἀγάπη, δὲν παρουσιάζονται διὰ μιᾶς, ἀλλ' αἱ πλείους θὰ παρουσιασθῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ τὰ μέσα θὰ χρειασθῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι, ἡ ἀγάπη θὰ προσπαθήσῃ νὰ διαχειρίζηται καὶ μεταποιῇ τὰ ὑπάρχοντα ἀγαθὰ οὕτως, ὥστε νὰ παρέχωσι τὰ μέσα τῆς θεραπείας μελλουσῶν ἀναγκῶν ἐν ὡς οἷόν τε μεγίστῳ βαθμῷ. Καὶ τοῦτο δὴ τὸ ἔργον τῆς ἀγάπης, δι' οὗ ἐξασφαλίζεται καὶ ἐπαυξάνεται ἡ μέλλουσα χρῆσις τοῦ νῦν ὑπάρχοντος, σημαίνεται διὰ τῆς ἐννοίας τῆς διοικήσεως· ἡ δὲ ὑπὸ τῆς ἀγάπης ἐμπνεομένη κοινωνία καλεῖται διοικητικὴ κοινωνία· διοικητικὸν δὲ σύστημα τὸ σύνολον τῶν μέτρων καὶ διατάξεων, ὧν σκοπὸς εἶνε ἡ ἔφιξις καὶ ἐξασφάλισις τῆς κοινῆς εὐημερίας.

§ 66. Ἔργα τῆς κοινωνικῆς ἀγάπης εἶνε τὰ ἑξῆς. Ἡ μεταδοτικὴ ἀγάπη ἐν πρώτοις θὰ ἀποσοβῇ τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν κοινωνίαν κινδύνους, οἵτινες ἔχουσι τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἢ ἐν φυσικοῖς συμβεβηκόσι (ἐπιδημικαὶ νόσοι, πλήμμυραι, ἀκαθαρσίαι τῶν πόλεων κτλ.) ἢ ἐν καταθλιπτικαῖς κοινωνικαῖς σχέσεσι (π. χ. μονοπωλίοις, ἐμμέσοις φόροις, οἵτινες ἐπιβαλλόμενοι εἰς ἀντικείμενα τῆς πρώτης ἀνάγκης βαρύνουσι κυρίως τὰς κατωτέρας τάξεις τῆς κοινωνίας),

διὰ μέτρων λαμβανομένων χάριν τῆς δημοσίου ὑγείας (καθάρσεων, καθαριότητος τῶν πόλεων, προμηθείας ἀρκούσης ποσότητος ὕδατος κτλ.), διὰ ῥυθμίσεως τοῦ ῥοῦ τῶν ποταμῶν καὶ προφυλάξεως τῶν δασῶν, (ἡ ὕπαρξις τῶν ὁποίων χρησιμεύει οὐ μόνον πρὸς πρόληψιν τῶν πλημμυρῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὑγείαν τῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων καὶ τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους),(¹) διὰ εὐεργετικῶν διατάξεων προλαμβανουσῶν λιμὸνκαὶ πενίαν ὅλων τάξεων τοῦ λαοῦ,καὶ διευκολυνουσῶν εἰς αὐτὰς τὴν εὕρεσιν τροφῆς,κατοικίας,θερμάνσεως, κτλ. Ἔπειτα θὰ παρασκευάσῃ τὰ ὑλικὰ μέσα, δι'ὧν θὰ θεραπεύωνται καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς δικαιολογικῆς καὶ ἀνταποδοτικῆς κοινωνίας καὶ θὰ πληρῶνται καὶ αἱ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ἐπωφελουμένη καὶ χρησιμοποιοῦσα καταλλήλως τὴν φύσιν.Αὕτη παρέχει μὲν καθ' ἑαυτὴν μέσα τινὰ πρὸς ἀπόλαυσιν καὶ πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν· σκοπίμως ὅμως καὶ ἐπιστημονικῶς καλλιεργουμένη καὶ θεραπευομένη προσφέρει πλείονα καὶ καλλίτερα ἀγαθά. Ἡ παρασκευὴ τῶν ἀγαθῶν κατορθοῦται δι'ἀρχικῆς παραγωγῆς καὶ συναγωγῆς τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα θὰ εὑρεθῶσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἐν τῷ ἀέρι καὶ τῷ ὕδατι (γεωργία μετὰ τῆς κτηνοτροφίας, τῆς θήρας, ἁλιείας καὶ τῆς δασοκομίας) καὶ τῶν εὑρετέων ἐν τῷ βάθει τῆς γῆς (μεταλλευτική). Ἤδη ἡ ἀρχικὴ παραγωγὴ καὶ συναγωγὴ ἐπιστημονικῶς διενεργουμένη μεταβάλλεται ἐν μέρει εἰς εἶδός τι βιομηχανίας. Περαιτέρω χωρεῖ ἡ κυρίως βιομηχανία, ἥτις ἐπεξεργάζεται τὰ προϊόντα τῆς φύσεως οὐ μόνον μετασχηματίζουσα, βελτιοῦσα καὶ ἐπαυξάνουσα οὕτω τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ νέων συνδέσεων καὶ συνδυασμῶν ἀνακαλύπτουσα νέας σχέσεις τῆς φύσεως πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. νέας ἀξίας, νέα ἀγαθά. Τὸ ἐμπόριον, (ἀπηλλαγμένον πασῶν τῶν περιττῶν κωλύσεων καὶ περιορισμῶν,ἔχον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τἀπαιτούμενα μέσα τῆς συγκοινωνίας δύναται ν'ἀποκαταστήσῃ τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ προσφορᾶς καὶ ζητήσεως). Φέρον τ' ἀγαθὰ ἐγγύτερον τῆς ἀνάγκης οὐ μόνον καθιστᾷ αὐτὰ γενικῶς ἐφικτά, ἀλλ'ἐπαυξάνει οὕτω καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ παραγωγὴ καὶ ἐπεξεργασία τῶν ὑλικῶν ἀγα-

---

¹) Ἔθνος τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει δάση, δὲν ἔχει μέλλον (Riehl). Ἡ καταστροφὴ τῶν δασῶν ἄγει εἰς ἐρήμωσιν.

θῶν ἀπαιτεῖ παραγωγικὰς δυνάμεις, σωματικάς τε καὶ πνευματικάς. Χρειάζονται μὲν καὶ αἱ δυνάμεις ὕλην πρὸς παραγωγὴν καὶ ἐπεξεργασίαν· ἀλλ' αἱ δυνάμεις εἶνε αἱ σπουδαιότεραι· διότι οἱ πλουσιώτατοι θησαυροὶ τοῦ ἐδάφους μένουσιν ἄχρηστοι καὶ ἀνεκμετάλλευτοι, ὅπου λείπουσι δυνάμεις ἀνεπτυγμέναι καὶ ἐξησκημέναι. Διὰ τοῦτο τὸν ἀληθῆ ἐθνικὸν πλοῦτον δὲν ἀποτελεῖ τόσον τὸ ἄθροισμα τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὅσον τὸ σύνολον τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Λοιπὸν ἡ διοικητικὴ κοινωνία θὰ φροντίσῃ νὰ ἀναπτύξῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὰς κοινωνικὰς δυνάμεις, ἀπομακρύνουσα προλήψεις καὶ πλάνας καὶ διαδίδουσα γνώσεις καὶ δεξιότητας διὰ τῶν σχολῶν, ἰδίᾳ τῆς ἐπαγγελματικῆς, ἥτις ἐποικοδομοῦσα ἐπὶ τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς λεγομένης μέσης ἐκπαιδεύσεως, αἵτινες ἐπίσης μεταδίδουσι γνώσεις καὶ δεξιότητας, δὲν ἀποβλέπει, ὅπως αὗται, εἰς τὴν ἄμεσον ἀξίαν τῆς ἀνεπτυγμένης καὶ ἐξησκημένης δυνάμεως, ἀλλ' εἰς τὴν δι' αὐτῆς αὔξησιν τῆς ὑλικῆς εὐημερίας, λοιπὸν ἐμμέσως ἐνδιαφέρεται δι' αὐτάς. Αἱ δυνάμεις δύνανται νὰ ἐνισχυθῶσι καὶ δι' ὑλικῶν μέσων· διότι ταῦτα εἶνε συντελεσταὶ τῆς δυνάμεως. Πλούσια ὑλικὰ μέσα ἐν τῇ χειρὶ ἀσθενῶν καὶ ἀνικάνων μένουσιν ἄχρηστα· ἐνῷ τοὐναντίον ἡ κοινωνικὴ δρᾶσις βουλήσεων ἰσχυρῶν καὶ νοημόνων καθίσταται τοσούτῳ σημαντικωτέρα, ὅσῳ ἀφθονώτερα μέσα ἔχουσιν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ κοινωνία δὲν δύναται νὰ διαθέσῃ ταῦτα κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης, διότι πολλάκις εἰς τὰ σχέδια αὐτῆς ἀντίκεινται δικαιολογικαὶ σχέσεις.

Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα κώλυσις τῆς δράσεως τούτων τῶν δυνάμεων γίνεται ἐπαισθητὴ ὡς πίεσις, ἡ ἀγάπη οὐ μόνον θ' ἀπαλλάξῃ τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ταύτης τῆς πιέσεως, οὐ μόνον θὰ ζητήσῃ νὰ χρησιμοποιήσῃ ταύτας τὰς δυνάμεις ἐπωφελέστατα, ἀλλὰ θὰ φροντίσῃ καὶ νὰ ἐκδηλῶται ὡς οἷόν τε ἐλευθέρως πᾶσα πράγματι ὑπάρχουσα δύναμις, ἐὰν θέλῃ νὰ δράσῃ κατ' ἴδιον τρόπον, ἐκτὸς ἐὰν ἄλλοι ἠθικοὶ λόγοι ἀπαγορεύωσι τοῦτο· διότι ἡ τοιαύτη ἐλευθέρα ἐκδήλωσις τῆς δυνάμεως γεννᾷ ἡδονήν, εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν ζητεῖ νὰ μεταδώσῃ ἡ ἀγάπη. Λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐπιτρέπηται εἰς ἕκαστον ν' ἀκολουθῇ τὴν κλίσιν καὶ ἰδιοφυΐαν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ ἐπαγγέλματος· ἀνάγκη νὰ προάγηται ἡ αὐτοβοήθεια παρὰ τοῖς ἀτόμοις καὶ ταῖς μικροτέραις κοινωνίαις· νὰ προβιβάζηται ἡ αὐτοδιοίκη-

σις καὶ αὐτονομία τούτων, περιοριζομένης καὶ ὀλίγον τῆς κηδεμονείας καὶ γραφειοκρατικῆς διευθύνσεως αὐτῶν. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν ἀπαιτεῖ τὴν ὡς μεγίστην ἀστικὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτοδιοίκησιν. Τὰ ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας προκύπτοντα σπουδαῖα ἀποτελέσματα διὰ τὴν γενικὴν εὐεστὼ ἐνεργοῦσι πρὸς τούτοις ὡς δυνάμεις καὶ ἑπομένως συντελοῦσι πρὸς αὔξησιν τῶν δυνάμεων. Ἡ ἀγάπη τέλος θὰ φροντίσῃ νὰ ἱδρύσῃ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα ὑπὲρ τῶν μὴ δυναμένων νὰ βοηθήσωσιν ἑαυτοὺς καὶ ἐχόντων πράγματι ἀνάγκην ξένης βοηθείας (ἀσθενῶν, ὀρφανῶν, πενήτων, ἐγκαταλελειμμένων κτλ.) ἀποφεύγουσα τοιαῦτα εἴδη βοηθείας, δι' ὧν οὐ μόνον ἐπαυξάνεται ἡ πενία καὶ ἀνάγκη βοηθείας, ἀλλὰ καὶ οἱ βοηθούμενοι καθίστανται ἴσως χείρονες. Ὀλεθριωτάτη εἶνε κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν ἡ ἐπιπόλαιος καὶ ἀπερίσκεπτος ἐλεημοσύνη, ἐν ᾗ ἀδιαφορεῖ τις περὶ τῶν προσωπικῶν σχέσεων τῶν δεχομένων αὐτήν. Διότι ἀντὶ τοῦ νὰ ἐξεγερθῇ καὶ ἐνισχυθῇ ἡ βούλησις, ἐξασθενεῖ ἴσως ἡ δύναμις πρὸς οἰκείαν προσπάθειαν, πρὸς αὐτοτελῆ βούλησιν καὶ πρᾶξιν, γεννᾶται νωθρότης καὶ ὀκνηρία, προκαλεῖται ἀναισχυντία, ἄνθρωποι ἱκανοὶ πρὸς ἐργασίαν μεταβάλλονται εἰς ἀνθρώπους οὐ μόνον φοβουμένους τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ καὶ γεγυμνωμένους πάσης φιλοτιμίας. Τὸ ὠφελιμώτατον ἐνταῦθα εἶνε νὰ δίδηται εἰς τὸν ἐνδεῆ εὐκαιρία πρὸς ἐργασίαν καὶ ἐκδήλωσιν τῆς ἀτομικῆς προσπαθείας, νὰ καθίσταται εἰς αὐτὸν δυνατὸν τὸ ν' ἀνακύψῃ δι' οἰκείας δυνάμεως ἐκ τῆς στενοχωρίας. Μόνον διὰ τὰ πρῶτα βήματα, ἢ ὅταν ἐνσκήπτῃ κρίσις, πρέπει νὰ χορηγῆται εἰς αὐτὸν ἡ ἀλλοτρία βοήθεια. Ἐὰν κατορθώσῃ τις νὰ προμηθεύσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν κατάλληλον ἐργασίαν, προφυλάττει αὐτὸν διὰ παντὸς τῆς καταθλιπτικῆς ἀνάγκης.

Ἡ δὲ παιδαγωγικὴ ἀγάπη θὰ μεριμνήσῃ πρώτιστα περὶ ἀγωγῆς τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ μορφώσεως αὐτῶν εἰς ἠθικοὺς χαρακτῆρας ἐμπνεομένους μάλιστα ὑπὸ τῆς ἀγάπης, σωματικῶς καὶ διανοητικῶς ἀνεπτυγμένους, καὶ ὡπλισμένους διὰ πασῶν τῶν γνώσεων τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς δρᾶσιν ἐν τῷ βίῳ. Διότι τὸ πνεῦμα τῆς ἀγωγῆς καὶ τὰ μέτρα αὐτῆς ἔχουσι μεγίστην ῥοπὴν εἰς τὸ μέλλον καὶ τὸ εὖ εἶνε τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀγωγὴ διοικεῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν τοῦ παιδὸς ἀναπτύσσουσα αὐτὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς, ὅτε πλέον δὲν χρειάζεται τοιαύτη διοίκησις, καὶ θέ-

τουσα αὐτὴν εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὸ ἰδανικὸν προσωπικῆς ἐνεργείας. Οὐ μόνον δὲ ἐν τοῖς λοιποῖς αὐτῆς ἔργοις, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τῆς ἀγωγῆς θὰ διατάξῃ τὰς προσπαθείας αὐτῆς οὕτως, ὥστε νὰ μὴ γίνωνται αἰσθηταὶ ὡς βάρος, ὡς ἐξαναγκασμός, ἀλλ' ὥς τι ἀγαθόν. Ἡ ὀρθὴ ἀγωγὴ οὔτε τὸ παρὸν τοῦ παιδὸς θυσιάζει εἰς τὸ μέλλον, οὔτε θὰ θελήσῃ νὰ εὑρεθῇ ὁ παῖς ἐν τῷ μέλλοντι ἐν καταστάσει χείρονι ἐκείνης, ἐν ᾗ θὰ εὑρίσκετο ἄνευ ἀγωγῆς.

Πλὴν τούτου θὰ ἐθίσῃ τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἡ παιδαγωγοῦσα ἀγάπη εἰς τὴν ἁπλότητα καὶ ὀλιγάρκειαν. Πρέπει ν' ἀρκῆταί τις εἰς ὀλίγα· καὶ ἐὰν δὲ κέκτηται πολλά, ὀλίγων μόνον νὰ ἔχῃ χρείαν δι' ἑαυτόν. Καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς τὰ μάλιστα περιωρισμέναις καὶ μετριωτάταις σχέσεσι τοῦ βίου ἀνάγκη νὰ εἶνέ τις φαιδρὸς καὶ εὔθυμος. Δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ τὴν ἀληθῆ εὐεστὼ ἐκ τοῦ πλήθους ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν. Πρέπει νὰ εἶνε ἕτοιμος νὰ παραιτηθῇ παντός, ὅ,τι δὲν κεῖται ἀσφαλῶς ἐν ἡμῖν καὶ ἐλάχιστα ἐξαρτᾶται ἐξ ὑμῶν. Ἀνάγκη νὰ μάθῃ νὰ ὑποφέρῃ καὶ ν' ἀρνῆταί τι εἰς ἑαυτόν, ν' ἀνέχηται καὶ ν' ἀπέχῃ, νὰ κατανοήσῃ ὅτι εἶνε κρεῖττον νὰ ἔχῃ ὀλιγωτέρας καὶ εὐκολώτερον θεραπευομένας ἀνάγκας. Διότι πᾶσα πλήρωσις ἐπιθυμίας ἐγείρει νέας ἐπιθυμίας· ἐπανειλημμένη δὲ πλήρωσις ἐπιθυμίας γεννᾷ ἀνάγκην· ὅσῳ μᾶλλον δὲ ἐκτείνεται παρ' ἡμῖν ὁ κύκλος τῶν ἐπιθυμιῶν, ὅσῳ μᾶλλον αὐξάνονται αἱ ἀνάγκαι, τόσῳ εὐκολώτερον δύναται ν' ἀπολεσθῇ ἡ ἐσωτερικὴ γαλήνη καὶ εὐχαρίστησις, ἐὰν λείπῃ ἡ πλήρωσις. Ἐν τῇ θήρᾳ δὲ τοῦ οἰκείου συμφέροντος, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τῆς οἰκείας ἀπολαύσεως εὐκόλως καταπνίγεται ὅλως καὶ ἡ ἀγάπη, ἥτις ἀφιεροῦται εἰς ἄλλους. Οὗτος ὁ περιορισμὸς τῶν οἰκείων ἐπιθυμιῶν, ἀναγκῶν καὶ ἀπολαύσεων καθ' ἑαυτὸν δύναται νὰ παρασύρῃ εἰς ῥᾳστώνην καὶ νὰ παρακωλύσῃ τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐξαρτωμένην εὐεστὼ τῆς κοινωνίας. Ἀλλ' ἡ παιδαγωγοῦσα ἀγάπη καλλιεργεῖ συγχρόνως τὸ καθαρὸν καὶ ἄμεσον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐργασίαν καὶ δραστηριότητα, τὴν φιλοπονίαν, ἥτις οὐδενὸς χρῄζει ἐξωτερικοῦ ἐλατηρίου πρὸς τὴν δρᾶσιν καὶ τὴν πρόοδον, καὶ ἐξασφαλίζει εἰς τὸν κατεχόμενον ὑπ' αὐτῆς συγχρόνως τὴν μεγίστην ἐνεργητικότητα τῆς βουλήσεως. Πλὴν τούτου ἐθίζει εἰς τὸ νὰ μὴ δαπανᾷ ὁ ἔχων καὶ ἀποκτῶν ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ εἰς ἀπολαύσεις, ἀλλὰ νὰ φυλάττῃ καὶ διατηρῇ αὐτὰ

διὰ φειδοῦς καὶ οἰκονομίας πρὸς μέλλουσαν χρῆσιν, τουτέστι νὰ συναθροίζῃ καὶ διατηρῇ κεφάλαιον, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ προκόψῃ ἡ μέλλουσα αὐτοτελὴς ἐργασία. Τέλος ζητεῖ ν' ἀποτρέψῃ μὲν ἀπὸ ταπεινῶν καὶ ἐπιβλαβῶν ἀπολαύσεων, αἵτινες καταστρέφουσι καὶ σωματικῶς καὶ πνευματικῶς, ν' ἀναπτύξῃ δὲ τὴν αἴσθησιν δι' εὐγενεῖς ἀπολαύσεις (τῆς φύσεως, τῆς τέχνης κτλ.), αἵτινες εἶνε προσιταὶ εἰς πάντας καὶ δὲν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς εὐνοίας τῶν περιστάσεων, καὶ τὴν κατ' ἀξίαν ἐκτίμησιν τῶν πολυτίμων ἀγαθῶν τῆς ὑγείας, εὐτυχοῦς οἰκογενειακοῦ βίου κτλ.

ΣΗΜ. Ὅσον καὶ ἂν νοήσωμεν ὅτι ἐξηπλώθη ἐν τῷ κύκλῳ τῆς κοινωνίας οὐ μόνον συνείδησις πάντων τούτων τῶν ἔργων τοῦ διοικητικοῦ συστήματος, ἀλλὰ καὶ τὸ φρόνημα τῆς ἀγάπης κεκαθαρμένον ἀπὸ πάσης ἰδιοτελείας, οὐδὲν ὅμως κεῖται ἐν αὐτῷ ὑποδεικνῦον ποία εἶνε ἡ ἀρίστη διοίκησις. Καὶ περὶ τούτου δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν πρὶν ἢ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὡρισμένας σχέσεις. Ἡ διοίκησις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐκ τῶν μέσων, δι' ὧν δύνανται νὰ θεραπευθῶσιν. Ἐὰν νοήσωμεν ταύτην τὴν φύσιν διάφορον, μεταβάλλονται καὶ τὰ μέτρα τῆς διοικήσεως. Ἡ ἀγάπη θὰ προσπαθήσῃ πάντοτε ν' ἀνοίξῃ ὡς οἷόν τε ἐντελῶς τὰς πηγὰς τῆς δημοσίου εὐημερίας. Ἀλλὰ ποία μέθοδος ἄγει εἰς τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα ἀσφαλέστατα, διαρκέστατα καὶ ἐπωφελέστατα, περὶ τούτου οὐδὲν δύναται ν' ἀποφανθῇ ἡ ἰδέα τοῦ διοικητικοῦ συστήματος. Διοίκησις καταλληλοτάτη διὰ τὴν φυσικὴν ποιότητα ὡρισμένης χώρας ἐν ὡρισμένῃ ἐποχῇ δύναται ὑπὸ ἄλλας περιστάσεις καὶ ἐν ἄλλῃ ἐποχῇ νὰ εἶνε ἀσκοπωτάτη. Καὶ ὅμως ἡ ἰδέα τοῦ διοικητικοῦ συστήματος ἐπικρέμαται εἰς πάσας ταύτας τὰς διαφόρους σχέσεις. Μόνον ἡ πραγμάτωσις αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἐξ ἄλλων ἄλλοτε ὅρων. Ἐνταῦθα ἤδη καταφαίνεται ἡ ἀνάγκη θεωρητικῶν γνώσεων ὡς μέσων πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας. Ἡ γνῶσις οὐ μόνον τῶν ἀναγκῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν δεδομένων σχέσεων εἶνε ὁ πρώτιστος ὅρος τοῦ διοικητικοῦ συστήματος ἡ δὲ ἐπιστήμη τῶν νόμων τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου, ἡ ἀστυνομικὴ ἐπιστήμη, ἡ παιδαγωγικὴ εὑρίσκουσι τὴν ἠθικὴν βάσιν αὐτῶν ἐν τῷ διοικητικῷ συστήματι.

§ 67. Ἐὰν ἐξετάσῃ τις τὴν σχέσιν τοῦ διοικητικοῦ συστήματος πρὸς τὴν δικαιολογικὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἀνταποδοτικὸν σύστημα, θὰ εὕρῃ ὅτι πολλάκις τὰ μέτρα τῆς διοικήσεως κωλύονται ὑπὸ δικαιολογικῶν σχέσεων. Τοιαῦται συγκρούσεις ὅμως γεννῶνται οὐσιωδῶς ἐκ τούτου ὅτι οἱ δικαιούμενοι δὲν θέλουσι νὰ παραιτηθῶσι τοῦ δικαίου, πρὸς τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῇ ἡ δημοσία εὐημερία, ὅτι λοιπὸν ἐν αὐτοῖς δὲν ζῇ ἡ ἀγάπη, ἥτις προϋποτίθεται ἐνεργὸς ἐν τοῖς μέλεσι τῆς κοινωνίας. Ὅσῳ ὀλιγώτερον ὑπάρχει ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀτόμων τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸ κοινὸν καλόν, τόσῳ ἰσχυρότεραι θὰ εἶνε ἐκεῖναι αἱ συγκρούσεις· ὅπου δὲ πράγματι ἐπικρατεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης, ὅπου δηλ. αἱ βουλήσεις ῥυθμίζονται ὅλως πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ διοικητικοῦ συστήματος, ἐκεῖ θὰ εὑρεθῇ καὶ ἡ προθυμία εἰς τὸ νὰ μεταβάλωσι δικαιολογικὰς σχέσεις ἀσυμβιβάστους πρὸς τὴν κοινὴν εὐημερίαν οὕτως, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἀγάπη. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου τοὐλάχιστον, προϋποτεθείσης τῆς κοινῆς συμφωνίας τῶν ἐνδιαφερομένων, χορηγεῖ τοιαύτην ἐλευθερίαν διὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ δικαίου, ὥστε ἐπίσης καθιεροῖ δίκαια σύμφωνα πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς διοικήσεως, ὡς καὶ τὰ πολλαχῶς παρεμποδίζοντα τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Ὅπως δήποτε ὅμως ἐν τῇ καθ' ἁπάσας τὰς ἰδέας ἐκτιμήσει πᾶσα ὡρισμένη δικαιολογικὴ κοινωνία ὑπόκειται καὶ εἰς ἐκτίμησιν κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἀγάπης. Αὕτη δὲ ἡ ἐκτίμησις, ἐὰν τὸ ὀρθὸν φρόνημα εἶνε γενικῶς διαδεδομένον, θὰ παροτρύνῃ ἀμέσως εἰς ἑκουσίαν ἀκύρωσιν τῶν ἐπιβλαβῶν δικαίων. Ἀφ' ἑτέρου, ὅπου ὁ σκοπὸς τοῦ διοικητικοῦ συστήματος, ἡ κοινὴ εὐημερία, τοὐλάχιστον κατ' ἀρχὴν ἐτέθη ὡς σκοπὸς ἔν τινι κοινωνίᾳ, ἥτις εἶνε συγχρόνως καὶ δικαιολογική, τὸ διοικητικὸν σύστημα θὰ δυνηθῇ νὰ ὑπερασπίζῃ τὰ μέτρα αὐτοῦ διὰ τοῦ κύρους τοῦ δικαίου (διὰ νόμων) οὕτως, ὥστε ἡ δικαιολογικῶς ἱδρυθεῖσα δημοσία τάξις θὰ ἐπιτρέπῃ νὰ τίθηται εἰς ἐνέργειαν δικαίως πᾶν, ὅ,τι εἶνε ἀναγκαῖον διὰ τὸ κοινὸν καλόν. Ἐντεῦθεν προκύπτουσιν ποικίλαι ἀπαιτήσεις ἀφορῶσαι εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἱδρυτέου ἢ μεταῤῥυθμιστέου δικαίου.

Πολυπλοκωτέρα εἶνε ἡ σχέσις τοῦ διοικητικοῦ συστήματος πρὸς τὸ ἀνταποδοτικόν. Ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι γεννῶνται ποικίλαι συγκρούσεις· διότι ἡ μὲν ἀγάπη διανέμει τὰ ἀγαθὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐπιδεκτικότητος, ἐνῷ ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις ἀπαιτεῖ ἴσην διανομήν· ὅπου δὲ ὑπάρχει ἀξιομισθία ἢ ὑπαιτιότης, ταύτας θεωρεῖ ὡς μέτρα τῆς χορηγήσεως ἢ ἀφαιρέσεως, οὐχὶ δὲ τὴν ἐπιδεκτικότητα. Πρὸς τούτοις ἡ ἀγάπη προθύμως θὰ ἀπήλλαττε τῆς ποινῆς τὸν κακοποιὸν ἀφροντιστοῦσα περὶ τῆς κατεπειγούσης ἀνάγκης τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ δικαίου καὶ τῆς σοβαρότητος τῆς ἰδέας τῆς ἀνταποδόσεως. Ἀλλὰ καὶ αὗται αἱ συγκρούσεις ἀφανίζονται, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ ἀγάπη φανεροῦται οὐ μόνον ὡς μεταδοτική, ἀλλὰ καὶ ὡς παιδαγωγική. Διότι ἐν πρώτοις ἡ ἄνισος διανομὴ τῶν ἀγαθῶν οὐδεμίαν περιέχει σύγκρουσιν, ἀφοῦ, ὅπου οὐδεμία ἐπιδεκτικότης ὑπάρχει διὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα ἡ ἀνταπόδοσις θὰ διένεμεν ἐξ ἴσου, ἐκεῖ τὸ διανεμηθὲν δὲν θὰ θεωρηθῇ ὡς ἀγαθόν, ἑπομένως ἡ χορήγησις αὐτοῦ εἰς ἄλλους ἐπιδεκτικωτέρους δὲν θὰ θεωρηθῇ ὡς κακόν. Ἐν τῇ ἀνταποδόσει δὲ τῶν εὐποιϊῶν συνενοῦται ἡ φωνὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν τῆς ἀνταποδόσεως. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀνταπόδοσις τῶν κακοποιϊῶν δὲν ἀποκλείει ὅλως τὴν ἀγάπην· διότι ἡ παιδαγωγοῦσα ἀγάπη, ἥτις ἀφιεροῦται εἰς τὸν κακοποιὸν χωρὶς νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἀνταπόδοσιν, θὰ προσπαθήσῃ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν τοιαύτην διεύθυνσιν, ὥστε τ' ἀποτελέσματα τῆς ποινῆς νὰ μὴ καθιστῶσι τὸν τιμωρούμενον ἀνίκανον εἰς τὸ νὰ εἶνε μέλος ἠθικῆς κοινωνίας.

Τοῦτο τὸ πνεῦμα τῆς παιδαγωγούσης ἀγάπης, ἥτις οὐδαμῶς ἀποκλείει τὰς ἀπαιτήσεις τῶν λοιπῶν ἰδεῶν, εἶνε ἡ βάσις τῆς καλουμένης διορθωτικῆς θεωρίας τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ἥτις ὅμως ἐν ἐκείνῃ τῇ θεωρίᾳ παρίσταται ὑπὸ μορφὴν ξένην εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως. Ποινικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν φανέρωσιν ἐκείνου τοῦ πνεύματος, δὲν θὰ ἀποφύγῃ τὸν ψόγον τῆς ἀσπλαγχνίας καὶ σκληρότητος τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἕνεκα τῆς ἀναποφεύκτου, οὐ σμικρᾶς ἀτελείας πάσης ἀνθρωπίνης ποινικῆς δικαιονομίας ἁρμόζει εἰς τὴν κοινωνίαν νὰ προσλάβῃ ἐν τῷ συνόλῳ τῶν θεσμῶν αὐτῆς τὴν διὰ τῆς εὐεργεσίας ταύτης ἀντιστάθμησιν πιθανῶν ἀδικιῶν προσγινομένων εἰς τὸν τιμωρούμενον.

Ἐν γένει δὲ ἐν τῇ παραθέσει τοῦ διοικητικοῦ συστήματος πρὸς

τὸ δικαιολογικὸν καὶ ἀνταποδοτικὸν πρέπει ν' ἀναλογισθῇ τις ὅτι
καλὴ διοίκησις θὰ δυνηθῇ συχνάκις δι' εὑρέσεως νέων μέσων, διὰ
καλλιτέρας χρήσεως τῶν ὑπαρχόντων, διὰ σκοπίμου διευθύνσεως
τῆς ἐργασίας κτλ. ν' ἀποφύγῃ συγκρούσεις χωρὶς νὰ γείνῃ ἀνάγκη
ὑφέσεως τῶν ἀπαιτήσεων ἄλλων ἰδεῶν. Τὸ διοικητικὸν σύστημα
ῥυθμιζόμενον πρὸς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καὶ τὰς δεδομένας κοι-
νωνικὰς ἀνάγκας ἀποσοβεῖ τὰς συγκρούσεις τῶν βουλήσεων τῶν
ὑποκειμένων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς ταύτας τὰς ἀνάγκας καὶ πα-
ράγει κατάστασιν, εἰς ἣν ἕκαστος ὑπείκει εὐχαρίστως, διότι αἰσθά-
νεται ἑαυτὸν προαγόμενον δι' αὐτῆς καὶ εὐημεροῦντα. Ὅπου ὅμως
ἐν κατωτέραις βαθμῖσι τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως πράγματι συμβαί-
νουσι τοιαῦται συγκρούσεις, ἐκεῖ ἀπαιτεῖται πρὸ παντὸς ἄλλου,ὡς
εἴδομεν, ἡ ἀποφυγὴ τοῦ ἀπαρέσκοντος. Διὰ τοῦτο θὰ προηγηθῶσιν
αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως ἐν περιπτώσει,
καθ' ἣν εἶνε ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγάπης, θὰ
ἀποκρουσθῇ δὲ ἡ προσβολὴ αὐτῶν χάριν τῆς ἀγάπης, καθ' ὅσον μά-
λιστα τοῦτο τὸ ἐπίταγμα δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀγάπην ὡς φρόνημα,
ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν θὰ εἶνε δυνατὸν εἰς αὐτὴν ὑπὸ
ὡρισμένας περιστάσεις νὰ φανερωθῇ ἐπενεργοῦσα εἰς τὴν ὑπάρχου-
σαν τάξιν. Θὰ λυπηθῇ βεβαίως ὁ ἀγαπῶν καὶ μάλιστα οὗτος, διότι
δὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι διαγράφει ἡ ἰδέα. Ἀλλὰ καθὼς ἡ
λύπη αὕτη εἶνε δυνατὴ μόνον ἐὰν προϋποτεθῇ τὸ φρόνημα, οὕτω καὶ
μόνον ἐκεῖνο τὸ φρόνημα εἶνε τὸ ὀρθόν, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται ἐν
ταύτῃ τῇ λύπῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἰδέα τοῦ συστήματος τῆς ἀναπτύξεως.

§ 68. Ἀνάπτυξις ἐν γένει καλεῖται ἡ κατὰ ποσὸν αὔξησις πραγματικῶν ἢ ἐν προδιαθέσει ὑπαρχουσῶν δυνάμεων, χωρὶς νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ποιὸν αὐτῶν. Ἡ ἠθικὴ ἰδέα τῆς τελειότητος ἐφαρμοζομένη ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἀπαιτεῖ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικῆς βουλήσεως, τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἐν τῇ κοι-

νωνίᾳ ὑπαρχουσῶν δυνάμεων πρὸς παραγωγὴν ὡς μεγίστου ὁλικοῦ ἀποτελέσματος. Καὶ παρὰ τῆς κοινωνίας ἀπαιτεῖται ἔντασις, ἔκτασις (πλοῦτος καὶ ποικιλία) καὶ συγκέντρωσις τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, συστηματοποίησις τῶν ἀλλήλας προαγουσῶν κοινωνικῶν προσπαθειῶν. Πᾶσα κοινωνία ἐκπληροῦσα ταύτην τὴν ἀπαίτησιν παριστᾷ τὴν ἰδέαν τῆς ἀνεπτυγμένης κοινωνίας, τὸ σύνολον δὲ τῶν μέτρων καὶ διατάξεων, δι' ὧν καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀνάπτυξις, καλεῖται σύστημα ἀναπτύξεως.

Ἐν πρώτοις λοιπόν, ἐπειδὴ ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ἀτόμων, ἡ δὲ βούλησις αὐτῆς προϋποθέτει τὴν τῶν ἀτόμων, ἀνάγκη πρὸς ἔφιξιν τῆς ἐντάσεως τῆς κοινωνικῆς βουλήσεως νὰ ἐξυψωθῶσιν αἱ ἀσθενεῖς βουλήσεις τῶν ἀτόμων εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν ἐνεργητικότητος τὸν ἐφικτὸν εἰς αὐτάς. Τοῦτο κατορθοῦται διὰ γυμναστικῆς, διδασκαλίας καὶ ἀσκήσεως ἐν γένει. Τὸ σύστημα τῆς ἀναπτύξεως ἀπαιτεῖ διὰ τοῦτο τὴν ἵδρυσιν γυμναστηρίων, σχολείων ἄμεσον σκοπὸν ἐχόντων τὴν μετάδοσιν γενικῆς μορφώσεως, (διανοητικῆς, καλαισθητικῆς, ἠθικῆς,θρησκευτικῆς) οὐχὶ τὴν προαγωγὴν ἰδιαιτέρου τινὸς κοινωνικοῦ σκοποῦ, οὐχὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν ἰδιαιτέρου τινὸς ἐπαγγέλματος, ἀλλὰ τὴν γένεσιν τοῦ ἐλευθέρου, ἀμέσου ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τέχνην· τὴν σύστασιν ἄλλων ὁμοίας φύσεως καθιδρυμάτων (ἀγώνων, δημοσίων μαθημάτων, βιβλιοθηκῶν, μουσείων, ἐκθέσεων κτλ.).

Τὰ σχολεῖα τοῦ συστήματος τῆς ἀναπτύξεως εἶνε τὰ παιδαγωγικὰ σχολεῖα, (δημοτικὸν σχολεῖον, ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν γυμνάσιον, καὶ ἐν μέρει ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου)ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ εἰδικὰ τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων. Ἐν ταῖς παιδαγωγικαῖς σχολαῖς καὶ τῇ φιλοσοφικῇ σχολῇ ἀποκτᾶται ἡ γενικὴ μόρφωσις, ἥτις συνίσταται ἐν τῷ καθαρῷ, ἀμέσῳ, ἐλευθέρῳ ἐνδιαφέροντι. Τοῦτο κατορθοῦται ἐν μὲν τοῖς παιδαγωγικοῖς σχολείοις ἀγομένου τοῦ μαθητοῦ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς γενικῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν πάσης νέας προόδου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ, ἐν δὲ τῇ φιλοσοφικῇ σχολῇ διὰ τῆς νοητικῆς ἐπεξεργασίας τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὰ σημεῖα τῆς ἑνότητος, τὰς ἀρχὰς πασῶν τῶν ἐπιστημῶν. Τὸ ἄμεσον ἐνδιαφέρον εἶνε τὸ ἄριστον θεμέλιον πάσης ἄλλης σπου-

δῆς. Ἐπὶ ταύτης τῆς γενικῆς μορφώσεως ἀνάγκη νὰ ἐποικοδομῆται
ἡ εἰδικὴ μόρφωσις τῶν σχολείων τῆς διοικητικῆς κοινωνίας· (πρβλ
§ 66)· διότι ὁ ἐπιδιώκων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔμμεσον ἐνδιαφέρον θέτει
εἰς κίνησιν τὰς ἀσθενεστέρας δυνάμεις, οὕτω δὲ προκύπτουσιν ἀσή-
μαντα ἀποτελέσματα. Ἐνεργὸς δύναμις, δραστηριότης, προσπάθεια,
αὐταπάρνησις προέρχονται μόνον ἐκ τοῦ ἀμέσου ἐνδιαφέροντος, τὸ
ὁποῖον δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γεννηθῇ, ἐὰν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρω-
πότητος ἐπικρατήσῃ τὸ ἔμμεσον.

Ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν ἡ ἀτομικὴ ἰδέα τῆς τελειότητος ἀπαιτεῖ
παρὰ τοῦ ἀτόμου ποικιλίαν ἐνασχολήσεων καὶ τὰς πρὸς ταύτας
ἀπαιτουμένας γνώσεις καὶ δεξιότητας, ἐν γένει πολυμερῆ βούλησιν.
Ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὅμως τὸ πολυμερὲς τῆς βουλήσεως τῶν ἀτόμων
θὰ παρῆγεν ἀφόρητον μονοτονίαν· διότι, ἐπειδὴ ὁ ἀσχολούμενος
περὶ πολλὰ και πολλὰ ἐπιστάμενος ἔργα ἐξ ἀνάγκης κακῶς ἐπί-
σταται πάντα, ἡ ἀσθενὴς ποικιλία τῶν ἀτελῶν ἐργασιῶν τῶν ἀτό-
μων θὰ συνεχωνεύετο εἰς ἀσθενῆ ἀθροίσματα, οὐδὲν δ' ἔξοχον ἔργον
θὰ παρουσίαζεν ἡ κοινωνία. Λοιπὸν ἡ πολυμερὴς διεύθυνσις τῆς
βουλήσεως ἐντὸς τῆς κοινωνίας δὲν ἐπιτάσσεται εἰς ἕκαστον τῶν
μελῶν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς τὸ ὅλον τῆς κοινωνίας. Τὸ πολυμερὲς τῆς
κοινωνικῆς βουλήσεως κατορθοῦται δι' ἰσχυρᾶς μονομεροῦς ἱκανό-
τητος τῶν ἀτόμων. Τότε δὲ καὶ τὸ ἄτομον ἀρέσκει ἕνεκα τῆς ἰσχύος
καὶ ἱκανότητος αὐτοῦ καὶ ἡ κοινωνία ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἐξόχους
ἱκανότητας ἐν ἑκάστῳ κλάδῳ τῆς ποικίλης κοινωνικῆς ἐργασίας.
Ἵνα συμβιβάσῃ λοιπὸν τὸ ἄτομον τὰς δύο ἀντιθέτους ἀπαιτήσεις
τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος ἀπαιτούσης πολυμερῆ βούλησιν καὶ τῆς
τοῦ συστήματος τῆς ἀναπτύξεως ἀπαιτούσης μονομερῆ, ἀνάγκη
ὡς μέλος μὲν τῆς κοινωνίας ν' ἀποκτήσῃ ἔξοχον ἱκανότητα ἐν ἑνὶ
εἴδει ἐργασίας, ταύτην δὲ νὰ ἐπαγγέλληται δημοσίᾳ (αὕτη
δηλ. νὰ εἶνε τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ)· διότι μόνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ
ἔχει ἠθικὴν σημασίαν. Ὡς ἄτομον δὲ ν' ἀποκτήσῃ γενικὴν καὶ ποι-
κίλην μόρφωσιν, πολυμερὲς ἐνδιαφέρον καθιστῶν αὐτὸ ἱκανὸν νὰ
κατανοῇ καὶ ἐκτιμᾷ τὴν ἐργασίαν τῶν ἄλλων καὶ χρησιμοποιῇ τὰ
πορίσματα αὐτῆς πρὸς τελείωσιν τοῦ ἰδίου ἐπαγγέλματος. Διὰ
τῆς πολυμεροῦς μορφώσεως εὐκολύνεται καὶ ἡ τρίτη ἀπαίτησις

τῆς ἰδέας, ἡ ἁρμονικὴ σύμπραξις τῶν ἀτόμων πρὸς παραγωγὴν ὡς
μεγίστου ὁλικοῦ ἀποτελέσματος.

Ὅροι τῆς πραγματώσεως ταύτης τῆς ἰδέας εἶνε καὶ ἡ ἄρσις πά-
σης εἰς βίους διαιρέσεως, ἡ ἐλευθέρα ἐκλογὴ τοῦ ἐπαγγέλματος, ἡ
ἀνάθεσις κοινωνικῶν ἀξιωμάτων εἰς τὰς ἰσχυροτέρας βουλήσεις. Τὸ
κάλλιστον μέσον πρὸς παραγωγὴν ὡς μεγίστου ἀποτελέσματος θὰ
ἦτο ἡ ἀφαίρεσις τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς (χρημάτων καὶ κτη-
μάτων), τὰ ὁποῖα εἶνε συντελεσταὶ τῆς δυνάμεως, ἀπὸ τῶν νωθρῶν
καὶ ὀκνηρῶν χειρῶν καὶ μετάδοσις αὐτῶν εἰς τοὺς ἔχοντας ἰσχυρὰν
βούλησιν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ὑπὸ πασῶν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν,
μηδ' αὐτῆς τῆς ἰδέας τοῦ συστήματος τῆς ἀναπτύξεως ἐξαιρουμέ-
νης· διότι ἡ κατάργησις τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου θὰ ἐπῆγε τὴν
ὀπισθοδρόμησιν τῆς κοινωνίας.

§ 69. Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν σχέσιν τοῦ συστήματος τῆς ἀναπτύ-
ξεως πρὸς τὸ διοικητικόν, εὑρίσκομεν ὅτι αἱ ἀπαιτήσεις ἐκείνου συμ-
πίπτουσι πρὸς τὰ σχέδια τούτου. Σύμπραξις πασῶν τῶν δυνάμεων
πρὸς ἔφιξιν τῆς κοινῆς εὐημερίας, φειδώ, ἄσκησις, ἐνίσχυσις τῶν δυνά-
μεων διὰ καταλλήλων μέσων, ἐλευθέρα ἐκδήλωσις αὐτῶν δι' ἐλευ-
θέρας ἐκλογῆς τοῦ ἐπαγγέλματος κλπ., πάντα ταῦτα εὑρίσκονται
ἤδη ἐν τῷ διοικητικῷ συστήματι. Ἤδη ἡ διοίκησις προάγει μὲν
τὴν φιλεργίαν καὶ φιλοπονίαν, ἀπομακρύνει δὲ τὰ κωλύματα τῆς
ἀνελίξεως τῆς κοινωνικῆς ἐνεργείας. Καὶ αὐτὴ ἡ ψιλὴ ἀνάπτυξις
τῆς δυνάμεως, ἡ ἰδιάζουσα τῷ συστήματι τῆς ἀναπτύξεως ἔννοια,
ἀνήκει οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἀρίστην διοίκησιν, διότι μετὰ τῆς δυνά-
μεως συνδέεται εὐχαρίστησις, ἥτις πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς τὸ ἄθροι-
σμα τῶν εὐχαριστήσεων τῶν ἐπιδιωκομένων ὑπὸ τοῦ διοικητικοῦ
συστήματος. Ἡ μόνη διαφορὰ συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι ἡ μὲν διοί-
κησις ἐμμέσως ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεων κτλ.,
βλέπει ἐν αὐτῇ μέσα καὶ μοχλοὺς τῆς κοινῆς εὐημερίας, τιμᾷ τὴν
χρησιμότητα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων· ἡ δὲ ἀνεπτυγμένη κοι-
νωνία ἔχει ἄμεσον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν δύναμιν, δραστηριότητα καὶ
ἱκανότητα τῶν μελῶν αὐτῆς. Δὲν λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἐν
τῇ ἐλευθέρᾳ ἐκδηλώσει τῆς δυνάμεως συναισθανόμεθα ἡδονήν, οὔτε
κινεῖται ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι δὲν δύναταί τις ἐκ τῶν προτέρων νὰ

προίδῃ τί καὶ πῶς ποτε θὰ χρησιμεύσῃ. Ἰδίᾳ τιμᾷ, ὡς εἴδομεν, τὸ ἄμεσον ἐνδιαφέρον, διότι ἐν αὐτῷ κεῖνται αἱ ἰσχυρόταται πνευματικαὶ δυνάμεις. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀγάπη περιορίζει τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἰδίας τῆς τελειότητος ἀπαγορεύουσα ἀσκήσεις μὴ γεννηθείσας ἐξ εὐχαριστήσεως καὶ μὴ ἀμειβούσας τοὺς πόνους, δι' ὧν ἀπεκτήθησαν.

Καὶ ἡ ἀλληλεπίδρασις δὲ τῶν δύο συστημάτων εἶνε λίαν ἐνδόμυχος. Ἐὰν ἔν τινι κοινωνίᾳ ἐπικρατῇ ζωηρὰ τάσις πρὸς ἀνάπτυξιν, ἐὰν ἀκμάζῃ ἐν αὐτῇ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη, ἐκεῖ δὲν θὰ ὑπάρχῃ ἔλλειψις παραγωγικῶν δυνάμεων, οἵας ἀπαιτεῖ ἡ διοικητικὴ κοινωνία. Τὸ ἄμεσον καὶ ἐλεύθερον ἐνδιαφέρον δημιουργεῖ κεφάλαια μορφώσεως, ἐξ ὧν δύναται νὰ χρησιμοποιῇ τὸ ἔμμεσον ὅ,τι εἶνε χρήσιμον πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς διοικήσεως. Ἐπίσης δὲ καὶ διὰ τὰς λοιπὰς ἰδανικὰς κοινωνίας θὰ ὑπάρχωσι πρόχειροι αἱ δυνάμεις τῆς νοημοσύνης καὶ βουλήσεως, ὧν χρῄζουσι πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτῶν. Τἀνάπαλιν ἡ ἐπηυξημένη εὐημερία, ἣν ἐπάγει ἡ διοίκησις, συντελεῖ εἰς ζωογόνησιν τῆς ἀναπτύξεως. ἐὰν ἡ τύχη ἢ ἡ παιδαγωγοῦσα ἀγάπη προφυλάττῃ ἀπὸ τῶν ἐπιβλαβῶν παραφυάδων τῆς φιληδονίας, ὑπὸ τῆς ὁποίας καταπνίγονται αἱ προσπάθειαι πρὸς ἀνάπτυξιν. Ὁ ἠναγκασμένος νὰ κατατρίβηται χάριν τῶν ἀπολύτων ἀναγκῶν καὶ καταπιεζόμενος ὑπ' αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ἐξυψωθῇ εἰς ἐλευθέραν πνευματικὴν εὐκινησίαν, νὰ ἐπιδιώξῃ τι ὑψηλότερον. Ἐὰν ὅμως ἐλήφθη ἤδη πρόνοια διὰ τὰς ἀπολύτους ἀνάγκας τῆς ζωῆς, ἴσως καὶ διὰ τὴν εὐμάρειαν, ἐξεγείρεται τότε διὰ τῆς εὐεστοῦς, ἥτις συνδέεται πρὸς ταύτην, ἡ πνευματικὴ εὐκινησία, ἐὰν δὲν παρασύρῃ εἰς φιληδονίαν καὶ ἰδιοτελῆ προσπάθειαν. Τότε προάγεται καὶ προκόπτει ἡ ἀνάπτυξις. Οὕτω ἤκμασεν ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία, ἀφοῦ ἀπηλλάγησαν οἱ Ἕλληνες τῆς πρωτίστης φροντίδος διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ἀμέσων ἀναγκῶν. Τοῦτο δὲ συνέβη πρότερον ἐν ταῖς ἀποικίαις, ἔνθα τὰ ἀφθονώτερα μέσα προήγαγον ταχύτερον τὴν εὐημερίαν· ἐν δὲ τῇ κυρίως Ἑλλάδι συνέβη τοῦτο ἐν Ἀθήναις καὶ οὐχὶ ἐν Κορίνθῳ, ἔνθα ὁ πλοῦτος παρέσυρεν εἰς τρυφὴν καὶ ἀπόλαυσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἰδέα τῆς ἐμψύχου κοινωνίας.

§ 70. Ἡ πραγμάτωσις τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν εἶνε κατ' ἀρχὰς ἔργον τῆς φυσικῆς ἀνάγκης, ἱστορικὸν γεγονός, ἀποτέλεσμα τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ συναντωμένων βουλήσεων. Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοφυΐα γεννᾷ ὡρισμένα βουλήματα· ἡ δὲ ἡδονὴ ἐπὶ τῇ πληρώσει αὐτῶν δίδει εἰς τὴν βούλησιν τοῦ ἀτόμου ὡρισμένην διεύθυνσιν. Αὕτη ἡ διαφορὰ τῆς διευθύνσεως τῶν ἀτομικῶν βουλήσεων καὶ ἡ ἀμοιβαία ἔνδεια καὶ συμβιβαστότης αὐτῶν πρὸς τῷ φύσει κοινωνικῷ τοῦ ἀνθρώπου ἄγει αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλὰ κοινωνία δὲν δύναται νὰ ὑφίσταται ἄνευ δικαίου καὶ ἀνταποδόσεως. Βραδύτερον λαμβάνονται διοικητικὰ μέτρα διὰ τὴν εὐημερίαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας ἐξ εὐδαιμονικῶν ἐλατηρίων. Ἡ οὕτω γεννηθεῖσα κοινωνία φαίνεται ὅτι ἐμπνέεται ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν ἠθικῶν ἰδεῶν. Πράγματι ὅμως εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπόκειται εἰς τὰς κοινωνικὰς διατάξεις ἰδιοτέλεια καὶ φιλαυτία τῶν ἰσχυρῶν, φόβος ἢ συμφέρον τοῦ ἀδυνάτου. Τυχαίως προάγεται τότε πολλάκις ἡ κοινὴ εὐημερία. Ἡ πρόοδος τῆς κοινωνίας, ἐὰν κατὰ τύχην ἐπέλθῃ, εἶνε μᾶλλον διανοητική, οὐχὶ δὲ ἠθική. Ἡ τοιαύτη κοινωνία στερεῖται πάσης ἠθικῆς ἀξίας.

Ἐὰν ὅμως ἡ κοινωνικὴ βούλησις δὲν εἶνε ἁπλῶς καὶ τυχαίως σύμφωνος πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἰδέας, ἀλλὰ τὰ μέλη αὐτῆς γινώσκωσιν αὐτὰς καὶ ῥυθμίζωσι μετὰ συνειδήσεως τὴν βούλησιν αὐτῶν πρὸς αὐτάς, ἐὰν μετὰ συνειδήσεως λαμβάνωσι πάντα τὰ μέτρα τὰ χρησιμεύοντα πρὸς τοὺς διαφόρους σκοποὺς τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν, ἐπαναλαμβάνεται τότε διὰ τὴν κοινωνίαν ἡ αὐτὴ σχέσις βουλήματος καὶ τοῦ προτύπου αὐτοῦ, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Ἡ τοιαύτη ἰδανικὴ κοινωνία παρίσταται ὡς ἐμψυχουμένη ὑφ' ἑνὸς πνεύματος. Ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα αὐτῆς, ἔμψυχος κοινωνία. Ἡ ἀξία τῆς κοινωνίας ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς συμφωνίας τῆς κοινωνικῆς βουλήσεως πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἰδέας, ἃς μετὰ συνειδήσεως ἀπαρτίζει ἡ κοινωνία καὶ πραγματώσῃ, δὲν ταὐτίζεται πρὸς τὴν ἀξίαν τὴν προερχομένην ἐκ

τῆς ἀσυνειδήτου πραγματώσεως τῶν λοιπῶν ἰδεῶν, ἐάν που ἐπετεύχθη αὕτη, ἀλλὰ προστίθεται εἰς τὴν λοιπὴν ἀξίαν τῆς κοινωνίας. Ψυχή, πνεῦμα αὐτῆς εἶνε αἱ κοινωνικαὶ ἰδέαι ἐν συνδέσει καὶ ὀρθῇ σχέσει πρὸς ἀλλήλας. Αὗται ἀποτελοῦσι τὴν συνείδησιν τῆς κοινωνίας, αὗται ῥυθμίζουσι τὴν βούλησιν αὐτῆς. Ἡ πλήρης ἀξία καὶ καλλονὴ κοινωνίας ἐπιτυγχάνεται, ἐὰν συμπίπτωσιν ἐν αὐτῇ γνῶσις καὶ βούλησις. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἐμψύχῳ κοινωνίᾳ τὸ αὐτὸ πνεῦμα διήκει διὰ πάντων τῶν μελῶν αὐτῆς, ῥυθμίζον τὰς πολλὰς βουλήσεις αὐτῶν συγκεχωνευμένας εἰς μίαν, ἀνάγκη τὸ κοινὸν τοῦτο πνεῦμα νὰ εἶνε ἀπηλλαγμένον ἀτομικῶν δοξασιῶν καὶ τάσεων. Ἑπομένως ν' ἀποτελῆται ἐκ τῶν γενικὸν κῦρος ἐχουσῶν ἰδεῶν. Μόνον αἱ κοινωνικαὶ ἠθικαὶ ἰδέαι δύνανται ἀληθῶς νὰ ἐμψυχῶσι διαρκῶς τὴν κοινωνίαν, νὰ προβάλλωσιν εἰς αὐτὴν ἀληθῶς κοινοὺς σκοποὺς καὶ νὰ παριστῶσι κοινωνικὴν συνείδησιν ἐν τῇ πλήρει σημασίᾳ τῆς λέξεως.

Ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ ταύτης τῆς κοινωνίας ζῶσιν αἱ κοινωνικαὶ ἠθικαὶ ἰδέαι καὶ παράγουσι τὴν σύμφωνον ἑαυταῖς βούλησιν. Μόνον καθ' ὅσον ἡ γνῶσις καὶ ἡ βούλησις ὑπερπηδῶσι τὰ ὅρια τῆς ψιλῆς ἀτομικότητος, εἶνε τὸ ἄτομον μέλος τῆς ἐμψύχου κοινωνίας. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ἄτομον σημαίνῃ τι καθ' ἑαυτὸ ἢ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ πρὸς ἄλλα ἄτομα, δὲν ἔχει διὰ τοῦτο ἀκόμη σημασίαν καὶ διὰ τὴν ἔμψυχον κοινωνίαν. Ἡ ἰδέα τῆς ἐμψύχου κοινωνίας μὴ ὁρίζουσά τι περὶ τῶν ἠθικῶν σχέσεων, αἵτινες ἀφορῶσιν εἰς αὐτὸ ὡς ἄτομον, ἀφήνει εἰς τὴν ἀτομικότητα εὐρὺ στάδιον πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἀτομικῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ἀξιοῦσα μόνον νὰ μὴ συγκρούωνται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς οἱ ἀτομικοὶ σκοποὶ καὶ νὰ μὴ θεωρῆται ὡς συνδρομὴ πρὸς τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἐμψύχου κοινωνίας ὅ,τι ἐν τῇ ἐκδηλώσει τῆς ἀτομικότητος, καί περ ἐπαινετὸν καθ' ἑαυτὸ καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, εἶνε ὅμως ξένον εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτῆς. Διὰ τὸ ἄτομον ὡς ἄτομον ἰσχύουσιν αἱ ἀτομικαὶ ἰδέαι, ὡς μέλος τῆς κοινωνίας αἱ κοινωνικαί. Ὅθεν ἀνάγκη ἕκαστος νὰ προσπαθῇ ν' ἀποκτήσῃ ἀξίαν κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις. Διότι π. χ. ἀφιεροῦταί τις εἰς μείζονα κοινωνίαν, δὲν ἕπεται ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ παραμελῇ τὰ πρὸς τὴν ἐλάσσονα, π. χ. τὴν οἰκογένειαν, καθήκοντα, καὶ τἀνάπαλιν.

Ἀλλὰ τὸ ἄτομον δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἠθικὴν μόρφωσιν ἀνωτέραν ἢ

κατωτέραν τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ γενικῶς διαδεδομένης. Ἐὰν ἐξέχῃ ὑπὲρ τὴν κοινωνίαν, αἱ ἰδέαι θὰ παρορμήσωσιν αὐτὸ εἰς τὸ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὴν κοινωνίαν ὡς ἐμψυχοῦσα δύναμις. Ὀφείλει ν' ἀνυψώσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὰ ἀκατέργαστα καὶ ἀπαίδευτα στοιχεῖα, νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ ἡ ἠθικὴ μόρφωσις αὐτοῦ εἶνε κατωτέρα, ὀφείλει νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐξυψωθῇ πρὸς τοὺς ὑψηλότερον ἱσταμένους, ἵνα καταστῇ κοινωνὸς τῶν νοημάτων αὐτῶν καὶ συμπράττῃ μετ' αὐτῶν.

Ἵνα μορφωθῇ δὲ τὸ κοινὸν πνεῦμα, ὑφ' οὗ ἐμπνέεται ἡ κοινωνία, καὶ καταστῇ γνωστὸν εἰς πάντας, ἵνα ἕκαστος γινώσκων τί βούλεται γινώσκῃ συγχρόνως τί βούλονται οἱ ἄλλοι καὶ συναισθάνηται τὸν δεσμὸν τὸν συνέχοντα πάντας, εἶνε πρόδηλον ὅτι δὲν πρέπει νὰ περιορισθῇ ἢ καὶ ἄλλως ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς κοινωνίας κειμένη **δημοσιότης** μετὰ τῶν πρὸς ἔφιξιν αὐτῆς σκοπίμων μέσων τῆς ἀνακοινώσεως καὶ εἰδήσεως (κοινῆς γλώσσης, δημοσιογραφίας, μέσων συγκοινωνίας κτλ.). Ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν κοινωνίαν ἀνήκει εἰς τὴν δημοσιότητα· ἡ δὲ τελεία ἐμψύχωσις τῆς κοινωνίας δὲν συνίσταται μόνον ἐν τῇ ὑπάρξει τοῦ κοινοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ συναισθήσει καὶ γνώσει τῆς κοινότητος αὐτοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ἕκαστος ὀφείλει νὰ ἐπωφελῆται τὰς παρουσιαζομένας εὐκαιρίας πρὸς ἀνταλλαγὴν σκέψεων καὶ νοημάτων καὶ νὰ μὴ ἀπομονώνῃ ἑαυτόν. Ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ὡς ἐμψυχοῦσα δύναμις, δὲν δύναται νὰ ἀναβῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς κοινωνίας, δὲν δύναται νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς τελειοτέρας συγχωνεύσεως τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἐξ ἧς ἐξαρτᾶται τὸ μέγεθος τοῦ ἀποτελέσματος τῆς κοινωνικῆς δράσεως, δὲν δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ γενικὸν πνεῦμα τῆς κοινωνίας.

Οἱ σκοποὶ δὲ τῆς ἐμψύχου κοινωνίας εἶνε ποικίλοι· τόσοι, ὅσους προτίθενται αἱ κοινωνικαὶ ἰδέαι, ὀρθῶς συνδεομένους ἐν τῇ τῆς ἐμψύχου κοινωνίας· ἡ δὲ ποικιλία αὕτη αὐξάνεται, ἐὰν προσθέσῃ τις καὶ τὸ σύνολον τῶν θεωρητικῶν γνώσεων καὶ δεξιοτήτων τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἰδεῶν.

Ἡ ὡρισμένη ὅμως κοινωνικὴ δρᾶσις τοῦ ἀτόμου δὲν θὰ διευθύνηται συγχρόνως πρὸς πάντας τούτους τοὺς σκοπούς, ἀλλὰ θὰ ἀφιερωθῇ κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ συστήματος τῆς ἀναπτύξεως εἰς ἓν ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον θὰ μετέρχηται οὐχὶ ὡς ἰδιωτικόν τι ἔργον ἢ

ὡς μέσον πρὸς ἰδιωτικοὺς σκοπούς, ἀλλ' ὥς τι ἔχον σημασίαν διὰ τὴν κοινωνίαν, ὡς μέρος τοῦ ὅλου ἠθικοῦ σκοποῦ τῆς ἐμψύχου κοινωνίας, ὡς κοινωνικὴν λειτουργίαν, ὡς θείαν κλῆσιν. Ἐννοεῖται ὅτι ὀφείλει συγχρόνως νὰ ἐκπληροῖ καὶ τὰς γενικὰς ὑποχρεώσεις, αἵτινες ἀπορρέουσιν ἐκ πασῶν τῶν παραγώγων ἰδεῶν καὶ ν' ἀποφεύγῃ οὕτω πάντα ἠθικὸν ψόγον. Τὸ ὕψιστον τῶν ἔργων τούτων εἶνε ἡ ἀγωγή, ἥτις συνενοῖ ἐν ἑαυτῇ ἀχωρίστως ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ εὐγενὲς περιέχουσιν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι. Ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ ἐπαγγέλματα ἔχουσι τὰ μὲν ἄμεσον ἠθικὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν (π. χ. τὸ τοῦ νομοθέτου, τοῦ δικαστοῦ κλ.) τὰ δὲ ἔμμεσον, ἐὰν ἐξασκῶνται ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἐμψύχου κοινωνίας. Ἄλλως, ὁ μετερχόμενος τὸ ἐπάγγελμα ὡς ψιλὸν βιοποριστικὸν ἔργον εἶνε βάναυσος, καὶ ἐὰν εὑρίσκηται τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ ἐν ἀμέσῳ συναφείᾳ πρὸς τοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς τῆς κοινωνίας. Εἶνε δὲ ἀδιάφορον τὸ εἶδος τοῦ ἔργου, ὃ ἐπαγγέλλεται ἕκαστος. Ἅπαντα εἶνε ἐπίσης ἀναγκαῖα εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἡ βούλησις ὅμως καὶ αἱ πρὸς τὴν κοινωνίαν ὑπηρεσίαι ἀνάγκη πανταχοῦ νὰ εἶνε προσωπικαί. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ἕκαστος συνείδησιν τῆς σημασίας τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν κοινωνίαν. Λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἔχῃ συναίσθημα τιμῆς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τὴν ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος ὡς καὶ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰς ὑπηρεσίας τῆς τάξεως αὐτοῦ (συντεχνίας), τοῦτο δὲ τὸ συναίσθημα ἀνάγκη νὰ εἶνε τὸ αὐτὸ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπαγγέλμασι καὶ τάξεσι. Οὐδεὶς πρέπει νὰ θεωρῇ ὥς τι διακριτικὸν τὸ ὅτι ἀνήκει εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐπαγγελματικὴν τάξιν καὶ νὰ συναισθάνηται ἑαυτὸν διὰ τοῦτο ἐξαιρόμενον, νὰ θεωρῇ δὲ τοὺς ἀνήκοντας εἰς ἄλλην τάξιν (ἢ καὶ ἑαυτὸν) ὡς κατέχοντας ὑποδεεστέραν θέσιν. Πάντα τὰ μέλη τῆς ἐμψύχου κοινωνίας εἶνε μέλη τοῦ αὐτοῦ σώματος. Καί τοι δὲ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπάρχῃ διαφορὰ τῆς ἀξίας τῶν ἀτόμων κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν τάξιν τοῦ ἐπαγγέλματος, καίτοι εἶνε ἀδιάφορον ποίου εἴδους εἶνε ἡ συνεισφορὰ αὐτῶν πρὸς τὴν ὁλικὴν ἐργασίαν, δὲν ἕπεται ἐκ τούτου ἰσότης τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Τὸ μέγεθος καὶ ἡ σημασία τῆς συνεισφορᾶς δύναται νὰ εἶνε λίαν διάφορος· κατὰ τὰς διαφόρους δὲ ταύτας προσφορὰς προσδιορίζει ἡ κοινωνία τὴν κοινωνικὴν θέσιν αὐτῶν, δηλ. τὴν ἀνωτέραν ἢ κατωτέραν τάξιν (ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν), ἥτις

μετὰ τῆς τιμῆς καὶ κοινωνικῆς ἐπιρροῆς τῆς ἀνηκούσης εἰς τὴν τάξιν δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μήτε πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν τὴν προερχομένην ἐκ τῆς πραγματώσεως τῶν ἀτομικῶν ἰδεῶν, μήτε πρὸς τὴν τάξιν, ἧς ἡ σημασία στηρίζεται ἐπὶ ἱστορικῶν ἀναμνήσεων. Ἐν τῇ ἐμψύχῳ κοινωνίᾳ θὰ ὑπάρχῃ μόνον ἀριστοκρατία τῆς μορφώσεως τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς σπουδαίαν κοινωνικὴν δρᾶσιν καὶ κυρίως τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ἐρειδομένης ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν κοινωνίαν προσενεχθεισῶν ὑπηρεσιῶν. Κατὰ ταῦτα ὁ ἀρνούμενος τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς ἠθικῆς ἀξίας παρορᾷ οὐσιώδη χαρακτῆρα τῆς ἐμψύχου κοινωνίας.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔμψυχος κοινωνία ἀποτελεῖται ἐκ ποικιλίας σχετικῶς αὐτοτελῶν μερῶν (ἐκ διαφόρων συστημάτων ἀντιστοιχούντων εἰς τὰς παραγώγους ἰδέας, ἐκ μικροτέρων κοινωνιῶν) τὰ ὁποῖα δὲν κεῖνται πλησίον ἀλλήλων ὡς σωρός, ἀλλὰ συνδέονται εἰς ὑψηλοτέραν ἑνότητα καὶ ἀποτελοῦσι σύστημα συστημάτων, ἡ τοιαύτη ἐσωτερικὴ διάρθρωσις αὐτῆς ἐκφραστικώτατα σημαίνεται διὰ τῆς ἐννοίας ἠθικοῦ ὀργανισμοῦ, τῆς λέξεως λαμβανομένης ἐν μεταφορικῇ σημασίᾳ. Ὅπως ἐν τῷ φυσικῷ ὀργανισμῷ ἕκαστον μέλος εἶνε συγχρόνως καὶ μέσον καὶ σκοπὸς καί, ἐνῷ συντελεῖ πρὸς τὴν ὕπαρξιν καὶ τελείαν φανέρωσιν τοῦ ὅλου, ἡ ἰδέα τοῦ ὅλου ὁρίζει τὴν θέσιν καὶ ἐνέργειαν αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ ὑπάρχουσι μὲν πολλὰ μέρη καὶ μέλη, ἐν αὐτοῖς ὅμως ζῇ ἓν πνεῦμα καί, ἐὰν πάσχῃ μέλος τι, συμπάσχουσι καὶ τὰ λοιπά, ἡ δὲ ἐπίδοσις τοῦ ὅλου ἐξαρτᾶται ἐν μείζονι βαθμῷ ἢ ἐν τοῖς φυσικοῖς ὀργανισμοῖς ἐκ τῆς καλῆς καταστάσεως ἑκάστου μέρους. Κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρει ὁ ἠθικὸς ὀργανισμὸς τοῦ φυσικοῦ, ὅτι δὲν εἶνε προϊὸν νοῦ ἐνεργήσαντος ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ παραγαγόντος αὐτόν, ἀλλὰ τῆς ἐν αὐτῷ ἐνυπαρχούσης ἠθικῆς ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐξ αὐτοῦ δι' ὡρισμένας σχέσεις ὡρισμένας ἐπιταγάς, διότι τοὐλάχιστον γινώσκομεν τὰς δυνάμεις, αἵτινες ἐμψυχοῦσι καὶ μορφοῦσιν αὐτόν.

Ἡ ἔμψυχος κοινωνία τέλος δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἶνε τόσον μεγάλη, ὅσον εἶνε π. χ. ἡ πολιτεία. Πᾶσα κοινωνία, καὶ ἡ ἐλαχίστη, π. χ. οἰκογένεια, κοινότης, σωματεῖον, ἑταιρία κλπ. δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς ἔμψυχον κοινωνίαν. Ἡ ἐμψύχωσις μάλιστα ἄρχεται ἀπὸ

τῶν μικροτέρων κοινωνιῶν. Ἡ ὁμοιότης δὲ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐμψυχοῦντος πολλὰς ἐμψύχους κοινωνίας ὑφισταμένας πλησίον ἀλλήλων ἐπιτρέπει νὰ ἐλπίζωμεν τὴν συγχώνευσιν αὐτῶν εἰς μίαν μεγάλην, ἐὰν ὑπάρχωσι δι᾽ αὐτὰς οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι τῆς ἀνακοινώσεως (π. χ. κοινὴ γλῶσσα) καὶ συνενώσεως (μέσα συγκοινωνίας κλ.). Τοῦτο ἰσχύει οὐ μόνον διὰ τὰς μικρὰς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς μεγάλας. Οὕτω π. χ. ἐν ταῖς πολιτείαις ἡ δικαιολογικὴ καὶ ἀνταποδοτικὴ κοινωνία δίδουσι ποικολοτρόπως ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ἐκταθῶσι τὰ συστήματα αὐτῶν πέραν τῶν ὁρίων τῆς πολιτείας εἰς ἄλλας πολιτείας. Οὕτω συνάπτονται συνθῆκαι πρὸς καταδίωξιν τῶν κακούργων, θεραπείαν τῶν ἐν πολέμῳ τραυματιζομένων (ἐρυθρὸς σταυρὸς) κτλ. Κατόπιν ἔρχεται ἡ διοίκησις δίδουσα ἀφορμὴν εἰς συνθήκας ἐμπορικάς, ναυτικάς, προξενικὰς κλπ. Πρωϊμώτατα ὅμως εἰσηγεῖται συνένωσιν κεχωρισμένων κοινωνιῶν ἡ ἀνάπτυξις λαμβάνουσα τάσιν κοσμοπολιτικὴν ἐν τῇ ἀρίστῃ σημασίᾳ· ἤδη ἡ ἐπιστήμη γίνεται κοινὸς δεσμὸς δι᾽ ὅλας τάξεις, ἔθνη, χώρας, ἐν αἷς καλλιεργεῖται (respublica litterarum). Ὁμοίαν δύναμιν ἔχει καὶ ἡ τέχνη καὶ ἡ ἔγκριτος φιλολογία. Ἡ ἰσχυροτάτη ὅμως ἐμψυχοῦσα δύναμις εἶνε ἡ θρησκεία, διότι στηρίζεται ἐπὶ γενικῆς ἀνθρωπίνης ἀνάγκης, τῆς ἀνάγκης βοηθείας καὶ σωτηρίας τοῦ πεπερασμένου ὄντος, καὶ διότι ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ ἐξαφανίζονται ἅπασαι αἱ διαφοραὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν. Ἐν τῷ Θεῷ νοεῖται ὁ ἄπειρος πλοῦτος τῆς κατὰ ποιὸν ἀξίας συνηνωμένος ἐν ἀπεριορίστῳ τελειότητι, ἐνώπιον δὲ αὐτοῦ ἀπείρως ἀπέχει πᾶν πεπερασμένον ὄν. Ὅσον καὶ ἂν διαφέρωσιν ἀλλήλων οἱ ἄνθρωποι, ἀπέναντι αὐτοῦ ἵστανται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς, ἐκλείπουσι πᾶσαι αἱ διαφοραί. Οὕτω δύναται νὰ συνδέσῃ ἡ θρησκεία πάσας τὰς τάξεις τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πράγματι ἀδελφοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι αὐτῶν εἶνε πεπληρωμέναι ἠθικοῦ πνεύματος καὶ κεκαθαρμέναι δι᾽ αὐτοῦ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΗ ΗΘΙΚΗ

§ 71. Ἡ Ἐφηρμοσμένη Ἠθικὴ ἔργον ἔχει, ἀφοῦ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς πραγματικὰς σχέσεις τοῦ βίου, νὰ θεωρήσῃ αὐτὰς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καί νὰ δείξῃ πῶς πρέπει νὰ διαμορφωθῶσι συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας, πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ διὰ τῆς βουλήσεως εἰς τὸ κατὰ φύσιν, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῷ τοὺς οἰκείους νόμους, τὸ ἰδανικόν, τὸ ὁποῖον καθ᾽ ἑαυτὸ εἶνε ξένον πρὸς αὐτό. Ἡ θεωρία τῆς Ἐφηρμοσμένης Ἠθικῆς πρέπει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ σχηματίσῃ διὰ τὸ πραγματικόν, ἐφ᾽ ὅσον ἔχει τοῦτο σημαοίαν διὰ τὸ ἰδανικόν, εἰδολογικὰς ἐννοίας, δι᾽ ὧν διευκολύνεται ἡ ἀντίληψις τοῦ πραγματικοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἰδέας καὶ συνοψίζεται τοῦτο, ὅπερ μέχρι τοῦδε ἐνοεῖτο μεμονωμένον. Αἱ ἔννοιαι αὗται δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι καὶ ὡς στηρίγματα διὰ τὴν ἠθικὴν προσπάθειαν, νὰ καθοδηγήσωσιν αὐτὴν ἐν τῇ μεταχειρίσει καὶ διαμορφώσει τοῦ πραγματικοῦ.

Εἰδολογικαὶ ἔννοιαι.

§ 72. Ἐν τῇ ἰδεολογίᾳ πρὸς εὕρεσιν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν ἦτο ἀνάγκη νὰ ποιήσωμεν ἀφαίρεσιν οὐσιωδεστάτων χαρακτήρων τῆς πραγματικότητος. Ἐν τῇ πραγματικότητι τὰ πολλὰ βουλήματα τοῦ ἀτόμου συγχωνεύονται εἰς τὴν ἑνότητα τοῦ προσώπου. Ἐν τῇ ἰδεολογίᾳ ὅμως ἦτο ἀνάγκη ν᾽ ἀπομονωθῶσι τὰ ἐπὶ μέρους βουλήματα ἵνα τεθῶσιν εἰς σχέσιν πρὸς ἄλλα βουλήματα. Διότι εἰς ἑκάστην τῶν ἀρχικῶν ἰδεῶν ὑπόκειται, ὡς εἴδομεν, ὡρισμένη σχέσις ἐπὶ μέλους βουλημάτων. Ἵνα ἀκουσθῇ λοιπὸν ἡ κρίσις ἡ γεννωμένη ἀκου-

σίως ἐν τῇ ἀντιλήψει ταύτης τῆς ὡρισμένης σχέσεως ἦτο ἀναγκαία ἡ ἀπομόνωσις. Ἐν ταῖς κοινωνικαῖς ἰδέαις ἐθεωρήθησαν μὲν τὰ βουλήματα τῶν ἀτόμων ὡς συγκεχωνευμένα εἰς ἑνότητα, πάντων ἐμψυχουμένων ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἰδέας, ἀλλὰ πάντοτε μόνον πρὸς ἕνα ὡρισμένον σκοπόν, καί τοι ἡ αὐτὴ κοινωνία δύναται νὰ ἔχῃ συγχρόνως τοὺς ποικιλωτάτους σκοπούς. Πρὸς συνοπτικὴν ὅμως ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἰδέας ἀνάγκη νὰ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰς ἀφαιρέσεις καὶ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν εἰς αὐτὴν τὴν πραγματικότητα. Ἐν ταύτῃ ἀπαντῶσιν οὐ μόνον μεμονωμένα βουλήματα, ἀλλὰ τὰ ποικίλα βουλήματα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀτόμου παρίστανται συναντώμενα ἐν τῇ προσωπικῇ συνειδήσει αὐτοῦ ὡς ἔκφρασις τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, ἐμφανίζονται συγκεχωνευμένα ἐν τῇ ἑνότητι τοῦ προσώπου. Ἐντεῦθεν γεννῶνται τὰ ἑξῆς ζητήματα. Ἐν τίνι σχέσει εὑρίσκεται ἡ ἑνότης τοῦ προσώπου πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν ἰδεῶν καὶ τίνες αἱ ἔννοιαι αἱ ἐκφράζουσαι τὴν διάφορον σχέσιν τῶν βουλημάτων τούτου τοῦ προσώπου πρὸς τὰς ἰδέας. Ἡ λύσις τούτων τῶν ζητημάτων ἄγει ἀμέσως μὲν εἰς τὰς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος καὶ τῶν ἐναντίων τούτων, ὡς καὶ τῶν εἰδικωτέρων τροποποιήσεων αὐτῶν, ἐμμέσως δὲ εἰς τὴν τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἐναντίου.

Α΄. Ἀρετὴ καὶ ἠθικότης.

§ 73. Ἡ σχέσις δηλ. τῆς πραγματικῆς βουλήσεως πρὸς τὰς ἰδέας ἐν γένει θεωρουμένη εἶνε ἡ τῆς συμφωνίας ἢ τῆς διαφωνίας πρὸς αὐτάς. Ἐνταῦθα δὲν θεωροῦνται πλέον ἐπὶ μέρους καὶ ἀσυνάρτητα βουλήματα, εἴτε σύμφωνα πρός τινα ἰδέαν, εἴτε ἀσύμφωνα, ἀλλ' ἡ ὅλη βούλησις τοῦ ἀτόμου συγκεχωνευμένη ἐν τῇ ἑνότητι τοῦ προσώπου καὶ ἐξετάζεται ἡ προσωπικὴ ἀξία ἢ ἀπαξία [illegible]

τούτου τὴν σχέσιν ταύτην νοοῦμεν ὑπάρχουσαν οὐ μόνον ἔν τινι ἐπὶ μέρους χρονικῷ σημείῳ, ἀλλ' ὡς συνεχῆ, λοιπὸν ὡς μόνιμον. Ἡ συμφωνία τῆς ὁλικῆς βουλήσεως προσώπου τινὸς πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν εἶνε ἡ ἀρετή. Ἡ ἀρετὴ εἶνε ἰδιότης τοῦ προσώπου, δυνάμει τῆς ὁποίας τοῦτο ἐν ἁπάσαις αὐτοῦ ταῖς προσπαθείαις σύμφωνον πρὸς ἁπάσας τὰς ἠθικὰς ἰδέας καθίσταται διηνεκὲς ἀντικείμενον ἀπολύτου ἐπιδοκιμασίας. Ἡ ἀρετὴ συμπίπτει πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἐὰν αὕτη νοῆται οὐχὶ ὡς συμφωνία ἐπὶ μέρους βουλήματος πρὸς τὴν οἰκείαν ἠθικὴν πεποίθησιν, ἀλλ' ὡς συμφωνία τοῦ συνόλου τῶν βουλημάτων τοῦ προσώπου πρὸς τὴν δι' ἁπασῶν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν φωτιζομένην γνῶσιν αὐτοῦ ὡς μόνιμος ἰδιότης τοῦ προσώπου. Ἐν αὐτῇ ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία νοουμένη ἐν τῇ ἰδανικῇ αὐτῆς τελειότητι ὡς ἕξις τοῦ προσώπου.

Ἡ ἀρετὴ εἶνε ἰδανικόν, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς δύναται ἐντελῶς νὰ πραγματώσῃ. Ἵνα ἔχωμεν λοιπὸν μέτρον διὰ τὴν ἀπόστασιν τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἀρετῆς, εἶνε ἀνάγκη ν' ἀναπτύξωμεν αὐτὸ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ δηλωθῇ ἐν ὡρισμέναις ἐννοίαις τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ἡ ἀρετὴ εἶνέ τι σύνθετον· λοιπὸν διακρίνομεν ἐν αὐτῇ ὕλην καὶ εἶδος. Τὴν ὕλην αὐτῆς σημαίνουσιν ἔνθεν μὲν ἡ βούλησις, ἔνθεν δὲ αἱ ἰδέαι. Τὴν μορφὴν δὲ ἡ συμφωνία ἀμφοτέρων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς δυσὶ στοιχείοις τῆς ὕλης αὐτῆς διακρίνεται ὕλη καὶ εἶδος· ἐν μὲν τῇ βουλήσει ὕλη εἶνε τὰ ἐπὶ μέρους βουλήματα, εἶδος δὲ ἡ σύνδεσις τούτων τῶν ποικίλων βουλημάτων ἐν τῇ ἑνότητι τοῦ προσώπου· ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ στοιχείῳ ὕλη εἶνε αἱ ἐπὶ μέρους ἰδέαι, εἶδος δὲ ἡ ὀρθὴ σύνδεσις παντός, ἥτις σημαίνει ἑκάστη τῶν ἰδεῶν καθ' ἑαυτὴν εἰς ὁλικὸν σύστημα, εἰς τὴν τελείαν γνῶσιν αὐτῶν καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας. Λοιπὸν ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς ἀποκλείεται κατ' εἶδος οὐ μόνον [illegible]

ἐξαίρει κατὰ προτίμησιν μέρος τι τοῦ ὅλου ἠθικοῦ σκοποῦ προς βλάβην ἄλλου τινὸς μέρους, ἥτις λοιπὸν βούλεται νὰ δρᾷ κατὰ μίαν μόνην ἰδέαν ἤ τινας μόνον παραμελοῦσα τὰς ἄλλας (ὡς π. χ. ἐάν τις εἶνε μὲν δίκαιος, λείπει ὅμως εἰς αὐτὸν ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη). Οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καθ'ἑαυτὴν θεωρουμένη καὶ ἀποκλείουσα ὅλως ἢ ἐν μέρει τὰς λοιπὰς δύναται νὰ χορηγήσῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς τὸ πρότυπον, πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ ῥυθμίζηται ἡ βούλησις, ἀλλὰ μόνον ἡ ὁμοιόμορφος ὑποταγὴ τῆς βουλήσεως ὑπὸ τὸ σύνολον αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀρετῆς. Καθ' ὕλην δὲ ἀποκλείεται τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς ἡ ἔλλειψις γνησίας βουλήσεως, ὡς π. χ. ὅταν ἀντὶ ἐνεργοῦ, δραστηρίας προσπαθείας πρόκειται ἀσθενὴς καὶ ἀδιάφορος καὶ ἄστατος, ἡ ἔλλειψις ὀρθῆς γνώσεως, ἥτις ὀφείλει νὰ ἀποτελῆται ἐκ τῆς συλλήψεως πασῶν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ἡ ἀοριστία, ἥτις ἐπικρατεῖ, ὅταν ἀντὶ γνώσεως τῶν ἰδεῶν, ὑπάρχῃ μόνον συναίσθημα.

Ἡ ἀρετὴ εἶνε πρὸς τούτοις ἐν ἀρχῇ φρόνημα, διεύθυνσις τῆς βουλήσεως πρὸς τὰς ὀρθῶς γνωσθεῖσας καὶ συνδεθεῖσας ἠθικὰς ἰδέας. Ἐγκεκλεισμένη κατ' ἀρχὰς ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τοῦ προσώπου, καθοδηγουμένη ὑπὸ τῆς κρίσεως ἀπολύτου ἐκτιμήσεως αἰχμαλωτίζει τὴν ὅλην προσωπικὴν βούλησιν εἰς τὰ ὀρθῶς ἐγνωσμένα πρότυπα. Γινώσκει τί βούλεται καὶ βούλεται ὅ,τι γινώσκει ἔχον ἀπόλυτον ἀξίαν. Δὲν μένει ὅμως ἐγκεκλεισμένη ἐν τῷ ἐσωτερικῷ βίῳ τοῦ προσώπου, ἀλλ' ὡς φρόνημα, ὡς βούλησις ᾐχμαλωτισμένη εἰς τὴν γνῶσιν θ' ἀποφασίσῃ συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ βούλεσθαι νὰ πράξῃ, ἐὰν ἡ πρᾶξις εἶνε δυνατή· θὰ βουληθῇ τὴν πρᾶξιν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἰδανικῆς προσπαθείας ἢ τοὐλάχιστον τὴν ἀπόπειραν τούτου, τὸ ὁποῖον διαγράφει ἡ γνῶσις. Ἡ βούλησις θὰ ἀργήσῃ μόνον ἐὰν ἡ πρᾶξις εἶνε ἀδύνατος. Τοῦτο ὅμως ἀνάγκη νὰ βεβαιωθῇ ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας, δὲν ἐπιτρέπεται δὲ νὰ προϋποτίθηται μόνον. Λοιπὸν τὸ ἀδύνατον τῆς πράξεως ἀνάγκη νὰ δειχθῇ δι' ἀποπειρῶν, ἐν αἷς ἀπέτυχεν ἡ πρᾶξις. Καὶ ὅμως ὅ,τι δὲν δύναταί τις νῦν νὰ κατορθώσῃ, δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ βραδύτερον. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἐξακολουθήσωσιν αἱ ἀπόπειραι ἐπὶ τούτου μέχρις οὗ ἐξαντληθῇ πᾶσα ἐλπὶς ἐπιτυχίας. Ἄνευ τοιαύτης ἐνεργοῦ βουλήσεως, ἄνευ τοιούτων ἀποπειρῶν παρατεινομένων μέχρι τοῦ ἐσχάτου

ὁρίου δὲν ὑπάρχει ἀρετή. Ἡ βούλησις ἡ δῆθεν βουλομένη τὸ ἀγαθόν, μὴ προβαίνουσα δὲ εἰς πρᾶξιν, ὅπου αὕτη δὲν καθίσταται ἀδύνατος ἕνεκα ἐξωτερικῶν κωλυμάτων, ἢ τοὐλάχιστον εἰς ἀποπείρας, δὲν εἶνε οὔτε βούλησις, ἥκιστα δὲ ἀπολύτως ἐπαινετή, δηλ. ῥυθμιζομένη πράγματι πρὸς τὴν γνῶσιν. Λοιπὸν τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς ἀποκλείεται ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τῆς πράξεως, ἡ φυγὴ ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ ὁ περιορισμὸς εἰς ἀργὴν θέαν τοῦ ἰδανικοῦ. Ἡ τοιαύτη ἀποχὴ οὐ μόνον εἶνε ἀδύνατος ψυχολογικῶς, διότι ὁ ἄνθρωπος ὡς πεπερασμένον ὂν ἔχει ἀπείρους ἀνάγκας, ἃς δύναται νὰ πληρώσῃ μόνον διὰ τῆς πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἀποδοκιμάζεται πράγματι ὑπὸ πασῶν τῶν ἰδεῶν. Ἐν πρώτοις ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου πρέπει νὰ ὑποστῇ πρῶτον τὴν βάσανον ἐν ταῖς ποικίλαις συγκρούσεσι τοῦ βίου. Μόνον ἡ ἀσφαλὴς νίκη, οὐχὶ δὲ ἡ ἐλευθέρα πειρασμῶν ἡσυχία καὶ ἀπομόνωσις δίδει ἀξιόπιστον μαρτυρίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Ἡ ἀρετή, ἥτις ὄπισθεν τῶν ὑψηλῶν τειχῶν μοναστηρίου ἢ ἐν τῇ ἐρημίᾳ αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἀσφαλῆ, εἶνε προβληματική. Ἔπειτα ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τῆς πράξεως εἶνε περιστολὴ τῆς βουλήσεως· αὕτη δὲ καθ' ἑαυτὴν ἤδη εἶνε ἐλάττωσις καὶ περικοπὴ τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἀρετῆς,ἥτις μόνον εἰς ἰσχυρὸν στέλεχος δύναται νὰ ἐγκεντρισθῇ καὶ δὲν ἀνέχεται ἀσθένειαν ἢ πτωχείαν τῆς βουλήσεως. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ ἐνεργητικότης καὶ τελειότης τῆς βουλήσεως κατορθοῦται διὰ τῶν ἀποπειρῶν καὶ τῆς ἀσκήσεως ἐν τῇ πράξει. Ἡ βούλησις ἐνισχύεται καὶ κρατύνεται ἐν τῷ κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν κωλυμάτων ἀγῶνι. Ἔπειτα ὅπου ἄλλοι (γονεῖς, πατρὶς κτλ.) ἔχουσιν εὔλογον ἀξίωσιν νὰ προσδοκῶσι παρὰ τοῦ ἀτόμου πρᾶξίν τινα, αὕτη δὲ παραλείπεται ὑπ' αὐτοῦ, γίνεται ὑπαίτιον προσβολῆς τοῦ δικαίου, ὡς καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, ἐὰν πάντοτε οἰκειοποιῆται τὰς ὑπηρεσίας καὶ προσφορὰς τῶν ἄλλων χωρὶς νὰ προσπαθῇ ν' ἀνταποδίδῃ αὐτὰς δι' ἀναλόγων ὑπηρεσιῶν καὶ προσφορῶν. Ἔπειτα εἶνε πρόδηλον, ὅτι δικαιοῦταί τις ν'ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς σπουδαιότητος, τοῦ πλούτου καὶ τοῦ βάθους ἀγάπης, ἥτις μόνον λόγους ἢ εὔωνα δάκρυα συμπαθείας ἔχει διὰ τὸν πλησίον, οὐδαμῶς δὲ κινεῖ χεῖρας καὶ πόδας πρὸς ἀπόκρουσιν δυστυχήματος ἢ περιποίησιν εὐεστοῦς. Ἔπειτα ἡ ἰδέα τῆς ἐμψύχου κοινωνίας, ἐν ᾗ συστηματοποιοῦνται ἅπασαι αἱ κοινωνικαὶ ἰδέαι, ἀπαιτεῖ παρὰ πάντων τὴν συνδρομὴν διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν ποι-

κίλων σκοπῶν αὐτῆς. Ἕκαστος κατὰ τὴν κλίσιν καὶ ἱκανότητα αὐτοῦ ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ ἐν τῷ συστήματι τῶν ἐργασιῶν τῆς κοινωνίας ὡρισμένον σημεῖον, ὁπόθεν δύναται νὰ ἐπιδρᾷ σκοπιμώτατα ὡς ὑπηρετικὸν μέλος εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῆς ἐμψύχου κοινωνίας. Εἰς οὐδένα ἐπιτρέπεται νὰ μείνῃ ἄνευ ἐπαγγέλματος· γενομένης δὲ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ, διαγράφεται οἴκοθεν ὡρισμένος κύκλος ἐνεργείας. Καὶ ἄλλως δὲ τὸ ἄτομον ὡς μέλος τῆς ἐμψύχου κοινωνίας ὀφείλει νὰ συντρέχῃ κατὰ δύναμιν πλὴν τῆς δράσεως ἐν τῷ ἐπαγγέλματι εἰς τὴν πραγμάτωσιν καὶ ἄλλων σκοπῶν αὐτῆς. Τὴν ἀπαίτησιν δὲ ταύτην δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ διὰ ποικίλης πράξεως. Ἡ ἀρετὴ τέλος εἶνε καλλιτέχνημα, βούλησις μορφωθεῖσα κατὰ τὰς ἰδέας, καὶ δὴ τὸ ὕψιστον τῶν καλλιτεχνημάτων· διότι τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ εἶνε τὸ πολυτιμότατον τῶν ὑλικῶν, ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ ἧς ἐξαρτᾶται ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Πᾶν καλλιτέχνημα δὲν δύναται ν' ἀποκλείσῃ ἑαυτό. Πάρεστι πρὸς θέαν, πρὸς ἀπόλαυσιν παντὸς δυναμένου νὰ ἐκτιμήσῃ αὐτό. Οὕτω καὶ ἡ ἀρετὴ τείνει εἰς τὸ ν' ἀκτινοβολῇ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς καλλονὴν καὶ ν' ἀφομοιοῖ πρὸς ἑαυτὴν πᾶν τὸ εἰς τὸν κύκλον αὐτῆς εἰσερχόμενον. Δύναται λοιπὸν νὰ γείνῃ κοινωφελής. Πλὴν τούτου τὸ ἐξοχώτατον τῶν ἔργων τῆς ἀρετῆς εἶνε τὸ νὰ «γεννᾷ ἀρετήν». Εἶνε ἐκ πείρας ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ ἄνθρωπος βούλεται νὰ διαθέτῃ καὶ ἄλλους ὑπὲρ τούτου, ὅ,τι ἔχει ἱερὸν καὶ τίμιον· τείνει εἰς τὸ νὰ μεταδίδῃ καὶ εἰς ἄλλους τὰ συναισθήματα καὶ τὰ πρότυπα αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ ἐνάρετος θὰ ζητήσῃ ἐν πάσῃ παρουσιαζομένῃ εὐκαιρίᾳ νὰ πείσῃ καὶ ἄλλους περὶ τοῦ κάλλους τῆς ἀρετῆς ἐν λόγῳ καὶ ἐν ἔργῳ, διὰ τῆς εὐγλωττίας καὶ τοῦ παραδείγματος. Εἰς τοῦτο δὲ παρορμᾶται ἤδη καὶ ὑπὸ τῆς παιδαγωγούσης ἀγάπης. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς κοινωνίας ἵνα σώσῃ μόνον τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. (1)

(1) Ἐὰν ἐπιτρέπηται εἰς πνεύματα ἐξόχου θεωρητικῆς ἱκανότητος (ὡς π. χ. εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα) νὰ ζητήσωσι τὸν ἀτομικὸν αὐτῶν προορισμὸν ἐν τῇ μονήρει ἐρεύνῃ καὶ θεωρίᾳ, ἐὰν δὲν δύναταί τις ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀπομάκρυνσιν εἰς ψυχάς, αἵτινες συντριβεῖσαι ἐξ οἰκείων ἢ ἀλλοτρίων ἁμαρτημάτων ἐλπίζουσι νὰ εὕρωσι τὴν ἀπολεσθεῖσαν ἐσωτερικὴν γαλήνην ἐν τῇ ἐρημίᾳ, ἐὰν ἐν ἐποχαῖς ἠθικῆς παραλύσεως τῆς κοινωνίας, κλονισμῶν τῆς πολιτείας, θρησκευτικῶν διωγμῶν, καταπλημμυρήσεως αἱρέσεων, χαλαρώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, λοιμῶν, λιμῶν καὶ ἐλλείψεως πάσης παραμυθίας βαθέως συναισθανόμεναι καὶ εὐσεβεῖς ψυχαὶ μὴ συναισθανόμεναι ἐν ἑαυταῖς τὴν δύναμιν τοῦ νὰ μεταμορφώσωσι τὰ ἐρείπια τῆς ἠθικῆς παραλύσεως εἰς ἀκρογωνιαίους λίθους νέου οἰκοδομήματος ἀναγκάζονται νὰ φύγωσι τὸν κόσμον, νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς ἑαυτὰς καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅμως τοιαύτη ἀποχὴ ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τοὺς κοινοὺς σκοποὺς τῆς ἀνθρωπότητος κατ' ἐξαίρεσιν ἐπιτρεπομένη δὲν δύναται νὰ γείνῃ γενικὸν πρότυπον. Ὁ ἀληθὴς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου καὶ ὡς μέλους τῆς κοινωνίας εἶνε ἡ σύμφωνος πρὸς τὰς ἰδέας πρᾶξις.

Καίτοι δὲ ἡ ἀρετὴ ἀποκλείει τὴν ἀποχὴν ἀπὸ τῆς πράξεως, ἐὰν αὕτη εἶνε δυνατή, δὲν ἕπεται ὅμως ἐκ τούτου ὅτι ἀποβάλλει τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς ἀξίαν, ἐὰν ἡ πρᾶξις εἶνε ἀδύνατος, τὸ ἀποτέλεσμα ἀνέφικτον. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ προσωπικὴ ἀξία δὲν ἀπαιτοῦσιν ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι τὴν πρᾶξιν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ἔργον, ὃ ἠβουλήθη. Ἡ προσπάθεια τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, τῆς τελειότητος, τῆς ἀγάπης κτλ. μένει εὐγενὴς καὶ σώζει τὴν ἀξίαν, καὶ ἐὰν δὲν ἐπετεύχθη ὁ ἐξωτερικὸς σκοπός. Ἐὰν ἐνταῦθα ἦτο ἀναγκαῖον νὰ προσέλθῃ τι ἐξωτερικόν, ἐὰν ἡ ἀρετὴ ἐξηρτᾶτο ἔκ τινος ὡρισμένου ἔργου, τὸ ὁποῖον κατωρθώθη, ἔκ τινος ἐφικτέας ἐξωτερικῆς κτήσεως, ἡ ἀπόλυτος ἀξία θὰ ἐξηρτᾶτο ἔκ τινος ἄλλου παρὰ τὴν σχέσιν βουλημάτων καί, ἐπειδὴ τὸ ἐξωτερικὸν εἶνε ἥκιστα τῶν ἐφ' ἡμῖν, ἡ ἀρετὴ δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ τοὐλάχιστον εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὴν ἀρετὴν ἀρκεῖ πολλάκις φρόνημα προσωπικόν, ἔχον ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ ἰσχυρόν. Ἡ ἀρετὴ εἶνε ἀνεξάρτητος καὶ αὐτάρκης, ὅσον καὶ ἂν ἐξαρτᾶται ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν σκοπῶν αὐτῆς ἔξωθεν.

§ 74. Καίτοι ἡ ἀρετὴ θὰ ἐνεργήσῃ, ὅπου ἂν εὕρῃ εὐκαιρίαν πρὸς τοῦτο, δὲν ὁρίζεται ὅμως διὰ τούτου τί θὰ πράξῃ καὶ πῶς θὰ πράξῃ. Ἡ ἐνέργεια τῆς ἀρετῆς ῥυθμίζεται μὲν πάντοτε πρὸς τὰς αὐτὰς ἰδέας, ἀλλ' ἤδη αἱ ἰδέαι αὗται περιέχουσι ποικίλον τι, τὸ ὁποῖον δὲν ἐκδηλοῦται διὰ μιᾶς ὅλον, ἀλλ' ὁτὲ μὲν ἡ μία ἰδέα ὁτὲ δὲ ἡ ἑτέρα ἄλλοτε δὲ τοιοῦτος ἢ τοιοῦτος συνδυασμὸς αὐτῶν· καὶ τοῦτο διότι

δὲν παρουσιάζονται πάντοτε ἐν τῇ πραγματικότητι αἱ αὐταὶ ἀφορμαί, προτροπαὶ καὶ εὐκαιρίαι πρὸς ἐνέργειαν. Ὅθεν ἡ ἐνέργεια τῆς ἀρετῆς θὰ εἶνε ὁμοιόμορφος ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις· αὗται ὅμως εἶνε πάντοτε ποικιλώταται. Ἑπομένως καί τοι ἡ ἀρετὴ ἀκολουθεῖ τὰς αὐτὰς ἀρχάς, ἡ ἐνέργεια αὐτῆς θὰ εἶνε ποικιλωτάτη συμμορφουμένη πρὸς τὴν ἀτομικότητα τῆς περιστάσεως. Εἰς τὰς πράξεις ὑπόκειται πάντοτε συλλογισμός, τοῦ ὁποίου μόνον τὰς μείζονας προτάσεις παρέχουσιν ἐκεῖναι αἱ ἀρχαί· αἱ ἐλάσσονες λαμβάνονται ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων τοῦ πραγματικοῦ βίου, εἰς ἃς θὰ ἐφαρμοσθῶσιν ἐκεῖναι αἱ ἀρχαί· ὁ δὲ πραγματικὸς βίος εἶνε ποικιλώτατος. Καὶ ὁ δικαστὴς ἀκολουθεῖ τὰς αὐτὰς ἀρχάς. Ἐφαρμόζων ὅμως αὐτὰς εἰς τὰς διαφόρους περιπτώσεις, καταντᾷ εἰς διαφόρους ἀποφάσεις. Ἐὰν λοιπὸν ὀνομάσωμεν πρακτικὸν ἠθικὸν ἐλατήριον τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ ὑπάγοντος τὴν ἀτομικὴν περίστασιν εἰς τὸ ὅλον τοῦ ἐναρέτου φρονήματος, ἡ ἀρετὴ μεθ' ὅλον τὸ ὁμοιόμορφον τῶν ἀρχῶν αὐτῆς δὲν θὰ κινῆται πανταχοῦ ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐλατηρίων, ἀλλὰ δυνατὸν ἐξ ἑνὸς ἐλατηρίου νὰ προέρχωνται πλείονες πράξεις, εἰς μίαν πρᾶξιν νὰ συνεργῶσι πλείονα ἐλατήρια. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἀρετὴ θὰ ἀπαντήσῃ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς προσκόμματα καὶ κωλύματα. Ἡ ἐνάρετος βούλησις ἐξαρτᾶται ἐν γένει ἐξ ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων μὴ ὡρισμένων μέν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀποτελοῦσι πολλάκις τ' ἀναγκαῖα μέσα τῆς ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ πραγματώσεως τοῦ ἀπολύτως ἀρέσκοντος φρονήματος. Πολλάκις τέλος ἡ ἀρετὴ ἀναγκάζεται, μάλιστα ἐν τῇ πραγματώσει τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν νὰ περιμένῃ τὴν συνέργειαν ἄλλων βουλήσεων· αὕτη δὲ ἡ συνέργεια ἐπιδέχεται ἀπείρους βαθμοὺς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀσφάλειαν, μεθ' ἧς ἡ ἀρετὴ δύναται νὰ προσδοκᾷ αὐτήν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν. Ὥστε ἡ ἀρετὴ οὐ μόνον ἐπιδέχεται ποικιλωτάτην ἔκφρασιν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ἀλλ' αὕτη ἡ ποικιλία ἐν τῇ ἐνεργείᾳ οὐσιωδῶς ἀνήκει εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτῆς. Αὕτη ἡ ποικιλία καὶ διαφορὰ τῆς πράξεως ἐγένετο ἡ ἀφορμὴ τῆς παραδοχῆς πολλῶν ἀρετῶν. Ἀλλ' ἡ ἀρετὴ εἶνε κυρίως μία, ἡ ὁλότης τοῦ προσώπου, διηνεκῶς ὑπείκοντος εἰς τὴν ὁλότητα τῶν ἰδεῶν· δὲν εἶνε ὅμως οὕτως ἁπλῆ, ὥστε ἐν τῇ ὁλότητι, ἣν σημαίνει, νὰ μὴ διακρίνηται ποικίλον τι, τὸ ὁποῖον εἶνε συνδεδεμένον ἐν αὐτῇ ὡς οἱ

παράγοντες γινομένου, καὶ ἐμφανίζεται ποικιλοτρόπως κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς ἀφορμάς. Κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν δύναται νὰ γίνηται λόγος περὶ πλειόνων ἀρετῶν, πάντοτε ὅμως μετὰ τῆς ἐπιφυλάξεως ὅτι ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς εἰς τὰ συνιστῶντα αὐτὴν γνωρίσματα δὲν πρέπει νὰ εἶνε κατατομὴ τούτου, τὸ ὁποῖον εἶνε ἐν αὐτῇ ἀναγκαίως συνδεδεμένον. Οὐδεὶς π. χ. θὰ συγχέῃ τὰς μερικὰς ἀρετὰς τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀγάπης. κλ. πρὸς τὴν ἀρετὴν αὐτήν, οὐδὲ θὰ εὕρῃ ἐν αὐταῖς κεχωρισμέναις τοῦ κοινοῦ κέντρου τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας τὴν ἔκφρασιν τῆς συμφωνίας τῆς ὁλικῆς βουλήσεως πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν ἰδεῶν. Τοὐλάχιστον αἱ δυναταὶ διακρίσεις ἐν τῷ βάθει τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς οὐδεμίαν δίδουσι διαίρεσιν αὐτῆς, ἡ δὲ πληθὺς τῶν ἀρετῶν σημαίνει τὰς ποκίλας μορφάς, ὑφ' ἃς ἐκδηλοῦται ἡ μία ἀρετὴ ἐν ταῖς ποικίλαις περιστάσεσι τοῦ βίου καὶ ταῖς ἀφορμαῖς τοῦ πράττειν καὶ ἐφαρμόζεται κατὰ διαφόρους τρόπους ἡ ἐν αὐτῇ περιεχομένη ἠθικὴ γνῶσις. Σχετικῶς πρὸς ταύτας τὰς ἀμέσους λεγομένας ἀρετὰς ἐπιτρέπει ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς, καί περ ἀρχικῶς μόνον ἀφορῶσα εἰς τὴν βούλησιν τήν ἀφοσιουμένην εἰς τὰς ἰδέας, νὰ γίνηται λόγος καὶ περὶ ἐμμέσων ἀρετῶν, τοιούτων δηλ. ἰδιοτήτων καὶ ἕξεων τοῦ προσώπου, εἰς ἃς πρέπει ν' ἀποδοθῇ σημασία μέσου, δι' οὗ προσεγγίζομεν εἰς τὸ ἰδανικόν· τοιούτων φρονημάτων, τὰ ὁποῖα χωρὶς νὰ εἶνε ἡ ἄμεσος ἔκφρασις ὡρισμένης ἠθικῆς ἰδέας εὑρίσκονται ὅμως ἐν ἐγγυτέρᾳ ἢ ἀπωτέρᾳ συναφείᾳ πρὸς μίαν ἢ καὶ ἁπάσας τὰς ἰδέας χρησιμεύοντα ὡς κατάλληλα μέσα πρὸς πραγμάτωσιν αὐτῶν. Οὕτω π. χ. ἡ φιλεργία, ἡ ἐπιμέλεια, ἡ ἀκρίβεια, ἡ ἀγάπη τῆς τάξεως, ἡ ἕξις τοῦ ζῆν συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ὑγιεινῆς, ἡ τήρησις τοῦ μέτρου ἐν ταῖς ἀπολαύσεσιν, ἡ λιτότης, ἡ ἐγκράτεια, ἡ φυγὴ τοῦ περιττοῦ, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τεχνητῶν ἀναγκῶν, ὁ ἐξευγενισμὸς τῶν ἀπολαύσεων κτλ. θεωροῦνται ἔμμεσοι ἀρεταί. Ἐπίσης ἔμμεσοι ἀρεταὶ θεωροῦνται ὡς πρὸς τὴν ἀπόκτησιν καὶ χρῆσιν τῶν ἐξωτερικῶν μέσων ἡ φειδὼ καὶ ἡ οἰκονομία. Εὐκόλως δὲ κατανοεῖται ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς δὲν εἶνε θεμελιώδης ἔννοια καὶ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς καὶ ἑπομένως δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς.

§ 75. Ἡ ἔκφρασις τῆς ἀρετῆς ἐν τῇ πράξει δὲν θὰ εἶνε τόσον εὔκολος καὶ τόσον ἀσφαλής, ὥστε ἡ ἐντελὴς πραγμάτωσις αὐτῆς ἐν τῷ βίῳ νὰ προσδοκᾶταί που. Ἐν πρώτοις ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ χρόνου· ἡ ἰσχύς, ἡ ἔκτασις, ὁ πλοῦτος αὐτῆς δὲν ἀποκτᾶται διὰ μιᾶς. Ἐκτὸς τούτου ὑπάρχουσιν ἀστασίαι καὶ διακοπαὶ τῆς παντοτεινῆς αὐτῆς ἐντάσεως. Καὶ ἡ ἠθικὴ γνῶσις ἀναπτύσσεται κατ' ὀλίγον. Πρὶν ἢ φθάσωμεν λοιπὸν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀνωτέρας μορφώσεως, δυνατὸν νὰ ἐλλείπῃ τι ἐν αὐτῇ, ἑπομένως νὰ προκύψωσιν ἀναγκαίως ἠθικὰ ἐλαττώματα καὶ ἠθικαὶ ἀτέλειαι. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡ ἠθικὴ γνῶσις καὶ βούλησις ἀναπτυχθῶσιν ἐντελῶς, ἡ προσοχὴ ἡμῶν δὲν εἶνε πάντοτε ἐξ ἴσου ἐντεταμένη καὶ δὲν συγκεντροῦται ἐπίσης εἰς τοὺς πολλοὺς σκοπούς, πρὸς οὓς ὀφείλει νὰ διευθύνηται ἡ βούλησις ἡμῶν. Ἐκτελουμένου τοῦ ἑνὸς σκοποῦ, σκοτίζονται ἕνεκα τῆς στενότητος τῆς συνειδήσεως οἱ ἄλλοι. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἠθικῶς κενῶν θέσεων κατέχει τέλος καὶ ἡ μὴ ἠθικὴ βούλησις ἀρκετὴν θέσιν· διότι, καὶ ὅπου ἡ βούλησις ἀντιστοιχεῖ ἐντελῶς εἰς τὴν ἑκάστοτε γνῶσιν, ἡ ἀτέλεια πηγάζει τὸ μὲν ἐκ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἠθικῆς πλάνης (ὡς ὅταν ποιῶμεν ἐσφαλμένην ἐφαρμογὴν ὀρθῶν ἀρχῶν), τὸ δὲ ἐκ κωλυμάτων τῆς *ἐκτελέσεως* (ὡς ὅταν ἀποτυγχάνωμεν ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν μέσων.) Διότι ὅταν πρόκειται περὶ τῆς ἐφορμογῆς τῶν ἰδεῶν ἐν τῷ βίῳ, εἰς τὴν ἠθικὴν γνῶσιν ἀνήκει οὐ μόνον ἡ γνῶσις τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν μέσων τῆς ἐκτελέσεως τούτου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ· κατὰ ταύτην δὲ τὴν ὄψιν καὶ τὸ ἄριστον φρόνημα ὑπόκειται εἰς τὴν πλάνην. Ἡ πλάνη δὲν εἶναι μὲν ἁμάρτημα, δύναται ὅμως νὰ φέρῃ εἰς αὐτό, τότε δὲ ἡ ἀρετή, ἥτις ἐπιβλέπει τὴν ἐσφαλμένην ὁδόν, ἣν ἠκολούθησε, δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ τὸν ψόγον τὸν παρακολουθοῦντα τὰ διαβήματα αὐτῆς. Ὅπου τέλος τὰ σχέδια τῆς ἀρετῆς ναυαγοῦσιν ἀπέναντι τῆς δυσμενείας τῶν περιστάσεων, τῆς νωθρότητος ἢ κακίας τῶν ἄλλων, μένει μὲν τότε εἰς αὐτὴν ἡ συνείδησις ὅτι *ἠβουλήθη* τὸ ἄριστον, ἀλλ' ἡ ἀποτυχία ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτῆς τὴν θέαν τοῦ ἔργου, εἰς παραγωγὴν τοῦ ὁποίου ἔτεινεν ἡ βούλησις. Οὕτως ἡ ἀρετὴ εὑρίσκει ἑαυτὴν οὐ μόνον ἐνεργοῦσαν, ἀλλὰ καὶ *πάσχουσαν*. Ἡ φαιδρὰ σπουδαιότης, μεθ' ἧς ἤρξατο τοῦ ἔργου αὐτῆς, θὰ ἀναγκασθῇ πολλάκις νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν λύπην διὰ

τὴν ἀποτυχίαν, πολλάκις δὲ εἰς τὴν ἠθικὴν *μετάνοιαν*, δηλ. τὸν ἠθικὸν πόνον, τὴν αὐτοκατάκρισιν, τὴν καταδίκην τῆς οἰκείας βουλήσεως μὴ συμφωνούσης ἢ πρὸς τὰς ἰδέας αὐτάς, ἢ πρὸς τὰ κατάλληλα μέσα τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν.

Εἰς τὴν ἀρετὴν εἶνε ξένη ἡ μετάνοια, διότι εἶνε τελεία συμφωνία τῆς προσωπικῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἠθικῆς γνώσεως. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶνε ἡ ἀρετὴ ὁ κλῆρος τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ἡμᾶς εἶνε δυνατὴ μόνον προσέγγισις εἰς τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀρετῆς, λοιπὸν τάσις πρὸς αὐτήν, ἐνῷ αὐτὴ αὕτη μένει ἰδανικὸν ἀνέφικτον εἰς ἡμᾶς. Τοιοῦτον ἰδανικὸν ὅμως ἀνάγκη νὰ νοηθῇ ὑφ' ἡμῶν ὡς διηνεκὴς σκοπός, διότι μόνον οὕτω μένωμέν πως πιστοὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν, μόνον οὕτω δὲν αἴρεται τὸ ἐνάρετον φρόνημα.

Ἐντεῦθεν γεννᾶται ἡ ἀνάγκη ἐννοίας ἐκφραζούσης ἐκείνην τὴν σχέσιν τῆς πραγματικῆς βουλήσεως πρὸς τὸ πρότυπον τῆς ἀρετῆς, ἐν ᾗ περιλαμβάνονται καὶ πᾶσαι αἱ ἐλλείψεις καὶ οἱ περιορισμοὶ αὐτῆς. Ἐὰν ἡ ἀρετὴ πάσχῃ ἕνεκα ἐσωτερικῶν ἢ ἐξωτερικῶν αἰτιῶν χωρὶς ν' ἀρθῇ ἐκ τούτου τὸ ἐνάρετον φρόνημα, δηλ. ἐὰν νοῆται ὅτι ὑπάρχει ἡ ἰσχὺς τῆς ἠθικῆς βουλήσεως χωρὶς νὰ παράγῃ ἐντελῶς τὸ διωκόμενον ἀποτέλεσμα, ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς μεταβάλλεται τότε εἰς τὴν τῆς *ἠθικῆς προσπαθείας*. Ἕνεκα ταύτης τῆς προσπαθείας θὰ δοθῇ εἰς τὸ πρόσωπον οὐχὶ τὸ κατηγορούμενον τῆς τελείας ἀρετῆς, ἀλλὰ τὸ τῆς *ἠθικότητος*. Αὕτη ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος εἶνε ἡ κατάλληλος ἔκφρασις διὰ τὴν ἀξίαν προσωπικῆς βουλήσεως, ἥτις χαρακτηρίζεται διὰ τῆς προσπαθείας εἰς τὸ νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸ πρότυπον· ἐν τῇ πραγματώσει ὅμως αὐτοῦ εἶνε ἐκτεθειμένη εἰς μικρὰς ἢ μεγάλας ἐλλείψεις.

Οὐσιώδης ἰδιότης τῆς ἠθικότητος εἶνε ἡ *μετριοφροσύνη*, ἥτις ἔχει συνείδησιν τῆς διαστάσεως τῆς πραγματικότητος ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ. Ὁ μετριόφρων ὁμολογεῖ ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅτι εἶνε «ἀχρεῖος δοῦλος» καὶ ἐὰν ἔχῃ τὴν ὀρθὴν αὐτοεκτίμησιν, ἣν ὀφείλει νὰ ἔχῃ, ἵνα δύναται νὰ κρίνῃ περὶ ἑαυτοῦ ὀρθῶς, δηλ. ἐὰν ἔχῃ ἐντελῶς σαφῆ συνείδησιν τούτου, ὅ,τι εἶνε καὶ κατορθοῖ καθ' ἑαυτὸν καὶ πλησίον ἄλλων. Πρὸς τοῦτο εἶνε ἀναγκαία ἡ αὐτογνωσία (τὸ «γνῶθι σαυτόν»), δι' ἧς ὀφείλει νὰ περιποιήσῃ εἰς ἑαυτὸν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς οἰκείας ἀξίας, λοιπὸν νὰ καταμάθῃ σαφῶς τὰ ὅρια τῆς

οἰκείας δυνάμεως καὶ συγχρόνως νὰ εἶνε ἐλεύθερος πάσης ἐπάρσεως, ὑπερτιμήσεως ἑαυτοῦ καὶ ὑπεροψίας ἐν σχέσει πρὸς ἄλλους. Ὅσῳ ὀρθοτέρα αὐτοεκτίμησις συνδέεται μετὰ τῆς γνώσεως τῶν ἰδεῶν, τοσούτῳ ἀληθεστέρα θὰ εἶνε ἡ μετριοφροσύνη, δηλ. ἡ συνείδησις τῆς ἀποστάσεως, ἐν ᾗ εὑρίσκεταί τις ἀπέναντι τούτου, ὃ ὤφειλε νὰ εἶνε καὶ πράττῃ.

Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ὁμολογῶμεν τὰς ἐλλείψεις καὶ τὰ ὅρια ἡμῶν, δὲν πρέπει νὰ παραιτήσωμεν διὰ τοῦτο τὴν τάσιν πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔγνωμεν ὀρθὸν καὶ ἀναγκαῖον, διότι μέχρι τοῦδε ἀπέτυχε, ἢ διότι ἀκόμη πρόσκειται εἰς αὐτὸ ἀτέλειά τις. Εἰς τὸν μετριοφρονοῦντα ἀνάγκη νὰ προστεθῇ ὡς δευτέρα ἰδιότης τῆς ἠθικότητος τὸ ὅτι μεθ' ὅλα ταῦτα ἐμμένει εἰς τὴν γενικὴν ἀπόφασιν τοῦ ν' ἀκολουθῇ πάντοτε καὶ μένῃ πιστὸς εἰς τὴν ἀρίστην γνῶσιν, ἥτις εἶνε κατατεθειμένη ἐν ταῖς πρακτικαῖς ἀρχαῖς, συγχρόνως δὲ νὰ προσπαθῇ διηνεκῶς νὰ περιορίσῃ κατ' ὀλίγον τὴν μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἰδανικοῦ διάστασιν, ἑπομένως νὰ βελτιοῖ τὴν γνῶσιν καὶ ἐνισχύῃ τὴν βούλησιν.

Ἀλλὰ πόθεν θ' ἀντλήσῃ ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος τὸ θάῤῥος πρὸς τὴν πρᾶξιν καὶ πῶς θὰ διατηρήσῃ τὴν ἠθικὴν ἐνεργητικότητα καὶ δραστηριότητα, τὴν πίστιν εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσιν καὶ νίκην τοῦ ἀγαθοῦ, ἐνῷ ἡ ἐμπειρία παρουσιάζει τοσαῦτα κωλύματα καὶ ἀτελείας τῆς ἠθικῆς πράξεως ; Ποῦ θὰ στηρίξῃ τὴν εἰς τὸ ἐφικτὸν τῆς πραγματώσεως τῶν ἰδεῶν πεποίθησιν, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν εἶνε δυνατὴ γνησία βούλησις ; Ἐνταῦθα ἔρχεται εἰς συμπλήρωσιν τῆς Ἠθικῆς κατὰ τὴν ὄψιν τοῦ δυνατοῦ τῆς πραγματώσεως τῶν ἰδεῶν ἡ θρησκεία. Ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν τῆς Ἠθικῆς, ἡ ἰδεολογία, δὲν χρῄζει τῆς θρησκείας πρὸς θεμελίωσιν, διότι ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀπολύτου ἠθικῆς κρίσεως. Ἀλλ' ἡ ἠθικότης ὡς φρόνημα ἔχει ἀνάγκην τοῦ στηρίγματος τῆς θρησκείας. Μετὰ τῆς ἠθικότητος ἀνάγκη νὰ συνδεθῇ ἡ πίστις εἰς ἠθικὴν διάταξιν τοῦ κόσμου, ἥτις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ ἀντιφάσεως ἄλλως, εἰμὴ ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι εἶνε ἔργον Θεοῦ πανσόφου, παντοδυνάμου καὶ παναγάθου, βουλομένου τὸ ἀγαθὸν καὶ προθέσαντος αὐτὸ ὡς τελικὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἑπομένως οὕτω διατάξαντος τὸν κόσμον καὶ τοιαῦτα μέσα παρασκευάσαντος πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὥστε ἐπὶ τέλους

νὰ ναυαγῇ πᾶσα ἡ δύναμις τοῦ κακοῦ καὶ νὰ ἐξασφαλίζηται ἡ νίκη τοῦ ἀγαθοῦ. Οὕτω ἀνάγκη νὰ λάβῃ ἡ ἠθικότης τὴν μορφὴν τῆς εὐσεβείας, ἥτις εἶνε ἠθικότης συνδεομένη μετὰ τῆς πίστεως εἰς ἠθικὴν διάταξιν τοῦ κόσμου.

Πρὸς τὴν ἠθικότητα συμπίπτει κατὰ μέγα μέρος ἡ εὐσυνειδησία. Συνείδησις ἐν ἠθικῇ σημασίᾳ εἶνε ἔνθεν μὲν ὡς ἠθικὴ κρίσις πηγὴ τῶν ἰδεῶν, ἔνθεν δὲ τὸ ἄθροισμα τῶν ἰδεῶν καὶ πρακτικῶν ἀρχῶν, ἃς παράγει ἕκαστον ἄτομον ἐκ τῶν ἰδεῶν. Τοῦτο τὸ ἄθροισμα, καί τοι ὑπόκεινται εἰς αὐτὸ αἱ αὐταὶ ἠθικαὶ κρίσεις ὡς σταθερὸς παράγων, γεννᾶται κατ' ὀλίγον, παρ' ἑκάστῳ εἶνε μεταβλητόν, διάφορον παρὰ διαφόροις. Ὁ μὲν ἔχει λεπτὴν συνείδησιν, ὁ δὲ παχυλήν. Λοιπὸν εὐσυνειδησία εἶνε τὸ νὰ αἰχμαλωτίζῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὰς πρακτικὰς ἀρχάς. Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος ἐξ εὐσυνειδησίας οὐ μόνον προσέχει μήπως πράξῃ τι ἠθικῶς δυσαρμονικόν, ἀλλὰ φροντίζει νὰ δώσῃ ἐν τῷ βίῳ εἰς τὸ ἐσωτερικῶς προτυπωθὲν τὴν καθαρωτάτην καὶ τελειοτάτην ἔκφρασιν. Ἀφοῦ δὲ ἀναπτυχθῇ ἡ συνείδησις, συνιστᾶται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ δικαστήριον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ συνείδησις ἐνασκεῖ τὰ δικαστικὰ καθήκοντα, ἀφοῦ διὰ τῆς ἠθικῆς κρίσεως ἀπέκτησεν ἤδη τὸν κανόνα διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ δίκαιον. Ἡ συνείδησις μεταβάλλεται ἐνταῦθα εἰς ἀκουστὴν ἐσωτερικὴν φωνὴν τῆς αὐτοεκτιμήσεως ἢ αὐτοκατακρίσεως, ἥτις ἐν δεδομένῃ περιπτώσει δὲν σιωπᾷ, ἀλλ' ἐξαγγέλλει ἔπαινον ἢ ψόγον καὶ ἐὰν σιγήσωσιν ἅπασαι αἱ γλῶσσαι τῶν ἀνθρώπων.

§ 76. Ἡ ἠθικότης ἐκφράζει τὴν τάσιν τῆς προσωπικῆς βουλήσεως πρὸς τὸ πρότυπον τῆς ἀρετῆς περιλαμβάνουσαν καὶ ἁπάσας τὰς ἐλλείψεις τὰς παρομαρτούσας εἰς τὴν ἀτέλειαν τοῦ πεπερασμένου ὄντος. Δυνατὸν ὅμως νὰ γεννῶνται ἐν τῷ ἀτόμῳ ἐπιθυμίαι καὶ πάθη, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἄλλας πηγὰς καὶ ἄλλα ἀντικείμενα παρὰ τὰς ἰδέας. Οὕτω γεννῶνται ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀτόμου οὐ μόνον ἠθικῶς κεναὶ θέσεις, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο μὴ ἠθικαί, τῆς βουλήσεως αὐτοῦ διαφωνούσης πρὸς τὰς ἰδέας. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ ἔννοια τοῦ ἐναντίου τῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικότητος ἐκφράζουσα οὐ μόνον ἔλλειψιν τοῦ εἰς τὴν ἀρετὴν ἀνήκοντος, ἀλλὰ βούλησιν ἀντικειμένην ἀμέσως εἰς τὰς ἰδέας, ἑπομένως ἐπισύρουσαν εἰς ἑαυτὴν θετικὸν ἠθικὸν ψό-

γον. Ἀφοῦ δὲ ἡ ἀρετὴ καὶ ἠθικότης ἔχουσι διαφόρους παραγοντας, ἔτι δυσκολώτερον εἶνε νὰ ἐξαντλήσῃ τις τὸ ἐναντίον αὐτῶν διὰ μιᾶς μόνης ἐννοίας. Τῆς ἀρετῆς ἡ ὁδὸς εἶνε εὐθεῖα. ἑπομένως εἶνε μία μόνη· ἀποκλίσεις δὲ ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, σκολιαὶ ὁδοί, εἶνε ἄπειροι. Ἐνταῦθα ἀρχόμενός τις ἀπὸ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς ἀγνοίας, ἀσθενείας, ἀπροσεξίας, ἀπρονοησίας κτλ. προβαίνει διὰ τῆς διαχύσεως καὶ κουφονοίας εἰς τὴν ἔλλειψιν ἠθικοῦ φρονήματος, ἥτις δὲν παρίσταται μόνον ὡς ἀμβλύνοια καὶ ἔλλειψις πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλὰ δύναται νὰ συνδέηται καὶ πρὸς μέγαν βαθμὸν διανοητικῆς μορφώσεως. Ἐὰν δὲ μεταβῇ εἰς τὸ ἀντίθετον μέρος θὰ εὕρῃ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μόνιμον καταφρόνησιν τοῦ ἠθικοῦ ψόγου, ἐπὶ μέρους βουλήματος ἀποσπωμένου τῆς προσωπικῆς βουλήσεως καὶ ἀποκλίνοντος μόνον ἐν τῇ ἐπὶ μέρους περιπτώσει ἀπὸ τῆς γνώσεως. Οὕτω προκύπτει διαφωνία τῆς προσωπικῆς βουλήσεως καὶ γνώσεως ἐν τῇ ἐπὶ μέρους περιπτώσει, λοιπὸν ἐπὶ μέρους ἐλάττωμα καὶ ἁμάρτημα χωρὶς νὰ ὑπόκειται εἰς αὐτὸ γενικὴ πρόθεσις, γεννᾶται τὸ κυρίως κακὸν ἐξ ἀδυναμίας ἢ ἀδρανείας, τὸ ὁποῖον ὅμως δύναται νὰ καταντήσῃ εἰς μὴ ἠθικὰς ἕξεις. Ἐπὶ τέλους δύναται νὰ γεννηθῇ ἡ γενικὴ ἀπόφασις τοῦ ἀντιτίθεσθαι τῇ ἠθικῇ κρίσει εἴτε ἐν στενωτέρῳ, εἴτε ἐν εὐρυτέρῳ κύκλῳ. Οὕτω γεννᾶται ἡ κακὴ βούλησις τῆς μοχθηρίας, τῆς ἐσωτερικῆς διαφθορᾶς, τὸ διαβολικὸν φρόνημα. Τὸ κακὸν εἶνε τότε ἡ ἀρχὴ τοῦ προσώπου. Γινώσκει ὅτι βούλεται τὸ κακὸν καὶ ὅμως βούλεται αὐτὸ κατ' ἀρχήν, ἔστω καὶ ἐν στενῷ κύκλῳ. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπεξετάθη τὸ κακὸν εἰς ὅλον τὸν πνευματικὸν βίον, ἐὰν ἐγενικεύθη τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιστάσεως πρὸς τὰς ἠθικὰς ἰδέας, τὸ τοιοῦτον διαβολικὸν φρόνημα κατὰ μίαν τοὐλάχιστον ὄψιν σώζει ἀξίαν τινά, ὅτι ὁ ἔχων αὐτὸ μένει πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ. Ἑπομένως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἀπόλυτον, ὑπὸ πᾶσαν ὄψιν ἀξιόμεμπτον κακὸν δὲν ὑπάρχει. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως δὲ τῶν διαφόρων βαθμῶν τοῦ μὴ ἠθικοῦ φρονήματος κατανοεῖ τις, ὅτι ἡ κακία δὲν εἶνέ τι ἁπλῶς ἀρνητικόν, ἔλλειψις τοῦ πρὸς τελείαν ἀρετὴν ἀπαιτουμένου (ὅπως ἐνόμισάν τινες δῆθεν ἕνεκα θρησκευτικῶν λόγων), ἀλλά τι ἐπίσης θετικόν, ὅπως ἡ ἀρετή. Τὸ κακὸν εἶνε μὲν πάντοτε ἔλλειψις, ἐλάττωμα ἐν προσώπῳ, ἀλλὰ πάντοτε θετικόν. Στηρίζεται ἐπὶ

τῶν ἡμετέρων πραγματικῶν δυνάμεων καὶ τάσεων, αἵτινες διευθύνονται πρὸς ὡρισμένον σκοπὸν καὶ καταντῶσιν εἰς ἀπολύτως φευκτέας πράξεις. Ἔπειτα τὸ ἐλλεῖπον χρῄζει ἀναπληρώσεως· τὸ δὲ κακὸν ἐν ἡμῖν καὶ ἐκτὸς ἡμῶν ἀπαιτεῖ καταπολέμησιν· ἡ δύναμις δέ, ἣν ἀπαιτεῖ οὗτος ὁ κατὰ τοῦ κακοῦ ἀγών, εἶνε λίαν μεγάλη, ὅση βεβαίως δὲν θὰ ἦτο ἀναγκαία κατὰ μηδαμινοῦ, ἀρνητικοῦ. Περιφρόνησις, ψόγος, μομφὴ δὲν σημαίνουσι βεβαίως ἔλλειψιν ἐπαίνου, σεβασμοῦ κτλ., ἀλλά τι κατώτερον τοῦ μηδενὸς καὶ μόνον σχετικῶς ἐμφανίζεται τὸ δι' αὐτῶν σημαινόμενον ὡς ἀρνητικὸν μέγεθος.

§ 77. Ἡ ἠθικότης ὡς τάσις πρὸς τὸ ἰδανικὸν θ' ἀντιταχθῇ εἰς πάσας τὰς ἀφορμὰς μὴ ἠθικοῦ βουλήματος ὡς δύναμις ἀρνουμένη, καὶ δὴ ἐν τῇ οἰκείᾳ συνειδήσει τοῦ βουλομένου ὡς δύναμις τοῦ ἀρνεῖσθαί τι εἰς ἑαυτόν. Ἡ ἀρετὴ εἶνε βεβαίως ἄκοπος καὶ ἄνευ ἀγῶνος· εἶνε ἡ ἀδιατάρακτος ἁρμονία γνώσεως καὶ βουλήσεως καὶ ἔχει, ὅπως πᾶσα τέχνη, τὸν χαρακτῆρα τῆς φυσικότητος καὶ ἄνευ κόπου εὐκολίας. Καὶ αὐτὴ ἡ ἠθικὴ προσπάθεια πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἐμφανίζηται ὥς τι βίαιον καὶ τεχνητόν. Ἄνευ αὐταπαρνησίας ὅμως καὶ ἀγῶνος δὲν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον. Ἡ ἠθικὴ προσπάθεια οὐδέποτε εἶνε ἀπολύτως ἀσφαλὴς ἀπέναντι τῶν μὴ ἠθικῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἐσωτερικῶν κωλυμάτων. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη ν' ἀγωνισθῇ, ν' ἀποκλείσῃ καὶ ἀπορρίψῃ πᾶν τὸ μὴ σύμφωνον πρὸς αὐτήν. Λοιπὸν ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος συμπληροῦται, ἐὰν προσθέσωμεν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφιεροῦται, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος ἀρνεῖται εἰς ἑαυτόν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου παραιτεῖται. Ἡ δύναμις τῆς ἠθικότητος μετρεῖται ἐν τῷ κατὰ τῶν ἀκαθάρτων ἐπιθυμιῶν ἀγῶνι, ἡ δὲ ἀταραξία καὶ θυμικὴ γαλήνη, μεθ' ἧς ἀναλαμβάνει τις τὸν ἀγῶνα εἶνε ἡ βάσανος καὶ ἀπόδειξις τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ προσπαθείας. Ὅπως δὲ δὲν δύναταί τις ν' ἀπαριθμήσῃ τὰς ποικίλας περιπτώσεις τῆς πράξεως, εἰς ἃς θ' ἀφιερωθῇ ἡ ἠθικότης, οὕτω δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ καταλεχθῇ ἐντελῶς ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποκλείει καὶ ἀρνεῖται εἰς ἑαυτήν. Βεβαίως ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος δὲν θ' ἀρνηθῇ εἰς ἑαυτὸν πᾶν ἐπίσης καὶ πάντοτε καὶ ἐν πάσῃ περιστάσει· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πληρώσει ἀθώας ἐπιθυμίας θὰ σκεφθῇ τοὐλάχιστον μήπως περιπλέξῃ ἑαυτὸν εἰς ἠθικὰς δυσχε-

ρείας, ὧν ἡ ἀποφυγὴ καθιστᾷ ἀναγκαίαν ὡρισμένην ἀπάρνησιν, στέρησιν. Κατὰ ταύτην τὴν ὄψιν γενικὸς κανὼν αὐτοῦ θὰ εἶνε τὸ μὴ βούλεσθαί τι ἐξωτερικὸν ἁπλῶς (δηλ. χωρὶς νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν ἠθικόν τι μέτρον καὶ ἠθικὸς κανών).

Β'. Τὸ καθῆκον.

§ 78. Ἤδη διὰ τῆς ἐννοίας τῆς διαστάσεως, πολὺ δὲ μᾶλλον διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἀντιθέσεως τῆς πραγματικῆς ποιότητος τῆς βουλήσεως πρὸς τὸ πρότυπον τῆς ἀρετῆς μεταβάλλονται αἱ ἐκ τῶν ἰδεῶν ἀπορρέουσαι ἀρχαὶ καὶ ἐλατήρια εἰς νόμους, εἰς ἐπιταγὰς καὶ ἀπαγορεύσεις, εἰς ἃς ὀφείλει ν' ἀντιστοιχῇ ἡ βούλησις. Ἐντεῦθεν γεννᾶται ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος. Κατ' ἀρχὰς δηλ. ἐκ τῆς πρὸς τὸ πρότυπον τῆς ἀρετῆς συγκρίσεως ἀσυμφώνου πρὸς τὰς ἰδέας βουλήματος γεννᾶται μόνον ἡ κρίσις τοῦ ψόγου, τῆς ἀποδοκιμασίας· ἀλλ' ἐν ταύτῃ τῇ ἀποδοκιμασίᾳ κεῖται συγχρόνως ἡ ἀπαίτησις ἄλλης βουλήσεως, ἐπιμένουσα νὰ εἰσακουσθῇ ὡς στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀπολύτου ἠθικῆς κρίσεως. Τὸ ὀφείλειν εἶνε ἡ ἔκφρασις ταύτης τῆς ἀπαιτήσεως, τὸ δὲ καθῆκον μόνον ἄλλη ἔκφρασις τῆς ἐννοίας τοῦ ὀφείλειν. Τὸ καθῆκον σημαίνει τὴν ἐκ τοῦ προτύπου ἐξάρτησιν τῆς βουλήσεως μετὰ τῆς ἐντεῦθεν προερχομένης ὑποχρεώσεως τοῦ συμμορφοῦσθαι πρὸς τὸ πρότυπον. Εἶνε ἡ γενικὴ ἠθικὴ ἀνάγκη ἢ ἡ ὑποχρέωσις τῆς πραγματώσεως τῶν ἐν ταῖς ἰδέαις κειμένων ἀπαιτήσεων. Εἶνε ἡ ἀπαίτησις ἡ ἀπευθυνομένη πρὸς τὴν ἀσύμφωνον τῇ ἀρετῇ βούλησιν παρουσιαζομένη ὅπου ἡ ἀρετὴ ἀπειλεῖται. Ὅθεν διὰ τὴν τελείαν ἀρετήν, ἐν ᾗ συμπίπτει ἡ βούλησις καὶ τὸ πρότυπον, οὐδὲν ὑπάρχει καθῆκον. Μόνον καθ' ὅσον ὑπάρχει ἐκείνη ἡ ἀντίθεσις δύναται νὰ γείνῃ λόγος περὶ καθήκοντος. Ὁ ἐπιτάσσων ἢ ἀπαγορεύων ἐνταῦθα εἶνε ἡ ἔννοια τῆς διαστάσεως ἢ ἀντιθέσεως τῆς βουλήσεως πρὸς τὰς ἰδέας· εἶνε δὲ ὅλως τυχαῖον διὰ τὴν ἔννοιαν τίς νοεῖ αὐτὴν καὶ ὡς πρὸς τίνα νοεῖ αὐτήν. Ὁ νοῶν αὐτὴν παρίσταται ὡς ὁ ἐπιτάσσων, ἐκεῖνος δέ, εἰς τὴν βούλησιν τοῦ ὁποίου ἀφορᾷ, ὡς ὁ ὀφείλων νὰ ὑπακούσῃ· εἶνε δὲ ἀδιάφορον ἂν ἀμφότερα ἀνήκουσιν εἰς ἓν πρόσωπον ἢ εἰς πλείονα. Ὥστε ἡ αὐτονομοθέτησις ἢ αὐτανάγκασις δὲν εἶνε οὐσιώδης εἰς τὴν ἔν-

νοιαν τοῦ καθήκοντος, Μόνον τοῦτο ἕπεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι τὸ δυνατὸν τῆς αὐτονομοθετήσεως ἢ αὐταναγκάσεως προϋποθέτει τὴν σύγκρισιν τῆς οἰκείας βουλήσεως πρός τι πρότυπον, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἑαυτὸν ἀναγκάζων ἀναγνωρίζει ὡς πρότυπον. Ὅθεν ὅπως ἡ τελεία ἀρετή, οὕτω καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀπαιδευσία οὐδὲν ἔχει καθῆκον. Λοιπὸν ὁ κύκλος, δι' ὃν τὸ καθῆκον ἔχει πραγματικὴν σημασίαν συμπίπτει πρὸς τὸν τῆς ἠθικότητος καὶ τοῦ ἐναντίου τῆς ἀρετῆς. Ἀφοῦ δὲ ἡ πρᾶξις ἡ σύμφωνος τῷ καθήκοντι οὐ μόνον ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἠθικότητος, ἀλλ' εἶνε ἔκφρασις καὶ πραγμάτωσις αὐτῆς, γίνεται δῆλον ὅτι ἡ νομιμότης τῶν πράξεων, ἡ ἐξωτερικὴ συμφωνία αὐτῶν πρὸς τὸ καθῆκον κεχωρισμένη τοῦ φρονήματος τῆς ἀρετῆς δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ καθήκοντος ἀκριβῶς καὶ ὁλοσχερῶς. Πρᾶξις κεχωρισμένη τοῦ φρονήματος, ψιλὴ ἐκτέλεσις ἐξωτερικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον εἶνε μὲν σύμφωνον πρὸς τὰς ἰδέας, δὲν εἶνε ὅμως ἀποτέλεσμα αὐτῶν, δὲν ἀρκεῖ εἰς τὴν ἠθικότητα, δὲν εἶνε ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος Τὸ ἐλλεῖπον φρόνημα δὲν εἶνε δυνατὸν ν'ἀντικατασταθῇ διά τινος ὑποκειμενικοῦ ἐλατηρίου, ὡς τὸ τῆς χρησιμότητος, τοῦ φόβου τῆς ποινῆς κτλ. Καὶ τὸ καθῆκον ἀπαιτεῖ συμφωνίαν τῆς βουλήσεως πρὸς τὸ ἠθικὸν φρόνημα. Ἡ ἀπόλυτος ἀξία κεῖται μόνον ἐν τῇ ἀγαθῇ βουλήσει· εἰς τὴν πρᾶξιν μεταβιβάζεται μόνον κατὰ δεύτερον λόγον, καθ' ὅσον δηλ. αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ φρόνημα. Μόνον ἐμμέσως εἶνε δυνατὸν ν' ἀνήκῃ ἀξία εἰς τὴν πρᾶξιν ἤδη καθ' ἑαυτήν. Διὰ τὴν κοινωνίαν π. χ. δύναται πράγματι νὰ ἔχῃ ἀξίαν καὶ μὴ ἠθικὴ πρᾶξις. Ἡ κοινωνία δύναται νὰ ἐνδιαφέρηται ἵνα ἐκτελῆται μόνον ὅ,τι εἶνε σύμφωνον τῷ καθήκοντι, ἔστω καὶ ἄνευ τοῦ ἀντιστοίχου φρονήματος· ὡς ἐὰν π. χ. μηδεμία προσβολὴ δικαίου συμβαίνῃ, ἀδιάφορον ἕνεκα τίνων ἐλατηρίων. Ἀλλ' ἄμεσον ἀξίαν ἔχει μόνον ἐὰν χρησιμεύῃ ὡς ἑρμηνεὺς τοῦ φρονήματος καὶ προέρχηται ἐξ αὐτοῦ. Ἰδίᾳ οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν τυπικαὶ πράξεις, ἐν αἷς δὲν συναιθάνεταί τις τὸ ἀρχικὸν νόημα τὸ ὑποκείμενον εἰς αὐτάς.

§ 79. Ἐνῷ ἡ ἀρετὴ σημαίνει τὴν ἁρμονίαν τῆς ὅλης προσωπικῆς βουλήσεως καὶ τῆς τελείας ἠθικῆς γνώσεως, ἡ συνείδησις τοῦ καθήκοντος προϋποθέτει ἐσωτερικὸν διχασμόν, ἐσωτερικὴν διάστα-

σιν, ἐν ᾗ τὸ ἓν πρόσωπον τοῦ βουλομένου ἐμφανίζεται ὡς διηρημέ-
νον καὶ καθ' ἑαυτοῦ ἀγωνιζόμενον· ἂν ὁ ἀγὼν οὗτος θ' ἀποβῇ ὑπὲρ
τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰσχύος, τοῦ
πλήθους, καὶ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποστηρίξεων καὶ κωλυμάτων καὶ
τῆς συγκεντρώσεως τῶν διαμαχομένων δυνάμεων. Ὁποῖον τέλος ὅμως
ὀφείλει νὰ λάβῃ, περὶ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἐν-
ταῦθα λοιπὸν κεῖται ἡ κατηγορική, ἀπολύτως ἐπιτάσσουσα προσ-
τακτική, ἣν περιέχει ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος ἐν γένει, (ἔκκλινον
ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν·) δυνάμει τῆς ὁποίας ἡ προσταγὴ
ἢ ἀπαγόρευσις τοῦ καθήκοντος δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ οὐδεμιᾶς ἄλλης
προσταγῆς τῆς ἐπιθυμίας ἢ τοῦ συμφέροντος ἢ καὶ τοῦ δυνατοῦ
τῆς ἐκπληρώσεως αὐτῆς. Ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ καθήκοντος
ἀπαιτεῖ πρὸ πάντων τὴν ἀπόπειραν καὶ ἑπομένως τὴν σκέψιν περὶ
τοῦ πῶς πρεπει νὰ γείνῃ αὕτη ἵνα φέρῃ ἐν ἑαυτῇ τὰ ἐχέγγυα τῆς
ἐπιτυχίας. Πᾶς σκοπὸς δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ πάντοτε καὶ κατὰ
τὸν αὐτὸν τρόπον. Ὅ,τι εἶνε ἀδύνατον δύναται νὰ καταστῇ δυνα-
τὸν διὰ τῆς ἀκαμάτου ἐνεργείας καὶ ἐπιμονῆς. Καὶ ἐὰν τὸ ἀποτέ-
λεσμα δὲν ἀνταποκρίνηται πρὸς τὸν σκοπόν, καὶ ἐὰν ἡ ἀπόπειρα
ναυαγήσῃ, ἡ ἐσωτερικὴ ὅμως ἐνέργεια τῆς σκέψεως, ἡ ἀγαθὴ βού-
λησις, μεθ' ἧς ἐγένετο ἡ ἀπόπειρα, ἔκφρασις οὖσα τῆς ὑπακοῆς εἰς
τὴν προσταγὴν τοῦ καθήκοντος εἶνε κέρδος διὰ τὴν ἠθικὴν ἀξίαν
τοῦ βουλομένου. Τὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖον θέλει πρῶτον νὰ διδαχθῇ
περὶ τοῦ ἐφικτοῦ τοῦ ἠθικῶς προστασσομένου πρὶν ἢ παραδεχθῇ
τὴν ἠθικὴν προσταγήν, ἥκιστα εἶνε ἠθικόν.

Ἐὰν ὅμως προβῇ τις ἀπὸ τῆς γενικῆς ἐννοίας τοῦ καθήκοντος
εἰς τὴν ὡρισμένην, ἠθικῶς ἐπιτασσομένην ἢ ἀπαγορευομένην βού-
λησιν καὶ πρᾶξιν, ἡ γενικὴ κατηγορικὴ προστακτικὴ μεταβάλλεται
εἰς ἀόριστον πληθὺν ὑποθετικῶν προστακτικῶν. Ἡ γενικὴ
δηλ. ἔννοια τοῦ καθήκοντος ἀναλύεται εἰς πληθὺν καθηκόντων
καὶ ἕνεκα τῆς πληθύος τῶν ἰδεῶν καὶ ἕνεκα τῶν διαφόρων λίαν
ποικίλων σχέσεων τοῦ βίου τῶν ὑπαγομένων εἰς αὐτάς. Εἰς ταύτην
λοιπὸν τὴν πληθὺν τῶν καθηκόντων ἀντιστοιχεῖ πληθὺς προστα-
κτικῶν· ἀλλ' οὐδεμία τούτων τῶν προστακτικῶν καθ' ἑαυτὴν θεω-
ρουμένη εἶνε ἀπολύτως κατηγορική, ἀλλὰ πρέπει τοὐλάχιστον νὰ
εἶνε ἑτοίμη νὰ λάβῃ χαρακτῆρα ὑποθετικόν· π. χ. ὀφείλεις νὰ ἐλεῇς

τοὺς πτωχούς, ἐὰν ἐξεπλήρωσας τὰς δικαιολογικὰς ὑποχρεώσεις σου. Αὕτη ἡ ἐξάρτησις ὅμως δὲν εἶνε ἐξάρτησις ἔκ τινος κειμένου ἐκτὸς τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ἀλλ' ἐξάρτησις τῆς ὡρισμένης βουλήσεως καὶ πράξεως ἐκ τῶν ποικίλων ἀπαιτήσεων τῶν ἰδεῶν, αἵτινες εἶνε διάφοροι κατὰ τὰς διαφόρους περιπτώσεις. Ἐπειδὴ δηλ. αἱ ἰδέαι περιέχουσι ποικίλον τι, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται ἐπίσης νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν, καὶ ἐπειδὴ αἱ σχέσεις τοῦ βίου δὲν περιέχουσι πανταχοῦ τὴν αὐτὴν προτροπὴν πρὸς ὡρισμένην πρᾶξιν, ἡ ἀπόφασις περὶ τοῦ τί πρέπει νὰ πράξωμεν ἐν τῇ μερικῇ περιπτώσει εἶνε ἡ ἀκολουθία τῆς συλλήψεως πασῶν τῶν σχέσεων τῶν ὁριζουσῶν ταύτην τὴν περίπτωσιν, αἱ ὁποῖαι, ἐὰν ληφθῶσιν ἐπίσης πρὸ ὀφθαλμῶν, καθιστῶσι τὴν πρᾶξιν τελείως σύμφωνον πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀπαίτησιν καὶ ἀσφαλίζουσιν αὐτὴν ἀπέναντι τοῦ ἠθικοῦ ψόγου. Π. χ. ἔστω καθῆκόν τι παριστάμενον ὡς δικαιολογικόν· καὶ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀνταπόδοσις πρέπει νὰ συνοδεύωσι τὴν πρᾶξιν καὶ τἀνάπαλιν· καὶ ἐὰν ὁ πράττων εὑρίσκηται ἐν σχέσεσιν εἰκογενείας, φιλίας, ἀξιώματος κτλ. θὰ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τούτων τῶν σχέσεων. Μόνον ἐκεῖνος ἀποφεύγει ἐντελῶς τὸν ψόγον, ὅστις πράττει δι' ἑκάστην τούτων τῶν σχέσεων ὅ,τι ὀφείλει νὰ πράξῃ οὐδαμῶς λησμονῶν ἐν τῇ ὑπὲρ τῆς μιᾶς φροντίδι τὰς ἄλλας.

§ 80. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἕπεται ὅτι εἶνε ἀδύνατον νὰ κατασκευασθῇ τελεία καθηκοντολογία. Ἐπειδὴ δηλ. αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ καθήκοντος παρουσιάζονται ὅπου ὑπάρχωσιν ἀποκλίσεις ἀπὸ τῶν εὐθειῶν τρίβων τῆς ἀρετῆς, ἐκεῖναι δὲ αἱ ἀποκλίσεις εἶνε ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεραι τούτων, ἕπεται ὅτι τὰ καθήκοντα εἶνε πολὺ πλείονα ἢ αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀρετῆς. Ἕνεκα ταύτης τῆς ἀναριθμήτου ποικιλίας τῶν καθηκόντων φαίνεται ἐπιθυμητὸν τὸ νὰ διαιρέσῃ ἡ ἐπιστήμη τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος εἰς τὰ διάφορα εἴδη κατ' ἐγκύρους βάσεις διαιρέσεως, νὰ ὑποδιαιρέσῃ ταῦτα εἰς τὰ κατώτερα εἴδη, νὰ διατάξῃ αὐτὰ συστηματικῶς καὶ ταξινομήσῃ ὀρθῶς καὶ οὕτω κατασκευάσῃ τελείαν καθηκοντολογίαν. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ ζητηθῶσιν ἅπαντες οἱ λόγοι τῆς διαιρέσεως, οἵτινες δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσεις διαιρέσεως, νὰ ἐξαντληθῶσιν ἅπασαι αἱ δυναταὶ αἰτίαι τῆς διακρίσεως. Ἀνάγκη νὰ ληφθῶσι πρὸ ὀφθαλ-

μῶν οὐ μόνον αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι καθ' ἑαυτὰς καὶ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ διακρίσεις,τὰς ὁποίας περιέχει ἡ πρὸς ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους ἀναστροφή, αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις, ἡ κοινωνικὴ θέσις, τὸ ἀξίωμα, τὸ ἐπάγγελμα, ἡ ἡλικία, τὸ φῦλον, ἀτομικαὶ κλίσεις καὶ ἀνάγκαι, ὁ βαθμὸς καὶ τὸ εἶδος τῆς μορφώσεως, ἡ σχέσις πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ πολιτείαν κτλ. καὶ δὴ οὐ μόνον ἐν τῇ παρούσῃ αὐτῶν μορφῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς δυναταῖς αὐτῶν ἀλλοιώσεσι, εἰς ἃς θὰ ὑποκύψωσιν ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐπὶ τούτων τῶν διακρίσεων καὶ τῶν συνδυασμῶν αὐτῶν ἐρειδομένη ἀνάγκη νὰ κατασκευάσῃ ἡ ἐπιστήμη τὸ καθῆκον δι' ἑκάστην ἐπὶ μέρους συγκεκριμένην περίπτωσιν, νὰ περιλάβῃ ἐντὸς τοῦ δικτύου τῶν οὕτω κατασκευασθέντων καὶ ἐν βιβλίῳ περιεχομένων καθηκόντων τὸν ὅλον βίον. Τοιαύτη ἀπολύτως τελεία καθηκοντολογία εἶνε ἐντελῶς ἀδύνατος ἕνεκα τῆς ἀπειρίας τῶν περιπτώσεων καὶ τῶν τροποποιήσεων αὐτῶν, αἵτινες εἶνε ἀνεξάντλητοι. Πλὴν τούτου θὰ προσέκρουε τοιαύτη καθηκοντολογία εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἐὰν παρέπεμπεν ἕκαστον ἐν ἑκάστῃ μερικῇ περιπτώσει εἰς τὸ βιβλίον τῶν καθηκόντων ἵνα μάθῃ ἐξ αὐτοῦ τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον. Ἡ Ἠθικὴ δὲν δύναται νὰ θέλῃ νὰ καταστήσῃ περιττὴν τὴν οἰκείαν ἠθικὴν σκέψιν τοῦ πράττοντος καὶ τὴν ἀκριβῆ στάθμησιν τῆς ὀρθῆς ἐνεργείας ἐν ἑκάστῃ μερικῇ περιπτώσει· διότι μόνον ἡ κατὰ τὴν οἰκείαν συνείδησιν πρᾶξις δύναται ν' ἀναβιβάσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀρετῆς· καθηκοντολογία δέ, ἥτις ἀξιοῖ ὅτι ἀπαλλάττει τὸν πράττοντα τῆς οἰκείας σκέψεως, ἀπογυμνοῖ αὐτὸν τῆς ἱκανότητος τοῦ πράττειν ἐξ ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας.

Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ κατασκευάσῃ ἕκαστος δι' οἰκείας σκέψεως τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον ἔχων πρὸ ὀφθαμλῶν τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συνειδήσεως, τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν καὶ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διαθέτει. Εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ ἀνάγκη βεβαίως νὰ ὑπόκεινται συλλογισμοί. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωσιν οὗτοι τὴν λογικῶς αὐστηρὰν μορφήν. Δυνατὸν νὰ λανθάνῃ πως ὁτὲ μὲν ἡ μείζων πρότασις (ἡ γενικὴ πρακτικὴ ἀρχή), ὁτὲ δὲ ἡ ἐλάσσων (ἡ ἐπὶ μέρους περίπτωσις) ἢ καὶ ἀμφότεραι, ἀρκεῖ μόνον νὰ εἶνε ἀπόρροια αὐτῶν τὸ συμπέρασμα. Ἡ λογικῶς αὐστηρὰ μορφὴ δύναται νὰ ἕπηται,

ὅπου ἀναγκαῖον πρὸς βάσανον καὶ διόρθωσιν. Ἐὰν ἐτηρεῖτο πανταχοῦ, θὰ παρήρχετο πολλάκις ὁ κατάλληλος καιρὸς τῆς ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη τὸ ἤδη μεμορφωμένον ἠθικὸν φρόνημα οὐ μόνον νὰ ἔχῃ τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος ἐν γένει. ἀλλὰ καὶ νὰ παρασκευάσῃ ἐκείνην τὴν εὐκολίαν, ταχύτητα καὶ ἀσφάλειαν τῆς κρίσεως καὶ ἀποφάσεως περὶ τοῦ ἐν τῇ παρούσῃ περιπτώσει ἐπιβαλλομένου καθήκοντος, ἣν ὀνομάζομεν ἠθικὴν θυμοσοφίαν. Αὕτη προϋποθέτει πνευματικὴν κατάστασιν ὅλως πεπληρωμένην τῶν ὀρθῶν ἀρχῶν τῆς ἰδανικῆς ἐκτιμήσεως καὶ ὀρθῆς θεωρητικῆς ἀντιλήψεως τοῦ πραγματικοῦ, ἐξ ἧς ἐξαρτᾶται τὸ ἐφικτόν. Τούτων πρέπει νὰ γείνῃ ποικίλη καὶ λεπτομερὴς ἐφαρμογὴ ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων τοῦ βίου, τῆς ἱστορίας, τῆς ποιήσεως κτλ. Διὰ ταύτης δὲ ἀποκτᾷ τις τὴν ἕξιν τοῦ κρίνειν καὶ ἀποφασίζειν ὀρθῶς, ἥτις τότε καθοδηγεῖ ἀσφαλῶς ἐν τῇ θυμοσοφίᾳ, καὶ ἄνευ ἐντελῶς σαφοῦς συνειδήσεως τῶν λόγων. Ἡ θυμοσοφία εἶνε ὁλικὴ ἀντίληψις συντομεύουσα τοὺς διεξοδικοὺς συλλογισμούς, ἑπομένως ἐνέργεια ἀσυνείδητος. Συνδέεται μὲν πάντοτε πρὸς ἰσχυρὰ συναισθήματα (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα) δὲν ἐρείδεται ὅμως ἐπὶ τούτων, ἀλλ' ἐπὶ τῆς καταδειχθείσης κατασκευῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ.

§ 81. Ἐν τῇ ἰδεολογίᾳ ἐμάθομεν ὅτι αἱ ἰδέαι δὲν συγκρούονται πρὸς ἀλλήλας καὶ ὅτι βίος ῥυθμιζόμενος κατὰ πάσας τὰς σχέσεις ἐντελῶς πρὸς αὐτὰς θὰ ἦτο ἀπηλλαγμένος ἠθικῶν συγκρούσεων. Τὰ καθήκοντα ὅμως δὲν στηρίζονται μόνον ἐπὶ τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἐνταῦθα λοιπὸν δύνανται νὰ γεννηθῶσιν ἐν ταῖς περιπλοκαῖς τοῦ βίου συγκρούσεις πραγματικαὶ καὶ ἀδιάλυτοι, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς βουλήσεως ὑποχρεουμένης νὰ ἐκπληρώσῃ συγχρόνως πολλὰς ἠθικὰς ἀπαιτήσεις, ὧν τελεία ἐκπλήρωσις εἶνε ἀδύνατος. Οὕτω π. χ. ὁ διαθέτων ὡρισμένον ποσὸν χρημάτων, περιπεσὼν δὲ εἰς πολλὰ χρέη, πρὸς πληρωμὴν τῶν ὁποίων δὲν ἀρκεῖ ἐκεῖνο τὸ ποσόν, ἀδυνατεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ ἐντελῶς τὰς ὑποχρεώσεις πρὸς ἅπαντας τοὺς δανειστάς. Τοιαῦται συγκρούσεις γεννῶνται συνηθέστατα ἕνεκα ἀτελείας τοῦ ἠθικοῦ βίου, τοῦ περιπλεχθέντος εἰς αὐτὰς μὴ διευθετήσαντος ὀρθῶς ἕνεκα κουφονοίας ἢ ἀπρονοησίας τὴν οἰκίαν ἠθικὴν ἐνέργειαν,

ἢ μὴ ἐμμείναντος ὀρθῶς ἐν αὐτῇ. Ἀλλὰ καὶ οἱ τὰ μάλιστα εὐσυνείδητοι τῶν ἀνθρώπων δύνανται νὰ καταντήσωσιν εἰς σύγκρουσιν καθηκόντων, ἐὰν ἄλλοι δὲν ἐφρόντισαν περὶ τοῦ ἀμέμπτου τῆς οἰκείας αὐτῶν ἐνεργείας (ὡς π. χ. ὁ ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ τιμωρούμενος ἔνοχος ἀναγκάζει τὸν δικαστὴν νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτὸν κακόν)· ἢ ἐὰν αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις δὲν διεμορφώθησαν οὕτως, ὥστε τἀποτελέσματα αὐτῶν νὰ μὴ διαταράττωσι τὴν ἠθικὴν προσπάθειαν τοῦ ἀτόμου (ὡς π. χ. ὅταν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπικρατῇ τὸ κατὰ συνθήκην ψεῦδος, οἷον τὸ τῆς συναλλαγῆς). Ἐκείνη ἡ περίπτωσις ἄγει εἰς συγκρούσεις γεννῶσας ὑπαιτιότητα, ἐνοχήν, αἱ δύο ἄλλαι εἰς ἀναιτίους. Ὅπου λοιπὸν εἶνε δυνατὸν νὰ καταδειχθῇ ὑπαιτιότης τῆς συγκρούσεως, οὐδὲν προὐργιαίτερον τοῦ νὰ προληφθῇ ἡ σύγκρουσις. Ἡ φροντὶς αὕτη ἐπεκτείνεται εἰς πάσας τὰς πράξεις καὶ παραλείψεις, αἵτινες ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ βίου δύνανται νὰ γεννήσωσι τὴν σύγκρουσιν. Διὰ τοῦτο κρεῖττον τὸ ἐκτελεῖν τὸ ὅλον καθῆκον ἐν μικρῷ κύκλῳ ἢ τὸ ἐξαγοράζειν τὸ φάσμα μείζονος ἐνεργείας καὶ πολυπραγμοσύνης ἐν ἀτελεῖ καὶ ἐλλιπεῖ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντος. Ἰδίᾳ δὲν πρέπει ν' ἀναλαμβάνωμεν νέα καθήκοντα, ἐὰν μέχρι τοῦδε ἀτελῶς μόνον ἐξεπληρώσαμεν τὸ καθῆκον ἡμῶν. Οὐδὲν πρέπει ν' ἀναλαμβάνωμεν, περὶ οὗ ὡριμώτερον σκεπτόμενοι θὰ ἠναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπερβαίνει τὰς δυνάμεις ἡμῶν. Δὲν πρέπει νὰ κατακερματίζωμεν τὴν δύναμιν ἡμῶν διὰ πολυπραγμοσύνης. Ἐὰν δὲ πράγματι ἐπέλθῃ σύγκρουσις, ἧς ἡ διάλυσις δὲν εἶνε δυνατὴ δι' οὐδεμιᾶς ἀναβολῆς ἢ ὑπεκφυγῆς, ἐνθυμητέον ὅτι ἡ ἀπραξία θὰ ἦτο τὸ ἐναντιώτατον τῷ καθήκοντι· διότι οὐδὲν τῶν ἐπιβαλλομένων καθηκόντων ἐκτελεῖται τότε, οὐδ' ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις εἶνε δυνατή. Τί δὲ ὀφείλει τις νὰ πράξῃ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ ἐκ τῶν προτέρων διὰ γενικῶν κανόνων. Τοῦτο θὰ διδάξῃ ἡ ἀτομικὴ φάσις τῆς περιπτώσεως. Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις πρέπει ν' ἀπορρέῃ ἐκ τῆς οἰκείας κρίσεως ἑκάστου, ὅπως καὶ ἡ περὶ τοῦ ἐπὶ μέρους καθήκοντος (ἴδε προηγουμένην §). Εἰς τὴν περὶ τούτουἀπόφασιν θὰ ὁδηγήσῃ ἡ σκέψις περὶ τούτου, ἂν ἡ ἠθικὴ ἀξία τῶν ἐπὶ μέρους σχέσεων ἐξαρτᾶται ἐκ πασῶν τῶν ἰδεῶν ἐξ ἴσου ἢ διαφόρως, ἢ ἂν ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐν διαφόροις περιστάσεσι παρουσιάζεται μετὰ διαφόρου βαρύτητος. Ὅπου πρόκεινται τοιαῦται διακρίσεις,

θὰ προτιμηθῶσιν αἱ σπουδαιότεραι τῶν ἠθικῶν ἀπαιτήσεων· ἡ δὲ πρᾶξις θὰ ῥυθμισθῇ ἐξαιρέτως πρὸς ἐκείνην τὴν ἰδέαν, ἥτις δίδει εἰς ὡρισμένην σχέσιν τοῦ βίου τὸν ὡρισμένον ἠθικὸν χαρακτῆρα.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τούτου τοῦ κανόνος προϋποθέτει ὅτι γινώσκομεν σαφῶς τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν βαρύτητα τῶν διαφόρων ἰδεῶν ἐν ταῖς διαφόροις σχέσεσι τοῦ βίου καὶ ὅτι ἐν τῇ σταθμήσει καὶ διαφόρῳ διανομῇ τῆς ἠθικῆς βαρύτητος δὲν θὰ παραπλανηθῶμεν ὑπὸ μὴ ἠθικῶν ἐλατηρίων, ἀλλ' ἀκολουθοῦντες τὰς ἰσχυροτάτας ἠθικὰς ἀπαιτήσεις θὰ ἀποφύγωμεν τὸν ἰσχυρότατον ψόγον. Καὶ ἐν τούτῳ δὲ τῷ ὑπολογισμῷ, ὅπως καὶ ἐν τῷ προσδιορισμῷ τοῦ καθήκοντος ἐν ἑκάστῃ συγκεκριμένῃ περιπτώσει, ἀπαιτεῖται πρὸς εὕρεσιν τοῦ ὀρθοῦ ἠθικὴ θυμοσοφία.

Μεθ' ὅλα ταῦτα δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι, ὅπου πρόκειται πραγματικὴ σύγκρουσις, ἡ ἀπόφασις εὑρίσκεται πάντοτε οὐσιωδῶς ἐξαρτωμένη ἐξ ἐννοιῶν μεγέθους καὶ ὅτι, ὅσον καὶ ἂν ὑπερέχῃ ἐκείνη ἡ ἠθικὴ ἀπαίτησις, εἰς ἣν πραγματικῶς ἐπαρκοῦμεν, μένει ὅμως ὅλως ἢ ἐν μέρει ἄλλο καθῆκον ἀνεκπλήρωτον. Ἐκτὸς τούτου λοιπὸν ὅτι αὕτη ἡ κατ' ἐννοίας μεγέθους ἐκτίμησις δὲν εἶνε πάντοτε ἐπίσης ἀσφαλής, μένει πρὸς τούτοις καὶ ἡ συνείδησις τῆς μὴ τελείας ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος. Αὕτη ἡ συνείδησις πρέπει νὰ εἶνε ζωηρὰ καὶ διὰ ταύτης τοὐλάχιστον νὰ διατηρῆται τὸ φρόνημα καθαρόν, καί τοι ἡ πρᾶξις πολὺ διέφερεν οὕτοῦ, ἵνα μὴ γεννᾶται ἡ ῥάθυμος πλάνη ὅτι δῆθεν, ὅ,τι τις ἠδυνήθη μόνον νὰ πράξῃ ὑπὸ ταύτας τὰς περιστάσεις, τοῦτο εἶνε τὸ τέλειον. Αὕτη ἡ συνείδησις οὐ μόνον καθιστᾷ ἡμᾶς μᾶλλον ἀγρύπνους καὶ προσεκτικωτέρους ἐν τῷ μέλλοντι, ἀλλὰ καὶ προθύμους εἰς τὸ ν' ἀναπληρώσωμεν βραδύτερον τὸ ἐλλιπές, ὅπου δυνατόν. Οὕτω π. χ. πράττει ὁ εὐσυνείδητος ὀφειλέτης, ὁ ὁποῖος χρεωκοπήσας συνεβιβάσθη πρὸς τοὺς δανειστάς. Καί τοι ἀπαλλάσσεται ὑπὸ τοῦ νόμου πάσης ὑποχρεώσεως, ἐὰν βελτιωθῇ ἡ οἰκονομικὴ αὐτοῦ κατάστασις, δὲν ἀμελεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ ἐντελῶς τὰς προτέρας ὑποχρεώσεις.

Ἄνευ ταύτης τῆς μερίμνης, ἥτις ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπλοκῶν τοῦ βίου ἔχει τὸ βλέμμα ἀνοικτὸν διὰ τὴν διάστασιν τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν ἰδεῶν καὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον μόνον ἐπετρέπετο ὑπὸ τὰς παρούσας περιστάσεις νὰ πράξῃ, ἀποβάλλει ἡ ἠθικὴ κρίσις

τὴν ὀξύτητα, τὸ φρόνημα τὴν εὐγένειαν καὶ καθαρότητα, καὶ ἀμβλύνεται τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.

Γ'. Τὸ ἀγαθόν.

§ 82. Ἡ λέξις ἀγαθὸν ἐν γένει σημαίνει ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖται καὶ θεωρεῖται ἀγαθὸν, διότι ἐπιθυμεῖται. Λοιπὸν ὑπάρχουσιν ἀγαθὰ μόνον διὰ τὴν βούλησιν. Οὐδὲν ἀντικείμενον ἐν τῷ κόσμῳ (πλὴν τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως) εἶνε ἀγαθὸν καθ' ἑαυτό· ἀλλ' ἡ λέξις αὕτη ἐκφράζει κατηγορούμενον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται κατὰ πρῶτον δι' ἕκαστον ἀτικείμενον, ἐὰν τοῦτο ἐπιθυμῆται. Λοιπὸν ἡ ἀξία τοῦ ἀντικειμένου τούτου προέρχεται ἐκ τῆς βουλήσεως τῆς ἐπιθυμούσης αὐτὸ καὶ διευθυνομένης πρὸς αὐτό. Αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Ἀλλὰ πόθεν ἔρχεται ἡ ἀξία εἰς ταύτην τὴν βούλησιν; Βεβαίως εὐχὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, πρὸς ὃ διευθύνεται· διότι τότε θὰ ἐκινεῖτό τις ἐν (φαύλῳ) κύκλῳ. Λοιπὸν πρέπει πρῶτον νὰ ὁρισθῇ ἡ ἀξία τῆς βουλήσεως ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάντων τῶν ἀντικειμένων αὐτῆς, δηλ. νὰ γνωσθῇ πρῶτον ποία βούλησις εἶνε ἀγαθή, ἀπολύτως ἀρέσκουσα, καὶ κατόπιν νὰ ὁρισθῇ τί ἐστιν ἀγαθὸν καὶ ἄκρον ἀγαθὸν διὰ ταύτην τὴν βούλησιν. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἀποκτᾷ ἀξίαν καὶ σημασίαν ἐν τῇ Ἠθικῇ, ἐὰν τὸ αἱρετὸν ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς ποιότητος τῆς αἱρουμένης βουλήσεως. Τοῦτο σημαίνει ὅτι μόνον διὰ τὴν ἠθικὴν βούλησιν ὑπάρχουσιν ἠθικὰ ἀγαθὰ κατὰ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς λέξεως. Ἠθικὸν ἀγαθὸν εἶνε πᾶν ὅ,τι ἐπιδιώκει ἡ ἀγαθὴ βούλησις. Τί δὲ εἶνε ἀγαθὸν διὰ τὴν ἠθικὴν βούλησιν; Ἐν πρώτοις ἡ ἀρετὴ καὶ ὁ βίος ὁ σύμφωνος τῷ καθήκοντι εἶνε τὸ ἄμεσον ἠθικὸν ἀγαθόν· καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἐν γένει σημαίνει ἀντικείμενον παρουσιαζόμενον εἰς τὴν ἀντίληψιν, οὐ μόνον ἡ οἰκεία ἀρετὴ τοῦ βουλομένου, ἀλλὰ καὶ ἡ ξένη. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος περιορίζουσι τὸν βουλόμενον κατ' ἀρχὰς εἰς ἑαυτὸν καὶ λαμβάνουσι τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους σχέσεις αὐτοῦ μόνον καθ' ὅσον ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῶν ἡ ἠθικὴ ποιότης τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, ἐνῷ μάλιστα ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος παρουσιάζει τὴν ἠθικότητα ὡς σκοπὸν οὔπω πραγματωθέντα καὶ περικλείει καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τοῦ

κακοῦ, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἐπεκτείνει τὸ βλέμμα δια τὴν ἀντίληψιν παντὸς ὅ,τι ἐπετεύχθη καὶ περιλαμβάνει οὐ μόνον τὴν χαρὰν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτήν. Ἐνῷ ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ τοῦ καθήκοντος σημαίνουσι τὴν ποιότητα τῆς βουλήσεως καὶ τὴν ἠθικὴν προσπάθειαν, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ περιλαμβάνει καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον παράγει ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου ἡ θέα ταύτης τῆς βουλήσεως καὶ προσπαθείας. Διὰ τοῦτο δὲ λαμβάνει τὴν πλήρη σημασίαν, ὅταν τις προβαίνῃ ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν ἰδεῶν εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ νοῇ μεγάλην κοινωνίαν ὡς τὸν κύκλον, ἐν ᾧ ἐπραγματώθη τὸ ἀγαθόν. Κατὰ ταύτην τὴν ἐκδοχὴν ἐμφανίζονται ὡς ἠθικὰ ἀγαθὰ οὐ μόνον ἡ ἠθικὴ εὐστάθεια καὶ καθαρότης τοῦ ἀτόμου, οὐ μόνον αἱ προσωπικαὶ σχέσεις ἐν τῇ ἀναστροφῇ, τῇ φιλίᾳ, τῇ οἰκογενείᾳ. ἀλλὰ καὶ αἱ μεγαλείτεραι μορφαὶ τῆς κοινωνίας, ἡ δικαιολογικὴ κατάστασις, ἡ φροντὶς διὰ τὴν κοινὴν εὐημερίαν καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς παράστασις τῶν ἰδεῶν. Ἐάν τις τέλος συμπεριλάβῃ πάσας ταύτας τὰς διευθύνσεις τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας συγκεχωνευμένας ἐντὸς τῆς ἐμψύχου κοινωνίας, ἐὰν δηλ. νοήσῃ τὸν ὀργανισμὸν τῆς ἐμψύχου κοινωνίας πραγματωθέντα, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῇ ἀμέσῳ σημασίᾳ αὐτῆς ἀποκτᾷ τὸν μέγιστον βαθμόν, τοῦ ὁποίου εἶνε δεκτική, γεννᾶται ἡ ἔννοια τοῦ ὑψίστου ἢ ἄκρου ἀγαθοῦ ὡς τοῦ ὀρθῶς διατεταγμένου ὀργανισμοῦ πάντων τῶν ἐπὶ μέρους ἀγαθῶν. Ἀφοῦ δὲ ἡ ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἠθικῆς βουλήσεως, πρῶτον πρέπει νὰ ὁρισθῇ ἡ ἀγαθὴ βούλησις, καὶ κατόπιν δύναται νὰ ὁρισθῇ τί εἶνε ἀγαθὸν διὰ ταύτην τὴν βούλησιν. Ὥστε ἡ θέσις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ εἶνε μετὰ τὴν ἰδεολογίαν. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶνε βάσις τῆς ἠθικῆς, ὅπως οὐδὲ αἱ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος.

§ 83. Ἐξ ἑκάστης τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν προέρχονται ἀπαιτήσεις ἀπευθυνόμεναι ἀμέσως μὲν πρὸς πᾶν ἐπὶ μέρους βούλημα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτὴ σχέσις ἡ ὑποκειμένη εἰς τὴν ἰδέαν καὶ τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ῥυθμισθῇ πρὸς αὐτάς. Ἐμμέσως ὅμως καὶ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ σχέσεις (ζωή, ὑγεία, τιμή, ἐπιστήμη, τέχνη, πλοῦτος, δεξιότητες κτλ.) ἀποκτῶσιν ἔμμεσον ἀξίαν, ἐάν,

τὴν ὀξύτητα, τὸ φρόνημα τὴν εὐγένειαν καὶ καθαρότητα, καὶ ἀμβλύνεται τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.

Γ'. Τὸ ἀγαθόν.

§ 82. Ἡ λέξις ἀγαθὸν ἐν γένει σημαίνει ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖται καὶ θεωρεῖται ἀγαθὸν, διότι ἐπιθυμεῖται. Λοιπὸν ὑπάρχουσιν ἀγαθὰ μόνον διὰ τὴν βούλησιν. Οὐδὲν ἀντικείμενον ἐν τῷ κόσμῳ (πλὴν τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως) εἶνε ἀγαθὸν καθ' ἑαυτό· ἀλλ' ἡ λέξις αὕτη ἐκφράζει κατηγορούμενον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται κατὰ πρῶτον δι' ἕκαστον ἀτικείμενον, ἐὰν τοῦτο ἐπιθυμῆται. Λοιπὸν ἡ ἀξία τοῦ ἀντικειμένου τούτου προέρχεται ἐκ τῆς βουλήσεως τῆς ἐπιθυμούσης αὐτὸ καὶ διευθυνομένης πρὸς αὐτό. Αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Ἀλλὰ πόθεν ἔρχεται ἡ ἀξία εἰς ταύτην τὴν βούλησιν; Βεβαίως εὐχὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, πρὸς ὃ διευθύνεται· διότι τότε θὰ ἐκινεῖτό τις ἐν (φαύλῳ) κύκλῳ. Λοιπὸν πρέπει πρῶτον νὰ ὁρισθῇ ἡ ἀξία τῆς βουλήσεως ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάντων τῶν ἀντικειμένων αὐτῆς, δηλ. νὰ γνωσθῇ πρῶτον ποία βούλησις εἶνε ἀγαθή, ἀπολύτως ἀρέσκουσα, καὶ κατόπιν νὰ ὁρισθῇ τί ἐστιν ἀγαθὸν καὶ ἄκρον ἀγαθὸν διὰ ταύτην τὴν βούλησιν. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἀποκτᾷ ἀξίαν καὶ σημασίαν ἐν τῇ Ἠθικῇ, ἐὰν τὸ αἱρετὸν ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς ποιότητος τῆς αἱρουμένης βουλήσεως. Τοῦτο σημαίνει ὅτι μόνον διὰ τὴν ἠθικὴν βούλησιν ὑπάρχουσιν ἠθικὰ ἀγαθὰ κατὰ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς λέξεως. Ἠθικὸν ἀγαθὸν εἶνε πᾶν ὅ,τι ἐπιδιώκει ἡ ἀγαθὴ βούλησις. Τί δὲ εἶνε ἀγαθὸν διὰ τὴν ἠθικὴν βούλησιν; Ἐν πρώτοις ἡ ἀρετὴ καὶ ὁ βίος ὁ σύμφωνος τῷ καθήκοντι εἶνε τὸ ἄμεσον ἠθικὸν ἀγαθόν· καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἐν γένει σημαίνει ἀντικείμενον παρουσιαζόμενον εἰς τὴν ἀντίληψιν, οὐ μόνον ἡ οἰκεία ἀρετὴ τοῦ βουλομένου, ἀλλὰ καὶ ἡ ξένη. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος περιορίζουσι τὸν βουλόμενον κατ' ἀρχὰς εἰς ἑαυτὸν καὶ λαμβάνουσι τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους σχέσεις αὐτοῦ μόνον καθ' ὅσον ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῶν ἡ ἠθικὴ ποιότης τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, ἐνῷ μάλιστα ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος παρουσιάζει τὴν ἠθικότητα ὡς σκοπὸν οὔπω πραγματωθέντα καὶ περικλείει καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τοῦ

κακοῦ, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἐπεκτείνει τὸ βλέμμα δια τὴν ἀντίληψιν παντὸς ὅ,τι ἐπετεύχθη καὶ περιλαμβάνει οὐ μόνον τὴν χαρὰν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτήν. Ἐνῷ ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ τοῦ καθήκοντος σημαίνουσι τὴν ποιότητα τῆς βουλήσεως καὶ τὴν ἠθικὴν προσπάθειαν, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ περιλαμβάνει καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον παράγει ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου ἡ θέα ταύτης τῆς βουλήσεως καὶ προσπαθείας. Διὰ τοῦτο δὲ λαμβάνει τὴν πλήρη σημασίαν, ὅταν τις προβαίνῃ ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν ἰδεῶν εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ νοῇ μεγάλην κοινωνίαν ὡς τὸν κύκλον, ἐν ᾧ ἐπραγματώθη τὸ ἀγαθόν. Κατὰ ταύτην τὴν ἐκδοχὴν ἐμφανίζονται ὡς ἠθικὰ ἀγαθὰ οὐ μόνον ἡ ἠθικὴ εὐστάθεια καὶ καθαρότης τοῦ ἀτόμου, οὐ μόνον αἱ προσωπικαὶ σχέσεις ἐν τῇ ἀναστροφῇ, τῇ φιλίᾳ, τῇ οἰκογενείᾳ. ἀλλὰ καὶ αἱ μεγαλείτεραι μορφαὶ τῆς κοινωνίας, ἡ δικαιολογικὴ κατάστασις, ἡ φροντὶς διὰ τὴν κοινὴν εὐημερίαν καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς παράστασις τῶν ἰδεῶν. Ἐάν τις τέλος συμπεριλάβῃ πάσας ταύτας τὰς διευθύνσεις τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας συγκεχωνευμένας ἐντὸς τῆς ἐμψύχου κοινωνίας, ἐὰν δηλ. νοήσῃ τὸν ὀργανισμὸν τῆς ἐμψύχου κοινωνίας πραγματωθέντα, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῇ ἀμέσῳ σημασίᾳ αὐτῆς ἀποκτᾷ τὸν μέγιστον βαθμόν, τοῦ ὁποίου εἶνε δεκτική, γεννᾶται ἡ ἔννοια τοῦ ὑψίστου ἢ ἄκρου ἀγαθοῦ ὡς τοῦ ὀρθῶς διατεταγμένου ὀργανισμοῦ πάντων τῶν ἐπὶ μέρους ἀγαθῶν. Ἀφοῦ δὲ ἡ ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἠθικῆς βουλήσεως, πρῶτον πρέπει νὰ ὁρισθῇ ἡ ἀγαθὴ βούλησις, καὶ κατόπιν δύναται νὰ ὁρισθῇ τί εἶνε ἀγαθὸν διὰ ταύτην τὴν βούλησιν. Ὥστε ἡ θέσις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ εἶνε μετὰ τὴν ἰδεολογίαν. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶνε βάσις τῆς ἠθικῆς, ὅπως οὐδὲ αἱ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος.

§ 83. Ἐξ ἑκάστης τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν προέρχονται ἀπαιτήσεις ἀπευθυνόμεναι ἀμέσως μὲν πρὸς πᾶν ἐπὶ μέρους βούλημα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτὴ σχέσις ἡ ὑποκειμένη εἰς τὴν ἰδέαν καὶ τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ῥυθμισθῇ πρὸς αὐτάς. Ἐμμέσως ὅμως καὶ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ σχέσεις (ζωή, ὑγεία, τιμή, ἐπιστήμη, τέχνη, πλοῦτος, δεξιότητες κτλ.) ἀποκτῶσιν ἔμμεσον ἀξίαν, ἐάν,

καίπερ ἠθικῶς ἀδιάφορα καθ' ἑαυτά, χρησιμεύωσιν ὡς μέσα πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἰδεῶν, πρὸς ἔφιξιν ἠθικῶν σκοπῶν. Διότι ἡ πραγματικὴ ἠθικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀτόμου, ὡς καὶ τῆς κοινωνίας, ἐξαρτᾶται ποικιλοτρόπως ἐκ τῶν δεδομένων φυσικῶν σχέσεων, αἵτινες καθίστανται μέσα τῆς ἠθικῆς προόδου ἢ καὶ κωλύματα αὐτῆς. Πᾶν τὸ ἠθικῶς ἐφικτὸν κατορθοῦται μόνον ἐντὸς τούτων τῶν φυσικῶν σχέσεων καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος γινώσκει νὰ ἐπωφελῆται, νὰ διαμορφοῖ αὐτὰς καὶ νὰ δεσπόζῃ αὐτῶν. Διὰ τοῦτο δύνανται ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ σχέσεις ἀνεξαρτήτως τῆς ἀπολαύσεως, ἣν παρέχουσι, θεωρούμεναι ὡς μέσα πρὸς ἔφιξιν ἠθικῶν σκοπῶν ν' ἀποκτήσωσιν ἐν τῇ συναφείᾳ τοῦ βίου μεγάλην σχετικῶς ἀξίαν ἐν τῇ ἠθικῇ ἐκτιμήσει. Ἡ ἐκτίμησις τούτων τῶν ἐμμέσων ἀγαθῶν θὰ ῥυθμίζηται πρὸς τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ μέγεθος τῆς συνδρομῆς, ἣν παρέχουσι πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἰδεῶν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐκτίμησις οὐδὲν ἄλλο ἀπόλυτον μέτρον ἔχει, εἰμὴ τὰς ἰδέας. Οὔτε ἡ ἐξωτερικὴ κτῆσις, οὔτε ἡ ὑγεία, οὔτε ἄλλο τι, ὅ,τι δικαίως ἤθελε καταταχθῇ εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐμμέσων ἀγαθων, εἶνε τοιοῦτον, ὥστε ὑπὸ πάσας τὰς περιστάσεις ἐπίσης νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἠθικὸν ἀγαθόν. Ἅπασα αὕτη ἡ ἐκτίμησις οὐδαμῶς ῥυθμίζεται πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλ' ἐπίσης ἰσχύει καὶ δι' ὅ,τι καθ' ἑαυτὸ παράγει λύπην, π. χ. τὸν κόπον τῆς ἐργασίας, τὴν στέρησιν, εἰς ἣν ἀνάγκη νὰ ὑποβληθῇ τις πολλάκις ὅπως ἐκπληρώσῃ τὸ καθῆκον. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν οὐδὲν ἐξωτερικὸν πρέπει νὰ θεωρῆται ἀπολύτως ὡς ἠθικὸν ἀγαθόν· δύναται ὅμως νὰ γείνῃ ἔμμεσον ἀγαθόν, ἐὰν τεθῇ εἰς σχέσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν. Εἰς τὴν ἠθικὴν δὲ προσπάθειαν ἀνήκει καὶ ἡ τάσις πρὸς περιορισμὸν τῶν ἠθικῶς ἀδιαφόρων καὶ αἰχμαλωτισμὸν αὐτῶν εἰς τὰς ἠθικὰς ἰδέας. Αὐξανομένης τῆς ἠθικῆς μορφώσεως, περιορίζεται ἡ σφαῖρα τοῦ ἠθικῶς ἀδιαφόρου. Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος θὰ ἔχῃ ὡς κανόνα τὸ νὰ μὴ βούληταί τι ἀδιάφορον, ἀλλὰ νὰ σχετίζῃ πᾶν βούλημα καὶ πᾶσαν πρᾶξιν, ἔστω καὶ ἐμμέσως, πρὸς τὰς ἠθικὰς ἰδέας. Μόνον τὸ ὠφέλιμον πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν, τὸ συντελοῦν πρὸς τὴν ἀρετὴν εἶνε ἔμμεσον ἀγαθόν, ἐπὶ τῷ οἴκοθεν ἐννοουμένῳ ὅρῳ ὅτι καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον εἶνε ἀδιάφορον καὶ ἄμεμπτον, δὲν ὑπόκειται δηλ. εἰς ἠθικὴν ἐκτίμησιν ἀνεξάρτητον ταύτης τῆς ἀναφορᾶς πρὸς

τὸν ἠθικὸν σκοπόν. Ἡ αἰσχρὰ ἀρχὴ «ὁ σκοπὸς ἁγιάζει τὰ μέσα» ἔχει ταύτην τὴν ὀλεθρίαν ἀοριστίαν, καθόσον δὲν ἐρωτᾷ ἂν πρᾶξις, ἥτις ἐπιζητεῖται ὡς μέσον πρὸς τὸν σκοπόν, ὑπόκειται ἤδη ἀμέσως εἰς τὸν ψόγον τῶν ἰδεῶν. Οὐδέποτε δηλ. δύναται νὰ ἐξαλειφθῇ ὁ ψόγος ὁ ἀφορῶν εἴς τινα βούλησιν διὰ τούτου ὅτι τὸ κακὸν ἄγει ἐπὶ τέλους εἰς τὸ ἀγαθόν. Τὸ κακὸν μένει ὅ,τι εἶνε, ἔστω τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ οἱονδήποτε. Τὸ νὰ βούληται δέ τις τὸ κακὸν χάριν τοῦ ἀγαθοῦ εἶνε διαστροφὴ εἰς ἑαυτὴν ἀντιφάσκουσα, καθόσον ζητεῖ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἠθικὰς ἀπαιτήσεις διὰ τῆς πρὸς αὐτὰς ταύτας ἀντιπράξεως.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἡ εὐδαιμονικὴ (ἡδονικὴ) δόξα.

Ἐνῷ ἡ ἀληθὴς Ἠθικὴ ζητεῖ νὰ εὕρῃ ἐκτίμησιν τῆς βουλήσεως ἀνεξάρτητον παντὸς πάθους καὶ πάσης ἐπιθυμίας καὶ νὰ ὁρίσῃ τὰ ἀπόλυτα παραδείγματα, διὰ τῆς μιμήσεως τῶν ὁποίων καθίσταται ἡ βούλησις ἀπολύτως ἐπαινετή, ἀγαθή, ἀνεπτύχθη ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἀνενεώθη παρὰ πολλοῖς τῶν νεωτέρων πρακτικὴ περὶ βίου δόξα, ἥτις ἐρειδομένη ἐπὶ μονομεροῦς ἐμπειρίας θεωρεῖ ἀπόλυτον σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου τὸν σκοπόν, πρὸς ὃν πράγματι τείνει κατὰ τὴν ἐμπειρίαν ἡ βούλησις οἴκοθεν καὶ ἄνευ τινὸς σκέψεως, καὶ καθιστᾷ οὕτω τὴν πραγματικὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου μέτρον καὶ κριτὴν τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας πραγμάτων καὶ πράξεων. Ἡ δόξα αὕτη ἐν τῇ αὐστηρᾷ αὐτῆς μορφῇ ἀρνουμένη τὴν ὕπαρξιν καὶ τὸ κῦρος τῶν ἠθικῶν κρίσεων περιγράφει τὴν πολλαχῶς κακὴν πραγματικότητα καὶ θεωρεῖ διὰ τοῦτο ὕψιστον σκοπὸν καὶ ἔσχατον ἐλατήριον τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως τὴν ἡδονὴν (διότι κατὰ τὴν ἐμπειρίαν πάντα ἐφίεται τῆς ἡδονῆς), ἢ γενικώτερον τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ἐν τῇ πληρώσει πασῶν τῶν ἐπιθυμιῶν κειμένην ἡδονήν. Διὰ τοῦτο ἡ δόξα αὕτη καλεῖται εὐδαιμονικὴ (ἡδονική).

Ἡ εὐδαιμονικὴ αὕτη δόξα ἔλαβε δύο κυρίας μορφάς, καθόσον τέλος καὶ ἐλατήριον τῆς πράξεως τίθεται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς κοινωνίας. Ἐν ἑκατέρᾳ δὲ τούτων τῶν δύο μορφῶν διακρίνονται παραλλαγαὶ ἀποῤῥέουσαι καὶ ἐξ ἄλλων μὲν λόγων, κυρίως ὅμως ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυΐας τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν. Μόνον κατὰ τοῦτο ὁμοιάζουσιν αἱ διάφοροι μορφαὶ αὐτῆς, ὅτι ἐξαρτῶσιν ἅπασαι τὴν ἀξίαν τῆς βουλήσεως ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, τῆς ἡδονῆς.

Ἡ μάλιστα τῆς Ἠθικῆς ἀφισταμένη μορφὴ αὐτῆς εἶνε ἡ ἀναπτυχθεῖσα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σοφισταῖς, οἵτινες ἀρνούμενοι τὴν ὕπαρξιν ἀναλλοιώτων καὶ σταθερῶν ἀρχῶν τῆς ἐκτιμήσεως τῆς βουλήσεως, τὴν ὕπαρξιν ἀπολύτως βεβαίων, ἀντικειμενικῶν διακρίσεων τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἐκήρυττον ὅτι ὁ ἄνθρωπος (δηλ. τὸ ἄτομον) εἶνε μέτρον πάντων χρημάτων, οὐ μόνον τοῦ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, δικαίου καὶ ἀδίκου. Ὅπως κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶνε κατ' αὐτοὺς τὸ αἴσθημα τοῦ ἀτόμου, οὕτω κριτήριον τοῦ ἀγαθοῦ εἶνε ἐπίσης τὸ ὑλικὸν συναίσθημα αὐτοῦ, ὅπως ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἡδονῇ. Ὅπως λοιπὸν δὲν ὑπάρχει κατ' αὐτοὺς γενικῶς ἰσχύουσα θεωρητικὴ γνῶσις, οὕτω δὲν ὑπάρχει καὶ γενικὸν κῦρος ἔχουσα γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Δι' ἕκαστον εἶνε δίκαιον καὶ ἀγαθὸν ὅ,τι φαίνεται εἰς αὐτὸν δίκαιον καὶ ἀγαθόν. Δὲν περιωρίσθησαν ὅμως οἱ σοφισταὶ εἰς ταύτην τὴν ἄρνησιν γενικὸν κῦρος ἐχούσης Ἠθικῆς, ἀλλὰ προέβαινον καὶ εἰς θετικὴν διατύπωσιν τοῦ κατ' αὐτοὺς ἀγαθοῦ. Μετὰ παρρησίας ἐκήρυττον ὅτι τρυφὴ καὶ ἀκολασία, ἐὰν ἔχῃ ἐπικουρίαν, δύναμιν, εἶνε τὸ μόνον ἀγαθόν. Σκοπὸς λοιπὸν ἡ ἡδονὴ τοῦ ἀτόμου· μέσον δὲ ἡ βία. Οὐδεὶς ὑποχρεοῦται νὰ σέβηται τὴν περιουσίαν, τὴν ζωὴν καὶ τιμὴν τῶν ἄλλων, ἐὰν ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ὑπηρετῶσι πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ. Περιορίζουσι μὲν τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ πολιτείᾳ οἱ νόμοι προστατευόμενοι δι' ἐξαναγκασμοῦ, ἐφ' οὗ στηρίζεται ἡ καθιέρωσις καὶ τὸ κῦρος αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ τοὺς νόμους τιθέμενοι εἶνε οἱ ἀσθενεῖς. Ὅστις λοιπὸν δύναται ν' ἀντιστῇ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς πολιτείας, ἢ δι' οἱωνδήποτε μέσων (καὶ κακουργημάτων) νὰ γείνῃ δεσπότης αὐτῆς, ὁ τοιοῦτος οὐδεμίαν διαπράττει ἀδικίαν· διότι τὸ φύσει δίκαιον ἑκάστου ἐρείδεται ἐπὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Δίκαιον εἶνε τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον.

Ἧττον θηριώδης, ἀλλ' ἐπίσης κτηνώδης καὶ μωρὰ μορφὴ τῆς δόξης ταύτης εἶνε ἡ ἡδονικὴ θεωρία τῶν Κυρηναϊκῶν. Κατὰ τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἡδονικῶν Ἀρίστιππον τὸν Κυρηναῖον τέλος τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ θετικὴ κατὰ μέρος ἡδονή, (ἡδονὴ ἐν κινήσει), οὐχὶ δὲ ἡ ἀοχλησία (ἡ τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις) ἢ τὸ ἐκ τῶν κατὰ μέρος ἡδονῶν σύστημα, εἰς ἃς ἀνήκουσι καὶ αἱ παρῳχηκυῖαι ἡδοναὶ καὶ αἱ μέλλουσαι. Διότι ἡ μὲν ἀπονία εἶνε κατάστασις, οἵα ἡ τοῦ καθεύδοντος· ἡ δὲ ἀνάμνησις παρῳχηκυιῶν ἡδονῶν σημαίνει ὅτι ἀπώλοντο, ἑπομένως δηλητηριάζει τὴν παροῦσαν ἀπόλαυσιν· αἱ δὲ μέλλουσαι εἶνε προσδοκίαι κινήσεων ἀδήλων εἴπερ ἔσονται. Μόνον τὸ παρὸν εἶνε ἡμέτερον, μόνον ἡ ἀπόλαυσις τῆς παρούσης στιγμῆς εἶνε βεβαία. Τὸ ν' ἀποστερῇ τις ἑαυτὸν τῆς παρούσης ἡδονῆς χάριν μελλούσης ἢ ἐκ φόβου τῶν ἐπιβλαβῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς εἶνε ἡ μεγίστη τῶν μωριῶν. Εἶνε δὲ ἀδιάφορον τίνα τὰ παράγοντα τὴν ἡδονήν. Πᾶσα ἡδονὴ εἶνε ἀγαθὸν καὶ ἐὰν ἀπὸ τῶν ἀσχημοτάτων γένηται. Ὁ σοφὸς καὶ κλέψει καὶ μοιχεύσει καὶ ἱεροσυλήσει ἐν καιρῷ· οὐδὲν γὰρ αἰσχρὸν φύσει. Κυλιόμενος δὲ εἰς τὰς ἡδονάς, μάλιστα τὰς σαρκικάς, καὶ ἀποφεύγων πᾶσαν σκέψιν καὶ πάντα κόπον δὲν θυσιάζει ὁ ἡδονικὸς τὴν ἄνεσιν αὐτοῦ χάριν τῆς πολιτείας. Προσαρμόζεται δὲ εἰς τοὺς νόμους αὐτῆς ἐκ φόβου τῆς ποινῆς.

Καὶ ὁ Ἐπίκουρος θεωρεῖ ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ μακαρίως ζῆν τὴν ἡδονήν. Αὕτη εἶνε ἡ ἀρχὴ πάσης αἱρέσεως καὶ φυγῆς καὶ ὁ κανών, καθ' ὃν κρίνεται τὸ ἀγαθόν. Πᾶσα ἡδονὴ εἶνε ἀγαθόν, πᾶσα ἀλγηδὼν κακόν. Δὲν πρέπει ὅμως κατ' αὐτὸν νὰ αἱρῆταί τις πᾶσαν ἡδονήν, ἀλλὰ νὰ ὑπερβαίνῃ ἐνίοτε πολλὰς ἡδονάς, ὅταν μείζων λύπη ἕπηται ἐκ τούτων, καὶ νὰ ὑπομένῃ πολλὰς ἀλγηδόνας, ὅταν παρακολουθῇ μείζων ἡδονή. Τέλος ὅμως τῆς ζωῆς δὲν εἶνε ἡδονὴ μονόχρονος, ἀλλ' ἡ τοῦ ὅλου βίου μακαριότης· ἐπίσης οὐχὶ μόνον ἡ ἐν κινήσει ἡδονή, ἡ θετικὴ ἀπόλαυσις, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ καταστηματικὴ ἡδονή, ἥτις συνίσταται ἐν τῇ ἀπονίᾳ τοῦ σώματος καὶ τῇ ἀταραξίᾳ τῆς ψυχῆς. Καταστηματικὴ ἡδονὴ δηλ. εἶνε τὸ τῆς σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα (ἡ ὑγεία τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀπουσία σωματικοῦ πόνου καὶ τοῦ φόβου μελλούσης ἀλγηδόνος) καὶ ἡ ἀπουσία τοῦ φόβου τῆς ποινῆς καὶ τοῦ

φόβου τοῦ προερχομένου ἕνεκα ἐλλείψεως φρονήσεως καὶ ἐκ δεισιδαιμονιῶν. Αἱ πνευματικαὶ ἡδοναὶ εἶνε μείζονες τῶν σωματικῶν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ προτιμότεραι (π. χ. ἡ φιλία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁμιλία κ.τ.λ). Καὶ ἡ δικαιοσύνη εἶνε ἀναγκαία ἵνα μὴ βλάπτωσιν ἀλλήλους οἱ ἄνθρωποι. Ἡ ἀδικία δὲν εἶνε καθ' ἑαυτὴν κακόν, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ φόβου τῆς ποινῆς· διότι, καὶ ἐὰν νῦν λανθάνῃ ὁ κακουργήσας, δὲν εἶνε βέβαιον ὅτι μέχρι τέλους δὲν θ' ἀνακαλυφθῇ. Ἐὰν ὅμως εἶνε βέβαιος ὅτι θὰ διαλάθῃ ; Περὶ τούτου δὲν ἠθέλησε μὲν ν' ἀποφανθῇ ὁ Ἐπίκουρος, ἡ ὀρθὴ ὅμως ἀκολουθία τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ εἶνε ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ φρόνιμος καὶ θὰ κλέψῃ, καὶ θὰ μοιχεύσῃ καὶ θὰ ἱεροσυλήσῃ. Πρὸς πάντα ταῦτα ἀπαιτεῖται ἡ φρόνησις, ἥτις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ συμμετρῇ (σταθμᾶται) τὰς ἡδονὰς καὶ ἐκλέγῃ τὰς μεγίστας τῶν ἡδονῶν, καὶ ἀπαλλάττει αὐτὸν τοῦ φόβου τῶν θεῶν, τοῦ θανάτου κ. τ. λ. Ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ τοῦτο δι' ἀκολασίας καὶ ἀσωτίας, καὶ ὁ ἄσωτος καὶ ἀκόλαστος βίος θὰ ἦτο ἄμεμπτος. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἀδύνατον, ἀδύνατον νὰ ζῇ τις ἡδέως ἄνευ τοῦ φρονίμως καὶ δικαίως. Διὰ τοῦτο τιμητέον τὸ καλὸν καὶ αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐὰν παρασκευάζωσιν ἡδονήν· ἐὰν δὲ μὴ παρασκευάζωσιν, ἐατέα.

Ἀλλ' ὁ διηνεκὴς ὑπολογισμὸς καὶ ἡ προσοχὴ εἰς τὰ ἀποτελέσματα, ἡ στάθμησις παρόντος κακοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἐν τῷ μέλλοντι ἐφικτέας ἡδονῆς δὲν καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα, διότι δὲν ἀφίνει αὐτὸν ν' ἀπολαύῃ ἀπροκαταλήπτως. Διὰ τοῦτο οὐχὶ ἡ ἡδονή, ἀλλ' ὁ φόβος τῆς λύπης γίνεται ἀρχὴ τῆς πράξεως ἡμῶν. Τοῦτο συνῃσθάνθη καὶ ὁ Ἐπίκουρος· διότι πολλαχοῦ φαίνεται ἐπιστρέφων εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀριστίππου. «Οὐ γὰρ ἔγωγε, λέγει, ἔχω τί νοήσω τἀγαθὸν ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονάς, ἀφαιρῶν δὲ καὶ τὰς δι' ἀφροδισίων καὶ τὰς δι' ἀκροαμάτων καὶ τὰς διὰ μορφῆς.» Ἔμαθον παρ' Ἐπικούρου, λέγει ὁ Μητρόδωρος, ὀρθῶς γαστρὶ χαρίζεσθαι· περὶ γαστέρα γὰρ τὸ ἀγαθόν. Οἱ μεταγενέστεροι ἐπικούρειοι, ἰδίᾳ τῆς ἐποχῆς τῶν Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων, ἐπέστρεφον εἰς τὴν ἀγέλην τοῦ Ἀριστίππου. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀπαντᾷ ἡ ἡδονικὴ θεωρία οὕτως ἀπροκαλύπτως μόνον παρὰ τῷ Ἄγγλῳ Mandewille, τῷ Ἑλουητίῳ καὶ τοῖς Γάλλοις ἐγκυκλοπαιδικοῖς, καὶ τοῖς ὑλισταῖς.

Πρὸς τὰς θεωρίας ταύτας ἀρνουμένας τὸ ἀναμφήριστον γεγονός, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς ἀφετηρία τῆς Ἠθικῆς, τὴν γενικῶς ἰσχύουσαν διάκρισιν ἀγαθῆς καὶ κακῆς βουλήσεως, πᾶς λόγος θὰ ἦτο περιττός, ἐὰν περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκφράζονται θετικῶς περὶ εὐδαιμονίας, ἀνάγκη νὰ ἐξελεγχθῇ ἡ σαθρότης αὐτῶν.

Τῳόντι ἡ ὑπ' αὐτῶν ἐπιδιωκομένη εὐδαιμονία εἶνε ἀνύπαρκτος· εἶνε φάντασμα διηνεκῶς ἀπομακρυνόμενον, ὅσῳ μᾶλλον νομίζει τις ὅτι προσεγγίζει εἰς αὐτό. Ἡ παράστασις τῆς εὐδαιμονίας ὡς καταστάσεως ἢ ἀντικειμένου, οὗ ἡ κατοχὴ οὐδεμίαν πλέον ἔνδειαν ἢ πόθον ἢ ὄρεξιν ἀφήνει, εἶνε ψευδὴς παράστασις. Οὐδὲν ὑπάρχει ἀντικείμενον, ἡ κτῆσις τοῦ ὁποίου ἐγγυᾶται διηνεκὴ ἡδονήν. Εἶνε πλάνη τὸ νὰ νομίζῃ τις ὅτι διὰ τῆς ἐφίξεως ἀντικειμένου τινὸς ἐπετεύχθη ἡ εὐδαιμονία. Ὁ βίος ἡμῶν εἶνε ἐξυφασμένος ἐξ ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς πληρώσεως ἢ μὴ πληρώσεως αὐτῶν. Ἡ πλήρωσις συνεπάγεται παροδικὴν ἡδονήν, ἡ μὴ πλήρωσις λύπην. Λοιπὸν ἡ εὐδαιμονία δύναται νὰ κεῖται μόνον ἐν τούτῳ, ὅτι ἅπασαι αἱ ἐπιθυμίαι τοῦ ἀτόμου, εἴτε διευθύνονται ἀμέσως πρὸς τὴν ὑλικὴν ἀπόλαυσιν, εἴτε πρὸς τὰ μέσα τὰ ἄγοντα εἰς αὐτήν, εἴτε πρὸς ἄλλα οἱαδήποτε ἀντικείμενα, εὑρίσκουσι τὴν ἀπόλυτον πλήρωσιν αὐτῶν οὕτως, ὥστε νὰ γεννᾶται πάλιν νέα ἐπιθυμία ἐπίσης πληρουμένη, καὶ πάλιν ἄλλη, καὶ οὕτως εἰς τὸ ἄπειρον. Ἡ εὐδαιμονία συνίσταται ἐν τῇ πληρώσει πασῶν τῶν ὀρέξεων καὶ τῇ ἐν τῇ πληρώσει κειμένῃ ἡδονῇ. Ἡ πλήρωσις εἶνε ἀγαθὸν ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῇ κειμένης ἡδονῆς.

Οὐδὲν λέγομεν περὶ τούτου ὅτι κατὰ τὰς θεωρίας ταύτας πᾶσα ὄρεξις εἶνε ἀγαθή, ἐὰν πληρωθεῖσα παράγῃ ἡδονήν, καὶ πᾶσα ἡδονὴ δικαιοῦται νὰ τεθῇ ὡς σκοπὸς τῆς βουλήσεως, ἐπομένως ὅτι αἴρεται ἡ διάκρισις ἀγαθῆς καὶ κακῆς βουλήσεως. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ὁ ἐπιζητῶν τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ πληρώσει πασῶν τῶν ἐπιθυμιῶν ἀντλεῖ εἰς τετρημένον πίθον. Πληρωθείσης μιᾶς ὀρέξεως γεννῶνται ἄλλαι πολλαί. Ἐπιθυμεῖ τις νὰ κερδίσῃ π. χ. ἑκατομμύριον. Κατώρθωσε τοῦτο. Ἀμέσως ἐξεγείρονται ἄπειροι ἐπιθυμίαι· ἐν πρώτοις νὰ διπλασιάσῃ τὴν περιουσίαν· καὶ ἀφοῦ κατορθώσῃ τοῦτο, νὰ τριπλασιάσῃ αὐτὴν καὶ οὕτω εἰς τὸ ἄπειρον· ἔπειτα ν' ἀνυψωθῇ εἰς τὰ ὕψιστα ἀξιώματα, νὰ τιμηθῇ διὰ τῶν ἀνωτάτων παρασήμων,

ν' ἀποκτήσῃ τίτλους εὐγενείας κτλ. Ὅσῳ ὑψηλότερον ἀναβαίνει, τοσούτῳ περισσότερα τρήματα ἀνοίγονται εἰς τὸν ἐξ ἀρχῆς τετρημένον πίθον. Ἡ προσπάθεια πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀχαλινώτων ἐπιθυμιῶν εἶνε ἀνήνυτον κακόν.

Καὶ ἡ πλήρωσις δὲ τῆς ἐπιθυμίας, ἡ ἀπόκτησις τοῦ ποθητοῦ ἀντικειμένου παράγει ἡδονὴν μόνον ἐν τῇ στιγμῇ τῆς ἀποκτήσεως ἢ ἐν τῇ στιγμῇ, καθ' ἣν διακινδυνευθὲν ἢ ἀπολεσθὲν ἐπανέρχεται εἰς τὴν κατοχὴν ἡμῶν. Ἀποκτηθέντος τοῦ ποθητοῦ ἀντικειμένου, παύεται ἡ ἐπ' αὐτῷ χαρὰ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἀσφαλεστέρα εἶνε ἡ κατοχὴ αὐτοῦ. Τὸ πρότερον ἐπιθυμητὸν γίνεται κατόπιν ἀδιάφορον· ἡ δὲ ἐπιθυμία στρέφεται ἀμέσως πρὸς ἄλλα.

Πλὴν τούτου εἶνε πρόδηλον ὅτι πᾶσα ἡδονὴ προϋποθέτει ἴσην λύπην. Ἡδονὴ εἶνε ἡ πλήρωσις τοῦ βουλήματος· ἡ βάσις δὲ τῆς βουλήσεως εἶνε ἔνδεια, στέρησις, ἔλλειψις, λοιπὸν λύπη. Πᾶσα ἡδονὴ ἐξαγοράζεται δι' ἴσης λύπης. Ἀντὶ τῶν στερήσεων καὶ τῶν κόπων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τ' ἀγάθ' οἱ Θεοί. Δὲν δύναταί τις ν' ἀπολαύσῃ τὴν ἡδονὴν τῆς σχολῆς καὶ τῆς τραπέζης, ἐὰν δὲν προπληρώσῃ τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν πεῖναν ὡς τίμημα. Ὅσῳ μείζων δὲ ἦτο ἡ λύπη ἐπὶ τῇ στερήσει τοῦ ποθητοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς ποθητῆς ἀπολαύσεως, τοσούτῳ μείζων θὰ εἶνε καὶ ἡ ἡδονὴ ἐπὶ τῇ πληρώσει τῆς ἐπιθυμίας, τῇ ἀποκτήσει τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῇ ἀπολαύσει. Ἄλλην ἀξίαν ἔχει π. χ. τεμάχιον ἄρτου διὰ τὸν πεινῶντα καὶ στερούμενον αὐτοῦ, καὶ ἄλλην διὰ τὸν πλούσιον τὸν αἰσθανόμενον κόρον διὰ τὴν πολυφαγίαν. Γερμανικὴ παροιμία λέγει· ἡ πεῖνα εἶνε ὁ ἄριστος τῶν μαγείρων. Ἐπίσης ἄλλην ἀξίαν ἔχει ἡ ἀπόκτησις χιλίων δραχμῶν διὰ τὸν πτωχὸν οἰκογενειάρχην τὸν ἔχοντα μεγίστην ἀνάγκην αὐτῶν καὶ ἄλλην διὰ τὸν βαθύπλουτον τραπεζίτην τὸν μὴ αἰσθανόμενον τὴν ἔλλειψιν αὐτῶν. Μόνον ὁ αἰχμάλωτος δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ κατ' ἀξίαν τὴν ἐλευθερίαν, μόνον ὁ ἀσθενὴς τὴν ὑγείαν, ὁ ἐξόριστος τὴν πατρίδα. Ἀνθρώποις γίγνεσθαι ὁπόσα θέλουσιν οὐκ ἄμεινον. Νοῦσος ἐποίησεν ὑγίειαν ἡδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν· λέγει ὁ Ἡράκλειτος. Λοιπὸν ἐν τῷ ἰσολογισμῷ τῆς εὐδαιμονίας, τῆς πληρώσεως τῶν ἐπιθυμιῶν, (ἐὰν πληρῶνται) εἰς πᾶν θετικὸν μέλος (εἰς πᾶσαν ἡδονὴν) ἀντιστοιχεῖ ἴσον ἀρνητικὸν (ἴση λύπη). Ὥστε ἡ εὐδαιμονία τῶν ἡδονικῶν

ἀποτελουμένη μόνον ἐξ ἡδονῶν εἶνε ἀνύπαρκτος. Ἡ μόνη ὀρθὴ ἀκολουθία τῆς ἡδονικῆς θεωρίας εἶνε ὁ κυνικὸς βίος· δηλ. ὁ περιορισμὸς εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὴν ψιλὴν ὕπαρξιν καὶ τὰς ἁπλουστάτας ὁρμάς· ἤ, ἀφοῦ πᾶσα ἡδονὴ ἀγοράζεται δι' ἴσης λύπης, ἡ ἀβουλησία.

Πλὴν τούτου κατὰ τοὺς σοφιστὰς καὶ Κυρηναϊκοὺς ἡ ἐργασία εἶνε κακόν, διότι προξενεῖ λύπην. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ἀνάγκη νὰ εἶνε σαφεῖς ἐν τῇ συνειδήσει αἱ εἰς αὐτὴν ἀναφερόμεναι παραστάσεις. Αὗται πιέζουσι πάσας τὰς λοιπὰς παραστάσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς ἄλλα συμφέροντα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πίεσις αὕτη, ὡς καὶ ἡ ἐξάντλησις τῶν σωματικῶν δυνάμεων, προξενοῦσι λύπην. Λοιπὸν φευκτέα ἡ ἐργασία. Καὶ ὅμως πόσον εὐεργετικὴ εἶναι ἡ ἐργασία! Ὁ ἐργαζόμενος δὲν αἰσθάνεται τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, εἶνε ἄρα ἀπηλλαγμένος τῆς ἀνίας· ἀπολαύει δὲ κατόπιν τὴν ἡδονὴν τῆς σχολῆς καὶ τῆς ἀνέσεως. Ἐκεῖνος δέ, τοῦ ὁποίου ἡ ὅλη ἐργασία συνίσταται εἰς τὸ ν' ἀποσπᾷ καθ' ἑξαμηνίαν τὰ τοκομερίδια τῶν χρεωγράφων αὐτοῦ, φεύγει μὲν τὴν κατ' αὐτοὺς Σκύλλαν τῆς ἐργασίας, περιπίπτει ὅμως εἰς τὴν Χάρυβδιν τῆς ἀνίας ἀπορῶν πῶς νὰ σκοτώσῃ τὸν χρόνον. Διὰ τοῦτο ἀναγκάζεται καὶ αὐτὸς νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἐργασίαν ἵνα εὕρῃ παρ' αὐτῇ προστασίαν ἐναντίον τῶν βασάνων τῆς ἀνίας.

Ἀλλὰ δύναται νὰ ἐνστῇ ὁ ἡδονικὸς λέγων ὅτι, ἀφοῦ ἀδυσώπητος ψυχολογικὸς νόμος συνέδεσε τὴν ἡδονὴν πρὸς ἴσην λύπην, ἄπειρος πληθὺς ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν συνεπάγεται διὰ τῆς πληθύος τῶν εἰς αὐτὰς ἀντιστοιχουσῶν πληρώσεων αὔξησιν τοῦ ἰσολογισμοῦ τῆς εὐδαιμονίας (ἀρκεῖ νὰ εὑρίσκωνται τὰ μέσα τῆς πληρώσεως)· καὶ ὅτι διὰ τοῦτο αὕτη εἶνε ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα εἰς τὴν μεγίστην εὐδαιμονίαν. Εὐδαίμων εἶνε ὁ ἔχων ἄφθονα τὰ μέσα τῆς πληρώσεως τῶν ἀπείρως αὐξηθεισῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ Ψυχολογία διδάσκει ὅτι ἐν τῇ διηνεκεῖ παρουσίᾳ τοῦ μέσου τοῦ πληροῦντος ἐπιθυμίαν τινὰ οὕτως ἐλαττοῦται ἡ δεκτικότης διὰ τὴν ἐκ τῆς πληρώσεως τῆς ἐπιθυμίας ἡδονήν, ὥστε γεννᾶται ἐπὶ τέλους ἀδιαφορία διὰ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας ἢ κόρος. Ἀφ' ἑτέρου ἐνῷ ἡ ἡδονὴ δὲν αὐξάνεται ἐν τῷ αὐτῷ μέτρῳ, ἐν ᾧ αὐξάνονται τὰ μέσα, ἀλλ' ἐν βαθμῷ πολλῷ ἐλάττονι, τοὐναντίον αὐξάνεται ἡ δε-

κτικότης διὰ τὴν λύπην, ἐὰν πολλαπλασιασθῶσι καὶ ἐνισχυθῶσιν αἱ ἐπιθυμίαι, λείψωσι δὲ τὰ μέσα τῆς πληρώσεως αὐτῶν· διότι τότε εἰς τὰς πολλὰς πληρώσεις ἀντιτάσσονται πολλαὶ στερήσεις, αἵτινες εἰσέρχονται εἰς τὸν ἰσολογισμὸν ὡς καθαρῶς ἀρνητικὰ μέλη μὴ ἔχοντα τὰ ἀντιστοιχοῦντα θετικά· δηλ. ὁ ἄνθρωπος καθίσταται δυστυχής. Αἱ ἀνάγκαι πλάττονται εὐκολώτερον ἢ πληροῦνται. Ἅπαξ γεννηθεῖσαι ἐνισχύονται διὰ τῆς ἐπανειλημμένης πληρώσεως καὶ μεταβάλλονται εἰς ἕξιν, ἥτις γίνεται δευτέρα φύσις. Ἀλλὰ τὰ μέσα τῆς πληρώσεως τῆς ἐπιθυμίας δὲν εἶνε τῶν ἐφ' ἡμῖν· ἐν δὲ τῷ ἀστάτῳ βίῳ οὐδεὶς ἐγγυᾶται ὅτι, ἐὰν ἐν τῷ παρόντι ἔχωμεν αὐτὰ εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν, θὰ συμβαίνῃ τοῦτο καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Διὰ τοῦτο βλέπομεν τοὺς ἀνθρώπους περιπίπτοντας εἰς τὴν οἰκτροτάτην κατάστασιν, ἐὰν δι' αἰφνιδίας τινὸς μεταβολῆς τῆς τύχης ἀφαιρεθῶσι τὰ μέσα τῆς πληρώσεως τῶν ὑπερμέτρως αὐξηθεισῶν ἀναγκῶν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀριστίππου κατενόησαν ὅτι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τεθῇ ἡ θετικὴ ἀπόλαυσις, ἡ ἡδονή, ἀρχὴ τῆς ἡμετέρας πράξεως. Ἡγησίας ὁ ἐπικληθεὶς Πεισιθάνατος ἔλεγε· «Τὴν εὐδαιμονίαν ἀδύνατον εἶναι. Τὸ μὲν γὰρ σῶμα πολλῶν ἀναπεπλῆσθαι παθημάτων, τὴν δὲ ψυχὴν συμπαθεῖν τῷ σώματι καὶ ταράττεσθαι, τὴν δὲ τύχην πολλὰ τὰ κατ' ἐλπίδα κωλύειν. Ὥστε διὰ ταῦτα ἀνύπαρκτον τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι. Τόν τε σοφὸν οὐχ οὕτω πλεονάσειν ἐν τῇ τῶν ἀγαθῶν αἱρέσει, ὡς ἐν τῇ τῶν κακῶν φυγῇ, τέλος τιθέμενον τὸ μὴ ἐπιπόνως ζῆν μηδὲ λυπηρῶς. Ὃ δὴ περιγίγνεται τοῖς ἀδιαφορήσασι περὶ τὰ ποιητικὰ ἡδονῆς.» Ἐὰν δὲ δὲν κατορθωθῇ μηδὲ τοῦτο, τότε τὸ ἄριστον εἶνε ἡ αὐτοκτονία.

Ἐπὶ τέλους ἀφοῦ ἡ ἐργασία κατὰ τοὺς σοφιστὰς εἶνε φευκτέα, οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται πρὸς παρασκευὴν τῶν μέσων ἢ ἡ δύναμις καὶ ἡ βία. Τὸ ἰδανικὸν τῶν σοφιστῶν εἶνε ἡ ἀπεριόριστος τυραννίς, καὶ ἐὰν ἀποκτηθῇ διὰ τῶν μεγίστων ἀδικημάτων. «Εὐδαίμων ὁ τὰ μέγιστα ἠδικηκώς, ὁ τύραννος, ἐὰν μὴ διδῷ δίκην.» Ἀλλὰ λησμονοῦσιν ὅτι αὕτη ἡ δόξα θὰ γείνῃ δι' ἕκαστον τὸ ἐλατήριον εἰς τὸ νὰ ἐπιτίθηται κατὰ τῶν ἄλλων καὶ νὰ δοκιμάζῃ μέχρι τίνος σημείου ἐξικνεῖται ἡ δύναμις αὐτοῦ· λοιπὸν θὰ γεννηθῇ πόλεμος παντὸς κατὰ πάντων, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα θὰ εἶνε θηριώδης βίος. Καὶ

ἐὰν δέ τις κατορθώσῃ διὰ τῶν μεγίστων βιαιοπραγιῶν νὰ γείνῃ τύραννος, ἐνθυμητέον ὅτι ἡ ἀπεριόριστος αὐθαιρεσία τοῦ τυράννου ὑποσκάπτει τὰ θεμέλια τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Αὕτη εἶνε τῷόντι ἡ κατάρα πάσης δεσποτικῆς ἀρχῆς, πάσης τυραννίας, ὅτι δὲν εὑρίσκει πιστοὺς θεράποντας· ὅτι τοὺς μὲν ἱκανοὺς καὶ χρηστοὺς ἐρεθίζει εἰς ἀντίστασιν καὶ μῖσος, τοὺς δὲ ἀσθενεῖς καὶ ἀμφιρρεπεῖς ἐθίζει εἰς ἀναισθησίαν καὶ ἀδιαφορίαν οὐ μόνον πρὸς τὸ δίκαιον καὶ ἄδικον, ἀλλὰ καὶ πρὸς πᾶσαν εὐγενῆ προσπάθειαν, πρὸς πᾶν ὅ,τι καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἄνθρωπον· τοὺς δὲ προθύμους ἐθίζει εἰς ἀσυνειδησίαν, ἥτις ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης στρέφεται ἀφεύκτως ἐναντίον τοῦ τυράννου. Ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τὸ τοιοῦτον.

Ἀλλ' ἡ εὐδαιμονικὴ θεωρία δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς προπαιδεία τῆς ἀρετῆς. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι κατ'ἀρχὰς δὲν κινοῦσι τὴν βούλησιν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι, ἀλλ' ἡ ἡδονή, ἐν πρώτοις ἡ ὑλική, προϊούσης δὲ τῆς ἀναπτύξεως, ἡ ὑποκειμενική. Ἕκαστος εἶνε κατ' ἀρχὰς φίλαυτος καὶ φροντίζει μόνον περὶ τῆς οἰκείας εὐεστοῦς. Ἀλλ' ἡ φιλαυτία καθιστᾷ αὐτὸν φρόνιμον. Μετ' ὀλίγον προσέχει εἰς τ' ἀποτελέσματα τῶν πράξεων αὐτοῦ καὶ κατανοεῖ ὅτι τὸ καλῶς ἐννοούμενον οἰκεῖον συμφέρον ἀπαιτεῖ νὰ εἶνε ἀνιδιοτελῶς ἐνάρετος καὶ νὰ προάγῃ τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Διότι, ἐὰν δὲν τηρῶνται οἱ νόμοι, οὓς ἔθετο ἡ φρόνησις πρὸς σωτηρίαν καὶ ὄρθωσιν τῆς πολιτείας, ἐξ ἀνάγκης θὰ ἐπέλθῃ ἀταξία καὶ σύγχυσις καὶ ματαία καὶ ἀνωφελὴς φθορὰ τῶν συγκρουομένων δυνάμεων. Ἐὰν ὅμως ἕκαστος ὑπακούων εἰς τοὺς νόμους καὶ ἀφορῶν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ὅλου ἀποδεικνύῃ ἑαυτὸν χρήσιμον καὶ ἐνεργὸν μέλος τῆς κοινωνίας, φροντίζει τότε συγχρόνως καὶ ἀσφαλέστατα καὶ περὶ τῆς οἰκείας εὐδαιμονίας. Μόνον ἐν τῇ εὐημερίᾳ τῆς κοινωνίας δύναταί τις νὰ εὕρῃ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ. Λοιπὸν καὶ τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον θὰ ζητήσῃ ν' ἀποσοβήσῃ τὴν ἔριν καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην μετὰ δικαίων καὶ καθηκόντων, μετ' ἀμοιβῆς καὶ ποινῆς καὶ νὰ συντελέσῃ πρὸς ἀποσόβησιν κοινωνικῶν συμφορῶν καὶ προαγωγὴν τοῦ κοινοῦ καλοῦ. Οὕτω ἡ κοινωνία δύναται νὰ ἐξομοιωθῇ ἐξωτερικῶς πρὸς τὴν ἰδανικὴν κοινωνίαν, ἣν ὑποτυποῖ ἡ Ἠθική.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἵνα ὁδηγήσωμεν τὸν ἀπαίδευτον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς δυνάμεθα κατ' ἀρχὰς νὰ προσελκύσωμεν αὐτὸν διὰ τοῦ οἰκείου συμφέροντος ἢ ν' ἀποδειματώσωμεν διὰ τῆς βλάβης, ἥτις θὰ προέλθῃ ἔκ τινων πράξεων αὐτοῦ. Τοῦτο ἐποίησεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ Ξενοφῶν, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐξαίρεται μᾶλλον ἡ χρησιμότης τῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀτόμου. Δὲν τίθεται μὲν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὅλης πραγματείας αὐτοῦ ἡ ἀπόλυτος ἀξία τοῦ ἀγαθοῦ (τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως), δὲν ἐπαινεῖται ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀρετὴ μόνον ἕνεκα τῆς ὠφελείας, ἣν παρέχει. Ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι θεωροῦσί τινες τῶν ἀρχαιοτέρων διδασκάλων τοῦ Φυσικοῦ λεγομένου Δικαίου ὡς ὑπέρτατον νόμον τὴν κοινὴν εὐημερίαν, δι' ἧς καθίσταται ἐφικτὴ ἡ ἀτομική.

Ἀλλ' αὕτη ἡ κοινωνικὴ θεωρία, ἥτις μόνον ὡς προπαιδεία εἰς τὴν ἀρετὴν ἔχει ἀξίαν, μετετράπη ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις παρὰ τοῖς Ἄγγλοις εἰς αὐτοτελὲς ἠθικὸν δῆθεν σύστημα, τὴν συμφεροντολογίαν ἢ χρησιμοθηρίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ τέλος μὲν τῆς πράξεως τίθεται ἡ ἡδονὴ τοῦ ἀτόμου, μέσον δὲ τὸ χρήσιμον, τὸ συμφέρον, τὸ ὠφέλιμον πρὸς αὐτήν. Εἶνε δὲ τοῦτο ἡ εὐημερία τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀρετὴ ὑποβιβάζεται οὕτω εἰς μέσον πρὸς τὴν ἡδονήν. Ἡ συμφεροντολογία ἔλαβε διττὴν μορφήν. Τινὲς τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς διϊσχυρίζονται ὅτι μόνον ἀτομικὰ συμφέροντα κινοῦσι τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν (φίλαυτος κοινωνικὴ θεωρία). Ἄλλοι παραδέχονται αὐτοτελεῖς κοινωνικὰς ὁρμάς· (φιλάλληλος κοινωνικὴ εὐδαιμονικὴ θεωρία). Ἐκεῖνοι παράγουσι τὰς κοινωνικὰς ὁρμὰς τεχνητῶς ἐκ τῆς φιλαυτίας. Οὗτοι συμπεραίνουσιν ἐκ τῆς ὑπάρξεως πράξεων συμπαθείας τὴν ὕπαρξιν φιλαλλήλων ὁρμῶν. Ἐκεῖ ἐλατήριον τῆς βουλήσεως εἶνε ἡ ὀρθὴ σκέψις περὶ τῶν ὠφελίμων ἢ βλαβερῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πράξεως· ἐνταῦθα ἐλατήριον εἶνε τὸ συναίσθημα.

Ἡ συμφεροντολογικὴ Ἠθικὴ τῆς σκέψεως (τοῦ νοῦ) ἡ θεμελιουμένη ἐπί φιλαύτου βάσεως παραδέχεται ὅτι ἡ ἀνιδιοτελὴς πρᾶξις εἶνε ἀπόῤῥοια φιλαύτων σκέψεων μόνον. Ἀλλ' ἐν ταύτῃ τῇ ἀποκλειστικῇ θεμελιώσει ἐπὶ τῆς σκέψεως ἀπαντᾷ μόνον παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις Ἄγγλοις φιλοσόφοις, ἰδίᾳ παρὰ Λωκκίῳ, ὁ ὁποῖος παράγει τοὺς κανόνας τῆς Ἠθικῆς ἐκ τῆς ἀτομικῆς τάσεως πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ ἐκ τῆς φυγῆς τῆς λύπης ὑποστηριζομένων ὑπὸ τῆς παρατηρή-

σεως τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τῶν ἐκ τούτων προκυπτόντων ὠφελίμων ἢ ἐπιβλαβῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πράξεων καὶ τῆς εἰς ταύτην προσαπτομένης σκέψεως (νοήσεως). Πάντα τ' ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα συνήθως ἀποδίδονται εἰς τὴν ἀγάπην, παράγονται ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τῆς φιλαυτίας.

Οἱ νεώτεροι συμφεροντολόγοι ἐν μέρει μόνον ἐκπροσωποῦσι τὴν ἀποκλειστικῶς ἐπὶ φιλαυτίας ἐρειδομένην χρησιμοθηρίαν τοῦ Λωκκίου ἀναγκασθέντες νὰ παραδεχθῶσι καὶ φιλάλληλα ἐλατήρια (συμπάθειαν).

Τύπος τῆς θεωρίας τῆς νεωτέρας φιλαύτου χρησιμοθηρίας εἶνε ὁ Ἱερεμίας Βένθαμος. Ἀρχὴ καὶ ἐλατήριον τῶν πράξεων εἶνε κατ' αὐτὸν τὸ οἰκεῖον συμφέρον καὶ τὸ ὠφέλιμον. Ὠφέλιμον εἶνε ἡ ἰδιότης πράγματος, ἧς ἕνεκα προφυλάττει ἡμᾶς τοῦτο ἀπό τινος κακοῦ ἢ περιποιεῖ εἰς ἡμᾶς ἀγαθόν τι. Κακὸν εἶνε ἡ λύπη, ἡ ἀλγηδὼν ἢ αἰτία ἀλγηδόνος. Ἀγαθὸν δὲ εἶνε ἡ ἡδονὴ ἢ αἰτία ἡδονῆς. Ἡδονὴ δὲ καὶ λύπη καλεῖται ὅ,τι ἕκαστος συναισθάνεται ὡς ἡδονὴν καὶ λύπην. Κατὰ ταῦτα ἡδονὴ καὶ φυγὴ τῆς λύπης εἶνε οὐ μόνον τὸ τέρμα, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐλατήριον τῆς βουλήσεως. Διὰ τοῦτο ἀρετὴ εἶνε ἡ ἰδιότης τοῦ παράγειν ἡδονήν, κακία δὲ ἡ πρᾶξις ἡ συνοδευομένη ὑπὸ λύπης. Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἐν τῷ γενικῶς παραδεκτῷ καταλόγῳ τῶν ἀρετῶν εὑρεθῇ πρᾶξις προξενοῦσα λύπην μείζονα τῆς ἡδονῆς, ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ αὕτη ἡ δῆθεν ἀρετὴ ὡς κακία καὶ τἀνάπαλιν. Τὸ οἰκεῖον συμφέρον ἢ ἡ προσωπικὴ φρόνησις προδιαγράφει νὰ ὑπολογίζῃ τις ἀκριβῶς ἐν πάσῃ θήρᾳ τῆς ἡδονῆς τὸ κέρδος καὶ τὴν ζημίαν καὶ νὰ παραδίδῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν ἡδονὴν μόνον ὅταν ἐκεῖνο εἶνε μεῖζον ταύτης. Πρὸς ταύτην τὴν συγκριτικὴν ἐκτίμησιν τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν καὶ τὴν αἵρεσιν αὐτῶν δίδει ὁ Βένθαμος τοὺς ἑξῆς κανόνας. Αἱρετωτέρα εἶνε 1) ἡ ἰσχυροτέρα 2) ἡ διαρκεστέρα 3) ἡ πιθανωτέρα 4) ἡ ταχύτερον παρουσιαζομένη 5) ἡ καθαρωτέρα ἢ ἡ συνεπαγομένη μείζονα ἡδονὴν καὶ ἥττονα λύπην 6) ἡ ὑπερέχουσα ἕνεκα πολλῶν ἐκ τούτων τῶν λόγων 7) ἡ ἐκτεινομένη εἰς πολλοὺς ἀνθρώπους.

Ἀλλά, καίτοι ἡ φιλαυτία ἀρχικῶς εἶνε τὸ μόνον ἐλατήριον τὸ κινοῦν τὴν βούλησιν, μετ' ὀλίγον διδάσκει τὸν ἄνθρωπον ἡ ὀρθὴ σκέψις ὅτι εἶνε ὠφέλιμον νὰ φαίνηται ἐνώπιον τοῦ κόσμου ἀνι-

διοτελής. Ἐπειδὴ ὅμως διηνεκὴς ὑποκρισία εἶνε καὶ ἀφόρητος καὶ ἐπικίνδυνος, διότι συνεπάγεται τὸν κίνδυνον τοῦ ν'ἀφαιρεθῇ τὸ προσωπεῖον τῆς ἀνιδιοτελείας, ἐπὶ τέλους ἀποδείκνυται ὡς ὠφέλιμον νὰ εἶνέ τις πράγματι τοιοῦτος, ὁποῖος κατ' ἀρχὰς ἐφαίνετο μόνον. Ὥστε αὐτὸ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον ἀπαιτεῖ νὰ ἔχῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς αὐτοῦ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Βένθαμος εἶδε τὸ χάσμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος καὶ τῆς οὐδαμῶς ἐξ αὐτῆς ἀπορρεούσης ὑποχρεώσεως τοῦ πράττειν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας,καὶ ἐζήτει νὰ πληρώσῃ αὐτὸ τὸ μὲν διὰ τούτου ὅτι ταὐτίζονται τὰ ἀτομικὰ καὶ κοινωνικὰ συμφέροντα,τὸ δὲ διὰ τούτου ὅτι ὁ συμπαθητικὸς ἄνθρωπος ἔχει μείζονα χαρὰν ἢ ὁ φίλαυτος. Οὕτω ἡ προσωπικὴ φρόνησις θὰ χαλιναγωγήσῃ τὴν φιλαυτίαν καὶ θὰ δώσῃ τόπον εἰς τὴν φυσικὴν σαμπάθειαν, καίτοι εἶνε βέβαιον ὅτι ἡ οἰκεία ἐμοῦ εὐεστὼ διαφέρει μοι μᾶλλον ἢ ἡ τοῦ πλησίον. Αὕτη ἡ συμπάθεια εἶνε δύο εἰδῶν,ἀρνητική,ἀπέχουσα τῆς κακοποιΐας τῶν ἄλλων (δικαιοσύνη), καὶ θετική, τείνουσα εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ εὖ εἶναι τῶν ἄλλων (ἀγάπη). Ἐν γένει ὅσῳ μᾶλλον φωτίζεται ὁ ἄνθρωπος περὶ τῆς ἀληθοῦς φύσεως τῶν ἡδονῶν, τῆς διαρκείας καὶ ἐντάσεως αὐτῶν, τόσῳ μᾶλλον θὰ πεισθῇ ὅτι αἱ πράξεις, δι' ὧν προάγει τὴν ὡς μεγίστην εὐδαιμονίαν τῶν ἄλλων, παρέχουσι καὶ εἰς αὐτὸν τὴν διαρκεστάτην καὶ καθαρωτάτην ἀπόλαυσιν. Ἐντεῦθεν ἡ ἀρχὴ «τῆς ὡς μεγίστης εὐδαιμονίας τοῦ ὡς μεγίστου ἀριθμοῦ.» Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι δὲν θὰ θυσιάσῃ τις τὴν οἰκείαν εὐεστὼ πρὸς προαγωγὴν τοῦ εὖ εἶναι τῶν ἄλλων. Τὸ τοιοῦτον δὲν θὰ ἦτο ἀρετή, ἀλλὰ μωρία· διότι ἡ οἰκεία εὐεστὼ ἀποτελεῖ ἐπίσης μέρος τῆς κοινῆς εὐημερίας, ὅπως τὸ εὖ εἶναι παντὸς ἄλλου. Ἕκαστος ζητεῖ ἐκ φύσεως νὰ οἰκονομῇ τὸ εὖ εἶναι. Διὰ τοῦτυ, ἐὰν θυσιάζῃ τὴν οἰκείαν εὐεστὼ χάριν τῆς ἀλλοτρίας, θὰ πράξῃ τοῦτο μόνον ἐν τῷ συμφέροντι τοιαύτης οἰκονομίας. Ὑπολογίζει ἐν ὡρισμένῃ περιπτώσει ὅτι αἱ ἀπολαύσεις τῆς συμπαθείας ὑπερέχουσι τῆς οἰκείας ἀπολαύσεως· τοῦτο δὲ βαρύνει τὴν πλάστιγγα ὑπὲρ τοῦ ἄλλου.

Ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Βενθάμου «τῆς ὡς μεγίστης ἡδονῆς τοῦ ὡς μεγίστου ἀριθμοῦ,» ἢ ὅπως ἐκφράζει ὁ Βένθαμος συντομώτερον,

«τῆς maximation τῆς εὐδαιμονίας» κεῖται ἀοριστία. Ζητεῖται δηλ. ἂν ἔχει μείζονα ἀξίαν ἡ ἔντασις τῆς ἡδονῆς, ἢ ἡ ἔκτασις καὶ ἐξάπλωσις αὐτῆς, ἂν δηλ. εἶνε προτιμότερον ν' ἀπολαύῃ μικρότερος ἀριθμὸς ἀτόμων μεγάλης εὐδαιμονίας, ἢ μείζων ἀριθμὸς σχετικῶς μικροτέρας. Πρὸς λύσιν τούτου τοῦ ζητήματος ὑποβάλλει ὁ Βένθαμος τὰ κύρια εἴδη τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης εἰς ἀκριβεστέραν ἔρευναν ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ὑλικῶν ἡδονῶν καὶ τελευτῶν εἰς τὰς μᾶλλον περιπλόκους ἀπολαύσεις, ἃς χορηγεῖ ἡ σχέσις πρὸς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ βίον. Ἐκ ταύτης τῆς ἐρεύνης προκύπτει ὅτι ἡ χαρὰ ἐπὶ τῷ πλούτῳ καταλαμβάνει κεντρικὴν θέσιν, διότι ὁ πλοῦτος χορηγεῖ τὸ μέσον, δι' οὗ δύναταί τις ν'ἀπολαύσῃ τὰ λοιπὰ εἴδη τῆς ἡδονῆς, ὡς π. χ. ὑλικὰς ἀπολαύσεις,ἀνεξαρτησίαν, δύναμιν, εὐποιΐαν κτλ. Ἐν γένει ἕνεκα τῆς σπουδαίας θέσεως, ἣν κατέχει ὁ πλοῦτος ἐν τῷ συστήματι τῶν ἀγαθῶν, μὴ ὢν μὲν αὐτὸς ἀγαθόν, παρέχων ὅμως τὸ μέσον πρὸς ἀπόκτησιν πάντων τῶν λοιπῶν ἀγαθῶν, ἐκεῖνο τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐντάσεως καὶ ἐκτάσεως τῆς εὐδαιμονίας καταντᾷ εἰς τὸ ἄλλο, ἂν ἡ γενικὴ εὐδαιμονία εἶνε μείζων, ὅταν ὀλίγοι ἀπολαύωσι μείζονα εὐημερίαν (κέκτηνται μείζονα πλοῦτον), ἢ ὅταν πολλοὶ ἐλάττονα. Ὁ Βένθαμος ἀποφαίνεται ὅτι εἰς πᾶν ποσὸν πλούτου ἀντιστοιχεῖ ποσὸν εὐδαιμονίας· ἐκ δύο ἀτόμων ἐχόντων ἄνισον περιουσίαν ὁ πλουσιώτερος εἶνε ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις ὁ εὐδαιμονέστερος. Ἀλλ' ἡ ὑπεροχὴ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ πλουσίου δὲν εἶνε τοσαύτη, ὅση ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πλούτου. Διὰ τοῦτο ὅσῳ μᾶλλον προσεγγίζει ἡ σχέσις τῆς περιουσίας τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ἰσότητα, τοσούτῳ μεῖζον εἶνε τὸ ἄθροισμα τῆς εὐδαιμονίας. Τοῦτο τὸ συμπέρασμα θὰ ἦγεν ἀμέσως εἰς τὴν κοινοκτημοσύνην, τὴν ὁποίαν ὅμως ζητεῖ ἀνεπιτυχῶς ν' ἀποφύγῃ ὁ Βένθαμος διὰ τῆς ἑξῆς σκέψεως. Ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ φροντίσῃ οὐ μόνον διὰ τὴν εὐημερίαν καὶ ἰσότητα τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν. Ἡ ἀσφάλεια μάλιστα εἶνε τὸ ἀνώτερον ἀγαθόν· διότι, ἐὰν κινδυνεύῃ αὕτη, κινδυνεύουσι καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἀγαθά. Οὐδὲν ὅμως ἀντίκειται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὠφελείας τοσοῦτον, ὅσον ἡ προσβολὴ τῆς ἰδιοκτησίας.

Τὰς ἐλλείψεις τῆς θεωρίας τοῦ Βενθάμου ἐπειράθη νὰ συμπληρώσῃ ὁ σπουδαιότατος τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ John Stuart Mill. Οὗτος ἔνθεν μὲν ἐξαίρει ἐντονώτερον τὴν διάφορον ἀξίαν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἡδονῆς καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῶν πνευματικῶν ἀπολαύσεων. Ἡ διάκρισις δὲ αὕτη στηρίζεται κατ' αὐτὸν ἐπὶ τῆς γνώμης τῆς πλειοψηφίας. Αἱρετώτερον ἐκ δύο ἀγαθῶν εἶνε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αἱρεῖται. ἡ πλειονότης τῶν ἀνθρώπων πρὸ τοῦ ἄλλου. Ἔνθεν δὲ παραδέχεται ἐπίκτητα κοινωνικὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἐνστιγματικῶς (θυμοσόφως) ἐπιτάσσουσιν εἰς ἡμᾶς νὰ πράττωμεν τὸ ὀρθὸν χωρὶς ν' ἀπαιτῆται ἑκάστοτε σκέψις περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πράξεως. Τὸ συναίσθημα δὲ οὐ μόνον προλαμβάνει τὸ πόρισμα τῆς σκέψεως, ἀλλὰ προέκυψε καὶ αὐτὸ ἐκ προηγουμένων σκέψεων, εἴτε ἡμετέρων, εἴτε ἄλλων ἀνθρώπων, οἵτινες ἐπιδρῶσιν ἐφ' ἡμᾶς διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Ὁ νοῦς δηλ. παρατηρεῖ τἀποτελέσματα ἀνθρωπίνων πράξεων ἐντός τινος κύκλου, αἱ δὲ ἡμέτεραι ἢ ξέναι ἐμπειρίαι τούτου τοῦ εἴδους καθιστῶσι κατ' ὀλίγον τὴν περὶ τῆς ἀξίας ὡρισμένων πράξεων κρίσιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν τυχαίων περιστάσεων τῆς ἐπὶ μέρους περιπτώσεως. Οὕτω γεννῶνται κανόνες τῆς ἐκτιμήσεως, οἵτινες μεταβάλλονται δι' ἕξεως εἰς ἔνστιγμα (θυμοσοφίαν). Ταῦτα τὰ ἐντιγματικὰ ἐλατήρια ὅμως ἀνάγκη ν' ἀναπτύσσωνται πάντοτε ἐκ νέου ἐν τῇ συνειδήσει ἑκάστου ἀτόμου.

Αὕτη ἡ δόξα τοῦ Mill, καθ' ἣν δυνάμεθα νὰ δρῶμεν θυμοσόφως χωρὶς νὰ ἔχωμεν συνείδησιν τοῦ ἐλατηρίου, παρέχει οὐ μικρὰν δυσκολίαν, ἐφ' ὅσον προϋποτίθεται ὅτι εἶνε ἀνάγκη ν' ἀναπτύσσωνται ἐκεῖνα τὰ ἐλατήρια καὶ αἱ συμπυκνώσεις καὶ μεταβολαὶ αὐτῶν εἰς συναισθήματα ἐν τῇ συνειδήσει ἑκάστου ἀνθρώπου πάντοτε ἐκ νέου. Αὕτη ἡ δυσκολία φαίνεται ὅτι σμικρύνεται, ἐὰν παραδεχθῇ τις ἐσωτερικὴν συνάφειαν τῶν ἀτόμων, δι' ἧς μεταβιβάζονται ἀμέσως εἰς τοὺς ἀπογόνους αἱ ἐμπειρίαι τῶν προγενεστέρων γενεῶν. Ταύτην τὴν δόξαν ὑπεστήριξεν ἐπ' ἐσχάτων ὁ Ἕρβερτος Σπένσερος ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ δὲ ἀκολουθῶν κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν μέχρι τοῦδε χρησιμοθηρίαν.

Κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν συμφεροντολογίαν τοῦ Βενθαμίου καὶ Mill, λέγει ὁ Σπένσερος, ἡ πρᾶξις πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται κατὰ τὰ ἀποτε-

λέσματα αὐτῆς. Ἐὰν ἐν πολλαῖς περιπτώσεσιν ἐφάνη ὅτι πρᾶξίς τις τούτου τοῦ εἴδους προὐξένησε κακόν, πρᾶξις δὲ ἐκείνου τοῦ εἴδους ἀγαθόν, καὶ αἱ πράξεις θεωρητέαι κακαὶ ἢ ἀγαθαί. Ἐνταῦθα φαίνεται μὲν ὅτι ἐκφράζεται ἡ παραγωγὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐκ φυσικῶν αἰτίων· τοῦτο ὅμως ἐν μέρει συμβαίνει. Ἡ εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην ὑποκειμένη δόξα εἶνε ἁπλῶς ὅτι ὀφείλομεν δι' ἐπαγωγῆς νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι αὗται ἢ ἐκεῖναι αἱ βλάβαι ἢ ὠφέλειαι ἕπονται εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πρᾶξιν καὶ ὅτι ἐντεῦθεν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αἱ αὐταὶ σχέσεις θὰ ἐπικρατῶσι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἀλλ' ἡ παραγωγὴ ταύτης τῆς γενικεύσεως καὶ τὰ ἐντεῦθεν ἐξαχθέντα συμπεράσματα δὲν εἶνε γνῶσις τῆς αἰτιότητος ἐν τῇ πλήρει σημασίᾳ τῆς λέξεως. Οὕτω μανθάνομεν ὅτι πρᾶξίς τις παρήγαγε τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα, οὐχὶ δὲ τὸ διὰ τί. Ἡ Ἠθικὴ ἔχει ἀντικείμενον τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, πῶς καὶ διὰ τί πράξεις τινὲς εἶνε ὀλέθριαι, ἄλλαι δὲ πάλιν εὐεργετικαί. Ταῦτα τἀγαθὰ καὶ κακὰ ἀποτελέσματα δὲν δύνανται νὰ εἶνε τυχαῖα, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ εἶνε ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων. Τὸ κύριον δὲ ἔργον τῆς Ἠθικῆς εἶνε τὸ νὰ παραγάγῃ ἐκ τῶν νόμων τῆς ζωῆς καὶ τῶν ὅρων τῆς ὑπάρξεως τίνα εἴδη πράξεως κατ' ἀνάγκην τείνουσι νὰ γεννήσωσιν ἡδονὴν καὶ τίνα λύπην. Τούτου γενομένου, ἀνάγκη νὰ θεωρηθῶσιν αἱ παραγωγαὶ αὐτῆς ὡς νόμοι τῆς πράξεως καὶ νὰ τηρῶνται χωρὶς νὰ λαμβάνηται πρὸ ὀφθαλμῶν ἀμέσως ἡδονὴ καὶ λύπη. Τὴν γενικὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς καὶ τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως διετύπωσεν ὁ Δαρβῖνος ἐν τῇ ὑποθέσει τῆς κατὰ μηχανικοὺς νόμους ἐκτελουμένης ἐξελίξεως. Λοιπὸν ἐπὶ ταύτης τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως πρέπει νὰ θεμελιωθῇ καὶ ἡ Ἠθικὴ καὶ νὰ ἐξηγηθῶσιν ἐξ αὐτῆς πάντα τὰ ἠθικὰ φαινόμενα. Καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶνε προϊὸν τῆς ἐξελίξεως καὶ ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους αὐτῆς. Ἀφοῦ τὸ πᾶν ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους τῆς ἐξελίξεως, ἕπεται ἀναγκαίως ὅτι ἐπίσης ὑπόκεινται εἰς τούτους τοὺς νόμους τὰ φαινόμενα τῆς πράξεως, περὶ ὧν πραγματεύεται ἡ Ἠθική.

Ἡ ἐξελικτικὴ ὑπόθεσις διδάσκει ὅτι μετ' ἀπείρους συνδυασμοὺς ἀτάκτως κινουμένων ἀτόμων καὶ χωρισμοὺς αὐτῶν προέκυψαν κατὰ τύχην τὰ ἐνόργανα ὄντα, οὕτω δὲ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ τῆς ἐξελίξεως. Ἡ παρατήρησις δηλ. τῆς ἐνοργάνου φύσεως δεικνύει βαθμιαίαν καὶ κατ'

ὀλίγον προβαίνουσαν πρόοδον ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων ὀργανισμῶν εἰς τελειοτέρους. Ἀπὸ ἀτελεστάτων ἀρχῶν ὁρμηθεῖσα ἐξυψώθη ἡ φύσις διὰ βαθμιαίων μεταβάσεων μέχρι τοῦ τελειοτάτου ὄντος, τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τῆς προόδου δὲ ἐν τῇ κατασκευῇ καὶ ταῖς λειτουργίαις τοῦ σώματος βαίνει παραλλήλως καὶ ἡ πρόοδος ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς πράξεως, ἥτις ἐξυψοῦται εἰς τὴν ὑψίστην βαθμῖδα ἐν ταῖς μορφαῖς ἀνθρωπίνης πράξεως. Πρᾶξις δὲ εἶναι ἐνέργεια προσαρμοζομένη εἰς σκοπούς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐνόργανα ὄντα τείνουσι πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ αὔξησιν τῆς ζωῆς αὐτῶν, φαίνεται ὅτι τὸ ὡς μέγιστον ἄθροισμα τῆς ζωῆς εἶνε ὁ κοινὸς σκοπὸς τῆς ἐξελίξεως. Ἡ ἐξέλιξις, ἥτις διηνεκῶς τείνει πρὸς τὴν αὐτοσυντηρησίαν, φθάνει εἰς τὸ τέρμα αὐτῆς, ἐὰν ἡ ἀτομικὴ ζωὴ εἶνε ὡς μεγίστη καὶ κατὰ μῆκος καὶ κατὰ πλάτος (δηλ. καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον). Πρὸς ταύτην τὴν αὔξησιν τῆς ἱκανότητος τοῦ διατηρεῖν τὴν ἀτομικὴν ζωήν, ἣν συνεπάγεται ἡ ἐξέλιξις, βαίνει παραλλήλως καὶ ἡ αὔξησις τῆς ἱκανότητος πρὸς διαιώνισιν τοῦ εἴδους διὰ θεραπείας τῶν ἐκγόνων. Κατὰ ταύτην δὲ τὴν διεύθυνσιν εὑρίσκει τὸ τέρμα αὐτῆς ἡ ἐξέλιξις, ἐὰν διατηρῆται ἐν τῇ ζωῇ μέχρι τῆς ὡρίμου πρὸς τεκνοποίησιν ἡλικίας ὁ ἀναγκαῖος ἀριθμὸς ἐκγόνων. Ἐὰν δὲ τὸ ἄτομον εἶνε ἠναγκασμένον νὰ ζῇ ἐν ἀμέσῳ παρουσίᾳ τῶν ὁμοίων αὐτῷ, ἡ διάταξις τῆς κοινωνίας φθάνει εἰς τὸ τέρμα αὐτῆς, ἐὰν καταστῇ δυνατὸν νὰ τελειῶται ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ἐκγόνων αὐτοῦ, οὐ μόνον μὴ παρακωλυομένης τῆς τελειώσεως τῆς ζωῆς ἄλλων, ἀλλὰ μᾶλλον προαγομένης δι' ἐκείνης. Ἐπὶ τέλους ἡ ἐξέλιξις φθάνει εἰς τὸν ὕψιστον βαθμόν, ἐὰν ἡ πρᾶξις παρέχῃ συγχρόνως τὸ μέγιστον ἄθροισμα τῆς ζωῆς διὰ τὸ ἄτομον, τοὺς ἐκγόνους καὶ τοὺς συζῶντας αὐτῷ.

Ἡ ἐξέλιξις δὲ τῆς ζωῆς ἐγένετο δυνατὴ μόνον δι' ἀποκαταστάσεως ὡρισμένης συναφείας μεταξὺ ἡδονῆς καὶ ὠφελίμου πράξεως, ἢ λύπης καὶ ἐπιβλαβοῦς πράξεως. Τὰ συναισθήματα δηλ. τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης ἐν ἅπαντι τῷ ἐμψύχῳ κόσμῳ εἶνε τὰ σύστοιχα εἰς τὸν ὀργανισμὸν ἐπωφελῶν ἢ ἐπιβλαβῶν ἐπιδράσεων. Ἐκεῖνα τὰ ἄτομα ἢ εἴδη διατηροῦνται εὐκολώτερον, ὧν τὰ συναισθήματα εἶνε διατεταγμένα διὰ προσαρμογῆς καὶ κληρονομίας σκοπιμώτατα· ἐν οἷς δηλ. τὸ ὠφέλιμον προξενεῖ ἡδονήν, τὸ δὲ βλαβερὸν λύπην. Ἡδονὴ εἶνε τὸ

συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ζητοῦμεν νὰ φέρωμεν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ νὰ διατηρῶμεν ἐν αὐτῇ· λύπη δὲ τὸ συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ζητοῦμεν ν' ἀποδιώξωμεν τῆς συνειδήσεως καὶ ἀπομακρύνωμεν ἀπ' αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἀγαθὸν καλοῦμεν τὸ καλῶς προσαρμοζόμενον εἰς τὸν σκοπόν, διὰ τοῦτο ἀγαθαὶ εἶνε αἱ πράξεις αἱ προάγουσαι τὴν αὐτοσυντηρησίαν, μεθ' ὧν συμβαδίζει καὶ ἡ αὔξησις τῆς ἱκανότητος πρὸς διαιώνισιν τοῦ εἴδους διὰ θεραπείας τῶν ἐκγόνων· ἑπομένως καὶ ἡ πρᾶξις τῶν γονέων εἶνε ἀγαθή, καθόσον προσεγγίζει εἰς τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα. Ἀγαθὴ εἶνε καὶ ἡ κατάστασις τῆς κοινωνίας ἡ καθιστῶσα δυνατὴν τοιαύτην μορφὴν τῆς πράξεως, δι' ἧς δύναται νὰ τελειωθῇ ἡ ζωὴ ἑκάστου ἀτόμου, ὡς καὶ τῶν ἐκγόνων αὐτοῦ, ἐνῷ συγχρόνως προάγεται ἡ ζωὴ τῶν ἄλλων. Ἀλλ' εἶνε ἄξιον τὸ ζῆν; Ναί· διότι ἡ ζωὴ φέρει πλείονα χαρὰν ἢ λύπην. Ἀλλ' ὁ παραδεχόμενος ὅτι ἡ συνειδητὴ ὕπαρξις εἶνε εὐκταία ὁμολογεῖ διὰ τούτου συγχρόνως ὅτι ἡ πρᾶξις ὀφείλει νὰ τείνῃ εἰς τὸ νὰ προκαλῇ συνείδησιν, ἥτις παρίσταται ἀξία ὀρέξεως, συνείδησιν ὡς οἷόν τε ἡδεῖαν καὶ ἥκιστα λυπηράν. Αὔξησις τῆς ζωῆς σημαίνει αὔξησιν τῆς ἡδονῆς. Λοιπὸν ἀγαθὴ πρᾶξις εἶνε ἡ ἔχουσα ἀποτέλεσμα τὴν ἡδονήν· κακὴ δὲ ἡ προξενοῦσα λύπην. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς πράξεως εἶνε ἡ ἡδονή. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀγαθὴ εἶνε ἡ πρᾶξις ἡ ὠφέλιμος, ἡ σκόπιμος, ἡ προσαρμοζομένη εἰς τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὅροι οὗτοι μεταβάλλονται, ἀνάγκη ν' ἀποκαθίσταται πάντοτε ἡ προσαρμογὴ τῆς πράξεως εἰς τούτους τοὺς μεταβληθέντας ὅρους. Ὅσα εἴδη καὶ ὅσα ἄτομα προσαρμόζονταί πως εἰς αὐτούς, διατηροῦνται ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι καὶ κληροδοτοῦσιν εἰς τοὺς ἐκγόνους τὴν τάσιν πρὸς ταύτας τὰς ὠφελίμους πράξεις· τὰ λοιπὰ καταστρέφονται. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ προσαρμογὴ εἶνε ἐν τῷ παρόντι ἐλλιπὴς καὶ ἀτελής. Διὰ τοῦτο ἐν πολλαῖς περιπτώσεσι δὲν συνδέεται πρὸς τοιαύτας πράξεις ἡδονή, ἀλλὰ λύπη. Προϊούσης ὅμως τῆς ἐξελίξεως ἡ προσαρμογὴ θὰ γείνῃ ἐντελής· τότε δὲ πᾶσα ἀγαθὴ πρᾶξις οὐ μόνον θὰ προάγῃ τὴν ἀτομικὴν καὶ γενικὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ καὶ θὰ προξενῇ ἀμέσως ἡδονήν.

Καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐκληρονόμησε παρὰ τῶν κατωτέρων ζῴων (τῶν προγόνων αὐτοῦ) τοιαύτας προσαρμογὰς ἐν πλείσταις

περιπτώσεσι κινούμενον ἐνστιγματικῶς εἰς ὠφελίμους πράξεις. Ἀλλ' ἤδη παρὰ τοῖς ἀνωτέροις ζῴοις ἐνεργοῦσιν ἀσυνειδήτως ἐλατήρια προκύψαντα ἐκ συνειρμῶν μεταβιβαζομένων κληρονομικῶς εἰς τοὺς ἀπογόνους. Παρὰ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ πλὴν τοῦ παρὰ τῶν ζῴων κληροδοτηθέντος ἐνστίγματος ἀνεπτύχθησαν καὶ συνειδητὰ ἐλατήρια, ὑφ' ὧν κινούμενος θυσιάζει παρούσας ἀπολαύσεις εἰς μελλούσας. Κατ' ἀρχὰς ἐνεργεῖ ὁ φόβος τοῦ ὁρατοῦ δεσπότου, τοῦ ἀοράτου πνεύματος, τῆς κοινωνίας· ὁ φόβος δηλ. τῆς ποινῆς, ἥτις δύναται μὲν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς πράξεως, ἀλλ'ἀποτέλεσμα τυχαῖον καὶ οὐχὶ κατὰ φύσιν ἀναγκαῖον. Ἀφοῦ δὲ πολιτικοί, θρησκευτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ περιορισμοὶ παρήγαγον στερεὸν κοινωνικὸν οἰκοδόμημα, κατέστησαν δυναταὶ ἐμπειρίαι περὶ τῶν κατὰ φύσιν ὠφελίμων ἢ ἐπιβλαβῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πράξεων. Αὗται αἱ περὶ τοῦ ὠφελίμου ἐσωτερικαὶ ἐμπειρίαι πασῶν τῶν παρελθουσῶν γενεῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὀργανωθεῖσαι καὶ μονιμοποιηθεῖσαι παρήγαγον ἀντιστοίχους μεταβολὰς ἐν τῷ νευρικῷ συστήματι· κληροδοτοῦνται δὲ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μετὰ τῶν προδιαθέσεων τούτου ὡς ἠθικὰ συναισθήματα ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰς ἀγαθὰς καὶ κακὰς πράξεις καὶ μὴ στηριζόμενα πλέον ἐπὶ ἀτομικῶν περὶ τοῦ ὠφελίμου ἐμπειριῶν. Ἐνῷ λοιπὸν οὐ μικρὰν δυσκολίαν παρέχει ἡ θεωρία τοῦ Mill, καθ' ἣν ἐν ἑκάστῃ ἀτομικῇ συνειδήσει ἀνάγκη ν' ἀναπτυχθῶσιν ἐκ νέου τὰ κοινωνικὰ συναισθήματα τὰ προκύπτοντα ἐξ οἰκείων καὶ ξένων ἐμπειριῶν, ὁ Σπένσερος αἴρει τὰς δυσκολίας μεταθέτων αὐτὰ ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν τοῦ εἴδους, ἔνθα κατὰ τὸ φαινόμενον ἐλαττοῦνται αἱ δυσκολίαι, διότι διαθέτει ἀπείρους σειρὰς γενεῶν.

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς προσαρμογῆς ἀγαθὸν εἶνε τὸ ὠφέλιμον, τοῦτο δὲ πάλιν τὸ σύμφωνον πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς, ἐπειδὴ πλὴν τούτου οἱ ὅροι οὗτοι εἶνε μεταβλητοί, καὶ αἱ ἠθικαὶ δοξασίαι εὑρίσκονται κατὰ Σπένσερον ἐν διηνεκεῖ μεταβολῇ καὶ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γείνῃ λόγος περὶ ἀπολύτων, δι' ἅπαντα τὸν χρόνον ἰσχυόντων ἠθικῶν νόμων, καίτοι δὲν δύναταί τις ν' ἀρνηθῇ ὅτι πράξεις τινὲς πάντοτε ἐγνώσθησαν ὡς ὠφέλιμοι, ἄλλαι ὡς βλαβεραί. Ἡ συνείδησις τοῦ καθήκοντος εἶνε πλάνη ἐρειδομένη ἐπὶ ἐσφαλμένου συνειρμοῦ ἰδεῶν. Κατ' ἀρχὰς δηλ. ἐξετέλει ἢ παρέλειπε τὸ

ἄτομον, ὡς εἴδομεν, πράξεις τινὰς ἐκ φόβου. Κατόπιν πλὴν τῶν ἐξωτερικῶν περιορισμῶν ἐσχηματίσθησαν καὶ ἐλατήρια ἐρειδόμενα ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας τῶν ἐσωτερικῶν φυσικῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πράξεων. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθησαν ἠθικαὶ κλίσεις καὶ ἀποκλίσεις. Τὰ νοήματα καὶ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι ταύτας τὰς ἠθικὰς κλίσεις καὶ ἀποκλίσεις εὑρίσκοντο, ὡς εἰκός, ἐν στενωτάτῃ συναφείᾳ πρὸς τὰ νοήματα καὶ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὸν φόβον τῶν ποινῶν. Λοιπὸν μετηνέχθη ἀτόπως ἡ ἰδέα τοῦ ἐξαναγκασμοῦ ἡ συνημμένη μόνον πρὸς ταῦτα καὶ εἰς ἐκεῖνα. Οὕτω ἐγεννήθη ἡ συνείδησις τοῦ καθήκοντος, ἥτις θὰ ἐξαφανισθῇ ἐν ταῖς ἀνωτέραις βαθμῖσι τῆς ἀναπτύξεως. Καὶ ἡ ἀντίθεσις τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας ἡ καθιστῶσα πολλάκις ἀναγκαίαν τὴν θυσίαν τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας, εἶνέ τι παροδικόν, ἀποτέλεσμα τῆς ἀτελοῦς προσαρμογῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ περιέχον. Ἀλλ' ἡ ἐξέλιξις τείνει πρὸς τὴν βαθμιαίαν ἄρσιν τῆς σημερινῆς πολεμικῆς καταστάσεως· ἡ δὲ προσαρμογὴ θὰ καταστήσῃ ἐπὶ τέλους, τῇ μεσιτείᾳ τῶν (μόνον ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ συγχαίρειν ἐπιδεκτικῶν αὐξήσεως) συμπαθητικῶν συναισθημάτων, διὰ διηνεκοῦς ἀσκήσεως καὶ ἕξεως πάσας τὰς κοινωνικῶς ἀναγκαίας πράξεις ἡδείας. Μετὰ τὴν τελείωσιν μάλιστα τῆς ἐξελίξεως ἕκαστος ἀπολαύων τῆς ἀμέσου ἡδονῆς αὐτοῦ θὰ πράττῃ διηνεκῶς τὸ πρὸς τὴν τελείωσιν τῆς ζωῆς πάντων ἀπαιτούμενον, ὅπως π. χ. συμβαίνει τοῦτο σήμερον παρὰ τοῖς καλλιτέχναις (ποιηταῖς, ἀοιδοῖς, χορευτρίαις).

Τὰ κατὰ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονικῆς θεωρίας ἐν τοῖς προηγουμένοις εἰρημένα ἰσχύουσι λεγόμενα καὶ κατὰ τῆς κοινωνικῆς, τῆς χρησιμοθηρίας. Καὶ αὕτη, καί τοι κατὰ τὰ φαινόμενα συμφωνεῖ πως ἐξωτερικῶς πρὸς τὴν ἀληθῆ Ἠθικήν, καί τοι ἐν αὐτῇ γίνεται λόγος περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης, κατ'οὐσίαν ὅμως ἄγει εἰς τὸν παχυλὸν ἡδονισμόν. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην περιοριζομένην κυρίως εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν κανόνων, καθ' οὓς πρέπει τὰ ῥυθμίζωνται αἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν κοινωνίαν, ἀγαθὸν εἶνε τὸ ὠφέλιμον ἐν τῇ συνήθει σημασίᾳ, δηλ. τὸ πληροῦν τὴν ἐπι-

θυμίαν τοῦ ἀτόμου καὶ οὕτω παράγον ἡδονήν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἡδονὴ τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς εὐημερίας τῆς κοινωνίας, ἀγαθὸν εἶνε τὸ ὠφέλιμον διὰ τὴν κοινωνίαν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὸ ἄτομον. Ἀγαθὴ εἶνε ἡ πρᾶξις ἡ συντελοῦσα πρὸς τὴν κοινὴν εὐημερίαν, ἥτις εἶνε καὶ τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τοῦ ἀτόμου. Διὰ τοῦτο ἡ ἀσφαλεστάτη ὁδὸς πρὸς τὴν οἰκείαν ἡδονὴν εἶνε ἡ φροντὶς διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ὁλότητος. Λοιπὸν ἔσχατον τέλος καὶ ἐλατήριον τῆς πράξεως εἶνε ἡ ἡδονὴ τοῦ ἀτόμου, μέσον δὲ ἡ φροντὶς διὰ τὴν κοινὴν εὐημερίαν.

Ἀλλ' ἐν πρώτοις, ἐὰν ἀρχὴ τῆς Ἠθικῆς εἶνε ἡ ἀρχὴ ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶνε τὸ μόνον καθ' ἑαυτὸ αἱρετόν, ἐλατήριον δὲ τῆς πράξεως ἡ φιλαυτία, δηλ. ἡ θήρα τῆς οἰκείας ἡδονῆς καὶ ἡ φυγὴ τῆς οἰκείας λύπης, ἡ αἵρεσις πράξεώς τινος δύναται νὰ προέλθῃ μόνον ἐκ τῆς ἐφικτέας ἡδονῆς, ἢ ἐκ τῆς δι' αὐτῆς ἀποσοβητέας λύπης. Ἐὰν ὅμως συγκρίνωμεν ἡδονὴν πρὸς ἡδονήν, μόνην διαφορὰν εὑρίσκομεν τὴν κατὰ ποσόν. Τότε αἱρετωτέρα ἡδονὴ εἶνε ἡ ἰσχυροτέρα τῆς ἄλλης, ἢ ἡ διαρκεστέρα, ἡ εὐπαρασκευοτέρα, ἡ συνεπαγομένη μείζονα ἡδονὴν καὶ ἐλάσσονα λύπην ἢ ἡ ἄλλη, ἢ ἡ ὑπερέχουσα ἐν πολλαῖς τούτων τῶν ἰδιοτήτων. Κατὰ ποιὸν διαφοραὶ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ τῆς ἡδονῆς. Ὅθεν κατὰ ταύτην τὴν θεωρίαν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνηται λόγος περὶ εὐγενοῦς ἢ αἰσχρᾶς ἡδονῆς, διότι τὸ ποσὸν τῆς ἡδονῆς δὲν καθιστᾷ αὐτὴν οὔτε εὐγενῆ, οὔτε ἀγενῆ. Πᾶσα πρᾶξις ἐφιχθεῖσα τοῦ σκοποῦ αὐτῆς δηλ. πληρώσασα τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀτόμου παράγει ἡδονήν, ἑπομένως εἶνε ἀγαθή. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως, τῆς ἡδονῆς, διάκρισις ἀγαθῆς καὶ κακῆς πράξεως δὲν ὑπάρχει. Ἐπεχείρησε μὲν ὁ Mill νὰ διακρίνῃ τὰς ἡδονὰς καὶ κατὰ ποιὸν στηριχθεὶς εἰς τὴν ἀπόφανσιν τῆς πλειονοψηφίας καὶ ἐξαίρει τὴν ὑπερέχουσαν ἀξίαν τῶν πνευματικῶν ἀπολαύσεων. «Κάλλιστα, λέγει, συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ὠφελείας ἡ ὁμολογία ὅτι εἴδη τινὰ τῆς ἡδονῆς εἶνε εὐκταιότερα καὶ ἔχουσι μείζονα ἀξίαν ἢ ἄλλα. Θὰ ἦτο δὲ καὶ ἀνόητον τὸ νὰ προϋποθέσῃ τις ὅτι, ἐνῷ ἐν τῇ ἐκτιμήσει πάντων τῶν λοιπῶν πραγμάτων λαμβάνεται πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ ποιὸν ἐπίσης, ὅπως καὶ τὸ ποσόν, ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀξίας τῆς ἡδονῆς ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τοῦ ποσοῦ. Εἶνε αἱρετώτερον νὰ εἶνέ τις ἄνθρωπος, οὗ αἱ ἐπιθυμίαι μένουσιν ἀνεκπλήρωτοι, ἢ χοῖρος πληρῶν τὰς ἐπιθυμίας. Αἱρετώτερον νὰ εἶνέ τις Σωκράτης, οὗ αἱ ὀρέξεις δὲν πληροῦνται, ἢ βλὰξ μετὰ πληρουμένων ὀρέξεων.» Βεβαίως οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ὅτι ἡδοναί τινες ἔχουσι μείζονα ἀξίαν ἢ ἄλλαι. Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὅμως τῆς χρησιμοθηρίας εἶνε ἀδύνατον νὰ δικαιολογηθῇ ἐκτίμησις κατὰ ποιόν. Κατὰ ταύτην τὴν θεωρίαν ὁ βλάξ, οὗ αἱ ὀρέξεις πληροῦνται, εἶνε εὐδαιμονέστερος καὶ ἑπομένως βελτίων τοῦ Σωκράτους. Ἐξ ἅπαντος πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τὸν βλᾶκα, ὡς καὶ εἰς τὸν χοῖρον, τὸ αὐτὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τὰς ἡδονάς, ὅπερ καὶ εἰς τὸν Σωκράτην. Τεθείσθω ὅτι δύο συναισθήματα ἡδονῆς, ὑλικὸν καὶ πνευματικόν, εἶνε ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ ποσὸν στοιχείοις ὅλως ἴσα, τὸ πνευματικὸν ὅμως εἶνε αἱρετώτερον ἕνεκα ταύτης αὐτοῦ τῆς ποιότητος. Ὄρεξις τείνουσα ἁπλῶς πρὸς τὴν ἡδονὴν οὐδὲν ἐλατήριον θὰ εἶχε ν' ἀφήσῃ τὴν ὑλικὴν ἡδονὴν χάριν τῆς πνευματικῆς. Πλὴν τούτου κατὰ τὸν Mill αἱρετωτέρα εἶνε ἡ ἡδονὴ ἡ ἐπιζητουμένη ὑπὸ τῆς πλειονότητος. Ἀλλὰ δὲν ἀπέδειξεν ὁ Mill ὅτι ἡ πλειονότης θ' ἀποφανθῇ ὑπὲρ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτιμωμένων ἡδονῶν· ἐπιτρέπεται δὲ ν' ἀμφιβάλλῃ τις ὅτι πράγματι θ' ἀποφανθῇ ἡ πλειονότης ὑπὲρ αὐτῶν. Ἐκτὸς ἐὰν δὲν ἀριθμῶνται, ἀλλὰ σταθμῶνται αἱ ψῆφοι. Ἀλλὰ πῶς θὰ σταθμήσωμεν τότε αὐτὰς ἄλλως, εἰμὴ μεταχειριζόμενοι ὡς μέτρον τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς ταύτης τῆς ψηφοφορίας, δηλ. κινούμενοι ἐν (φαύλῳ) κύκλῳ;

Ἔπειτα, ἀφοῦ τὸ μόνον γνώρισμα τοῦ ἀγαθοῦ εἶνε ὅτι εἶνε ὠφέλιμον, ἕπεται ὅτι καὶ μόνον τὸ ὠφέλιμον διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἄτομον εἶνε ἀγαθόν. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ὠφέλιμον διὰ τὸ ἄτομον, ἀγαθὴ εἶνε τότε πᾶσα πρᾶξις προκαλουμένη ὑπὸ τῆς συνήθους φρονήσεως ἢ ὑπὸ ἐνστίγματος. Οὐ μόνον ἡ ὑπὸ τῶν ἐνοικούντων ἐγκατάλειψις καιομένης οἰκίας θὰ ἦτο ἠθική, οὐ μόνον πᾶσα πρᾶξις θεραπεύουσα τὴν κενοδοξίαν καὶ ψευδοφιλοτιμίαν τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ ἡ πρᾶξις τῶν ζῴων αἱρουμένων ἐνστιγματικῶς τὸ ὠφέλιμον καὶ φευγόντων τὸ βλαβερὸν καὶ πᾶσα φυσιολογικὴ λειτουργία ἐκτελουμένη προσηκόντως. Πᾶσαι αἱ ζωϊκαὶ λειτουργίαι ἐπίσης, ὅπως καὶ αἱ ἀνώτεραι, εἶνε κατὰ Σπένσερον ἐπιταγαὶ τοῦ καθήκοντος. Τότε ἀδίκως παρέλιπον οἱ ἀρχαῖοι νὰ καταλέξωσιν εἰς τοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους τὸν μέγιστον, τὴν καταβρόχθισιν ὅλου

βοὸς ἐν μιᾷ ἑσπέρᾳ καὶ τὴν ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ σπορὰν πεντήκοντα παίδων.

Πλὴν τούτου κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην αἱ πράξεις ἐκτιμῶνται μόνον κατὰ τὴν προβλεπομένην ἔκβασιν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δηλ. εἷς μόνον τελικὸς σκοπὸς ὑπάρχει διὰ πᾶσαν πρᾶξιν, ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ φυγὴ ἢ ἐλάττωσις τῆς λύπης, ἀνάγκη νὰ διδαχθῶμεν πρότερον ἐκ τῆς ἐμπειρίας τίνα ἀποτελέσματα ἕπονται συνήθως εἴς τινας πράξεις καὶ τίνες ἐξ αὐτῶν περιποιοῦσι μεγίστην ἡδονήν. Ἀξίαν ἔχει ἡ πρᾶξις μόνον ἐὰν ἐπαγάγῃ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὰ ἡδέα ἀποτελέσματα αὐτῆς· ἄνευ τούτων τῶν ἀποτελεσμάτων εἶνε ἀδιάφορος. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ θεωρίᾳ μετρούσῃ τὴν ἀξίαν τῶν πράξεων ὅπως περίπου μετρεῖται ἡ ἀξία μηχανῆς, δηλ. κατὰ τὰ ἐξωτερικὰ ὠφέλιμα ἀποτελέσματα αὐτῆς, ἀποκλείονται πάντα τὰ ἐσωτερικὰ ψυχικὰ συμβεβηκότα. Περὶ διανοημάτων, σκοπῶν, ἐπιθυμιῶν, βουλήσεως, φρονημάτων κ.τ.λ. δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γείνῃ λόγος. Πάντα ταῦτα εἶνε ἀδιάφορα. Ὁ μὴ κλέπτων ἐκ φόβου τῆς ποινῆς εἶνε κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἀγαθός, ὅπως καὶ ὁ εὐεργετῶν ἕνεκα ἰδιοτελῶν σκοπῶν· ἐνῷ, ὡς γνωστὸν μόνον τὸ φρόνημα, ἐξ οὗ προέρχεται ἡ πρᾶξις, μόνον τὰ ἐλατήρια καὶ ἡ δύναμις, δι' ἧς ἐπιδιώκει ἡ βούλησις τὴν πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ἔχει ῥοπὴν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς πράξεως. Διὰ τοῦτο εἶνε ἀδιάφορον ἂν ἡ ἀληθῶς ἠθικὴ πρᾶξις ἐπήνεγκε τὸ σκοπούμενον ἀποτέλεσμα.

Πλὴν τούτου, ἀφοῦ ἡ ἡδονὴ εἶνε τὸ μόνον ἐλατήριον καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ κατὰ φύσιν ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει τὴν ἡδονήν, πᾶσα πρᾶξις ἐφικνουμένη τοῦ σκοποῦ αὐτῆς εἶνε, ὡς εἴδομεν, ἀγαθή. Κατὰ τὴν ὄψιν τοῦ σκοποῦ διαφορὰ ἀγαθῆς καὶ κακῆς πράξεως δὲν ὑπάρχει· ἥκιστα δὲ διαφορὰ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μόνη ὑπολειπομένη διαφορὰ τῶν πράξεων εἶνε ἡ τῆς σκοπιμότητος. Πράξεις τινὲς εἶνε σκόπιμοι, ἄλλαι δὲ ἄσκοποι. Οἱ δὲ ἄνθρωποι διακρίνονται μόνον εἰς φρονίμους καὶ ἄφρονας ὡς ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐπιχειροῦσι νὰ ἐφιχθῶσι τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, τῆς ἡδονῆς. Ἡ διαφορὰ δηλ. αὐτῶν δὲν εἶνε ἠθική, (διότι τοιαύτη διαφορὰ δὲν ὑπάρχει) ἀλλὰ διανοητικὴ προκύπτουσα ἐκ τούτου ὅτι οἱ μὲν προβλέπουσιν ὀρθότερον τὰ ἡδέα ἀποτελέσματα τῆς πράξεως αὐτῶν ἢ οἱ ἄλλοι.

Πλὴν τούτου ἡ ἐκτίμησις τῶν ἀποτελεσμάτων τούτων διακρινομένων μόνον κατὰ ποσόν, μένει καθαρῶς ὑποκειμενική, ἐκ ταύτης δέ, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ παραχθῶσιν ἀντικειμενικοί, γενικῶς ἰσχύοντες κανόνες τῆς πράξεως. Ὥστε ἡ λεγομένη Ἠθικὴ τῶν χρησιμοθηρῶν καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς ἀπόψεως εἶνε ἀδύνατος. Ἥκιστα τέλος δύναται κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην νὰ γείνῃ λόγος περὶ καθήκοντος, περὶ ὑποχρεώσεως πρὸς ἐπιδίωξιν τοῦ σκοποῦ καὶ ἐκτέλεσιν τῶν σκοπίμων πράξεων· διότι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑποχρεωθῇ ὁ ἄνθρωπος νὰ πράττῃ τοῦτο, ὅ,τι εἶνε ἠναγκασμένος νὰ πράττῃ συμφώνως τῇ φύσει αὐτοῦ. Ὥστε ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος εἶνε πλάνη.

Ἐὰν νῦν ἀπὸ τοῦ σκοποῦ, τῆς ὡς μεγίστης ἡδονῆς τοῦ ἀτόμου, μεταβῶμεν εἰς τὰ μέσα, τὴν τάσιν πρὸς τὴν κοινὴν εὐημερίαν, πρὸς τὸ μέγιστον ἄθροισμα ἡδονῆς τοῦ ὡς μεγίστου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ὡς μέγιστον τοῦτο ἄθροισμα εἶνε ἀόριστον καὶ ἀδύνατον. Τὸ ἄθροισμα τοῦτο δύναται νὰ προκύψῃ, ἐάν τινα τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας πληροῦντα διηνεκῶς τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν συναισθάνωνται λίαν ἐντεταμένην ἡδονήν, εἰς τὸ ἄθροισμα δὲ τοῦτο προστίθηται ἡ ἀσθενὴς ἡδονὴ τῶν λοιπῶν· ἤ, ἐὰν ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἔσχατον ὄργανον τῆς ἡδονῆς, ὁ πλοῦτος, (ὡς ἐὰν μόνον οἱ πλούσιοι συναισθάνονται ἡδονὴν) ἐὰν εἰς ὀλίγα, ἀλλὰ λίαν μεγάλα κεφάλαια τῶν πλουσίων προστίθενται τὰ μικρὰ κεφάλαια τῶν πτωχοτέρων. Τότε δὲ οὐδένα δύναταί τις νὰ μεμφθῇ, ἐὰν ζητῇ νὰ προσενέγκῃ τὴν συμβολὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν παραγωγὴν τοῦ ὡς μεγίστου ἀθροίσματος τῆς γενικῆς ἡδονῆς διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς οἰκείας ἡδονῆς, περὶ ἧς δύναται νὰ φροντίσῃ ἄριστα καὶ ἀσφαλέστατα, ἢ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ οἰκείου πλούτου. Ὅθεν ἡ φιλαυτία μένει καὶ ἐνταῦθα τὸ ἐλατήριον. Ἐὰν ὅμως ἀπαιτῇ τις τὴν ἴσην διανομὴν τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἡδονῆς, ἡ ἴση διανομὴ τοῦ πλούτου, ἥτις θὰ ἦγεν εἰς ἴσην κατὰ προσέγγισιν διανομὴν καὶ τῆς ἡδονῆς, εἶνε, ὡς εἴδομεν, ἀδύνατος, διότι θὰ διετάραττε τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν. Μόνος ἄρα τρόπος ὑπολείπεται ἡ ἴση διανομὴ τῆς ἡδονῆς εἰς πάντα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας, ἥτις θὰ καθίστατο δυνατὴ διὰ τῆς πληρώσεως τῶν ἐπιθυμιῶν ἑνὸς ἑκάστου τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ γνῶσις τούτων τῶν ἐπιθυμιῶν εἶνε ἀδύνατος· ἐπί-

σης ἀδύνατος ὁ συμβιβασμὸς αὐτῶν εὑρισκομένων πολλάκις ἐν συγκρούσει πρὸς ἀλλήλας. Καὶ ἐὰν ἔν τινι περιπτώσει κατωρθοῦτο ὁ συμβιβασμός, τυχαῖαι περιστάσεις θὰ καθίστων μετ' ὀλίγον τὴν πλήρωσιν τῶν μὲν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν πλήρωσιν τῶν λοιπῶν. Οὐδεὶς κανὼν ἄρα θὰ ῥυθμίζῃ τὴν πρᾶξιν τὴν τείνουσαν πρὸς τὴν πλήρωσιν τῶν (ἀπείρων) ἐπιθυμιῶν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

Καὶ ἄλλως δέ, ἐὰν τεθῇ ὡς τέλος τῶν πράξεων ἡ ἡδονή, ἡ φιλαυτία, εἶνε ἀδύνατον ἐκ ταύτης τῆς ἀρχῆς τῆς φιλαυτίας νὰ ἐξαχθῇ ἡ maximation τῆς ἡδονῆς. Ἡ φιλαυτία ἄγει εἰς ἀτομικὸν ἡδονιμόν, οὐδέποτε δὲ εἰς γενικόν, ἐν τῷ ὁποίῳ συνίσταται ἡ οὐσία τῆς συμφεροντολογίας. Ἐν πρώτοις εἶνε ἀδύνατον νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀνιδιοτελὴς πρᾶξις ὡς ἀποτέλεσμα φιλαύτων σκέψεων. Εἶνε ἀκατανόητον πῶς, ἐὰν τὰ μέλη τῆς κοινωνίας εἶνε ἀρχικῶς φίλαυτα, θὰ ἐκτελέσωσι κοινωφελεῖς πράξεις καὶ ἐπομένως θὰ καταμάθωσι τὴν ὠφέλειαν αὐτῶν. Ἔπειτα διὰ τί ὁ φίλαυτος ἀποκρύπτει κατ' ἀρχὰς τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ ὑποκρίνεται τὸν ἀνιδιοτελῆ καὶ ἐπὶ τέλους γίνεται ἀνιδιοτελής; Οὐδεμία συμφεροντολογικὴ σκέψις δύναται νὰ παραγάγῃ ἐκ τῆς ψιλῆς ἀπάτης, τῆς ὑποκρισίας, πραγματικὴν ἀρετήν, τὸ ἀνιδιοτελές. Ἐν τῇ ἀνεπιτυχεῖ ταύτῃ παραγωγῇ τῶν κοινωφελῶν πράξεων ἐκ τῆς φιλαυτίας ἐκφράζεται μόνον ἡ γενικὴ καταδίκη τῆς φιλαυτίας. Τούτου ἕνεκα ὁ Βένθαμος ἐπειράθη νὰ καταδείξῃ ὅτι τὸ ἀτομικὸν συμφέρον ταὐτίζεται πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας, ὅτι δηλ. ἡ κοινωνία εἶνε ἀσφαλιστικὴ ἑταιρεία, ἐν ᾗ τὸ καθῆκον εἶνε ἡ καταβλητέα εἰσφορά, ἡ δὲ γενικὴ εὐδαιμονία τὸ διανεμητέον κέρδος. Ἐπὶ τέλους δὲ κατέφυγε καὶ εἰς τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα διισχυρισθεὶς ὅτι ὁ φιλάνθρωπος συναισθάνεται μείζονα χαρὰν ἢ ὁ φίλαυτος.

Ἀλλ' αἱ ἀπόπειραι τοῦ καταδεῖξαι ὅτι τὸ ἀτομικὸν συμφέρον συμπίπτει πρὸς τὸ κοινωνικὸν ναυαγοῦσιν ἀπέναντι βεβαίων ἐμπειριῶν, ἀπέναντι προδήλων γεγονότων τοῦ δημοσίου βίου. Ἐν οὐδεμιᾷ κοινωνίᾳ, μὴ ἐξαιρουμένης μηδ' αὐτῆς τῆς ἰδανικῆς πολιτείας τοῦ Πλάτωνος, δίδεται ἡ ἐγγύησις ὅτι εὑρίσκονται ἐν ἁρμονίᾳ τὰ κοινωνικὰ καὶ ἀτομικὰ συμφέροντα. Ἥκιστα δύναται νὰ γείνῃ λόγος περὶ τούτου ἐν ταῖς ὑφισταμέναις πολιτείαις, αἵτινες ἤχθησαν εἰς τὰς παρούσας μορφὰς διὰ συγκρούσεως καὶ ἀγώνων τῶν διαφόρων

συμφερόντων καὶ τῆς ὑπερισχύσεώς τινων ἐξ αὐτῶν. Ἡ ἐμπειρία διδάσκει, ὅτι πρᾶξις σύμφωνος τῷ καθήκοντι ἄγει πολλάκις εἰς καταστροφὴν τοῦ πράττοντος, ὅτι ἀσυνείδητος φιλαυτία ἐξυψοῖ πολλοὺς εἰς τὰ ὕψιστα ἀξιώματα τῆς πολιτείας. Ἔπειτα ἡ πρότασις ἐκείνη ὅτι κοινωφελεῖς πράξεις συντελοῦσι καὶ πρὸς οἰκείαν ὠφέλειαν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθὴ μόνον διὰ λίαν μικρὸν ἀριθμὸν αὐτῶν· ὁ στρατιώτης π.χ. ὁ μὴ ἐγκαταλείπων τὴν θέσιν, ἐν ᾗ ἐτάχθη, καί τοι ἡ ἐγκαρτέρησις αὐτοῦ φέρει θάνατον, δυνατὸν ἐνίοτε νὰ κινῆται ὑπὸ τοῦ φιλαύτου ἐλατηρίου τῆς δόξης καὶ τῆς τιμῆς. Ἐν ἀπείροις ἄλλαις περιπτώσεσιν ὅμως οἱ ὅροι τῆς πράξεως εἶνε τοιοῦτοι, ὥστε δὲν εἶνε δυνατὸν ἐν γένει ν' ἀποκτηθῇ δόξα καὶ τιμή· ἢ ἡ προϋπόθεσις ἐκείνων τῶν ἰδιοτελῶν ἐλατηρίων ἕνεκα ἄλλων ἀτομικῶν αἰτίων εἶνε ἀπίθανος. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐπετύγχανεν ἐκείνη ἡ κατάδειξις τοῦ Βενθάμου, δὲν θ' ἀπεδεικνύετο διὰ τούτου ἡ ὑποχρέωσις πρὸς ἐκτέλεσιν κοινωφελῶν πράξεων διότι, ἐὰν ἡ ἡδονὴ εἶνε τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, οὐδεμία ὑπάρχει ὑποχρέωσις τοῦ προάγειν τὴν εὐδαιμονίαν ἄλλων, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ὑποχρέωσις πρὸς προαγωγὴν τῆς οἰκείας εὐδαιμονίας. Ἐὰν ὅμως ἐνίστατό τις λέγων ὅτι διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει τοιαύτη ὑποχρέωσις, διότι ἡ προαγωγὴ τῆς οἰκείας εὐεστοῦς εἶνε φυσικὸς νόμος τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ἀνάγκη τότε νὰ καταδείξῃ τὸν ἰδιαίτερον λόγον, οὗ ἕνεκα ὑφίσταται τοιαύτη ὑποχρέωσις ἀπέναντι τῶν ἄλλων· οὗτος ὁ λόγος ὅμως δὲν δύναται νὰ εἶνε ὁ αὐτὸς τῷ γενικῷ νόμῳ τῆς τάσεως πρὸς τὴν ἡδονήν.

Καὶ ἡ ἀπόπειρα δὲ τῆς διὰ τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων μεταβάσεως ἐκ τῆς φιλαυτίας εἰς πράξεις ἀφορώσας οὐχὶ εἰς τὴν οἰκείαν ὠφέλειαν, ἀλλ' εἰς τὴν ὠφέλειαν ἄλλων, εἶνε ματαία. Ἵνα καταστῇ τὸ ὡς μέγιστον ἄθροισμα ἡδονῆς ἐνεργὸν ἐλατήριον τῆς βουλήσεως, ἀνάγκη νὰ μεταβληθῇ πάντοτε εἰς ἀτομικὸν συναίσθημα. Ὁ μὴ παραδεχόμενος ἄλλο ἐλατήριον τῆς πράξεως παρὰ τὴν ἡδονὴν δὲν δύναται πλέον ν' ἀποφύγῃ τὴν φιλαυτίαν ὡς ἔσχατον λόγον τῆς πράξεως. Πᾶσα πρᾶξις ἔχει τότε τὸ τέλος αὐτῆς μόνον ἐν τῇ ἡδονῇ τοῦ πράτοντος. Ἵνα καταστῇ λοιπὸν ἡ ἡδονὴ ἢ λύπη τοῦ ἄλλου ἐλατήριον τῆς βουλήσεώς μου, ἀνάγκη πρῶτον νὰ καταστῇ ἐμὴ ἡδονὴ ἢ λύπη. Λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο ἐλατήριον ὑπάρχει

καὶ ἐνταῦθα ἢ ὅτι θέλω νὰ διατηρήσω ἢ καὶ ἐπαυξήσω τὴν ἐμὴν ἡδονὴν συναισθανόμενος ἡδονὴν ἐπὶ τῇ εἰκαζομένῃ ἡδονῇ ἄλλου, ἧς εἶμαι αἴτιος διὰ τῆς ἐμῆς πράξεως· ἀποσοβῶν δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προξενήσῃ εἰς αὐτὸν λύπην ἀπαλλάττω ἐμαυτὸν ὁμοίου συναισθήματος. Λοιπὸν ἡ πρᾶξις αὕτη προέρχεται ἐκ φιλαυτίας. Πλὴν τούτου ἡ συμπαθητικὴ ἡδονὴ καὶ μάλιστα ἡ συμπαθητικὴ λύπη εἶνε ἀκούσιος, ἑπομένως περὶ ἠθικῆς ἀξίας αὐτῆς δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος. Ὁ ἑπόμενος κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην ταῖς ὁρμαῖς καὶ κλίσεσιν αὐτοῦ οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίωσιν ἐπὶ ἠθικοῦ ἐπαίνου.

Ἀλλά, λέγει ὁ ἐξελικτικὸς χρησιμοθήρας Σπένσερος, δὲν πρόκειται ἐν τῇ πράξει πάντοτε περὶ τῆς ἀμέσου ἐπιδιώξεως τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, τῆς ἡδονῆς, ἀλλ' ἐν πολλαῖς, ἢ μᾶλλον ἐν ταῖς πλείσταις περιπτώσεσι πρόκειται περὶ παρασκευῆς ἢ ἐξασφαλίσεως τῶν ὅρων τῆς ἡδονῆς, οὗτοι δὲ οἱ ὅροι ἔχουσιν ἀξίαν, καθ' ὅσον σκοποῦσι τὴν εὐδαιμονίαν πάντων. Ὁ οὐσιωδέστατος τῶν ὅρων τούτων εἶνε ὅτι ἅπασαι αἱ πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς ἑνὸς ἑκάστου τείνουσαι πράξεις ἀνάγκη ν' ἀποφέρωσιν εἰς αὐτὸν ἁπάσας τὰς ὠφελείας, αἵτινες προκύπτουσιν ἐξ αὐτῶν. Τοῦτο δὲ προϋποθέτει πρῶτον ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἄμεσος καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπίθεσις κατὰ τοῦ προσώπου, ἢ τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ· καὶ δεύτερον ὅτι δὲν πρέπει νὰ προξενῆται εἰς αὐτὸν ἔμμεσος βλάβη διὰ παραβάσεως τῶν συνθηκῶν. Ἀφοῦ δὲ ἡ τήρησις τούτων τῶν ἀρνητικῶν ὅρων τῆς ἑκουσίου συνεργασίας ἤδη ἐν μεγίστῃ ἐκτάσει διευκολύνει τὴν ζωὴν δι' ἀνταλλαγῆς ὑπηρεσιῶν κατὰ συμφωνίαν, ἀνάγκη νὰ διευκολυνθῇ ἡ ζωὴ ἔτι μᾶλλον δι' ἀνταλλαγῆς ὑπηρεσιῶν ἄνευ συμφωνίας. Ἡ ὑψίστη ζωὴ εἶνε ἐφικτή, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ὑποστηρίζωσιν ἀλλήλους οὐ μόνον δι' ὡρισμένως συμπεφωνημένης ἀμοιβαιότητος ἐν τῇ ἀλληλοβοηθείᾳ, ἀλλὰ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον βοηθῶσιν ἀλλήλους ἵνα λάβῃ ἡ ζωὴ αὐτῶν ὡς οἷόν τε τελείαν μορφήν. Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ ἐξελικτικοὶ ἀπαιτοῦσι τὴν τήρησιν τῶν νόμων τῆς Ἠθικῆς. Ἀλλ' ἐὰν οἱ ὅροι οὗτοι λαμβάνωσιν ἀξίαν μόνον διὰ τούτου ὅτι εἶνε μέσα πρὸς τὴν ἡδονήν, διὰ τὸ ἄτομον, οὗ τέλος εἶνε ἡ ἡδονή, δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν μόνον καθ' ὅσον εἶνε ὅροι τῆς ἡδονῆς αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ψιλῆς τάσεως πρὸς τὴν ἡδονὴν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ἐργάζεσθαι πρὸς πραγμάτωσιν αὐτῶν, ἐὰν κατ' οὐδὲν συντελῶσι πρὸς τὴν

ἡδονὴν αὐτοῦ, ἴσως μάλιστα ζημιῶσιν αὐτὸ πρὸς ὠφέλειαν ἄλλων. Τοῦτο δὲ ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Σπένσερος, ἀναγκαζόμενος διὰ τοῦτο νὰ καταφύγῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν συμπάθειαν.

Ἀλλ' ὁ Σπένσερος, ἐνῷ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀσπάζεται τὰς ἀρχὰς τῆς συνήθους χρησιμοθηρίας, ἥτις γινώσκει μόνον τὰς δι' ἐπαγωγῆς εὑρεθείσας ἀρχὰς τῆς πράξεως, θεωρεῖ ταύτην μόνον ὡς προπαρασκευὴν τῆς χρησιμοθηρίας, τῆς παραγούσης ταύτας τὰς ἀρχὰς ἐκ τῶν συμβεβηκότων τῆς ζωῆς τῶν ἐκτελουμένων ὑπὸ τοὺς ὑπάρχοντας ὅρους τῆς ὑπάρξεως. Ὅπως ἡ γένεσις νοητικῶν δυνάμεων προκύπτει κατ' αὐτὸν ἐκ τῆς κληρονομίας ἀποτελεσμάτων προερχομένων ἐκ τῆς ἐμπειρίας, οὕτω καὶ κλίσεις καὶ ἀποκλίσεις γίνονται ὀργανικαὶ διὰ κληρονομίας τῶν ἐπιδράσεων ἡδειῶν καὶ λυπηρῶν ἐμπειριῶν ἐπὶ τοὺς προπάτορας. Οὕτω π. χ. ἡ ἀποστροφὴ ἀδίκων πράξεων ἐγεννήθη ἐκ τῶν κληροδοτηθέντων ἀποτελεσμάτων τῆς ἐμπειρίας. Ἀλλὰ διὰ τί, ἐνῷ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐκληρονόμησε παρὰ τῶν κατωτέρων ζῴων ἐκείνας τὰς προσαρμογὰς συναισθημάτων καὶ λειτουργιῶν, αἵτινες ἀφορῶσιν εἰς τὰς οὐσιωδεστάτας σωματικὰς ἀνάγκας καὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἐκγόνων, καὶ καθ' ἑκάστην ἀναγκάζεται διὰ λίαν ἀναμφιβόλων συναισθημάτων νὰ ποιῇ τὸ ἐπιτήδειον πρὸς διατήρησιν τῆς οἰκείας ζωῆς καὶ τῆς τῶν ἐκγόνων καὶ νὰ φεύγῃ τὸ φέρον ἄμεσον θάνατον, διὰ τί, ἐρωτῶμεν, ἐν τῇ σχέσει τοῦ ἀτόμου πρὸς τοὺς ὁμοίους καὶ τὴν κοινωνίαν δὲν ἀρκεῖται ὁ Σπένσερος εἰς τὰ συναισθήματα ἢ ἐνστίγματα, τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἐκ τῆς προσαρμογῆς εἰς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν, ἀλλ' ἐπιχειρεῖ νὰ διατυπώσῃ κανόνας τῆς πράξεως, ἀφοῦ ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἐπάγει τἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα οἱ ἄλλοι συμφεροντολόγοι προσπαθοῦσι νὰ παραγάγωσιν ἐκ τῶν ἐμπειριῶν τοῦ ἀτόμου περὶ τοῦ ὠφελίμου; Ὅπως τὰ ζῷα ἀποκτῶσι τὰ ἔνστικτα αὐτῶν κατ' ὀλίγον διὰ προσαρμογῆς εἰς τοὺς ὑπάρχοντας ὅρους τῆς ζωῆς, καταστρεφομένων πάντων τῶν ἀτόμων, ἐν οἷς ἡ προσαρμογὴ εἶνε ἐλλιπής, καὶ ὅπως ὑπολείπονται μόνον τὰ ἔχοντα σκόπιμα ἔνστικτα, οὕτω καὶ ἐκ τῶν φυλῶν καὶ ἀτόμων τὰ πεπροικισμένα διὰ τῆς τάσεως πρὸς εἴδη δράσεως, τὰ ὁποῖα ἀπεδείχθησαν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελίξεως ὡς τὰ ὠφελιμώτατα διὰ τὸ γένος, ἀνάγκη νὰ διατηρηθῶσιν ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι. Τὰ στερούμενα ταύτης τῆς τά-

σεως καταστρέφονται. Λοιπὸν ἡ ἐξέλιξις καταστρέφει πάντα τὰ ἄτομα τὰ μὴ προσαρμοζόμενα εἰς τὴν ὠφέλιμον διὰ τὸ γένος δρᾶσιν καὶ διατηρεῖ τὰ προσαρμοζόμενα· ἐπὶ τέλους δὲ ὑπολείπονται μόνον τὰ δρῶντα ἐνστιγματικῶς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὠφελίμου διὰ τὸ γένος, ὅπως διατηροῦνται ἐκεῖνα τὰ ἄτομα, τὰ ὁποῖα προσαρμόζονται εἰς τὸ ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος. Ἀφοῦ διὰ πᾶν γένος ζῴων καὶ φυτῶν ὑπάρχουσι νόμοι τῆς ὀρθῆς ζωῆς, ἀφοῦ μόνον ὡρισμένον ἄθροισμα ἐνεργειῶν ἐξασφαλίζει ἐν ὑψίστῳ βαθμῷ τὴν διατήρησιν τῶν ἀτόμων καὶ τὴν διαιώνισιν τοῦ εἴδους, ἀφοῦ δύναται νὰ νοηθῇ ὡρισμένος τύπος διὰ τὴν ἐνέργειαν ἑνὸς ἑκάστου εἴδους, διὰ τί ὁ τύπος οὗτος, ὁ ὁποῖος ὀρθῶς τιθέμενος παριστᾷ τὸν ἠθικὸν νόμον τούτου τοῦ εἴδους δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ καὶ τὰς ἐνεργείας, αἵτινες προσαρμόζονται εἰς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν; Ἢ μᾶλλον, ἀφοῦ οἱ νόμοι τῆς τελείας πράξεως τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς μηχανικῆς προσαρμογῆς, ἡ Ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατ' οὐδὲν διαφέρει τῆς ἠθικῆς τῶν ζῴων καὶ φυτῶν, δηλ. δὲν εἶνε Ἠθική.

Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον ἡ λεγομένη Ἠθικὴ τοῦ Σπενσέρου εἶνε περιττή. Διότι ἐν τῇ ἐξελίξει δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γείνῃ λόγος περὶ σκοποῦ, ὃν δύναται νὰ ἐπιδιώξῃ τὸ ἄτομον ἐλευθέρως· ὅ,τι πράττει ὁ ἄνθρωπος δὲν προέρχεται ἐξ οἰκείας αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ συμβαίνει κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην. Σκοπιμότης εἶνε παρὰ Σπενσέρῳ ἡ διὰ τυφλῆς μηχανικῆς ἐξελίξεως παραχθεῖσα προσαρμογή, ἥτις οὐδαμῶς ἐπεδιώχθη, ἀλλ' ἐπῆλθεν αὐτομάτως. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ Σπένσερον εἶνε τὸ ἄθροισμα γονέων καὶ τροφοῦ, τόπου καὶ χρόνου, ἀέρος καὶ καιροῦ, ἤχου καὶ φωτός, τροφῆς καὶ ἐνδυμασίας. Ὁ πνευματικὸς βίος αὐτοῦ εἶνε ἀποτέλεσμα κινήσεων, συνδυασμῶν καὶ τοπικῶν διατάξεων τῶν ἀτόμων. Αἱ γνώσεις, τὰ συναισθήματα καὶ αἱ βουλήσεις αὐτοῦ εἶνε κινήσεις καὶ μετατοπίσεις ἀτόμων, καὶ δὴ ἐν διχασμῷ τοῦ ὅλου γινώσκοντος εἰς γινῶσκον καὶ γινωσκόμενον, τὰ ὁποῖα πάλιν ἀποτελοῦσί τι ἑνιαῖον. Ἑπομένως καὶ ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται εἰς τοὺς αὐτοὺς μηχανικοὺς νόμους, εἰς οὓς καὶ τὰ φυτά. Πᾶσα ἀνάπτυξις ἀνάγεται εἰς ὑλικὴν κληρονομικότητα, εἰς προσαρμογήν, εἰς φυσικὴν διαλογήν, εἰς μηχανισμόν, εἰς φυσικὴν ἀνάγκην. Ὅπου ὅμως κρα-

τεῖ φυσικὴ ἀνάγκη, οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γείνῃ περὶ Ἠθικῆς, περὶ ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῆς βουλήσεως, περὶ ἐνοχῆς καὶ καταλογισμοῦ, περὶ ἐλευθέρας βουλήσεως, περὶ φρονήματος καὶ καθήκοντος. Ἔπειτα ἡ μεταβίβασις τῶν περὶ τοῦ ὠφελίμου ἐμπειριῶν τῶν παρελθουσῶν γενεῶν εἰς τὸ νευρικὸν σύστημα ἐν μορφῇ φυσικῶν προδιαθέσεων εἶνέ τι ἀκατανόητον. Πῶς δύνανται νὰ γεννηθῶσιν ἠθικὰ συναισθήματα ἐκ προδιαθέσεων τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἀφοῦ δὲν κληροδοτοῦνται τὰ ἁπλᾶ αἰσθήματα; Διὰ τοῦ σχηματισμοῦ συνδέσεών τινων τῶν νεύρων εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἡ κληρονομία προδιαθέσεων πρὸς ἀντανακλαστικὰς καὶ αὐτομάτους κινήσεις, οὐχὶ δὲ καὶ ἠθικῶν προδιαθέσεων, αἵτινες προϋποθέτουσι πληθὺν περιπλόκων παραστάσεων ἀναφερομένων εἰς τὸν πράττοντα, τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐκτὸς κόσμον.

Ἔπειτα, καίτοι τὸ ἀγαθὸν ἀποδείκνυται πολλάκις καὶ ὡς τὸ φρονιμώτατον καὶ ὠφελιμώτατον διὰ τὸ ἄτομον, ὡς καὶ δι' ὅλους λαούς, καί τοι πᾶσα κοινωνία δύναται νὰ διακριθῇ, ἐὰν τὰ μέλη αὐτῆς δεσπόζωσι τῶν φιλαύτων ὁρμῶν αὐτῶν, ἡ δὲ γενικὴ εὐημερία καθίσταται ἐφικτή, ἐὰν μὴ μόνον ἀποφεύγωσι πᾶσαν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον βλάβην ἄλλων, ἀλλὰ γίνωνται καὶ ἑκούσιαι προσπάθειαι πρὸς προαγωγὴν τῆς εὐημερίας τῆς κοινωνίας, δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶνε ἀναγκαῖον προϊὸν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ὅτι ἡ προσαρμογὴ εἰς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν ἀνάγκη νὰ γεννήσῃ τὴν μορφὴν ἐκείνην τοῦ χαρακτῆρος, ἥτις προσθέτει εἰς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν εὐποιίαν. Ἐὰν τοῦτο εἶχεν οὕτω, τότε καὶ τὸ καλὸν θὰ ἦτο ἀναγκαῖον προϊὸν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἀλλὰ δύναταί τις νὰ διισχυρισθῇ ὅτι ἀνθρωπίνη κοινωνία θὰ κατεστρέφετο, ἐὰν δὲν ἀνεπτύσσετο ἐν αὐτῇ ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ καὶ ἡ καλὴ τέχνη; ὅτι ἡ ἔλλειψις τοῦ καλοῦ ἄγει εἰς ὄλεθρον τοῦ ἀτόμου καὶ ὅλου λαοῦ, ἐνῷ τὸ καλὸν συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ εἴδους καὶ προαγωγὴν τῆς ζωῆς; Δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι λαοὶ καὶ ἄνθρωποι ἄνευ αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ ἐμειονέκτουν ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι καὶ διὰ τοῦτο κατεστράφησαν, ὑπελείφθησαν δὲ μόνον οἱ ἐκτιμῶντες τὸ καλὸν καὶ ἀσχολούμενοι περὶ τὴν καλὴν τέχνην; Τοὐναντίον· λαὸς ἐστερημένος πάσης αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ καὶ φροντίζων μόνον

περὶ τοῦ ὠφελίμου θὰ ᾐχμαλώτιζεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις εἰς τὸ ὠφέλμον. Πόσον θὰ ὑπερεῖχεν οὗτος τῶν λαῶν, οἵτινες ἀφιεροῦσι τὸ πλεῖστον τῆς ἐργασίας εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ καλοῦ! Τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι ἡ ἐξαφάνισις τῶν φιλοτέχνων. Πόθεν λοιπὸν ἡ καλλιέργεια τῆς τέχνης, ἐὰν διατηρῆται μόνον ἡ τάσις πρὸς τὸ ὠφέλιμον; Διὰ τί οὐδεὶς λαὸς εὑρίσκεται ἄνευ ῥοπῆς πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ εὐγενὲς τοῦτο παίγνιον, τὸν (ἀνωφελῆ) κόσμον τοῦ βίου, ἀφοῦ ἡ τέχνη δὲν εἶνε ὅπλον ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι; Αὕτη ἡ ῥοπὴ προϋποτίθησιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρωίμως ἐξυψοῦται εἰς τὴν βαθμῖδα τῆς ἄνευ ἐπιθυμίας καθαρῶς ἀντικειμενικῆς ἐκτιμήσεως, τῆς καλαισθητικῆς κρίσεως, τῆς ἀσχέτως πρὸς ὑλικὴν ἢ ὑποκειμενικὴν ἡδονὴν ἢ ὠφέλειαν ἐπιδοκιμασίας μορφῶν τινων, ἃς καλοῦμεν καλάς.

Ἔπειτα ἡ τυφλὴ καὶ ἀπαθὴς ἐξέλιξις, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ, οὐδαμῶς εὐνοεῖ ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι τοὺς συμπαθητικοὺς καὶ ἀνιδιοτελεῖς χαρακτῆρας. Ἡ ἐξέλιξις κατασυντρίβει τοὺς ἀνικάνους καὶ ἀδυνάτους καὶ διατηρεῖ τοὺς ἱκανοὺς καὶ ἰσχυρούς. Ἔγκειται ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐξελίξεως ὅτι ὁ τελειότερος νικᾷ τὸν ἀτελέστερον. Ὁ ἀγαπῶν τὸν πλησίον ἀντιστρατεύεται κατὰ τῆς ἐξελίξεως προσπαθῶν ἀνοήτως νὰ κωλύσῃ αὐτήν. Προστατεύων καὶ εὐνοῶν τοὺς ἀνικάνους ζητεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἀποχωρισμὸν ἀχρήστων στοιχείων. Προσπαθεῖ ματαίως ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἥτις ἐξυψοῦται καὶ προβαίνει εἰς τὴν τελειότητα, καταστρεφομένων ἐκείνων, οὓς ἡ ἐξέλιξις προώρισεν εἰς ἐκμηδένισιν. Καὶ ἐὰν πράγματι λαός τις ἐμπνέηται ὑπὸ τῆς ἀγάπης, ἐλαχίστη ὑπάρχει ἐλπὶς ὅτι θὰ εἶνε ὑπέρτερος ἄλλου ἀφορῶντος μόνον εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον. Ὅπως λοιπὸν ἐξ ἀλεκτόρων τρεφομένων ἐν τῇ αὐτῇ αὐλῇ ἐπὶ τέλους ὑπολείπεται ὁ τὰ μάλιστα φίλαυτος καὶ φίλαρχος καὶ ἰσχυρὸς καὶ κληροδοτεῖ εἰς τὴν μέλλουσαν γενεὰν τὴν φιλαυτίαν αὐτοῦ, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις θὰ ἐνισχυθῇ ἀναμφιβόλως διὰ τῆς φυσικῆς διαλογῆς ἡ φιλαυτία. Λοιπὸν ἡ ἰσχὺς εἶνε τὸ δίκαιον· ὁ ἔχων τὴν δύναμιν ἔχει τὸ δίκαιον. Ὁ ἰσχυρὸς λοιπὸν δικαιοῦται νὰ μεταχειρίζηται τὸν ἀσθενῆ ὡς μέσον πρὸς πλήρωσιν τῶν ἑαυτοῦ ἐπιθυμιῶν. Ἡ εὐποιία κατὰ ταῦτα εἶνε μωρία, ἡ ἐλεημοσύνη σπατάλη μέσων ἀπολαύσεως, ἁρπαγὴ καὶ φόνος ἀπόδειξις

τῆς δυνάμεως, τῆς ἀνδρείας. Διὰ τοῦτο εἶνε ἀνακόλουθον ἐὰν οἱ ἐξελικτικοὶ ὁμιλῶσι περὶ ἀγάπης παράγοντες αὐτὴν ἐκ τῆς φιλαυτίας, διότι δῆθεν ὁ ἄνθρωπος διεξάγει τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα ἐπιτυχέστερον, ἐὰν ἀγωνίζηται αὐτὸν ἀπὸ κοινοῦ μετ' ἄλλων ἢ ἐὰν ἀγωνίζηται μόνος, ὅτι ἑπομένως ἐπιζῇ ἐκεῖνος ὡς ἱκανώτατος, ὅστις ὁμονοεῖ πρὸς τοὺς ὁμοίους καὶ φροντίζει περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη δὲν προέρχεται ἐκ φιλαυτίας. Πάντες οἱ λαοὶ διακρίνουσι τὰς ὑπηρεσίας καὶ βοηθείας, ἃς προσφέρει τις εἰς τοὺς ἄλλους ἵνα ἐξαγοράσῃ τὴν βοήθειαν αὐτῶν, ἀπὸ τῆς κυρίως ἀγάπης, ἥτις ἀφοσιοῦται εἰς τοὺς ἄλλους ἄνευ προσδοκίας ἀμοιβῆς. Ἡ εὐποιία, ἐὰν προέρχηται ἐκ φιλαύτων ἐλατηρίων, δὲν εἶνε ἀγάπη. Καὶ ἡ συμπάθεια, εἰς ἣν καταφεύγουσιν οἱ ἐξελικτικοί, δὲν εἶνε ἀκόμη ἀγάπη.

Ἡ συμπάθεια τῶν γονέων πρὸς τὰ χρῄζοντα βοηθείας τέκνα αὐτῶν εἶνε ἀναγκαία κατὰ Σπένσερον πρὸς ἔφιξιν φιλαύτων ἀπολαύσεων. Καὶ ἡ ἡδονή, ἣν συναισθάνεταί τις ἐπὶ τῇ ἡδονῇ ἄλλων οὐδέποτε δύναται κατὰ Σπένσερον νὰ εἶνέ τι ἄλλο ἢ φίλαυτος. Ἡ συμπάθεια δηλ. ἐκδηλοῦται ὡς συνήδεσθαι ἢ συλλυπεῖσθαι. Ἐπειδὴ ὅμως ἡδονὴ καὶ λύπη εἶνε κατ' αὐτὸν τὰ προτρεπτικὰ καὶ ἀποτρεπτικὰ μέσα τῶν πράξεων, ἐπειδὴ ἱκανότητες, ὧν ἡ ἐκδήλωσις ὑπὸ τὰς δεδομένας σχέσεις προξενεῖ ἐν μέρει ἡδονὴν καὶ ἐν μέρει λύπην, δὲν δύνανται ν' ἀναπτυχθῶσι πέραν τοῦ ὁρίου, ἐν ᾧ χορηγοῦσι πλεόνασμα ἡδονῶν, ἕπεται ὅτι ἡ συμπάθεια δύναται ν' ἀναπτυχθῇ μόνον ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ συνήδεσθαι καὶ θ' ἀναπτυχθῇ σημαντικῶς μόνον ἐὰν τὰ περὶ ἡμᾶς ὄντα ἐκδηλῶσι συνήθως ἡδονὴν καὶ χαράν, σπανίως δὲ λύπην καὶ πόνον. Τοιαύτη ἀπόλαυσις θὰ ἐπέλθῃ, ἐὰν δὲν εἶνε ἀναγκαῖαι θυσίαι, διότι ἡ τελεία προσαρμογὴ ἐπὶ τέλους θὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι πᾶσαι αἱ κοινωνικῶς ἀναγκαῖαι πράξεις θὰ παρέχωσιν ἡδονήν. Ἕκαστος ἐπιδιώκων τὴν ἄμεσον αὑτοῦ ἡδονὴν θὰ πράττῃ διηνεκῶς τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς τὴν τελείωσιν τῆς ζωῆς πάντων. Τότε ἡ λύπη θὰ καταστῇ ἐλαχίστη, ἡ δὲ συμπάθεια θ' ἀποτελῇ δωρεὰν προσθήκην εἰς τὴν φίλαυτον ἀπόλαυσιν. Μέχρις οὗ ὅμως ἐπέλθῃ ἐκείνη ἡ τελεία κατάστασις, ἐν ᾗ δὲν χρειάζονται θυσίαι διὰ τοὺς ἄλλους, ἡ ἀτομικὴ ἀπόλαυσις εἶνε ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ ἀτόμου. Τὸ συνήδεσθαι λοιπὸν εἶνε ψιλὴ φιλαυτία. Τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα

ὑποχρεοῦσι μόνον ἐφ' ὅσον παρέχουσιν ἀπόλαυσιν. Ὁ ἄνθρωπος ἀνάγκη νὰ σταθμίζῃ ἂν ἔν τινι περιπτώσει ὑπισχνεῖται μείζονα ἡδονὴν φίλαυτος ἀπόλαυσις ἐν στενωτέρᾳ σημασίᾳ ἢ συμπαθητική, ἀφ' οὗ ἀμφότεραι εἶνε φίλαυτοι, δηλ. ἐπαυξάνουσι τὴν οἰκείαν ἡδονήν. Ἀλλὰ πῶς ἐγεννήθη ἡ συμπάθεια ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς μεθέξεως ξένης λύπης, ὑφισταμένη μάλιστα καὶ ὅταν δὲν δύναταί τις νὰ βοηθήσῃ; Πῶς ἐξακολουθεῖ διατηρούμενον συναίσθημα οὕτω καταθλιπτικόν, ὁρμὴ οὕτως ἀνωφελής;

Τελευταῖον ὁ Σπένσερος ἐπιχειρῶν νὰ ἐξηγήσῃ δῆθεν τὰ ἠθικὰ φαινόμενα μεταβάλλει τὴν Ἠθικήν, τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῆς βουλήσεως, εἰς Φυσικήν, εἰς ἐπιστήμην ἐξηγητικὴν ἐρευνῶσαν τὴν αἰτίαν τῶν λεγομένων ἠθικῶν φαινομένων. Βεβαίως εἶνε ἔργον τῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ γνωσθῇ ἡ ἀπολύτως ἀρέσκουσα βούλησις, ν' ἀναζητήσῃ τοὺς λόγους, ὧν ἕνεκα ἀρέσκει ἀπολύτως τοιαύτη ἢ τοιαύτη σχέσις βουλημάτων. Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ζήτημα καθαρῶς ψυχολογικόν. Διὰ τὴν Ἠθικὴν εἶνε ἀδιάφορον πῶς ἐγεννήθη τὸ ἐκτιμητέον. Ὥστε δὲν γράφει ὁ Σπένσερος κυρίως Ἠθικήν, ἀλλὰ μᾶλλον Φυσικήν (δὲν ὀνομάζομεν αὐτὴν Ψυχολογίαν, ἀφοῦ καὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶνε κατ' αὐτὸν τοπικαὶ διατάξεις καὶ κινήσεις ἀτόμων, ἑπομένως ἀντικείμενα τῆς Φυσιολογίας). Κάλλιον δὲ θὰ ἥρμοζεν εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ τίτλου «τῶν διδομένων τῆς Ἠθικῆς» ὁ τίτλος «φαντασιώδεις καὶ ἀδικαιολόγητοι προϋποθέσεις τῶν ἠθικῶν φαινομένων»· διότι ὁ Σπένσερος δὲν ἐρείδεται ἐπὶ πραγματικῶν διδομένων τῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ κατασκευάζει προϋποθέσεις τοιαύτας, ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν Ἠθικὴν αὐτοῦ· ὡς π.χ. ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔφθασεν ἡ ἐξέλιξις εἰς τὴν ὑψίστην βαθμῖδα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τὸ τέλος καὶ συγχρόνως τὸ ὕψιστον ἀριστούργημα τῆς ἐξελίξεως, ὅτι ἡ γονιμότης τῶν γυναικῶν θὰ ἐλαττωθῇ, προϊούσης τῆς ἐξελίξεως, ὅτι, προϊούσης τῆς ἐξελίξεως, πάντες οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐκτελῶσιν ἡδέως ὅ,τι ποιοῦσι νῦν κατὰ καθῆκον, ὅτι δηλ. ἡ ἡδονὴ θὰ ἐκδιώξῃ ἐπὶ τέλους τὸ καθῆκον κτλ.

Ἀλλ' ὁ Σπένσερος πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ δισχυρισμοῦ αὐτοῦ ὅτι πᾶσα πρᾶξις θεωρεῖται ἀγαθὴ ἢ κακή, καθ' ὅσον προξενεῖ χαρὰν ἢ λύπην, εἴτε ἀφορᾷ εἰς τὸν φυτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε εἰς τὸν ζωϊκὸν καὶ κοινωνικόν, πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ αὐτὴ δόξα

ὑπόκειται καὶ εἰς τὴν ἀπόλυτον Ἠθικήν, τὴν θεωροῦσαν ἄμεσον ἀγαθὸν τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἔμψυχον κοινωνίαν. Ἐὰν ἡ ἀρετή, λέγει, ἔχῃ καθ' ἑαυτὴν ἀξίαν, δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ὅτι ἡ πρᾶξις ἡ σύμφωνος τῷ καθήκοντι δυνατὸν νὰ προξενῇ λύπην. Ἀλλὰ θὰ ἦτο δυνατὸν τότε νὰ θεωρῆται ἡ πρᾶξις ἀγαθή; Ἀγαθὴ θεωρεῖται μόνον διότι παράγει ἡδονήν. Ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς δὲν εἶνε δυνατὸν ν' ἀποχωρισθῇ τῆς ἐννοίας τῆς ἡδονῆς. Λοιπὸν καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀπολύτου Ἠθικῆς ἀνάγκη νὰ θεωρήσωσι τὸ ἀγαθὸν ὥς τι, τὸ ὁποῖον εἶνε ἄξιον αἱρέσεως, διότι ἡ ἀγαθὴ πρᾶξις παράγει μείζονα ἡδονὴν ἢ ἡ παράλειψις αὐτῆς καὶ ἡ ἀντίθετος· ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι ὁ ἑπόμενος ταῖς ἠθικαῖς ἰδέαις συναισθάνεται ἐσωτερικὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ἡδονὴν τῆς ἐσωτερικῆς ἁρμονίας πρὸς ἑαυτόν.

Ἀληθὲς εἶνε ὅτι τινὲς τῶν ὀπαδῶν τῆς ἀπολύτου Ἠθικῆς μεθ' ὑπερβολικοῦ ζήλου ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Καντίου ἐπολέμησαν πᾶν εὐάρεστον συναίσθημα ἐκ φόβου μὴ ἐπὶ τέλους καταντήσῃ τὸ ἀγαθὸν ψιλὴ ἡδονή. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε ὀρθόν. Ὅσον εἶνε ψευδὲς ὅτι ἡ τάσις πρὸς τὴν ἡδονὴν εἶνε ἡ βάσις τῆς Ἠθικῆς, τόσον εἶνε βέβαιον ὅτι τὸ εὐάρεστον ἀντικειμενικὸν συναίσθημα ἐξαγγέλλει ὅτι πρόκειται ἀντικειμενικὴ ἀξία καὶ ὅτι κινεῖ τὴν βούλησιν. Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸ εὐάρεστον ἀντικειμενικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐκ τῆς τελείας παραστάσεως ὡρισμένων σχέσεων βουλημάτων, αἵτινες ὑπόκεινται εἰς τὰς ἠθικὰς ἰδέας. Αἱ σχέσεις ἐκεῖναι δὲν ἐπιδοκιμάζονται διότι προκαλοῦσιν εὐάρεστον συναίσθημα, ἀλλὰ τὸ εὐάρεστον συναίσθημα εἶνε τεκμήριον, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται ἀντικειμενικὴ ἀξία. Τὸ συναίσθημα ἐνταῦθα μεταβάλλεται εἰς ἀκούσιον ἠθικὴν κρίσιν ἐπιβαλλομένην εἰς ἡμᾶς, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ διάκρισις ἀγαθῆς καὶ κακῆς βουλήσεως. Ἡ εὐαρέσκεια αὕτη δὲν εἶνε εἶδος ἡδονῆς, ὁποία ἡ γεννωμένη ἐκ τῆς πληρώσεως τῶν ἐπιθυμιῶν ἐν τῇ εὐδαιμονικῇ θεωρίᾳ, ἀλλ' ἁπλῶς ἐκτίμησις καὶ ἀναγνώρισις τῆς προκειμένης ἀξίας. Ἡ ἐκτίμησις αὕτη εἶνε ἀναλλοίωτος, ἀντικειμενική, ἀνεξάρτητος τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀλλ' αὗται αἱ καλαισθητικαὶ (ἠθικαὶ) κρίσεις, αἵτινες ὁρίζουσι τὴν ἀξίαν τῆς βουλήσεως, δὲν δύνανται νὰ ἐκτελέσωσι τὴν ὅλως

διάφορον λειτουργίαν τοῦ νὰ θέσωσιν αὐτὴν εἰς κίνησιν ἄλλως ἢ ἐξεγείρουσαι ζωηρὰ συναισθήματα, ἐπιθυμίας καὶ ἀποστροφάς, τὰ ὁποῖα εἶνε ὅλως διάφορα αὐτῶν, τῶν ψιλῶν κρίσεων. Καὶ ἐνταῦθα δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ πρᾶξις τοῦ ἀγαθοῦ γεννᾷ τὴν ὑψίστην ἡδονήν, ἡ δὲ τοῦ κακοῦ διαρκῆ ἀποδοκιμασίαν· διὰ τοῦτο τὸ ἀγαθὸν γίνεται ἀντικείμενον ἐπιθυμίας. Ἀλλά, ὅπως ἐκεῖ δὲν ἀποτελεῖ ἡ ἡδονὴ τὸ μέτρον τῆς ἀξίας τοῦ βουλητοῦ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα σκοπὸς τῆς βουλήσεως δὲν εἶνε ἡ ἡδονή, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀξίαν ἔχον καὶ ἄξιον πραγματώσεως. Ἡ εὐαρέσκεια ἐπὶ τῇ ἐφίξει τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας εἶνε ἀζήτητον ἀποτέλεσμα τῆς ἁρμονίας τῆς βουλήσεως πρὸς τὰς ἠθικὰς ἰδέας.

Ἡ φιλάλληλος κοινωνικὴ εὐδαιμονικὴ θεωρία διευθύνεται ἀμέσως πρὸς τὸ κοινὸν καλὸν ἐρειδομένη ἐπὶ ἀρχικῶν καὶ ἐμφύτων φιλαλλήλων ὁρμῶν, οὐχὶ δέ, ὅπως ἡ φίλαυτος, ἐπὶ ἀμφιβόλων σκέψεων. Ἀλλ' ὅπως ἡ φίλαυτος κοινωνικὴ εὐδαιμονικὴ θεωρία ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῇ ὅτι δύνανται ν' ἀναπτυχθῶσι κατ' ὀλίγον φιλάλληλα ἐλατήρια, καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρχον ἀρχικῶς, οὕτω καὶ ἡ φιλάλληλος κοινωνικὴ εὐδαιμονικὴ θεωρία δὲν δύναται, ὡς εἰκός, νὰ μὴ ἀποδώσῃ εἰς τὰ φίλαυτα ἐλατήρια ῥοπήν τινα ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἐν αὐτῇ ἐπιδιώκεται ἡ ἁρμονικὴ ἰσορροπία τῶν φιλαύτων καὶ φιλαλλήλων ὁρμῶν, οἴκοθεν ἐννοουμένου ὅτι, ἐπιδιωκομένης τῆς ὡς μεγίστης εὐδαιμονίας τοῦ ὡς μεγίστου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, περιλαμβάνεται ἐν τούτῳ τῷ ἀριθμῷ καὶ τὸ οἰκεῖον ἐγώ, τοὐλάχιστον ὡς μονάς. Ἡ τελευταία πηγὴ τῶν φιλαλλήλων ὁρμῶν εἶνε τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα γεννῶνται, μετατιθέντος ἀμέσως ἑαυτὸν τοῦ συνηδομένου ἢ συλλυπουμένου εἰς τὴν συνείδησιν ἄλλου. Ἡδονὴν καὶ λύπην τοῦ πλησίον συναισθανόμεθα οὐχὶ ὡς ξένα συναισθήματα, ἀλλὰ μεταβεβλημένα εἰς ἡμέτερα.

Ἀλλ' ὁ ἑπόμενος ταῖς ὁρμαῖς καὶ κλίσεσιν αὐτοῦ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίωσιν ἐπὶ ἠθικοῦ ἐπαίνου. Ἡ συμπαθητικὴ ἡδονὴ καὶ λύπη εἶνε ἀκούσιος, ἑπομένως περὶ ἠθικῆς ἀξίας αὐτῆς δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος. (Ἐκτὸς ἐὰν τὸ πάσχειν μετὰ τοῦ ἄλλου μεταβληθῇ εἰς τὸ

πάσχειν ὑπὲρ τοῦ ἄλλου, κτλ. τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα μεταστραπῇ εἰς ἀγάπην).

Πλὴν τῶν ἐκτεθεισῶν κτηνωδῶν καὶ καπηλικῶν μορφῶν τῆς εὐδαιμονικῆς θεωρίας ὑπάρχει καὶ εὐγενεστέρα μορφὴ αὐτῆς, ἐν ᾗ ἀναγνωρίζεται μὲν ἡ ἀπόλυτος ἀξία τῆς ἀρετῆς, ἐπειδὴ ὅμως ἐν τῇ ἀντιλήψει αὐτῆς γεννᾶται ἐν ἡμῖν εἰδολογικὸν συναίσθημα, τοῦτο δὲ ἐκλήθη ὑπό τινων ἡδονή, καί περ κατὰ ποιὸν διάφορος τῶν λοιπῶν ἡδονῶν, ἐξυψώθη πάλιν ἡ ἡδονὴ εἰς ἐνεργὸν παράγοντα τοῦ περιεχομένου τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν.

Οὕτω παρ' Ἀριστοτέλει ἡ ἡδονὴ τελειοῖ πᾶσαν ἐνέργειαν. Ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχουσιν ἐνέργειαι αἱρεταὶ καὶ φευκταί, ὑπάρχουσι καὶ ἡδοναὶ αἱρεταὶ καὶ φευκταί, ὁ δὲ σπουδαῖος ἄνθρωπος αἱρεῖται τὰς ἐπαινετάς, μισεῖ δὲ τὰς ψεκτάς. Αἱ ἡδοναὶ λοιπὸν διαφέρουσι κατ' εἶδος. Τὰ γὰρ ἕτερα τῷ εἴδει ὑφ' ἑτέρων οἰόμεθα τελειοῦσθαι. Λοιπὸν εἶνε βεβαία παρ' Ἀριστοτέλει ἡ διάκρισις ἠθικοῦ καὶ μὴ ἠθικοῦ φρονήματος καὶ ἐνεργείας, καὶ δὴ ἀνεξαρτήτως τῆς μετ' αὐτῆς συνδεδεμένης ἡδονῆς· διότι αὗται αἱ ἠθικαὶ διαφοραὶ μεταβιβάζονται εἰς τὴν ἡδονὴν ἐκ τῆς ἐνεργείας. Δὲν περιποιεῖ ἡ ἡδονὴ ἀξίαν εἰς τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια εἰς τὴν ἡδονήν. Ἀλλ' ἡ ἐκδοχὴ τῆς ἡδονῆς ὡς τῆς τελειώσεως τῆς ἐνεργείας μεταβάλλει αὐτὴν εἰς σκοπὸν τῆς ἐνεργείας, εἰς τέλος αὐτῆς, ἕνεκα τῆς ἀμφιβολίας τοῦ τέλους καὶ τῆς ἀοριστίας τοῦ σπουδαίου ἀνδρός· διότι δὲν ὁρίζεται παρ' Ἀριστοτέλει οὔτε ἡ ἀξία τῆς ἐνεργείας ἀνεξαρτήτως τῆς ἡδονῆς, οὔτε ἡ ἔννοια τοῦ σπουδαίου ἀνδρός. Πλὴν τούτου, ἐὰν ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ὁ εἰς τὴν ἀρετὴν προσήκων ἔπαινος ἐλαττοῦται τοῦ ἐπαίνου τῆς εὐδαιμονίας (τὴν ὁποίαν αἱρούμεθα ἀεὶ δι' αὐτὴν καὶ οὐδέποτε δι' ἄλλο, ἐνῷ τὴν τιμὴν καὶ ἡδονὴν καὶ νοῦν καὶ πᾶσαν ἀρετὴν αἱρούμεθα μὲν καὶ δι' αὐτάς, αἱρούμεθα δὲ καὶ τῆς εὐδαιμονίας χάριν), ἡ δὲ ὑψίστη κατ' αὐτὸν ἀρετή, ἡ θεωρία, συνδέεται στενώτατα πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, (θεωρία ἥδιστον) ὁ δὲ ἀκρότατος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου (ἡ εὐδαιμονία, εἰς ἣν πρέπει νὰ εἶνε παραμεμιγμένη ἡ ἡδονὴ) λαμβάνεται ἐκ τῆς ὀρέξεως αὐτοῦ, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἠθικὸν περιεχόμενον τῆς Ἠθικῆς τοῦ Ἀριστο-

τέλους σιωπηρῶς προϋποτίθεται μᾶλλον, ἡ δὲ ἀκολουθία αὐτῆς εἶνε εὐδαιμονική. Διότι ἐπὶ τέλους μένει ἀμφίβολον ἄν, ἀκροτάτου σκοποῦ οὔσης τῆς εὐδαιμονίας, ἐλατήριον τῆς βουλήσεως πρέπει νὰ εἶνε ἡ ἡδονή, ἢ ἡ ἀνεξαρτήτως αὐτῆς ὑπάρχουσα ἀξία ὡρισμένης βουλήσεως καὶ πράξεως, ἥτις ὅμως λείπει παρ' Ἀριστοτέλει. Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ πρώτῃ περιπτώσει πᾶσα ἡδονὴ δικαιοῦται νὰ τεθῇ ὡς σκοπὸς τῆς πράξεως.

Καὶ παρὰ Lotze συμβαίνει τι ὅμοιον. Καὶ ὁ Lotze θεωρεῖ ὡς πλάνην τὸ ν' ἀποδίδῃ τις εἰς τοὺς ἠθικοὺς νόμους τὴν παράγωγον ἀξίαν τοῦ ὅτι εἶνε ἀναγκαῖοι κανόνες τῆς γενικῆς οἰκονομίας τῆς ἡδονῆς καὶ παραδέχεται ὅτι ἡ ἰδιάζουσα ἡδονὴ εἶνε ἄμεσος μετάφρασις τῆς δεδομένης ἀξίας εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ συναισθήματος, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡμῖν ἡ ἀξία τῆς πράξεως, ὅτι αἱ ἰδιάζουσαι διαφοραί, αἵτινες ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν ἡδονῶν, δὲν πρέπει ν' ἀναχθῶσιν εἰς ψιλὰς κατὰ ποσὸν διαφορὰς ὑποκειμενικῆς εὐεστοῦς, ὅτι δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαλλαγῶμεν τῆς ἀπροκαταλήπτου κρίσεως τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι τέλος πᾶσα τάσις πρὸς τὴν ἡδονὴν στερεῖται πάσης ἠθικῆς ἀξίας. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως λέγει ὅτι ἡ ἀξία ἢ ἀπαξία ὑπάρχουσι μόνον ἐν μορφῇ ἡδονῆς καὶ λύπης, ἣν πάσχει συναισθανόμενον πνεῦμα.

Ἀλλὰ δύναται μὲν νὰ γνωσθῇ δεδομένη τις ἠθικὴ ἀξία δι' εὐαρέστων συναισθημάτων, ἀλλ' ἡ ἀντικειμενικὴ αἰτία ταύτης τῆς ἀξίας εἶνε σχέσις βουλημάτων, τὸ δὲ συναίσθημα ἄμεσον ἀποτέλεσμα, οὐχὶ δὲ λόγος τῆς ἀξίας. Ἐὰν ἡ ἡδονή, ἣν συναισθανόμεθα ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ἀπολύτως ἀρεσκούσης σχέσεως διαφέρῃ κατὰ ποιὸν τῶν ἄλλων ἡδονῶν, αὕτη ἡ διαφορὰ ἀνάγκη νὰ προκύπτῃ ἐκ τῆς ἀξίας τῆς παραγούσης αὐτὴν σχέσεως· ἐπομένως ἀνάγκη τότε νὰ εἶνε ἤδη ὡρισμένη ἡ ἀξία τῆς σχέσεως ἀνεξαρτήτως τῆς ἡδονῆς. Λοιπὸν ἡ ἐπιδοκιμαστικὴ κρίσις προηγεῖται τῆς ἡδονῆς· αὕτη δὲν εἶνε αἰτία τῆς ἐπιδοκιμασίας. Ἡ ἡδονὴ ἄρα δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἠθικῆς. Ἄλλως αἴρεται ἡ κατὰ ποιὸν διαφορὰ τῶν ἡδονῶν· τότε δὲ πᾶσα ἡδονὴ εἶνε αἱρετή.

ΤΕΛΟΣ